

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**СУЧАСНА ЮРИДИЧНА НАУКА:
ПРОБЛЕМИ ДОКТРИНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної конференції

19 квітня 2019 року
м. Харків

Харків 2019

*Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
протокол № 11 від 20 травня 2019 року*

С 89 **Сучасна** юридична наука: проблеми доктринальної комунікації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 19 квітня 2019 р., м. Харків. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 328 с.

У розвитку української юридичної науки важливе значення має не припуститися розмежованості різних її складових. Протягом тривалого періоду існувало дванадцять наукових спеціальностей з юриспруденції. За часи незалежності України підготовлено і захищено велику кількість докторських і кандидатських дисертацій. Цим суттєво розвивалася вітчизняна юридична доктрина, однак комунікації між теоретико-історичними, галузевими, міжгалузевими, міжнародно-правовими, спеціальними юридичними науками не завжди є сталими і ефективними. Це стосується понятійно-категорійного апарату, методології, розуміння змісту суспільних процесів та їх юридичного оформлення. Саме цим питанням і проблемам присвячено роботу Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна юридична наука: проблеми доктринальної комунікації», у рамках якої відбувся дискурс представників різних наукових спеціальностей і галузей юридичної науки.

УДК 340

Редколегія: Т. Є. Кагановська, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України (головний редактор); О. М. Головка, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України (заступник головного редактора); І. В. Венедіктова, доктор юридичних наук, професор; М. М. Воронов, кандидат юридичних наук, доцент; М. В. Даньшин, доктор юридичних наук, професор; О. О. Житний, доктор юридичних наук, професор; професор Т. Л. Сироїд, доктор юридичних наук, професор.

Адреса редколегії: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 6, м. Харків 61022, т.: (057) 707–53–81.

Редколегія може не поділяти погляди, викладені у збірнику. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за їх зміст. Тези друкуються в авторській редакції.

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2019

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Голова Оргкомітету: **Бакіров Віль Савбанович**, ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, член-кореспондент НАПН України, Заслужений діяч науки і техніки України

Заступник Голови оргкомітету: **Кагановська Тетяна Євгенівна**, декан юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Координатор Оргкомітету — **Головко Олександр Миколайович**, завідувач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Секретар Оргкомітету: **Передерій Олександр Сергійович**, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент

Заступники координатора Оргкомітету :

Григоренко Євген Іванович, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент

Хабарова Тетяна Володимирівна, старший викладач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук

Члени Оргкомітету:

– **Венедиктова Ірина Валентинівна**, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор

– **Воронов Марк Миколайович**, завідувач кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету

Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент

– **Житний Олександр Олександрович**, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор

– **Лук'янець Дмитро Миколайович**, професор кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор

– **Серьогін Віталій Олександрович**, професор кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор

– **Сироїд Тетяна Леонідівна**, завідувач кафедри міжнародного та європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор

Шановні учасники конференції! Шановні колеги!

Щиро радий вітати Вас у стінах найстарішого класичного університету нашої держави — Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна!

За результатами щорічного рейтингу QS World University Rankings–2016 Каразінський входить до топ–500 кращих вищих навчальних закладів світу. Сьогодні університет має 21 факультет, 124 кафедри, які готують фахівців за 115 напрямів підготовки та спеціальностями. У складі університету працюють 4 науково-дослідні інститути (астрономії, біології, соціально-гуманітарних досліджень, хімії), Центральна наукова бібліотека, до фондів якої входять понад 3,5 млн. книг, Ботанічний сад, Музей історії університету, Музей природи, Музей археології та етнографії. На факультетах, у Центрі міжнародної освіти, Центрі електронного навчання, Центрі довузівської підготовки навчається близько 15 тисяч студентів та слухачів, 400 аспірантів та докторантів. У підготовці кадрів та наукових дослідженнях беруть участь 372 доктори наук, професори, понад 1 000 кандидатів наук, доцентів. Серед працівників університету — 20 академіків і членів-кореспондентів НАН України. За роки незалежності науковці університету отримали 27 державних премій у галузі науки і техніки.

Проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна юридична наука: проблеми доктринальної комунікації» в стінах нашого університету відбувається у рік 15-річчя відродження в ньому юридичної освіти і спрямоване на наукову дискусію з найбільш актуальних тем вітчизняної юриспруденції. Розбудова незалежної правової Української держави потребує повсякчасних зусиль як науковців, так і практиків. Особливого значення набуває міжгалузеве наукове знання, комунікація між представниками різних наукових спеціальностей, галузей, напрямів юридичної науки. Саме тому в основі проблематики конференції лежать питання спільних методологічних підходів, понятійно-категорійного апарату, взаємовпливу і взаєморозуміння історико-теоретичних юридичних наук, з одного боку, і галузевих, міжнародно-правових, прикладних галузей науки, з іншого. У науковому діалозі, спілкуванні — запорука взаємозбагачення.

Велика честь для нашого наукового загалу — участь в роботі конференції президента Національної академії правових наук України Олександра Віталійовича Петришина, чотирьох академіків Національної академії правових наук України, провідних фахівців саме з теорії

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 19 квітня 2019 р.

держави і права України. Всього в роботі конференції, як очно, так і шляхом направлення матеріалів, беруть 86 осіб, як справжніх корифеїв юриспруденції, так і тих, хто лише робить перші кроки на царині науки.

На конференції представлені 17 закладів вищої освіти і наукових установ нашої держави, у тому числі Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, Інститут законодавства Верховної Ради України, Харківський національний університет внутрішніх справ та інші знані в освітньому світі вищі. Направив свої матеріали, хоча, на жаль, не зміг взяти участь у роботі конференції Мутана Аббас Абд Алказим, керівник департаменту конституційного права Коледжу Університету Аль-Сафаа (Республіка Ірак). Лише докторів юридичних наук у матеріалах конференції представлено 32.

Ще раз вітаю учасників конференції, бажаю Вам всім міцного здоров'я, щастя, миру, нових звершень на благо вітчизняної юридичної науки. Зичу нашому науковому форуму успішної й плідної роботи!

Ректор
Харківського національного університету імені
В. Н. Каразіна
доктор соціологічних наук, професор, академік
Національної академії наук України,
член-кореспондент Академії педагогічних наук
України, Заслужений діяч науки і техніки України

В. С. БАКІРОВ

Розділ I

ДОПОВІДІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ

УДК 343.211

Тетяна Євгеніївна КАГАНОВСЬКА,

доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна,
Заслужений юрист України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4427-2038>

ПРАВОВА ДОКТРИНА ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА

В історії існування та розвитку романо-германської правової сім'ї спостерігається авторитет різних джерел права у їх ієрархії. За різними класифікаціями науковці до джерел права відносили й відносять нормативно-правові акти, правові прецеденти, правові звичаї, нормативно-правові договори, принципи права, правові доктрини тощо [13, с. 13]. Важливо зазначити, що протягом тривалого часу саме доктрина була первинним джерелом права в романо-германській правовій сім'ї і лише згодом першість доктрини була замінена першістю закону [16].

Та незважаючи на цей факт, сучасні науковці продовжують висувати кардинально протилежні погляди щодо її природи й місця у правовій системі.

Окреслена проблема потребує свого логічного вирішення шляхом визначення однозначно погодженого місця й функціонального змісту правової доктрини в системі сучасного права.

Зауважимо, що необхідність з'ясування сутності правової доктрини обґрунтовується багатьма факторами, основним з яких, є те, що вчення про право визнаються джерелами права в правових системах не лише минулого, але й сучасності. Важливість з'ясування сутності правової доктрини також зумовлюються тим, що саме завдяки їй формується словник та правові категорії, якими оперує законодавець, а також встановлюються ті методи, за допомогою яких формується право й тлумачаться закони [16]. На думку окремих дослідників пізнання сутності і призначення правової доктрини являє собою шлях до розкриття таємниць походження й функціонування правових систем, а

також тих духовних засад, на яких тримається правопорядок, крім того, в доктрині зосереджуються погляди й положення, в яких можна виявити стратегічні орієнтири для правового розвитку, що здатні мінімізувати численні перешкоди, які стоять на заваді юридичного прогресу [14].

Досліджуючи підходи до визначення змісту правової доктрини можна виокремити кілька основних напрямів.

Зокрема, Л. А. Ковальова пропонує правову доктрину розглядати як первинне, провідне джерело права, якому повинні відповідати інші джерела права, у тому числі, Конституція й закони. На думку науковця, правова доктрина має переважати над іншими правовими актами, адже вона поєднує у собі принципи, цілі, напрямки розвитку суспільства, яким має відповідати державне життя [9, с. 83]. Подібної думки дотримується й І. С. Зеленкевич, зазначаючи при цьому, що на сучасному етапі розвитку національної правової системи правова доктрина являється одним з найважливіших джерел права, навіть при відсутності формально-юридичного закріплення доктрини в якості джерела [6, с. 120–121]. А. Е. Камнев характеризує правову доктрину як вузько спеціалізоване джерело права, яке застосовується у разі наявності прогалин в регулюванні тих чи інших правовідносин, та відображається у працях авторитетних юристів, призначених для вирішення правових спорів [7].

Варто погодитися з поглядами науковців, щодо визнання правової доктрини в якості джерела права. На нашу думку, в окремих випадках правова доктрина є більш вагомим за своїм змістом джерелом права і регулятором окремих груп суспільних відносин за інші. Так, наприклад, порівнюючи відносно схожі джерела права судовий прецедент й правову доктрину, можна змодельовати основні переваги правової доктрини. Головними перевагами правової доктрини, на наш погляд, є:

– її наукова обґрунтованість та наукова достовірність, адже уявлення про право, які можуть іменуватися правовою доктриною формуються в результаті проведення комплексних наукових досліджень та аргументуються матеріалами юридичної практики й порівняльно-правовими емпіричними даними;

– правова доктрина позбавлена суб'єктивізму, якщо прецедентне рішення приймається судом з огляду на власний досвід та переконання, правовий прецедент формується більш об'єктивно — із погодженням науковою спільнотою уявлень про право в якості правової істини;

– правова доктрина є більш сталою та стабільною, незважаючи на необхідність періодичного перегляду правової доктрини, такий

перегляд відбувається нечасто, що зумовлено особливим авторитетом наукових поглядів.

Дещо іншої думки дотримується О. О. Малиновський, який відзначає, що правова доктрина здатна виступати джерелом права, проте не його зовнішньою формою [12, с. 4]. Категоричної думки дотримується й Д. Ю. Любітенко, зазначаючи, що визнання правової доктрини зовнішньою формою права — неможливе [10, с. 29], дослідник також акцентує увагу на тому, що безпосереднє посилання на правову доктрину в правозастосовних актах також неможливе.

Інші науковці, які не долучаються до перелічених позицій, висловлюють проміжні думки стосовно місця правової доктрини серед джерел права. Так, наприклад, О. С. Чиста зазначає, що доктрина є нетрадиційним або нетиповим джерелом права. Під нетрадиційними джерелами права автор розуміє джерела права в їх ідеальному, ідеологічному сенсі [19, с. 83], тобто мова зовсім не йде про джерело як форму права.

Говорячи безпосередньо про сутність правової доктрини слід зауважити, що сучасні науковці правову доктрину трактують в кількох значеннях, переважно:

- як юридичну науку в цілому або окрему галузь знань про право (в запропонованому розумінні правова доктрина уособлює сукупність теорій, ідей, понять, суджень про право та правові явища);
- як авторитетні уявлення про право, його ролі та цінності, ідеальний правопорядок або ідеали функціонування правової, соціальної й демократичної держави;
- як філософсько-правові теорії;
- як погляди вчених-юристів з питань суті та змісту нормативно-правових актів, з питань правотворчості й правозастосування;
- як наукові праці авторитетних дослідників в галузі держави та права (у вигляді коментарів, «анотованих версій» (моделей) різних нормативно-правових актів) [7].

Так, наприклад, А. О. Васильєв характеризує зміст правової доктрини як систему ідей про право, офіційно визнаних державою або юридичною практикою в силу їх авторитету, які виражають певні соціальні інтереси й визначають зміст та напрями функціонування правової системи й безпосередньо впливають на волю та свідомість суб'єктів права [3].

І. В. Семеніхін відзначає, що доктрина, доктринальні положення, правова доктрина формуються внаслідок проведення фундаментальних наукових досліджень, пов'язаних з глибоким й всебічним аналізом

сутності державно-правових явищ та процесів, а також з'ясування закономірностей їх виникнення та розвитку [17, с. 27]. На думку науковця, це є основною причиною високого авторитету правової доктрини, передумовою для її легітимації у правосвідомості юристів та, як результат, — сприйняття юридичною практикою.

На думку С. В. Бошно, правова доктрина, є уособленням поглядів, що отримали визнання в суспільстві, серед вчених-юристів, а також з боку держави. Автором доречно зауважується, що наукова праця може вважатися доктринальною, за умови наявності в її положеннях практичних рекомендацій, коментарів до законодавства й інших форм права; прогнозування процесів правотворчості й правозастосування та способів усунення прогалин законодавства [1, с. 71]. Доречним в цьому випадку також є зауваження В. В. Дервоєда, який вважає, що складовою правової доктрини можуть визнаватися виключно ті наукові положення, які містять глибокі й всебічні дані про сутнісні сторони, зв'язки правових явищ та процесів, та ті, що відображають об'єктивні закони розвитку суспільних відносин [5, с. 5].

Є. О. Мадаєв зауважує, що правова доктрина — це відносно самостійний та складний елемент правової системи держави, що являє собою науково обґрунтовані, авторитетні погляди та теорії щодо інших елементів правової системи та юридичної діяльності, а також такі, що мають науково-прикладний характер та безпосередньо регулятивні можливості [11, с. 193].

Є. Ю. Полянський зазначає, що сутність правової доктрини в широкому значенні максимально подібна до сутності права. Правова доктрина є відправною крапкою формування правової догми, що в свою чергу є безпосереднім результатом теоретизації [15, с. 250].

Аналізуючи наведені погляди науковців, можемо сформулювати ряд ознак, які найбільш об'єктивно характеризують правову доктрину, як джерело права. Серед таких ознак, виокремимо наступні:

– правова доктрина — це об'єктивована система уявлень про право;

– правова доктрина санкціонується державою [4, с. 76–77].

– мета правової доктрини — забезпечення правопорядку, розв'язання юридичних конфліктів;

– високий рівень науковості, який забезпечується вченими-юристами на основі домінуючих у суспільстві парадигм;

– індивідуалізація доктринальних положень відносно обставин окремої справи, що сприяє прийняттю юридично виваженого й справедливого рішення;

– сприяє усуненню прогалин у праві;

- впливає на свідомість і волю всіх суб'єктів правовідносин [3, с. 29];
- відображає своєрідність національної правової культури і самобутність юридичного мислення [18].
- добровільність застосування доктринальних положень [8, с. 6];
- правова доктрина безперервно оновлюється, доповнюється новими змінами, які постійно вносяться вченими, після практичного застосування ідей на практики [7];
- застосування правової доктрини в якості джерела права сприяє гармонізації правової системи;
- забезпечує тлумачення права відповідно до його букви та духу [1, с. 79]. Проте, слід зауважити, що функції правової доктрини не обмежуються лише тлумаченням й систематизацією законодавства. Окрім зазначеного, правова доктрина породжує бачення права яким воно має бути та обґрунтовує доцільність формування й закріплення правових норм.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що правова доктрина має статус особливого джерела права та особливий статус відносно інших джерел. Порівнюючи правову доктрину навіть з джерелом права, яке на сьогоднішній день є основним в романо-германській правовій системі — законом, варто відзначити, що на підставі нормативно-правових актів здійснюється виключно регулювання суспільних відносин, в той час як правова доктрина забезпечує можливість більш глибоко розібратися з процесом регулювання тих чи інших відносин, внести ясність в процес регулювання, усунути прогалини в праві, а також вирішити питання, що стосуються оціночних правових категорій. Як джерело права, правова доктрина здатна забезпечувати завершене урегулювання суспільних відносин.

Підводячи підсумок, зазначимо, що правова доктрина уособлює один з найважливіших факторів, який впливає на формування правової системи держави, характеризується концептуальною завершеністю, однозначністю, а також сприяє ефективному провадженню нормотворчої й правозастосовної діяльності, тому безумовно являється джерелом права та першоосновою для інших джерел права.

Список бібліографічних посилань

1. Бошно С. Доктрина как форма и источник права. URL : <http://base.garant.ru/4089476/> (дата обращения 02.04.2019).
2. Васильев А. А. Правовая доктрина как источник права: вопросы теории и истории. М. : Юрлитинформ, 2009. 272 с.
3. Васильев А. А. Правовая доктрина как источник права: историко-теоретические вопросы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Барнаул, 2007. 28 с.

4. Васильев С. В. Правовая доктрина — джерело процесуального права. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 70–76.
5. Дервод В. В. Доктрина (наука) в качестве источника права в Республике Беларусь : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Минск, 2006. 127 с.
6. Зеленкевич И. С. Понятие правовой доктрины как источника современного российского права. *Вестник Северо-Восточного государственного университета*. 2011. Т. 15. № 15. С. 118–121.
7. Камнев А. Э. Правовая доктрина и ее участие в систематизации источников гражданского процессуального права. *Актуальные вопросы юридических наук: материалы III Междунар. науч. конф.* Чита, 2017. С. 72–75. URL <https://moluch.ru/conf/law/archive/226/12074/> (дата обращения: 02.04.2019).
8. Кармаліта М. Правова доктрина у романо-германській та англо-саксонській правових сім'ях. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С. 6–9.
9. Ковалева Л. А. Место доктрины в системе источников права. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2009. № 3 (4). С. 82–83.
10. Любитенко Д. Ю. Правовая доктрина в системе источников российского права. *Вестник Волгоградской академии МВД*. 2010. № 4. С. 29–33.
11. Мадаев Е. О. Место и роль правовой доктрины в правовой системе. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2015. № 2(2). С. 193–197.
12. Малиновский А. А. Доктрина как источник уголовного права (сравнительно-правовые аспекты). *Международное уголовное право и международная юстиция*. 2009. № 1. С. 3–6.
13. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2009. 36 с.
14. Полянский Д. А., Пузиков Р. В. Правовая доктрина как особое правовое явление. *Вестник ТГУ*. 2013. № 11 (127). URL :<https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-doktrina-kak-osoboe-pravovoe-yavlenie> (дата обращения 03.04.2019 г.).
15. Полянський Є. Ю. Поняття доктрини, її місце та значення в кримінальному праві США. *Ученіе записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2013. № 2–1(ч. 2). С. 249–255.
16. Рене Давид. Основные правовые системы современности. М. : Прогресс, 1988 г. URL : <https://lib.misto.kiev.ua/PRAWO/rene.dhtml> (дата обращения 02.04.2019 г.).
17. Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття, ознаки, структура. *Теорія та історія держави і права*. 2016. С. 26–36.
18. Сорокин В. В. Судебная практика или правовая доктрина. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2002. № 8. С. 8–11.
19. Чистая Е. С. Правовые доктрины и их роль в правовой системе РФ. *Гражданин и право*. 2012. № 3. С. 77–87.

УДК 340.15(477) «1939»

Володимир Дмитрович ГОНЧАРЕНКО,

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
завідувач кафедри історії держави
і права України та зарубіжних країн
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Заслужений діяч науки і техніки України

1939 РІК В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

В історії українського державотворення ХХ сторіччя відзначене багатьма подіями. В період визвольних змагань 1917–1921 рр. була здійснена спроба відродити українську національну державність у формі Української Народної Республіки часів Української Центральної Ради і Директорії, Української держави гетьмана П. Скоропадського, Західноукраїнської Народної Республіки. Але в силу низки внутрішніх і зовнішніх факторів процес відродження і розбудови української національної державності зазнав поразки і на більшій частині території України укорінилася радянська державницька модель у формі УСРР (УРСР). Однак у 1939 р. в багатовіковій історії українського національного державотворення відбулася знаменна подія — проголошення 15 березня на Закарпатті Карпатської України як незалежної держави. Шлях до цієї незалежності був непростим. Закарпаття — це етнічні українські землі, які свого часу були складовими частинами Київської Русі, а згодом Галицько-Волинської держави. Потім Закарпаття перебувало у складі різних держав і на початку ХХ ст. перебувало у складі Австро-Угорської імперії. У листопаді 1918 р. була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка, у складі якої деякий час перебувало і Закарпаття. Однак на початку 1919 р. Закарпаття було приєднане до Чехословацької республіки, державна самостійність якої була проголошена 28 жовтня 1918. Включення Закарпаття до складу Чехословаччини у травні 1919 р. було юридично закріплено Паризькою мирною конференцією [1, с. 152]. Правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини був визначений Сен-Жерменським договором від 10 вересня 1919 р. Правовий статус Закарпаття, що мало назву «Підкарпатська Русь» потім був визначений Конституцією Чехословаччини від 29 лютого 1920 р. Так, у параграфі 3 Конституції зазначалося, що «територія Чехословацької республіки становить єдине і неподільне ціле», але водночас наголошувалось, що «неподільну частину цього цілого утворює автономна територія Підкарпатської Русі ... і яка буде наділена найширшою автономією, яка сумісна з єдністю Чехословацької республіки» [2, с. 70]. Крім того, Конституція встановлювала, що Підкарпатська Русь могла мати свій

сейм, який наділявся правом здійснювати законодавчу владу на території автономії в питаннях мови, освіти, релігії, місцевого самоврядування. Підкарпатську Русь мали представляти в Національних зборах Чехословацької республіки сенатори, кількість яких визначалася спеціальним виборчим законом. Конституція передбачала посаду губернатора для керівництва Підкарпатською Руссю, який призначався президентом Чехословацької республіки і був відповідальним одночасно перед сеймом Підкарпатської Русі. Конституція передбачала, що для належного управління краєм чиновники Підкарпатської Русі мали обиратися «по можливості серед населення згаданої території» [2, с. 70]. Таким чином, в Конституції 1920 р. містилися засади створення автономії Підкарпатської Русі. Але центральна влада Чехословаччини всіляко гальмувала вирішення питання про автономію Підкарпатської Русі. І тільки боротьба українського населення Підкарпатської Русі змусила центральний уряд Чехословаччини восени 1938 р. надати цьому краю автономний статус. Був утворений уряд на чолі з А. Бродієм. Внаслідок урядової кризи його було усунуто з посади і 26 жовтня 1938 р. уряд очолив новий прем'єр-міністр. Ним став відомий український політичний і громадський діяч Августин Волошин. В кінці грудня 1938 р. урядом автономії була затверджена її нова назва — Карпатська Україна, столицею якої стало місто Хуст. 12 лютого 1939 р. в умовах загострення політичної ситуації в краї відбулися вибори до Союму Карпатської України — законодавчого органу автономії. Склалася умова для налагодження державного життя в краї. Але на перешкоді цьому процесу стала Угорщина, яка 14 березня 1939 р. почала військову окупацію Карпатської України. 15 березня 1939 р. Союм Карпатської України проголосив її незалежність, прийнявши конституційний закон. Так, у статті 1 цього документу наголошувалось: « 1. Карпатська Україна є незалежна держава» [3, с. 367]. В законі зазначалося, що назвою цієї держави є «Карпатська Україна» і що за формою правління ця держава є республікою, яку очолює президент, обраний Сеймом Карпатської України (стаття 3). Українську мову було визнано державною (стаття 4). Конституційним законом затверджувалися державний герб, прапор і гімн Карпатської України. Союм Карпатської України таємним голосуванням обрав Августина Волошина першим президентом цієї незалежної держави. Але розбудові держави завадила окупація Карпатської України Угорщиною, яка була завершена 18 березня 1939 р. [4, с. 356].

У 1939 році відбулася ще одна подія, пов'язана з державницькою історією України, так як саме тоді українські землі об'єдналися в одній державі. Справа у тому, що в силу низки причин Східна Галичина

опинилася у складі відновленої у листопаді 1918 р. Польської держави. На українське населення цього регіону розповсюджувалась влада Польської республіки, її законодавство, у тому числі й конституційне. У березні 1921 р. була прийнята Конституція Польщі, яка була демократичним за своїм характером документом [5, с. 479]. Містила Конституція і норми, покликані забезпечити гідне існування представникам національних меншин, які опинилися у складі Польщі після проголошення її незалежності, у тому числі й українському населенню західноукраїнських земель. Але на практиці все відбувалося зовсім інакше. Як зазначають відомі дослідники історії держави і права Б. Й. Тищик і І. Й. Бойко, «польська влада встановила в Західній Україні режим терору і насилля, намагаючись залякати корінне українське населення, примусити його бути покірним, припинити національно-визвольну боротьбу, визнати владу польської держави» [6, с. 583]. Тому не випадково, коли 1 вересня 1939 р. почалася Друга світова війна і Німеччина почала окупацію Польщі, а на територію Західної України ввійшли війська Червоної армії, то вони були зустрінуті більшістю українського населення цього краю яка визволителі від польського поневолення. Об'єднання українського народу в єдиній Українській РСР було юридично оформлено Законом СРСР від 1 листопада 1939 р. «Про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і з'єднання її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою» [3, с. 381] і Законом Української РСР від 15 листопада 1939 р. «Про прийняття Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» [3, с. 382]. На території Західної України почала реалізовуватися радянська державна і правова модель, роль і значення якої в житті українців цього регіону в сучасній історико-правовій літературі визначається неоднозначно. Але незаперечним є той факт, що об'єднання українських земель у 1939 р. в одній державі стало закономірним результатом бажання українців мати єдину українську державу, а законність і обґрунтованість юридичного оформлення цього історичного акту не підлягає сумніву.

Список бібліографічних посилань

1. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.
2. Конституції буржуазних країн. Конституції буржуазних держав і західних сусідів СРСР. К. : Видавництво ЦВК «Радянське будівництво і право», 1936. 384 с.
- 3 Хрестоматія з історії держави і права України: У 2–х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2–ге,

перероб. і доп.: Том 2: Лютий 1917 р. 1996 р. / Уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. К. : Видавничий Дім «Ін Юре». 2000. 728 с.

4. Лемак В. В. Карпатська Україна // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. X. : Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін.; Нац.акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. С. 353–356.

5. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник. В 4–х томах. Том 3. Отв. ред. Б. А. Страшун. Издательство БЕК, 1998. 764 с.

6. Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України : акад. курс : підручник. К. : Ін Юре, 2015. 808 с.

УДК 94(477)

Віктор Миколайович Єрмолаєв,

доктор юридичних наук, академік НАПрН України,
професор кафедри історії держави і права України
та зарубіжних країн Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
Заслужений діяч науки і техніки України

ГЕТЬМАНИ УКРАЇНИ ПРО ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

В історико-правовій науці державницька думка доби Гетьманщини вивчалася в контексті історії Козацької держави — в працях М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Дорошенка, сучасних дослідників: В. Смолія, В. Степанкова, О. Мироненка, А. Козаченка та ін. Не була виключенням і монографія автора статті [8]. Між тим дослідження державницької думки доби Гетьманщини збагачує наші знання про державотворчий досвід гетьманів, його логіку і проблеми, обставини, в яких розроблялись державницькі концепції.

Після перемоги Національної революції 1648 р. козацькі ідеали й норми життя швидко поширились і вкорінювались у свідомість українського населення, яке прагнуло відстояти своє право на свободу, на власну державність. Головна й, безперечно, панівна ідея цього часу — становлення Козацької держави. Найвизначніша роль в розвитку державницької думки, розробці програми державотворення безсумнівно належала Б. Хмельницькому. У своїх «Зазивних універсалах» він обіцяв «нашу землю... зробити благословенною», закликав до рішучої боротьби з поляками, які поклали «ціллю своєї політики опанувати наш лад самоуправи й вибору...». Як бачимо, останнє для гетьмана — основа і продовження державотворення [3, т. III. Кн.1, с. 176–178]. Національно-визвольне повстання ним оцінюється як продовження

попередніх козацько-селянських повстань. Тож найближчою метою оголошувалося завдання відстояти «давні права і вольності Війська Запорозького» від їх нехтування і грубих порушень польськими магнатами, шляхтою, католицьким і уніатським духовенством [1, с. 33–36, 36–39].

Успіхи Національно-визвольної війни надали рішучості політичним планам гетьмана — здобути політичну автономію України у складі Речі Посполитої, представництва українських урядовців і православної метрополії в Сенаті. У листі до польського короля Б. Хмельницький наголошує на кривдах «панів старост та українських державців», просить зволити «наказати утримати нас при давніх правах та вольностях і щоб це [король застеріг] нам святою особою своєю, бо ми... більше тієї неволі не стерпіли» [1, с. 80–81]. Про ті вольності йшлося й в «Пунктах та інструкціях, даних козацьким послам», в «Умовах, посланих у Варшаву», щоб на козацькій території не було польського війська, а гетьману надано староство, козакам — свободу виходу в море, щоб вони судилися шляхетським правом і були під владою безпосередньо короля, «мали свого гетьмана, обраного козаками» [1, с. 80–81, 84–85].

Блискучі перемоги козацько-селянських військ наблизили Зборівський договір, який уконституював політичну автономію відвойованих українських земель. Однак відмова польського сейму у ратифікації договору, скасування умов Брестської унії розвіяли сподівання гетьмана на представництво України в польському сеймі і сенаті, змінили його плани [2, с. 47, 51–52, 54–56, 97–98 та ін]. На початку лютого 1649 р. він недвозначно заявив комісарам польського короля про свої наміри творити незалежну Українську державу: «Виб'ю з лядської неволі увесь руський народ. ...А ставши над Віслою, скажу дальшим ляхам: «Сидіть, мовчіть, ляхи! Всіх тузів ваших, князів туди жажену, а будуть і за Віслою кричати, знайду я їх там напевно...» [6, 217; 7, с.180]. Отже, Б. Хмельницький прагнув звільнення всіх етнічних земель України від іноземного панування, її соборності, відновлення слави і західних кордонів Київської Русі — «як володіли благочестиві великі князі». Таким чином, вперше в історії вітчизняної суспільно-політичної думки гетьманом була сформульована національна державницька ідея — створення незалежної держави в етнічних межах України.

Поразка під Берестечком і Білоцерковський договір 1651 р. обмежили її територіально, проте не зупинили плідних державотворчих процесів в Україні. В них був використаний досвід самобутньої козацької організації самоврядування на Запорізькій Січі, перевіреною

практикою військово-адміністративної, полково-сотенної системи управління козацтва на чолі з гетьманом, верховенством влади загальних (генеральних), полкових, сотенних рад, виборністю органів публічної влади усіх рівнів, розвиненим місцевим самоврядуванням. Не дивлячись на нову загрозу війни з Польщею, Б. Хмельницький висловлював впевненість: «тепер нам ляхам знову коритися не слід» [3, т. III. Кн.1, с. 255]. У дипломатичному листуванні гетьман іменує себе «єдиновладцем і самодержцем руським» [7, с. 190].

Орієнтаційні ідеї міжнародної політики Козацької держави формулювались гетьманом з огляду на зовнішні загрози для неї, створення сприятливих умов для державотворення. Він пропонує «вірність та підданство» російському цареві, робить спробу ввійти до протекції турецької Порти, пропонуючи «нашу дружбу», союзні стосунки із Семиградям, з Молдавією і Валахією [2, с. 91–94, 97–102 та ін.]. У листі до шведського короля в липні 1656 р. гетьман формулює зовнішньо-політичну доктрину: «ми звикли нікому не робити кривди, а навпаки, змагатись у доброзичливості з тими, хто ставиться до нас прихильно»; «ані підемо ні на кого в наступ, але при Божій допомозі захищатимемо, як зможемо, віру, волю і наші кордони» [3, т. III. Кн.1, с. 71–72, 243–244, 248–249, 268–269 та ін.]. Реальною альтернативою гетьманом розглядався проєкт створення конфедерації трьох держав — Польщі, Литви і України.

Переяславський договір 1654 р. і «Березневі статті Б. Хмельницького» на думку гетьмана мали юридично оформити договір про воєнно-політичний союз з царською Росією, уконституювати в ньому суверенність Української держави і незалежність від Польщі. У «Березневих статтях», листах до Московського царя Б. Хмельницький відстоював непорушність суспільного ладу України, «всі права і вольності в добрах і судах, щоб ані воеводи, ані боярин, ані стольник у суди військові не вступався, а щоб від старших своїх аби товариством суджені були, і де три чоловіка козаків, там два третього мають судити» (Ст.1), «...щоб Запорозьке військо саме з-поміж себе гетьмана обирало...» (Ст.6). «Права, надані з віків од князів та королів як духовним, так і мирським людям, щоб ні в чому не були порушені» (Ст.13), «...щоб привілеї його царської величності нам на хартіях дав писані, щоб на вічний час непорушні були» (Ст.17) [2, с. 64–67; 3, т. III. Кн.1, с. 262–267]. Ті «Хартії» за польським зразком стали зватись «Конституціями» Б. Хмельницького і мали правову силу протягом майже століття, на них посилались всі наступні гетьмани, царська влада. Для України «Статті Б. Хмельницького» були справді актом конституційного значення, які

юридично закріплювали здобутки державотворення на засадах республіканського ладу.

Зі смертю Б. Хмельницького за гетьмана І. Виговського у відповідь на грубе порушення «Статей Б. Хмельницького» царським урядом, відроджується ідея Великого князівства Руського. У вересні 1658 р. гетьман підписує з польськими комісарами «Гадяцький трактат» [3, т. III. Кн.1, с. 309–316]. Саме підписання трактату відбувалося таємно, бо гетьман сумнівався у можливості його схвалення як сеймом, так і козаками. Йшлося про встановлення на українській території Великого князівства Руського, яке разом з Польщею і Великим князівством Литовським увійде до складу Речі Посполитої. «Уся Річ Посполита народу польського і Великого князівства Литовського і Руського, — обумовлювалося в трактаті, — хай буде відновлена в першобутті так, як була перед війною, тобто щоб ці народи в межах своїх і свободах залишалися непорушені... і за правами, описаними в радах, у судах і вільному виборі государів своїх та великих князів литовських та руських...».

Отже, за трактатом генеральні козацькі ради як орган народоправства позбавлявся своїх повноважень з вибору гетьмана, закріплювався позитивний статус гетьманства І. Виговського, можливість спадкування гетьманської влади його рідними братами. Найповніше політична програма гетьмана була окреслена в «Переліку пунктів і покірних прохань Івана Виговського польському королю й Речі Посполитій», складених 1659 р., де було накреслено широку програму реформування українського державного життя і вивіщення влади гетьмана до рівня обмеженої монархії, що не відповідало козацькому звичаєвому праву [3, т. III. Кн.1, с. 332–344].

Наступник І. Виговського Ю. Хмельницький зрікся таких планів реформування Козацької держави. Його політична програма на початку гетьманства була досить конструктивною, враховувала попередній державотворчий досвід, виходила в основному з пунктів Березневих статей Б. Хмельницького [3, т. III. Кн.1, с. 345–348]. Проте «Статті, або Переяславські конституції, дані царем при обранні на гетьманство Ю. Хмельницького» 1659 р. грубо порушували правовий статус України й повноваження її верховних органів влади.

Державницька думка наступних гетьманів України була вимушена рахуватися із все більш принизливими умовами обмеження московським урядом правового статусу Козацької держави, повноважень генеральних козацьких рад, гетьмана і гетьманського уряду. І. Брюховецький, обраний гетьманом Лівобережної України 1663 р., в Московських статтях (1666 р.) вже заявляв, що не гетьман, а цар є від

Бога посланий правитель в Україні, а його статус — «цілковите та істинне государське підданство», погоджувався усі податки й побори направляти до царської казни, просив царя послати «в малоросійські міста своїх государських воевод», зробити київського воеводу хранителем гетьманських клейнодів. Гетьман сам відмовився від права Козацької держави зсилатися з іншими державами.

У свою чергу правобережний гетьман П. Тетеря в «Універсалі до Низового Запорозького війська» у листопаді 1663 р. закликав січовиків підтримати короля польського, який з коронним військом і татарськими загонами прийшов на Правобережжя, служити йому «як дідичному государю» [3, т.ІІІ. Кн.1, с. 403–404]. Так своїми діями вітчизняні державотворці створювали сприятливі умови для «вічного миру» між Польщею і Росією, які закріпили поділ України, знищення козацької державності. Міжусоб'я, незгода серед козацької старшини щодо зовнішніх пріоритетів руйнують або змінюють державницькі плани гетьманів, державотворчі процеси.

Правобережний гетьман П. Дорошенко спочатку намагався продовжити державотворчу лінію І. Виговського, змушений був, зважаючи на польську угоду з татарами, обіцяти у жовтні 1667 р. «цілковите і вірне підданство його королівської милості і Річі Посполитій» [3, т.ІІІ. Кн.1, с. 442–443]. Гетьман зрікся права на міжнародні стосунки з іншими державами, фактично погодився з поверненням права козаків до рівня Білоцерківських угод. Цей вимушений крок не співпадав із справжніми намірами П. Дорошенка і наступного року він звертається зі статтями-проханнями до турецького султана [3, т.ІІІ. Кн.1, с. 464–468]. В статтях йшлося про самостійне існування Козацької держави, возз'єднання українських земель, звільнення населення від сплати данини, обрання довічного гетьмана, автономію церкви під константинопольським патріархом та ін. Цей проєкт було схвалено розширеною старшинською радою під Корсунем 1669 р.

У своїй політичній програмі, з'явленій, зокрема, в «Наказі із статтями послам у Москву» від 1 січня 1669 р., Д. Многогрішний відступив від ідеї єдності України обох боків Дніпра, пов'язував свої сподівання на московську протекцію [3, т.ІІІ. Кн.2, с. 7–12]. Новий гетьман Лівобережжя І. Самойлович мусив починати урядування на більш важких умовах Конотопських (1672 р.) та Переяславських (1674 р.) статей, які звужували і регламентували повноваження загальних козацьких рад, гетьмана та його уряду [3, т.ІІІ. Кн.2, с. 94–98, 118–129]. Отже, на той час єдиним, хто справді хотів зберегти демократичні інститути і здобутки Козацької держави, лишався П. Дорошенко. Свої міркування

він виклав у «Листі до запорожців» у березні 1676 р. [3, т.ІІІ. Кн.2, с. 133–135]. В програмі гетьмана — українська держава на всіх її землях, долання її поділу «надвое й натрое».

Коломацькі статті 1687 р., прийняті при обранні І. Мазепи гетьманом ще більше звужували правовий статус Козацької держави, права і свободи її народу, повноваження гетьмана: бути «невідступно у вічнім підданстві» [3, т.ІІІ. Кн.2, с. 297–316]. Як і його попередники, І. Мазепа у своїй внутрішній політиці мало рахувався із обмеженнями підписаних ним «Статей» з царським урядом, продовжував державотворчу політику, вів таємну дипломатію. У своїй «Промові до урядників військових і цивільних козацької України напередодні розриву з Москвою 1708 р.» він обґрунтовував свою зміну геополітичних пріоритетів [4, с. 42–44].

Радикальною програмою відродження козацької республіки відзначались роздуми і проекти соратника І. Мазепи П. Орлика, обраного козаками в Бендерах гетьманом. Йдеться, зокрема, про його «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького» (1710 р.) та «Вивід прав України» (1712 р.) [4, с. 45–49]. В «Пактах і конституціях» передбачалося відновлення повноважень Генеральної козацької і Старшинської ради в системі органів влади і управління Війська Запорозького (Ст.6), Генерального суду (Ст.7). Наступні статті Конституції містили широку програму відновлення в державному й суспільному житті республіканських принципів і засобів управління на всіх рівнях, встановлення мір адміністративної і кримінальної відповідальності посадових осіб, регулювання надходжень і видатків державної скарбниці, викорінення корупції, антинародної фіскальної політики, різних повинностей, запровадження системи ефективного соціального захисту тощо.

Таким чином, історичні пам'ятки державницької думки гетьманів України другої половини XVII — початку XVIII ст. цінне джерело з історії вітчизняного державотворення, яке відображає їх політичні програми, рішення, реакцію на внутріполітичні й геополітичні виклики.

Список бібліографічних посилань

1. Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657. Упор. І. Крип'якевич та І.Бутич / АН УРСР. К. : Вил-во АН УРСР, 1961. 739 с.
2. Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657. К., 1998. 348 с.
3. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9 т. К. : Дніпро, 2001.
4. Вивід прав України / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та ін. Львів: МП «Слово», 1991. 126 с.
5. Величко С. Літопис. Т.1. К. : Дніпро, 1991. 375 с.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 19 квітня 2019 р.

6. Грушевський М. С. Історія України з ілюстраціями і документами. Донецьк: ТОВ «ВКФ «Бао», 2009. 528 с.

7. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. К.: Вид. дім «Альтернативи», 2003. 400 с.

8. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження). Х.: Право, 2005. 272 с. Більш детально тема висвітлена у статті автора «Державницька думка гетьманів України (середина XVII-XVIII ст.): змістовні аспекти». *Вісник НАПрН України*. 2016. №1. С.43–56

УДК 340.1

Наталія Миколаївна ОНІЩЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України,

академік НАПрН України

завідувач відділу теорії держави і права

Інституту держави і права

ім. В. М. Корецького НАН України,

ORCID: <https://orcid.org/0000-002-1671-2139>

ЮРИДИЧНА НАУКА:

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЇ

Комунікативні властивості належать багатьом інститутам, що можна віднести до загальнолюдських надбань. Сьогодні не можна поскаржитися на повну відсутність наукових напрацювань, наукового доробку у сфері вивчення комунікації як такої. Це питання, наприклад, розглядалося в багатьох довідкових джерелах. Проте, саме правовий контекст, саме доктринальний зріз зазначеної проблематики розроблені недостатньо і починає опрацьовуватися тільки з недавнього часу. На наш погляд, саме навчання «мистецтву комунікації» є як ніколи необхідним різним напрямом юридичної науки. На жаль, мистецтву спілкування, толерантності, вираженості при прийнятті рішень задля їх обґрунтованості не навчають в загальноосвітніх школах, Вишах, при підвищенні кваліфікації спеціалістів тощо. Втім сучасне суспільство, безумовно, одним із своїх «стовпів» на яких воно базується, вважає саме науку. Слід зазначити, що, безумовно, правова наука за допомогою правової освіти і виховання починає дедалі більше впливати на суспільну свідомість, а її стан визначає засадничі начала правової комунікації. Ф. Ніцше так визначає роль науки та вчених: «Вони протягнуть творчу руку в майбутнє, і все, що є і було, стає для них при цьому засобом, знаряддям, молотом. Їх пізнання є творчість, їх творчість є законодавство, їх воля до істини є воля до влади» [1, с. 336].

Як зазначає один із сучасних вчених, філософсько-правове наукове осмислення феномену суспільно-правової комунікації науки є невідкладним завданням сьогодення. В такий спосіб запропонуємо два підходи: антропологічний та функціонально-правовий до розгляду зазначеної проблематики. Щодо першого. Людина — повинна бути епіцентром наукових, в тому числі правових досліджень. Для сучасної України це актуальна проблема, бо вона має безпосереднє відношення до правової реформи, без якої навряд чи можлива побудова демократичної, правової держави.

Зрозуміло, що досліджуючи комунікативно-правові зв'язки людини і права, не можна ігнорувати аналіз сутності самої людини, а сутність ця досить складна і багатогранна, в практичному і науковому сенсах.

Уже стародавні мислителі розуміли, що для пізнання того, що створила людина, необхідно пізнати спочатку саму людину. Наприклад, Геракліт був переконаний в тому, що пізнати таємниці природи, не пізнавши таємниць людського буття, неможливо. Навіть короткий огляд проблеми сутності людини дозволяє констатувати, що, не дивлячись на науковий доробок, в сучасному людинознавстві не існує донині єдиної загальної теорії людини та усталеного трактування її комунікативної сутності, а отже потребує вивчення та налізу комунікативних властивостей сучасного світу.

Соціально-комунікативні якості людини формуються в результаті контактів, взаємодії людини з іншими людьми, в процесі людської творчості, засвоєння різних форм духовного досвіду людства. Як соціальна істота, людина мислить, оцінює, приймає рішення, чинить дії, спілкується та комунікує.

Людина — істота соціальна, суспільна. Для задоволення своїх потреб і інтересів вона щодня вступає в різні відносини з іншими людьми. Причому її участь у цих відносинах може мати різний ступінь соціальної значущості. Своєю поведінкою індивід може принести контрагентам як значну користь, так і істотну шкоду. У цьому зв'язку держава, як офіційний представник і гарант безпеки всіх членів суспільства, встановлює своєрідні межі соціально значущого поведіння своїх громадян, колективних об'єднань, посадових осіб (отже, в центрі уваги юридичної науки постійно повинні знаходитися поведінкові моделі). Перейдемо до другого запропонованого до розгляду підходу — функціонально-правовому.

Надзвичайно важливим, з нашої точки зору, в подальших наукових дослідженнях визначитися з наступними явищами правової дійсності, а саме: «правова комунікація», «юридична наука і комунікація», «комунікація за допомогою юридичної науки».

Найголовніше — забезпечення дієвості сучасного права за допомогою комунікації.

Не буде перебільшенням зазначити, що комунікативні елементи суспільства з давніх-давен відомі певним соціокультурам в різних просторово-часових координатах. Нам видається, що історія розвитку комунікативних засад невинувато залишена поза увагою сучасних дослідників.

Зупинимося на прикладному, ілюстративному аналізі, пов'язаному з просторово-темпоральними характеристиками. Заглибимося в історичну ретроспективу. Ще в Законнику Хаммурапі (18 ст. до н.е.), що являв собою чорний базальтовий стовп виставлений на площі, зазначалося, що призначення права в тому, щоб «сильні» не ображали «слабшого».

Про демонстрацію демократичного розвитку права свідчить також норма Законника Ешнунни (20 ст. до н.е.), яка встановила мінімальну місячну заробітню плату приблизно 50 г. срібла. Цікаві прикладні характеристики вищезазначеного можна віднайти в праві Стародавньої Греції.

Розвиток права в Стародавній Греції деякі вчені називають «розквітом права». За законом 410 р. до н. Е. кожний, хто намагався скинути демократію в Афінах оголошувався поза законом і його можна було безкарно вбити [4, с. 167]. «Обман народу», що виражався, наприклад, у нечесній поведінці оратора в народних зборах, міг спричинити процес про ейсангелію». Помилковий наклеп у справах про політичні злочини давав підстави притягти правопорушника до суду за обвинуваченням у сикофантії [6, с. 224].

Серед демократичних настанов афінського права: обов'язкова ротація посадових осіб, неможливість обіймати одночасно дві і більше посади, обов'язкова фінансова підзвітність посадовців тощо. Ще один прояв демократизму права Стародавньої Греції, пов'язаний із запровадженням інституту захисників (логографів) [7]. Представники логографії, вивчаючи психологічні особливості підзахисного і, застосовуючи знання права, писали промови, що використовувалися підзахисними у суді. Серед прикладів комунікативних засад у розвитку римського права хотілося б згадати про відміну оплати заборгованостей своєю «кров'ю та плоттю», відшкодування по борговій кабалі з 321 р. до н. Е. здійснювалося виключно майном боржника.

Ще одним етапом на шляху розвитку права можна вважати його демістифікацію. Право поступово, з площини «небесного» переходить у площину «людського»: таким чином посилюється його комунікативна потенція. Поступово припиняються процеси проти «винних» тварин, травневих жуків, неживих предметів.

Єдиним засобом реалізації права є його універсалізація, поширюваність на всіх: адже, якщо правові норми не визначаються як спільні правила взаємовідносин, то вони взагалі ігноруються, як позбавлені статусу суспільно-необхідних нормативних засад [4, с. 178].

Запропонований функціонально-правовий підхід до дослідження комунікативної функції права значною мірою сприяє розв'язанню пізнавальних і практичних завдань у державно-правовій сфері. Його сутність полягає у виявленні цільових засад у формуванні функцій юридичної науки. При цьому мета — це причина, яка формує засоби реалізації системи функцій.

Дійсно, право вбирає в себе, а потім видає величезну інформацію про різнобічні явища громадянського життя, оскільки в ньому міститься величезна кількість наукових дефініцій, юридичних формул, історичних і життєвих відмінностей, політичних і правових оцінок, юридичних рекомендацій, заборон, дозволів тощо

Крім того, правова, наукова комунікація — це владна інформація, за її допомогою виражається (і відповідно формулюється) певний світогляд. Інформаційна здатність права — це один із суттєвих факторів, що дозволяє віднести його до елементів духовної культури суспільства. Не викликає сумніву, що право в першу чергу виникає не як інформатор, а як регулятор суспільних відносин. У державі і суспільстві досить каналів засобами яких здійснюється інформування суб'єктів права. Проте право як регулятор суспільних відносин одночасно виконує роль інформатора їх суб'єктів. Таким чином, право, юридична наука виконують комунікативну функцію поряд зі своїми суто юридичними завданнями, набуваючи також інформаційної якості. В цьому знаходить прояв його соціальна природа, здатність впливати на волю, свідомість і психіку людини, реалізуватися через сприйняття людьми.

Реалізація функцій права в інформаційній формі забезпечує доведення до широкого загалу державних дозволів та заборон, інформування про методи, засоби досягнення суспільно корисних цілей. Правова інформованість членів громадянського суспільства — необхідна умова функціонування правової системи.

Осмилюючи проблеми сутності права і його необхідності в суспільстві, слід виходити із життєвих потреб і велень. Правове опосередкування взаємовідносин людей здебільшого знаходить прояв з розвитком цивілізації. Головним завданням права є здатність забезпечити справедливі взаємовідносини між людьми, що живуть в державно-організованому суспільстві і прагнуть усвідомленого справедливого правопорядку.

Комунікативна функція юридичної науки забезпечує одержання учасниками правовідносин інформації про те, якою є позиція держави щодо

необхідної, дозволеної чи забороненої поведінки. Соціальна життєдіяльність індивідуумів органічно пов'язана з одержанням, сприйняттям, засвоєнням і використанням такої інформації. Правова інформація є одним з різновидів соціальної інформації. За допомогою юридичних норм держава сповіщає учасників суспільних відносин про позицію держави щодо необхідної, дозволеної або забороненої поведінки.

В такий спосіб, дійсно, можна говорити про комунікативні потенції юридичної науки та обмін необхідними стандартами, що встановлені правом, між суспільством, державою, окремими соціумами та індивідами. Безумовно, перераховані підходи до вивчення комунікативної складової юридичної науки не можуть вичерпати всієї багатоманітності проблеми, втім її аналіз беззаперечно слугуватиме підвищенню ефективності комунікативної здатності права по відповідному регулюванню суспільних відносин, широкого використання в правовому розвитку сучасної України комунікативної потенції права.

Список бібліографічних посилань

1. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. *Сочинения*. Т. 2. М. : Мысль, 1990. С. 336.
2. Черниловский З. М. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права. М. : Гардарика, 1996. 770 с.
3. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право. К. : Атіка, 2009. 284 с.
4. Андреев Д. В. Взаємодія влади та громадськості: механізми соціально-правової комунікації: монографія. К. : Бізнесполіграф, 2013. 334 с.
5. Сикофанты в Афинах в период расцвета демократии — многочисленный класс профессиональных клеветников. *Иллюстративный энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона*. М., 2009.

УДК 322.001.82

Богдан Іванович АНДРУСИШИН,

доктор історичних наук, професор,
декан факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
Заслужений діяч науки і техніки України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН

Поглиблення досліджень державно-церковних відносин в цілому, вивчення історії і сучасної державної політики та правових регуляторів щодо релігії й релігійних організацій в Україні, її наслідків для посилення консолідації населення країни шляхом забезпечення прав і

свобод людини та громадянина, відносяться до пріоритетних проблем сучасної юридичної науки, релігієзнавства та історичної науки загалом.

Означена проблематика знаходиться у площині вивчення канонічного (церковного) права.

«У радянській, а донедавна і в українській науці, — пише Д. Лук'янов, — доволі поширеною була теза про падіння ролі релігії у житті сучасного суспільства. Схожі оцінки релігії мали місце й у роботах європейських дослідників. Майже всі країни Західної Європи та Північної Америки у ХХ ст. проводили послідовну політику секуляризації і побудови світської держави, в якій релігія мусила б лишатися приватною справою людини і не впливати на державно-правові рішення.

Проте аналіз ролі релігії у глобальному контексті підводить нас до протилежного висновку. Упродовж ХХ ст. кількість осіб, які сповідають певну релігію, лише зростала: чисельність християнської громади за століття збільшилася з 500 млн до 2 млрд; мусульманської з 200 млн до 1,2 млрд; індуїстів — з 200 до 800 млн. Ця тенденція зберігатиметься й у найближчі десятиліття. За різними оцінками, більш ніж 80% жителів планети зараз визнають себе віруючими (причому близько 70% є послідовниками трьох світових релігій — християнства, ісламу та індуїзму).

Релігія постійно вступає у взаємодію з правом і стає окремим чинником розвитку публічної сфери суспільства та держави. По-перше, релігія (її зовнішня частина) стає окремим предметом правового регулювання. По-друге, релігійні погляди все частіше впливають на прийняття публічно-правових рішень, у тому числі й на зміст законодавства» [1, с. 8].

Згідно соціологічних даних Центру Разумкова (березень 2016 р.) у конфесійному просторі України переважають християнські конфесії, першість з яких утримує православ'я — 65,4%, 6,5% опитаних пов'язують себе з греко-католицизмом, римо-католиками є 1,0% опитаних, протестантами — 1,9%, не ідентифікують себе з жодною християнською конфесією 7,1% опитаних, які вважають себе «просто християнами», 1,1% сповідають іслам, по 0,2% — іудаїзм та індуїзм [2, с. 210].

«Церква і далі утримує першу позицію серед суспільних і політичних інститутів (таких як ЗМІ, громадські організації, профспілки, політичні партії, а також міліція, СБУ та Збройні сили України) за показниками довіри, — підкреслює В. Войналович. Наразі її висловили 58,6% опитаних: від 82,5% жителів Заходу до майже 51,0% жителів Півдня і Сходу. У всіх регіонах, крім Донбасу, частка тих, хто

довіряє церкві, перевищує частку не довіряючих їй громадян. Лише на Донбасі недовіру до церкви засвідчили 45,0% опитаних, а довіру — 39,9 %» [2, с. 215].

Наведені дані свідчать, що релігія є складним соціальним і духовним явищем заглибленим у глибинні терени суспільної історії. Тому проблема взаємодії релігії, держави та права у своєму виникненні та еволюції є наслідком суспільного розвитку, несучи на собі відбиток відповідних історичних епох. Релігія як один із способів відображення суспільного буття і право як система норм та правил регулювання суспільних відносин, протягом усієї історії людства взаємодіють, є взаємопов'язаними і взаємозумовленими.

«Правовий зміст існує майже в усіх структурних елементах релігії: в релігійній свідомості, релігійних відносинах, інституціях та організаціях», — зазначає П. П. Яшин [3].

Більшість релігій у своїх правових нормах та правилах дотримуються принципу забезпечення природних та невідчужуваних прав і свобод людини. Система норм та правил, які ґрунтуються на релігійних догмах становлять зміст релігійного права, яке охоплює всі сфери соціального життя. Магія священних канонів, тривалість культурно-історичної традиції, яка склалася протягом століть, а іноді тисячоліть, робить особливо значимими і дієвими норми релігійного права. О. М. Волощенко-Віслобокова наголошує на нормативно-регулятивній силі релігійного права, «які вказують норми поведінки та утримують індивіда в певних межах, встановлених нормами. Відтак цінність норм релігійного права полягає в забезпеченні стабільного функціонування суспільства. У релігійному праві присутня ідея сакралізації правопорядку як непорушного стану речей, встановлених Богом. Релігійне право визнається необхідним елементом справедливого суспільного устрою» [4, с. 255]. Водночас, на думку В. Войналовича, «у різних країнах і в різні часи роль релігії не має однозначного виміру: вона може виступати і як чинник соціального і національного примирення, і як каталізатор суспільних потрясінь» [4, с. 169].

Необхідність сучасної юридичної науки звернення до канонічного права, на наш погляд, пояснюється перш за все тим, що нинішній розвиток правової науки потребує не абстрактного нормативістського підходу, а всеосяжного вивчення всіх правових явищ, ставлячи у пріоритет права і свободи людини. В основу вивчення канонічного права покладена концепція, що розвиток суспільства, всіх його інститутів, в тому числі і держава, право є природно-історичним процесом, який розвивається за об'єктивними законами, оскільки

держава і права — це не тільки юридичні, але й соціальні інститути. А раз так, то вони стають предметом вивчення і філософії, і соціології, і економічної науки, і політології, і психології, не кажучи вже про історію. Відповідно, включення канонічного права до сфери правових явищ говорить про право як самостійне явище, а також виявляє його зв'язок з таким суспільним феноменом як релігія.

Виступаючи як частина системи юридичних наук, будучи тісно зв'язаним з римським правом, звичаєвим правом європейських та інших християнських народів, з історією публічного та приватного права, особливо з теорією права, будучи тісно переплетеним з принципами логіко-юридичного аналізу канонічної норми, канонічне право послуговується широким теоретико-методологічним арсеналом підходів і методів наукового дослідження.

Проблема державно-церковних взаємин відноситься до зовнішнього права церкви, яке оперує великою кількістю фактів, конкретних подій релігійного і політичного життя діяльності церковних установ, держав, різноманітних спільнот, інституцій тощо.

Історичний характер науки канонічного (церковного) права відрізняється тим, що на відміну від світського (державного) права, канонічне право відрізняється певною стабільністю його норм, особливо основоположних і фундаментальних, які, будучи прийнятими у глибоку давнину (практично I ст.) досить рідко змінюються і переглядаються.

Фактично до середини XX ст., на думку В. Литвина, єдиним і загальним методом дослідження, який застосовувався до вивчення держави і права був «науковий метод марксистсько-ленінсько-сталінської матеріалістичної діалектики». І навіть історичний метод дослідження вважався буржуазним [5, с. 14]. Без персоніфікованих приставок метод діалектичного матеріалізму, сьогодні панує у вітчизняній юридичній науці. Але вже сама частина назви методу «матеріалістичний» говорить про невідповідність його науці канонічного права. Очевидно виводять за рамки предмету дослідження правників і чисто теологічні методи та прийоми, що не веде до їх об'єктивності.

Стає зрозумілим, що у науці канонічного права як не можна відкидати жодного з методів дослідження, так і абсолютизувати їх. Скажемо, діалектичний метод без ідеологічних нашарувань може прислужитися у дослідженні церковно-юридичних явищ, оскільки він дає можливість розглядати означені явища у сукупності і причинно-наслідковій взаємодії. У поєднанні з світоглядним дуалізмом ми можемо зрозуміти дихотомію непримиренних традиціоналістських світоглядних систем — «релігійної» та «пострадянської» («совкової»,

«ватної»), які витворили химерні світоглядні форми «православний атеїзм», «релігійний комунізм» тощо. З іншого боку, «європейська, західна демократична цивілізаційна модель, в основі якої лежить ідея свободи як багаторівневої цінності, яка реалізується в економічних, політичних, особистісних свободах, що можуть бути обмежені лише законом. Сучасна демократична Європа — плід протестантської християнської традиції, яка переклала основну вагу відповідальності за долю людини із церкви на саму людину, тим самим відкривши нові можливості для її самореалізації.

Будучи багатоскладовими, мультикультурними, ці суспільства обрали єдиний можливий шлях розвитку, вдавшись до нівелювання неформальних інститутів (культури) та абсолютизації інститутів формальних (у першу чергу права)» [2, с. 365].

Сучасний рівень розвитку методології дослідження держави і права все більше привертає увагу науковців до історичного методу. Його недооцінка, за твердженнями В. Литвина, призвела до того, що «ми плутаємося у відповідях на досить нагальні для держави і суспільства питання: чому ухвалений закон потребує з часом корегування законодавцем? Пояснення дослідників, що такі закони можуть ухвалюватися не зовсім професійно — не завжди коректні. Часто цього вимагає той факт, що еволюція суспільних відносин і еволюція законів, що їх регулюють, не завжди збігаються; буває й так, що законодавство еволюціонує в небажаному напрямі, а відтак — слід вдаватися до корегування» [5, с. 20].

Для дослідження норм канонічного права, які є традиційними, фундаментальними і дуже рідко переглядаються, принагідним стає історико-догматичний метод, суть якого полягає у генетичному підході до початків кожного церковно-юридичного інституту у його історичному розвитку з врахуванням місцевих, національних та політичних процесів, під впливом яких він набув свого сучасного стану. Тут слід мати на увазі, що канонічне (церковне) право тісно пов'язане з догматичними основами, суттю самої церкви, які тисячоліттями є незмінними і служать підґрунтям, своєрідним лакмусовим папірцем для позитивного права.

До переваг історико-догматичного методу слід віднести можливість відділити правову суть явищ від історичних, національних, політичних та інших нашарувань, а також врахувати історичний досвід, визначити перспективи подальшого розвитку як церковного права в цілому, так і окремих інститутів, що входять у нього. Окрім того, беззаперечною перевагою цього методу є урахування при аналізі та дослідженні самої сутності Церкви, її догматичного і морального

вчення, що цілком природно, оскільки важко уявити собі право у відриві від того соціального середовища, де воно регулює відносини.

Що стосується недоліків даного методу, то головний із них — це спокуса за чисельністю історичних деталей втратити реальну, живу юридичну сутність явищ, тим самим, перетворивши церковне право в певний раритет, музейний експонат далекий від реального правового регулювання. В такому випадку наука церковного права неминуче перетворюється в історію церковного права. Саме через це істотно-догматичний метод використовується як провідний у дослідженні зовнішнього права церкви, у якому однією з головних складових виступають державно-церковні відносини.

Список бібліографічних посилань

1. Лук'янов Д. В. Релігійні правові системи в сучасному світі: монографія. Х. : Право, 2015. 352 с.
2. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / ред.кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, Л. Нагорна. К. : ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 542 с.
3. Релігія, держава і право / П. П. Яшин. навч. посібник. Харків : Нац. юрид.акад. України, 1998. 40с.
4. Мала енциклопедія канонічного права: Київський університет права НАН України; за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького, канд. юрид. наук О. М. Волощенко-Віслобокої. К. : Талком, 2017. 360 с.
5. Литвин В. М. Методологічні аспекти історичного пізнання в дослідженні Української держави і права періоду незалежності. *Держава і право суверенної України: проблеми теорії і практики*: матеріали наукової конференції до 20-ї річниці незалежності України (Київ, 21 червня 2011 р.) / За ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка; упоряд.: В. П. Горбатенко, І. О. Кресіна. К. : Юрид. думка, 2011. 336 с.

УДК 342.3

Олександр Сергійович БАКУМОВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4003-1974>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ — КЛЮЧОВИЙ ВИКЛИК ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Одним із ключових елементів правової реформи, що здійснюється в Україні, є забезпечення реалізації юридичної відповідальності держави, яка на сьогодні розглядається як один із

© О. С. Бакумов, 2019

параметрів функціонування демократичної правової держави. Натомість реальні суспільно-політичні та правові процеси в Україні протягом останніх років неодноразово засвідчували проблематичність ефективності цього інституту саме в українських реаліях [1, с. 49]. Досі неподоланною залишається ідеологія імунітету держави від юридичної відповідальності, що спирається на тривалі практики державно-політичного владарювання, вільні від визнання держави суб'єктом юридичної відповідальності, рівностатусним із людиною як суб'єктом права. Актуальні політичні події в Україні, зумовлені й каталізовані Революцією Гідності 2014 року, зокрема й конституційна модернізація політичної системи держави, розпочата 2014 року, стали вагомими спонуканами посилення уваги як науковців, так і практиків до однієї з ключових категорій право- та державознавства — категорії юридичної відповідальності держави перед іншими суб'єктами права.

Доктрина юридичної відповідальності держави перед людиною дедалі більше утверджується в Україні як теоретична підстава функціонування як державної влади у цілому, так і всіх її органів, зокрема, хоч цей процес проходить далеко не так безболісно і не такими швидкими темпами, як очікувалося. Наявним підтвердженням справедливості цієї тези стала розроблена науковцями Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України фундаментальна Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні (2014 рік) [2, с. 54], що була підготовлена в результаті виконання колективом цього академічного Інституту наукового проекту «Інститут юридичної відповідальності держави як чинник розвитку громадянського суспільства в Україні».

Тривалий час юридична відповідальність тлумачилася як своєрідне «продовження» самої держави: у контексті концепції засобів державного примусу вона сприймалася винятково як інструмент державної влади у покаранні фізичних осіб-правопорушників. Проте, така концепція заперечувала постановку питання про юридичну відповідальність самої держави як рівноцінного, поряд з особистістю, суб'єкта права. Вочевидь лише інтерпретація держави як повноправного суб'єкта правових відносин, а не інстанції, яка вивисується над ними, уможливорює підхід до юридичної відповідальності як загальносоціального феномену, що має стосуватися не лише людини, але і самої держави як партнера людини у правових відносинах. Тим самим дискурс щодо юридичної відповідальності держави ставить під

сумнів винятково державну «генетику» самої юридичної відповідальності, натомість указуючи на її загальносоціальну природу та походження.

Як випливає із зроблених у теоретико-правовій науці висновків, така відповідальність безпосередньо стосується лише демократичного типу держав, натомість недемократичні держави не несуть та й не визнають (або лише декларують) жодної реальної юридичної відповідальності перед суспільством. Такі висновки ґрунтуються на комплексному узагальненні реалій, тенденцій та результатів розвитку різних за історичним рівнем розвитку та внутрішньою організацією державних утворень. Зокрема, визнається, що постулювання відповідальності держави перед суспільством та особою ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини перед державою, а так само на визнанні й упровадженні засад поділу державної влади, що притаманне конституційній правовій державі [3, с. 16; 4, с. 42]. Саме інститут відповідальності держави дає змогу створити додаткові стримування та противаги владі, пом'якшити її автократичні прояви, обмежити можливість зловживання за допомогою підкорення її праву [5, с. 98]. Забезпечення дієвості й ефективності інституту відповідальності держави, її органів і посадових осіб перед людиною та громадянином є одним із основних показників правової спрямованості діяльності держави взагалі.

Сучасний етап розвитку інституту юридичної відповідальності держави характеризується найвищим нормативним рівнем її інституціоналізації — конституційним. Такий рівень засвідчує: 1) незворотність курсу держави на створення правової державності; 2) фіксацію відправних, головних елементів нормативної моделі юридичної відповідальності держави; 3) завершення оформлення правосуб'єктності держави у сучасному світі, що було неповним без конституційного закріплення її юридичної відповідальності; 4) паритетний характер відносин держави з іншими суб'єктами права на засадах поєднання диспозитивності та імперативності, публічних та приватних складників.

Конституційна інституціоналізація юридичної відповідальності держави має інституційний (власне юридичний, або матеріально-правовий), процесуальний (процесуально-правовий), соціолого-правовий, функціональний та ціннісний виміри. Інституційний вимір полягає у тому, що юридична відповідальність держави постає як сукупність (комплекс) правових норм, що мають міжгалузевий характер і охоплюють

всі види (прояви) відповідальності держави перед особою, суспільством та іншими державами за її протиправну поведінку. Таку сукупність можна інтерпретувати як інститут права, що своєю чергою має внутрішню структуру, розпадаючись на підінститути конституційної, цивільної, кримінальної, міжнародно-правової відповідальності держави [6, с. 5]. Інституційність юридичної відповідальності держави передбачає також поєднання в цьому інституті виключно правових норм, що містяться в різних галузях права і опосередковують собою окремі фрагменти (прояви) відповідальності держави у конкретних суспільних відносинах — відповідно до галузевої приналежності останніх, з урахуванням галузевого, міжгалузевого та інституційного поділу системи права. Одночасно інституційний вимір вказує на специфіку інстанцій юридичної відповідальності держави — тобто на визначення кола суб'єктів, перед якими держава як суб'єкт права несе юридичну відповідальність — у сучасних умовах це особистість, суспільство та інші держави (в останньому випадку мова йде про міжнародно-правові зобов'язання та відповідно міжнародно-правову відповідальність держави). Процесуальний характер юридичної відповідальності держави означає наявність чітко визначених юридичних процедур, що уможливають притягнення держави до юридичної відповідальності, особливості її застосування, покладення на державу несприятливих соціальних наслідків майнового, організаційного чи іншого характеру. Від процесуальної впорядкованості значною мірою залежить реальність, дієвість матеріальної основи функціонування цього інституту [7, с. 154]. Соціолого-правовий вимір юридичної відповідальності держави складається із суми реально існуючих суспільних практик щодо дієвості чи недієвості, реальності чи нереалізованості закріплених у законодавстві елементів матеріально- та процесуально-правового вимірів інституту юридичної відповідальності держави. У функціональному вимірі юридична відповідальність держави постає як реалізація суми функцій цього юридичного інституту, в яких відображається специфіка суб'єктної складової та сфери суспільних відносин, у яких здебільшого реалізуються норми цього міжгалузевого правового інституту (передусім, це правопоновлювальна, каральна, превентивна та інформаційна функції). В аксіологічному вимірі юридична відповідальність держави має гносеологічну, публічно-владну та інституційну цінність, де: 1) гносеологічна цінність ґрунтується на системі поглядів, ідей та положень про негативність наслідків за порушення певних правил з боку держави; 2) публічно-владна цінність юридичної відповідальності

держави полягає у тому, що засоби примусу можуть бути адресовані самій державі як порушникові права (з цим пов'язана невідворотність юридичної відповідальності не лише особи, але і держави); 3) інституційна цінність юридичної відповідальності держави полягає в позитивній оцінці суспільством діяльності того механізму, за допомогою якого держава може бути притягнута до юридичної відповідальності і реально відповідатиме за свої діяння перед людиною.

Стратегічно важливим для конституційної інституціоналізації юридичної відповідальності держави є чітке й послідовне опертя на національний досвід конституціоналізму та відповідні європейські моделі. Адже у стратегічному плануванні правового розвитку Україна орієнтується на конституційно закріплений європейський вибір, що вимагає послідовного та прагматичного окреслення й позитивізації юридичної відповідальності держави в законодавстві України.

Список бібліографічних посилань

1. Яремчук С. До проблеми формування інституту відповідальності держави перед особою в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 41–52.
2. Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні / Н. М. Оніщенко, Ю. С. Шемшученко, Н. М. Пархоменко, С. В. Стоєцький, Я. І. Фощан; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2014. 111 с.
3. Бисага Ю. Ю. Юридична відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 18 с.
4. Середюк В. В. Відповідальність держави як елемент поняття «правова держава». *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 42–45.
5. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку. Проблеми, реалії, перспективи : моногр. / Н. М. Оніщенко; відп. ред. академік НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2008. 320 с.
6. Песин С. В. Государство как субъект юридической ответственности: Теоретико-правовой анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2002. 23 с.
7. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Харків : Право, 2008. 304 с.

УДК 340.13+351.74+316.422.44

Михайло Юрійович БУРДІН,

доктор юридичних наук, професор
проректор Харківського національного університету
внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6748-3321>

Ігор Львович НЕВЗОРОВ,

кандидат юридичних наук, професор кафедри
теорії та історії держави і права факультету № 1
Харківського національного університету
внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2021-7886>

**ПОЗИТИВНЕ ПРАВО, ПРАВООХОРОННА ПРАКТИКА
Й НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС:
НОВІ РЕАЛІЇ ТА ВИКЛИКИ XXI СТОРІЧЧЯ**

Основним трендом XXI століття є та залишатиметься впровадження високих новітніх технологій у всі сфери суспільного життя. Те, що декілька десятиріч тому виявлялося науковою фантастикою, сьогодні вже стане реальією суспільного життя.

Науково-технічний прогрес у космічній галузі надав людству можливість отримувати з космічної орбіти фотографії землі у високій або надвисокій чіткості. По таких знімках можна розпізнати будь-які об'єкти у місті, окремих людей, скласти детальні карти певних територій та місцевостей.

Прогресу в цій галузі в США, країнах Європейського Союзу та Росії сприяв той факт, що державні інституції вказаних країн дозволили вийти на ринок надання космічних послуг приватним компаніям, а військові та фахівці спецслужб за певних умов дозволили робити, оприлюднювати та продавати фотознімки високої чіткості всім бажаючим¹.

На сьогодні єдиних підходів або загальновизнаних міжнародних правил щодо розповсюдження та випуску у вільний обіг супутникових знімків високої чіткості у світі не має. Необхідно зазначити, що у кожної компанії, яка має свій космічний апарат на орбіті, або у

¹ У грудні 2014 року Урядом Російської Федерації прийнято рішення, що супутникові фотознімки землі, а також дані супутникового зондування більше не належать до відомостей, які становлять державну таємницю. В свою чергу, Міністерство оборони цієї країни зняло обмежувальні грифи з зображень високої чіткості (вище двох метрів на один піксель) території Росії, знятих до 01 серпня 2014 року.

державної установи, є свої специфічні правила. Так, деякі суб'єкти, що пропонують свої послуги з виконання фотографій землі високої чіткості, надають їх виключно юридичним особам або офіційним представникам держави. Інші, під час отримання заявки на виготовлення таких фотознімків, вимагають детальний опис об'єкту зйомки, а також ґрунтовне пояснення для чого вона робиться. В деяких країнах світу (наприклад, у США) вільне розповсюдження фотографій високої чіткості у режимі реального часу можливе з дозволу розвідувальних органів або по завершенню певного проміжку часу. Без обмеження та у режимі реального часу доступ до інформації з приватних або державних космічних об'єктів, які належать певній країні, мають її спеціальні служби або правоохоронні органи².

Ураховуючи можливості, які надає супутникова фотозйомка землі, її потенціал поступово став використовуватися правоохоронними органами зарубіжних країн не тільки у розвідувальних або інших цілях, але й для боротьби зі злочинністю. В ужиток зарубіжних правоохоронців вже увійшли електронні кримінологічні карти, створені на базі супутникових фотознімків землі високої чіткості³.

² Незважаючи на те, що з 15 листопада 1996 року в Україні діє Закон «Про космічну діяльність», питання щодо правового статусу супутникової фото та відеозйомки в ньому не врегульовано, вільного доступу до цих матеріалів у ньому не передбачено. До заборон та обмежень космічної діяльності в Україні (ст. 9) належать наступні:

- виведення на орбіту чи розміщення в космосі будь-яким чином ядерної зброї та всіх інших видів зброї масового знищення чи випробування такої зброї;
- використання космічної техніки як засобу впливу на довкілля для воєнних чи інших небезпечних для людства цілей;
- використання Місяця та інших небесних тіл для воєнних цілей;
- створення безпосередньої загрози життю та здоров'ю людей, заподіяння шкоди довкіллю;
- порушення міжнародних норм та стандартів щодо забруднення космічного простору;
- інші дії, пов'язані з космічною діяльністю, які не допускаються міжнародним правом.

³ Електронна карта – це картографічне зображення, сгенероване на основі даних супутникових цифрових фотознімків та візуалізоване на екрані. Кримінологічні карти дозволяють у наглядній формі відобразити результати кримінологічної статистики. Злочини певного виду відображаються одним кольором. Більш інтенсивна злочинність, як правило, відображається за допомогою більш насичених, темних кольорів. На електронних кримінологічних картах можна побачити структуру злочинності регіону, охарактеризувати її в єдності кількісних та якісних характеристик.

У кожному поліцейському автомобілі, який перебуває на службі з охорони правопорядку в штаті Флорида (США), у ноутбучі працівника поліції встановлено електронні кримінологічні карти, з місцевістю, яку цей працівник

Досвід США, Великобританії, Франції Бразилії засвідчив, що фотографії земної кулі у високій чіткості використовуються для запобігання та розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, нелегальною вирубкою лісів, незаконним видобуванням корисних копалин, контрабандою, викраденнями автотранспортних засобів.

Подібна фотозйомка дозволяє оперативно виявити, а згодом — знищити посіви нарковмісних рослин.

Необхідно зазначити, що першу поліцейську операцію з ліквідації нелегальних посівів нарковмісних речовин було проведено поліцією Швейцарії у 2009 році. Використання програми Google Earth, призначеної для перегляду супутникових фотознімків поверхні землі, дозволило виявити велику плантацію марихуани. Конопляне поле площею 7500 м² було знайдено у південно-східній частини округу Тунграу. По закінченню розслідування офіцери швейцарської поліції заявили, що програма Google Earth стала відмінним інструментом для боротьби з наркомафією.

З 2009 року американські поліцейські також активно використовують можливості програми Google Earth для боротьби з нелегальним обігом наркотиків. У період з лютого по червень 2009 року за допомогою супутникових даних, отриманих у ході використання цієї програми, поліцейським вдалося конфіскувати марихуани на один мільярд доларів США, У ході операції «Save Our Sierra» (врятуємо наші гори) в каліфорнійському окрузі Фресно заарештовано 82 вихідців з Мексики, яких підозрювали у зв'язках з наркокартелями.

Крім того, американські правоохоронці встановили, що програма Google Earth часто використовується для віртуальних подорожей

патрулює. Інформація на цих картах оперативно змінюється. Якщо в офіс шерифа поступає телефонний дзвінок 911, та громадянин повідомляє про те, що йому погрожує озброєний злочинець, інформаційне забезпечення ноутбука кожного поліцейського, який патрулює у цей час свою ділянку, оперативно змінюється. У базі даних про події та пригоди з'являється червона стрічка з записом про погрозу життю громадянина та особу, яка про це повідомила. На електронній карті, інформаційно пов'язаній з базою даних, за декілька секунд візуально локалізується джерело сигналу. Після цього всі патрульні автомобілі, які знаходяться поблизу від точки надходження сигналу, негайно направляються до міста пригоди.

Крім того, кримінологічні карти у США використовують як інструмент аналітичної діяльності керівного апарату підрозділів поліції. Вони дозволяють виявити взаємозв'язок між різними кримінологічними факторами (кримінальними, демографічними, територіальними та ін.), відстежити серійні злочини, зрозуміти, як довго існувала на карті ті чи інша кримінальні точки, скільки часу зберігалася дана статистика злочинів. Електронні кримінологічні карти допомагають підтвердити ту чи іншу гіпотезу (наприклад, те, що злочинець використовує схожий маршрут).

планетою, а такі можливості дозволяють зловмисникам розробляти та прокладати чіткі й детальні маршрути для планування терористичних актів і переміщення терористів.

У період з 2010 по 2012 рік не менш резонансною стала проведена бразильською поліцією операція «Журупарі», де також було застосовано можливості супутникової фотозйомки високої чіткості. Протягом цього часу поліція вела масштабне спостереження за нелегальною вирубкою тропічних лісів басейну Амазонки бразильського штату Мату-Гросу. Спостереження та фіксація нелегальної діяльності за допомогою можливостей супутникової зйомки дозволили відкрити кримінальне провадження за 133 кримінальними справами, встановити, що навколишньому природному середовищу спричинено збитків на суму майже 500 мільйонів доларів США, а площа нелегальної вирубки становила 496 км². Об'сяг нелегальної лісозаготівлі становив півтора мільйони кубічних метрів цінних порід деревини. Можливості, які були надані поліцейським супутниковою фотозйомкою, також сприяли доведенню поліцією спроби легалізації незаконних вирубок лісів і, крім нелегальних лісорубів, притягнути до відповідальності за зловживання владою посадовців, які фальсифікували плани лісочористування, приховували інформацію про кількість лісу на ділянці.

Слід зазначити, що перспективи та можливості, які відкриваються перед правоохоронцями у галузі боротьби зі злочинністю з використанням супутникових фотографій високої чіткості, кореспондуються з відносно легким доступом до супутникових знімків представників криміналітету. Інтерес останніх обумовлюється наступними міркуваннями:

– для організації злочинної діяльності та отримання надприбутків у сфері нелегального обігу наркотиків, незаконного використання корисних копалин, контрабанди в особливо великих розмірах, рейдерства, маніпуляцій з земельними ресурсами, піратства на морі, нелегальної торгівлі зброєю, тобто у сферах, які представляють найбільший інтерес для організованої злочинності, необхідна певна підготовка.

В цих умовах для злочинців важливе значення має прокладення маршрутів переміщення нелегальних товарів, наркотичних речовин, зброї, технології маскування автотранспорту, планування шляхів відходу з місця вчинення злочину, отримання інформації про маршрути патрулювання правоохоронних, природоохоронних, митних органів, не вдаючись до вербування правоохоронців.

Інформація, яку надає супутникова фотозйомка землі у високій чіткості, дозволяє з високим ступенем вірогідності (достовірності) вирішувати всі ці завдання та протидіяти правоохоронним органам.

– урахування відносно високої вартості послуг фотографування землі з земної орбіти, можливості, які відкриває перед злочинцем супутникова фотографія високої чіткості, цікаві тільки фінансово надпотужним і транснаціональним або терористичними злочинним угрупованням. На сьогодні день для дрібних організованих злочинних груп супутникові технології щодо фотографування земної кулі не виявляються цікавими внаслідок високої вартості таких послуг;

– супутникова фотозйомка землі високої чіткості може стати інструментом для вчинення терористичної діяльності. Наявність у терористів таких фотографій надає можливості найбільш оптимально спланувати терористичний акт, визначити найбільш вірогідні місця масового скупчення людей для організації великої кількості жертв, установити маршрут руху поліцейських підрозділів, проаналізувати та визначити особливості дії спеціальних підрозділів, що займаються ліквідацією терористів, для організації успішної протидії ним;

– використовуючи потенціал супутникової фотозйомки організовані злочинні угруповання можуть визначити шляхи найбільш оптимального та прихованого нелегального перетину Державного кордону України.

Висновки

1. Аналіз зарубіжної правоохоронної практики свідчить, що супутникова фотозйомка землі може стати інструментом для боротьби зі злочинністю та слугувати доказом для викриття злочинної діяльності. Отже, Україна має враховувати зарубіжний досвід використання супутникових фотознімків землі високої чіткості у сфері боротьби з правопорушеннями.

2. Законодавство України про інформацію, космічну діяльність, а також кримінальне процесуальне законодавство в частині збору та фіксації має бути оновлено. По-перше, в ньому необхідно визначити правовий статус супутникової фотозйомки, правила її обігу та розповсюдження в Україні. По-друге, в Кримінальному процесуальному кодексі України мають бути визначені підстави та умови правомірного отримання супутникових фотознімків землі з зарубіжних супутників, як доказів по кримінальних справах.

3. У правоохоронну практику Національної поліції України, СБ України мають бути запроваджені кримінологічні супутникові карти місцевості, які допоможуть боротися з різними видами злочинів, так й з іншими правопорушеннями.

УДК : 342.8.01 (477)

Олег Володимирович МАРЦЕЛЯК,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, Заслужений юрист України

Світлана Миколаївна МАРЦЕЛЯК,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри конституційного і
муніципального права Харківського
національного університету імені
В. Н. Каразіна

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ВОТУМ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ АБСЕНТЕЇЗМУ: ЗА І ПРОТИ

Становлення України як демократичної, правової держави є неможливим без легального і легітимного оновлення представницьких органів публічної влади, проведення регулярних періодичних виборів з метою оновлення депутатського складу парламенту та органів місцевого самоврядування. Як підкреслює відомий німецький вчений Г. Майєр, вибори — це «єдиний акт, в якому політична воля народу безпосередньо втілюється у владні політичні структури, найважливіший і єдиний акт, за яким народ може визначати, до того ж в обов'язковій з позиції права формі, державну волю» [1, с. 121].

Соціальна цінність виборів полягає і в тому, що вони виступають важливим атрибутом життя суспільства, характеризують ступінь демократизму державного режиму і спрямовані на реалізацію установчої влади народу, забезпечення активної участі громадян у політичному житті країни, створення умов для подолання відчуження громадян від влади. Вони є основним механізмом, за допомогою якого громадяни можуть реалізувати своє право на управління державними справами, на формування системи влади, являють собою один з істотних моментів політичного самоствердження громадян, юридичного визнання за ними права брати участь в управлінні державою. Цим самим вибори визначають обсяг та зміст політичної правосуб'єктності громадян України, окреслюють сферу політичної свободи особи, її автономію в процесі здійснення народовладдя, визначають умови взаємовідносин між виборцями та українською державою в процесі формування Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та інших представницьких органів.

Однак слід сказати, що сучасний стан розвитку суспільств у багатьох країнах світу засвідчує сталі тенденції до зниження активності електорату на загальнонаціональних виборах і референдумах, що виявляється у зниженні явки виборців на дільницях та збільшення кількості тих виборців, які не підтримують жодного з кандидатів (партійних списків) або свідомо псують бюлетень, коли в ньому відсутня можливість голосувати проти всіх. Як наголошує Р. Свіфт, «громадяни добровільно пішли із державного життя і змінили активну в ньому участь на задоволення шопінгу і різноманітних пасивних розваг. Люди певною мірою відмовились від своєї ролі громадян. Нині важко відповісти, що з'явилося першим — задоволення від споживання чи безсилля, пов'язане з моделлю слабкої демократії» [2, с. 160].

Так, статистичні дані щодо проведення в Україні, починаючи з 1991 року, виборів і референдумів є прямим підтвердженням висловленого вище висновку. Зокрема, у референдумі 1991 року участь у виборах брало 84% виборців, парламентських виборах 1998 року — 70,6%, президентських виборах 1999 року — 74,9%, президентських виборах 2010 року — 68,9%.⁴ І лише на консультативному референдумі 2000-го року було показано результат у майже 81,2%, що можна вважати скоріше винятком із загальної тенденції, аніж її зміною. Адже загальновідомою є інформація про активне застосування адміністративного ресурсу для штучного підвищення кількості учасників референдуму, адже влада на той час не була впевнена, що референдум відбудеться через потенційну низьку можливу явку громадян України, які мають право голосу [3, с. 212].

У конституційному праві таке явище ігнорування виборів позначається терміном «абсентеїзм» (від латинського *absentia* — відсутність), коли значна частина виборців ігнорує голосування, ухиляється від участі в ньому. Така поведінка може мати в своїй основі політичний (активний абсентеїзм) чи аполітичний (пасивний абсентеїзм) фактори. Перший ґрунтується на тому, що громадянин відмовляється від участі у виборчій кампанії з політичних мотивів: його не задовольняють політична ситуація в державі, ефективність роботи парламенту та уряду країни, програми політичних партій (блоків), окремих кандидатів — учасників виборчих перегонів тощо. Відмова від участі у виборчій кампанії за цих причин є проявом політичної позиції громадянина. І якщо це поодинокі випадки, то жодних негативних

⁴ Не кращою була ситуація і на парламентських та президентських виборах в Україні у 2014 році та на цьогорічних президентських виборах (трохи вище 60%).

наслідків вони не мають, проте значна неявка виборців з політичного мотиву свідчить про кризу політичної влади в країні, яку необхідно розв'язувати якомога швидше. Аполітичний фактор характеризується або самою аполітичністю виборців, або їх небажанням проголосувати в день виборів з певних причин, часто суб'єктивного характеру: поганий настрій, небажання йти голосувати через погану погоду, віддаленість від місця знаходження виборчої дільниці і т. ін.

В основі пасивного абсентеїзму лежить низький рівень правової культури населення, байдужість громадян до тих політичних процесів, що мають місце в державі, безтурботне ставлення виборців до майбутнього свого народу, країни. Високий рівень як активного, так і пасивного абсентеїзму призводить до виборів представницьких органів незначною частиною виборців, що часто ставить під сумнів легітимність цього органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, а інколи має наслідком безрезультативність самих виборів, якщо виборче законодавство передбачає обов'язковий мінімум участі населення у виборах. Сьогодні це проблема для багатьох розвинутих демократичних країн. Тому в ряді держав як один із шляхів усунення абсентеїзму обрали запровадження обов'язкового вотуму, коли участь у голосуванні розглядається не правом, а обов'язком виборця.

Обов'язковий вотум не є наслідком, породженим тільки абсентеїзмом. Певною мірою його слід розглядати і як явище, що було притаманне виборам із часу їх зародження і мало місце як в період античності, так і в епоху середньовіччя, в нові часи і не втратило своєї актуальності в ХХІ ст. Зокрема, у наш час обов'язковий вотум законодавчо передбачений у таких країнах, як Австралія, Аргентина, Бельгія, Бразилія, Венесуела, Греція, Домініканська Республіка, Італія, Люксембург, Нідерланди, Перу, Туреччина, Уругвай (тільки щодо президентських виборів), Швейцарія і Австрія (на виборах до законодавчих органів окремих суб'єктів федерації) та в деяких інших державах. Наявність обов'язкового вотуму в цих країнах обґрунтовується тим, що в ході виборів виборець не тільки реалізує свої особисті інтереси беручи участь у формуванні представницьких установ, а й виконує громадянський обов'язок, спрямований на визначення загальних політичних орієнтирів країни. У Конституції Коста-Рики цей підхід чітко прослідковується: участь у виборах є «обов'язковою і первинною громадянською функцією» [4, с. 396]. А от у Конституції Еквадору 1996 р. хоча й передбачений обов'язковий вотум, проте ст. 52 проголошує його толерантно: «Голосування є

загальним рівним прямим і таємним, обов'язковим для осіб, які вміють читати та писати і факультативним для неграмотних» [5, с. 361].

Досить цікаво отримав конституційне визнання обов'язковий вотум в Італії, де в ч. 1 ст. 48 записано, що голосування є особистим і рівним, вільним та таємним, а ч. 4 цієї ж статті закріплює, що його здійснення є громадянським обов'язком [6, с. 112]. Правда, в цій же країні не передбачено жорстких санкцій за недотримання цього громадянського обов'язку. Вони мають моральний характер, який виражається в тому, що списки осіб, які не взяли участі в голосуванні вносяться до судів і у випадку здійснення цими громадянами правопорушень у суду на них уже будуть «компрометуючі матеріали». Хоча в інших країнах юридична відповідальність за ігнорування виборів буває у формі штрафів і навіть позбавлення волі. Наприклад, у Австралії виборці, які не голосували, мають сплатити штраф, в Греції та Туреччині вони можуть бути позбавлені волі (зокрема у Греції неучасть виборця віком до 70 років у виборах без поважної причини карається позбавленням волі від одного місяця до одного року). У Бельгії виборець повинен заздалегідь повідомити мирового суддю про неможливість взяти участь у голосуванні і надати йому відповідні докази поважних причин своєї неявки. Якщо виборець цього не зробить або суддя визнає причини неявки малозначущими, то за неучасть у голосуванні перший раз такому виборцю оголошується догана чи на нього накладається невеликий штраф (у розмірі 3 франків); вдруге, якщо пройшло не більше шести місяців після першого разу, на виборця накладуть більший штраф (від 3 до 25 франків), а якщо після першого разу пройшло від шести місяців до десяти років, прізвище цього виборця вивісять у спеціальному списку на приміщенні комунальної адміністрації за місцем його проживання. При вчиненні аналогічного проступку виборцем вчетверте протягом 15 років він позбавляється виборчих прав строком на 10 років і не зможе отримати місце на державній службі чи в місцевій адміністрації. В Аргентині громадянин, який в день голосування не з'явився на вибори, не тільки штрафується, а й позбавляється права протягом трьох років обіймати посади державного службовця [7, с. 334]. У ряді латиноамериканських країн до таких порушників застосовується такий захід, як позбавлення політичних прав [5, с. 362].

Запровадження обов'язкового вотуму та юридичної відповідальності за неучасть у голосуванні має наслідком приблизно 90% явку виборців на виборчі дільниці в день виборів, тоді як у країнах, де діє принцип вільних виборів, така явка інколи може становити 25%-30%, і вважається цілком нормальною явка виборців у 50% чи 55%, а

високою, коли вона складає 70%-80%. Проте, незважаючи на такі позитивні наслідки дії обов'язкового вотуму, науковці-правники розглядають його як явище, несумісне з принципом вільних виборів. Хоча не тільки країни, де має місце обов'язковий вотум, а й міжнародна спільнота не розглядає це як порушення принципу вільних виборів. Так, Європейська Комісія з прав людини, зокрема, зазначила, що обов'язок брати участь у голосуванні сумісний з положеннями ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод, і поняття «вільні вибори» не означає вибори, участь в яких має добровільний характер, а вільними слід визнавати вибори, на яких акт голосування дає можливість вільного вибору [8, с. 435].

Тому серед науковців є представники, які відстоюють позицію запровадження цього інституту в Україні. Так, О. І. Радченко пише з цього приводу: «На наше глибоке переконання, схожий підхід (*обов'язковий вотум* — *авт.*) у комплексі з іншими заходами впливу на несвідомих виборців доцільно застосувати й в Україні та доповнити чинну Конституцію України положенням про конституційний обов'язок брати участь у загальнодержавних виборах і референдумах, таким чином дещо розширивши чинний перелік конституційних обов'язків громадян України. Проте у нашому випадку пропонуємо його дещо вдосконалити, передбачивши за невиконання громадянином свого конституційного обов'язку брати участь виборах чи референдумах замість штрафу відповідну грошову компенсацію. Її розмір має покривати витрати держави на підготовку й проведення загальнодержавних виборів чи референдуму з розрахунку на одного виборця. Такий підхід вважаємо справедливим, виходячи з тези про те, що демократія не може бути тягарем лише для держави. З одного боку, заміна штрафу на компенсацію дозволить особі уникнути негативних наслідків притягнення її за неучасть у виборах до юридичної відповідальності — адміністративної чи навіть кримінальної. А з іншого, це буде вважатися не стільки каральним заходом впливу держави на своїх несвідомих громадян, скільки спонукально-юридичним по аналогії з виплатою аліментів безвідповідальними батьками на своїх дітей. У будь-якому випадку рішення стосовно вимоги держави до свого громадянина щодо компенсації витрат на підготовку і проведення виборів має ухвалюватися виключно у судовому порядку» [3, с. 215].

Однак ми не поділяємо позиції О. І. Радченка і вважаємо її звуженим розумінням принципу вільних виборів. Не можуть, на нашу думку, вибори бути вільними, якщо громадянин зобов'язаний брати в них участь, а за його неявку передбачена певна міра покарання,

оскільки за таких обставин голосування може бути не стільки актом доброї волі громадянина, скільки результатом страху перед покаранням. Реалізація громадянами свого активного виборчого права в силу імперативного припису закону має наслідком не стільки здійснення народовладдя в країні, скільки формальне ставлення виборців до самих виборів та їх результатів. Що в кінцевому підсумку може мати більш негативні наслідки у сфері державотворення, аніж участь у виборах незначної, проте політично активної і, що найголовніше, політично свідомої частини електорату. Тому нам вважається, що запровадження в деяких країнах обов'язкового вотуму суперечить принципу вільних виборів, оскільки, по-перше, виступає механізмом побічного примусу виборців до участі у виборах, по-друге, не можна юридичну результативність вільних виборів пов'язувати з обов'язковою явкою певної кількості виборців. І, на наш погляд, у разі дії принципу вільних виборів вибори мають визнаватися такими, що відбулися, за будь-якої явки виборців.

Список бібліографічних посилань

1. Государственное право Германии в 2-х томах: Т. 1.: М. : Институт государства и права РАН, 1994. 325 с.
2. Хелд Д. Модели демократии. Третье изд. / Дэвид Хелд; перевод с англ. М. Рудакова. М. : Изд. дом «Дело» РАНХиГС, 2014. 234 с.
3. Радченко О. І. Участь у виборах і референдумах як конституційний обов'язок: зміст і перспективи запровадження в Україні. *Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України*: Збірник тез. К. : Прінт-Сервіс, 2017. С. 212–216.
4. Сравнительное конституционное право / [отв. ред. В. Е. Чиркин]. М. : «Манускрипт», 1996. 730 с.
5. Андреева Г. Н. Конституционное право зарубежных стран: Учебник. М. : Изд-во Эксмо, 2005. 656 с.
6. Конституция Итальянской Республики // Конституции государств Европы : в 3 т. / [под общей ред. Л. А. Окунькова]. М. : НОРМА, 2001. Т. 2. 840 с.
7. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник : в 4-х т. / [отв. ред. Б. А. Страшун]. М. : БЕК, 1996. Т. 1–2. 757 с.
8. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. М. : Изд-во МНИМП, 1998. 495 с.

УДК 340.15

Василь Васильович РОССІХІН,

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) Європейської академії
природничих наук,
проректор з інноваційно-корпоративної роботи
та адміністрування Харківського національного університету
радіоелектроніки, президент наукового парку «Синергія»,
Заслужений працівник освіти України

Галина Володимирівна РОССІХІНА,

доктор юридичних наук, професор
кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

**НАУКОВІ ПАРКИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ
ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА**

У перехідний період від постіндустріальної економіки до економіки знань інноваційний шлях розвитку є єдино можливим варіантом, який може забезпечити успіх держави. У зв'язку з цим перехід України до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки неможливий без дослідження світового досвіду регулювання інвестиційно-інноваційних процесів. Специфічною особливістю інноваційної діяльності в усіх без винятку країнах є підвищення рівня витрат при розробці інновацій, а також значні витрати і високий рівень ризику при виведенні інноваційної продукції на ринок. Тому держава повинна розробити комплекс заходів щодо підтримки інноваційної діяльності та інноваційних структур.

У планах розвитку до 2020 року, розроблених Європейським Союзом і більшістю країн, які охоплюються «Європейською політикою сусідства», визначається перехід до інноваційної економіки. У реалізації цієї мети важливе значення мають наукові парки [1]. В Україні їх створення і діяльність здійснюється відповідно до Закону України «Про наукові парки» від 25 червня 2009 [2]. Науковим парком є юридична особа, що створюється з ініціативи вищого навчального закладу та / або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку. Його партнерами можуть бути суб'єкти господарювання, які повинні для цього укласти відповідний договір. Пріоритетними напрямками наукового парку повинні бути економічно і соціально зумовлені наукові, науково-технічні та інноваційні види діяльності, що відповідають меті його створення, галузевому профілю

засновника, враховують потреби регіону і узгоджуються з законами «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [3] і «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [4].

Фактично, науковий парк створюється для імплементації досягнень науки вищого навчального закладу в виробництво, що має сприяти більш ефективному використанню наявного наукового потенціалу країни. У 1996 році Кабінет Міністрів України затвердив «Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів» [5]. Постанова була затверджена після видання розпорядження Президента України з метою підвищення ефективності використання науково-технічного потенціалу для вирішення завдань технологічного оновлення виробництва та вирішення першочергових проблем економічного розвитку регіонів на базі освоєння нових технологій і виробництва конкурентоспроможної продукції [6].

Визначення поняття «технологічний парк» було запропоновано в Законі України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків». Відповідно до Закону технопарк — це юридична особа або група юридичних осіб, що діють на основі договору про спільну діяльність без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції [7].

У світовій практиці наукові парки (технопарки) почали з'являтися в середині ХХ століття, а найбільша їх кількість була створена в першій половині 1980–х рр. Сьогодні наукові парки, які входять до Міжнародної асоціації наукових парків (International Association of Science Parks), розташовані в понад 60 країн світу. У 2002 році Міжнародна асоціація наукових парків визначила цей термін наступним чином: «Науковий парк (Science Park)» — це організація, що управляється фахівцями-професіоналами, головною метою яких є збільшення матеріального добробуту громад шляхом просування культури інновацій і підвищення конкурентоспроможності бізнесу та інститутів знань [8].

Дане визначення охоплює різні існуючі моделі інноваційних структур в світі та з тих пір є офіційним визначенням наукового парку. При цьому визначення наукового парку включає в себе такі терміни, як технологічний парк, технопарк, технополіс, дослідницький парк тощо. Певні відмінності між ними є, зокрема, в деяких країнах визначення склалися історично, проте всі вони не суперечать офіційним

визначенням IASP. Дві третини технопарків знаходяться в містах, які забезпечують необхідну інфраструктуру для їх розвитку. При цьому 40% міст, де розташовані технопарки, є великими містами з населенням понад 1 млн осіб. Вагому роль у розвитку технопарків грають потужні навчальні заклади. Так, більшість наукових і технологічних парків (60%) розташовані в безпосередній близькості (50 км радіус) до більш ніж п'яти університетів. Технопарки активно використовують інфраструктуру університетів, більше половини технопарків спільно з останніми використовують, зокрема, дослідні лабораторії [8].

За результатами дослідження сьогодні 40% технологічних і наукових парків в світі є державною формою власності. Сучасні наукові парки помітно різняться як по займаним площам, так і за чисельністю розміщених на них компаній і інститутів: 51% має площу до 200 тис. м² і лише 20% — більше 1 млн м²; відповідно 53% наукових парків складають менше 50 організацій, 18% — від 50 до 100, 18% — від 101 до 200, 5% — від 201 до 400, 4% — понад 400 організацій (2% опитаних не надали такої інформації). Один з найбільш відомих у всьому світі наукових парків — Силікон Веллі, розташований в штаті Каліфорнія, на південь від міста Сан-Франциско. Історії освіти цього наукового парку присвячені десятки спеціальних статей і монографій. Темпи зростання нових підприємств в одній тільки Каліфорнії між 1975 і 1979 рр. перевищили аналогічний загальний показник в цілому по США в 2,5 рази. Значний внесок у цей процес внесла Кремнієва Долина, яка увійшла в десятку найбільших національних центрів обробної промисловості з річним оборотом понад 40 млрд дол. На початку 1980-х рр. тут щорічно створювалося близько 40 тис. нових робочих місць [9].

Слід зазначити, що згідно з даними Міністерства науки і технології (МНТ) Китайської Республіки (Тайвань), оприлюдненими 27 березня 2018 р., три головних тайваньських наукових парки отримали за підсумками 2017 року рекордні сумарні доходи у розмірі 2,46 трлн. н.т. дол. (84,4 млрд. дол. США), що на 3,58% перевищило відповідний показник попереднього року. Лідером серед трьох парків, як і раніше, був Сінчжуській науковий парк в північній частині Тайваню з сукупними доходами в розмірі 1,02 трлн. н.т. дол. З урахуванням триваючої стабілізації загальної економічної ситуації як на Тайвані, так і за кордоном, а також додатковим діловим можливостям, що відкриваються внаслідок появи нових додатків в областях штучного інтелекту, біометрії, високопродуктивних обчислень і «Інтернету речей», МНТ прогнозує подальше зростання доходів тайваньських наукових парків в перспективі до 2020 року.

Вихідною умовою, що сприяє формуванню наукового парку в конкретному регіоні, є наявність в ньому великого технічного університету. Силіконова Долина сформувалася навколо Стентфордського університету, науковий парк Шосе 128 — навколо Массачусетського технологічного інституту, а найбільший науковий парк в Великобританії — навколо всесвітньо відомого Кембріджського університету.

З огляду на наявність в Україні розвинутої мережі закладів вищої освіти, науково-дослідних і проектно-конструкторських інститутів, а також формування сучасного бізнес-середовища є всі передумови для створення потужних наукових парків. За час дії Закону України «Про наукові парки» було створено 25 наукових парків в Україні [11].

У 2018 р., завдяки залученню інвестиційного капіталу, було реновано науковий парк Харківського національного університету радіоелектроніки, який здобув нову назву — НП «СИНЕРГІЯ» — та став першим в Україні реально працюючим науковим парком, який увійшов до Міжнародної асоціації наукових парків (IASP). Це дозволило саме науковому парку «Синергія» та представникам Харківщини долучитися до передового міжнародного досвіду подібних проектів та мати право голосу в IASP [12].

Список бібліографічних посилань

1. Європейська Рада схвалила стратегію Європа-2020. *Євробулетень*. Квітень 2010. № 4.
2. Закон України «Про наукові парки». *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2009, № 51, ст. 757.
3. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки». *ВВР*, 2001, № 48, ст. 253.
4. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». *ВВР*, 2012, № 19–20, ст. 166.
5. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів» // Постанова КМ України № 549 від 22.05.1996 р. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-96-п>
6. Розпорядження Президента України «Питання створення технопарків та інноваційних структур інших типів» // Розпорядження Президента України № 17/96-рп. від 23.01.1996 р. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/96-рп>
7. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків». *ВВР*, 1999, № 40, ст. 363
8. International Association of Science Parks statistics. Mode access: — <http://www.iasp.ws>.

9. Fosler R.S. The New Economic Role of American States: Strategies in a Competitive World Economy. Oxford University Press, 1991. — 384 p.

10. Тайваньские научные парки получили в 2017 г. рекордные суммарные доходы // Режим доступа: <https://taipanorama.tw/news.php?unit=134&post=132041>

11. Перелік наукових парків, що включені до державного реєстру. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/naukovi-parki>

12. У ХНУРЕ відкрили науковий парк, який першим в Україні увійшов до Міжнародної асоціації ІASP. Режим доступу: <https://kharkivoda.gov.ua/news/98261>

УДК 328.185.

Larysa Romanivna NALYVAIKO,

Vice-rector of Dnipropetrovsk State

University of Internal Affairs,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,

Honored Lawyer of Ukraine

CONSEQUENCES OF CATEGORICAL UNCERTAINTY OF CORRUPTION FOR FURTHER MEASUREMENT

Effective counteraction to corruption is one of the most pressing problems of our time. The solution of this problem is impossible without systematic study of the essential features, manifestations, determinants of this negative social phenomenon. Since the proclamation of independence by Ukraine, this problem has become the subject of increased attention of both Ukrainian scholars and politicians and leaders of the state. The experience of other countries and the theoretical and methodological base that has already been developed by European researchers has become a valuable support to solving complex problems of combating corruption in Ukrainian realities.

In scientific works of modern foreign researchers, the current state of implementation of the formula «definition — measurement — counteraction to corruption» in the European legal space is sharply criticized.

So, for example, in a scientific article by Liz Campbell, a UK researcher on «Current Legal Problems» (2016), a thorough analysis of existing approaches to understanding corruption is presented in the current criminology. The author focuses on the definition of corruption by the National Crime Agency (NCA) of Great Britain, which coordinates the activities of law enforcement agencies in the fight against organized crime.

In its latest National Strategic Assessment, the NCA defines corruption as «the ability of an individual or group to distort the process or function of an organization to achieve a criminal purpose». Such an interpretation of corruption seems broad and general. Several important

semantic accents, which became the subject of criticism from the author of the article, claim attention. Thus, the focus on ability raises the question: how to determine who is capable of such actions, to what extent such potential is subject to fixation and measurement, under which conditions ability must already be perceived as an attempt of action or action itself? Another focus is on the subject of corruption: there is no indication of a public office in the definition, that is, any person or group may be the subject of corruption. The priority for the drafters of a document is a criminal act [1, p.117–118].

In the definition of the NCA, we can observe the actualization of corruption as criminal acts that damage the production process and offset the key principles of the organization functioning. The author of the article emphasises the correctness of such a focus because, in her opinion, corruption can be considered criminal and attract the attention of criminal justice bodies only when it concerns the process or functions carried out by the organization, rather than personal relationships. Finally, the author concludes that the definition of corruption presented by the NCA in its analytical review may be the starting point for conceptualizing the concept, but is not sufficiently complete.

The articles and existing approaches to measuring corruption, including the Transparency International methodology, based on the study of public opinion, are unduly criticized. The author raises the question as to how the results presented in the Corruption Perception Index are objective, unbiased and reasoned from the point of view of the average citizen's awareness of the real state of affairs and the anti-corruption activity of the respective authorities in one or another professional field.

In general, the problem of developing a correct methodology for studying the level of corrupt society has not yet been adequately addressed. If the history of corruption as a social phenomenon counts for centuries, then the desire to «measure» corruption with the help of scientifically grounded tools began to be realized in life not so long ago. Existing attempts to investigate the state of corruption in society or the perception of corruption in society can be conventionally grouped into three groups: 1) polls at the level of individual organizations, corporations, public and private structures; 2) expert studies of the level of corruption in a particular country; 3) combined indices that unite surveys of experts, civil servants, politicians, etc.

The reliability of the results of measuring the level of corruption is directly linked to the transparency of the conduct of such surveys by various agencies and non-governmental organizations, and they are often opaque in defining the corruption that underlies the Index and in the principles of building the measurement methodology itself. Combined indices raise even more doubts as they embody the results of several surveys [2, p. 5].

In general, the quantitative indicators, which represent the perception of ordinary citizens or politicians of the «volumes» of corruption in one or another country, can at best be considered approximation when the complex phenomenon is deliberately simplified to bring it in line with the needs and opportunities of practice. Modern scholars are categorically opposed to the assumption that such a complex and multifaceted phenomenon, as corruption can be estimated by one number by deducing the average rate of perception of citizens of a certain country of this phenomenon [3, p. 101].

Political intervention to overcome corruption is based on the assertion that this negative social phenomenon may be presented in quantitative terms and develop on this basis a certain anti-corruption strategy. At the same time, modern scholars (Ledeneva, A; Bratu, R and Köker, P 2017) refer to numerous examples when informing government authorities of certain countries about the corruption perceptions index detected using commonly accepted methodologies (such as Transparency International) has led to an attempt on the part of these authorities in different ways to improve the indicators, rather than eliminate the problem as such. As a result, some scholars are today categorically against the use of corruption perceptions for political or social purposes [5, p.6].

Paul M. Heywood (2015), one of the leading researchers in the field of anti-corruption, points out the significant disadvantage associated with the use of corruption indices, namely focusing on corrupt practices at the level of states and governments, while private sector remaining out of focus, as a result there is tax evasion, capital flight and the financial world of offshore campaigns.

From this point of view, differentiation should take place not only between types but also between levels of corruption, which will enable us to investigate the interdependence between transnational events (macro levels) and the practice of anti-corruption activities at the level of individual states (meso-levels), as well as the ways in which corruption is practised in specific contexts (macro level) [3, p. 136].

The fact that in the indices corruption acts of civil servants are primarily subject to study, while corruption in the private sector is left out of the attention of the society, is also stressed by J.-E. Lane (Jan-Erik Lane, 2017) in the article «Corruption: A New Analysis». According to the author of the article, in the market sector, with its multinational enterprises and financial institutions, there are many types of rewards that are in the gray zone between legality and lawlessness. Compensation, bonuses, commissions, acceptable in the activities of powerful corporations and enterprises, are often hidden corruption for the owner or other people to obtain unlawful benefit.

J.-E. Lane explores the concept of corruption on the basis of the analysis of existing approaches to the interpretation of this conceptual unit in academic publications, such as the Oxford Thesaurus, and the accepted methodology of well-known international projects aimed at defining the Corruption Index (Transparency International). The researcher notes that according to the reference literature the concept of corruption is a bribe. The synthetic row which corresponds to this concept is extremely broad: «crime», «offence», «dishonesty», «falsification», «unprincipled», «deception», «fraud», «bribery», «contractual crime» [2, p.158]. Such ambiguity causes the «erosion» of the concept of corruption and leads to its misunderstanding and the emergence of erroneous measurement methodologies.

The definition of corruption which formed the basis of the Corruption Perceptions Index (CPI) is no less widespread: «Corruption is an abuse of office for personal gain. It can be qualified in different ways (large, minor, political, etc.), depending on the amount of money lost and the sector in which it takes place».

Consequently, the lack of a unified understanding of the concept of corruption, a wide range of its values, leads to selectivity in combating this phenomenon and creates conditions for lobbying interests of powerful corporations in different sectors of the economy [2, p.161–162].

The flaws in the indices of corruption perceptions used to build anti-corruption policy of the state are indicated by F. Galtung in his scientific works. He stresses the ignoring in these indices of such important characteristics as the level of economic development of the country, the peculiarities of political history, the institutional «legacy» of the previous state system, ethnic and socio-cultural traditions [5, p.101].

In the scientific study of Naziru Suleiman and Zaleha Othman (2017), «Corruption Typology: A Review of Literature» there are presented four typologies of corrupt practices that are most common in most European countries. Thus, one of them includes bribery, abuse of office, favouratism (appointment to positions based on personal likes, not professional qualities), insider trading, fraud, theft. The branching of the content of the concept of corruption and a wide range of criminal acts, which are treated as corruptive, becomes apparent from one of these typologies.

The article gives the following definition of corruption: «It is manipulation to gain personal benefit at the expense of others (state, organization, citizens), it is action or non-action, abuse of trust, resulting in violations of both legal and ethical obligations for personal, political, social or economic benefits» [6, p.103].

The authors emphasise that corruption is a universal phenomenon for the whole world. At the same time, the interpretation of this phenomenon is

different in different countries, and even it is sometimes different within the legal system of one country, which leads to the emergence of a large number of classifications of corruption, which greatly complicates the process of monitoring the state of corruption in societies, and thus undermines the efforts to counter corruption as both internationally and nationally.

The analysed studies have common key features, including: it is proved that the categorical uncertainty of the very concept of corruption, a wide range of its values results in selectivity in the struggle against this phenomenon, leads to its misperception and the emergence of false methodologies of measurement; existing approaches to measuring corruption, including methodologies based on the study of public opinion, as well as doubts about the transparency of conducting such surveys by various agencies and non-governmental organizations, are being criticized; ignoring such important characteristics as the level of economic development of the country, the peculiarities of political history, the institutional «legacy» of the previous state system, ethnic and socio-cultural traditions in the existing indices of measuring the level of society perception of corruption is emphasised; as a drawback, it is noted that in the corruption indices corruptive acts of civil servants are, first of all, subject to investigation, while corruption in the private sector is left out of the society's attention.

References

1. Campbell, L (2016). Corruption by Organized Crime'– A Matter of Definition? – Current Legal Problems, Vol. 69, No. 1 (2016), pp. 115–141.
2. Lane Jan-Erik (2017). Corruption: A New Analysis // Open Journal of Political Science, 2017, No. 7, pp. 157–169.
3. Heywood Paul M. (2015). Measuring corruption: perspectives, critiques and limits: Routledge Handbook of Political Corruption, part 3, vol.10.
4. Ledeneva, A; Bratu, R and Köker, P (2017). Corruption Studies for the Twenty-First Century: Paradigm Shifts and Innovative Approaches. The Slavonic and East European Review , 95 (1) pp. 1–20. (2017)
5. Galtung, F. (2015). 'Measuring the Immeasurable: Boundaries and Functions of (Macro)corruption Indices', in Sampford, Shackback, Connors and Galtung (eds), Measuring Corruption, pp. 101–132.
6. Naziru Suleiman, Zaleha Othman. Corruption Typology: A Review of Literature// Chinese Business Review, Feb. 2017, Vol. 16, No. 2, pp .102–108.

УДК 4–924:327.7

Іван Васильович ЯКОВЮК,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права
Європейського Союзу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000–0002–8070–1645

Марина Георгіївна ОКЛАДНА,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000–0003–4585–7596

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ І ЙОГО РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ

Початок ХХІ ст. ознаменувався новими глобальними викликами, які поставили під сумнів дієвість не лише створених після Другої світової війни міжнародних механізмів співпраці та діалогу, але й самого міжнародного правопорядку. «Прокидаються» старі конфлікти, народжуються нові, заявляються про себе нові дестабілізуючі тенденції. В результаті сучасна система міжнародних відносин стає більш невизначеною і менш стабільною.

Європейський Союз — це унікальний суб'єкт міждержавних відносин, в правовій природі якого простежуються як наднаціональні, так і міжурядові начала [1]. ЄС має обмежені можливості вирішення внутрішніх і міжнародних проблем виключно силовими засобами. Специфіка розвитку інтеграційного процесу обумовила використання Союзом «м'якої сили», в рамках якої відбувається перманентне поширення європейських цінностей і уявлень [2]. Євросоюз завжди пишався своєю «м'якою силою» і продовжуватиме її використання у зовнішньополітичній діяльності і далі. Проте, «м'яка сила» не може компенсувати дефіцит (іноді довготривалий) в здатності проектування «жорсткої сили» [3], що перешкоджає перетворенню Союзу на глобальну силу.

Скорочення витрат держав-членів ЄС на оборонні потреби, викликане наслідками фінансово-економічної кризи 2008 р., обумовило підвищену увагу керівництва ЄС до проблеми нарощування власних військових можливостей. Особливе значення надається реалізації інтеграційного проекту «Pooling and Sharing», спрямованому на раціональне використання військового та військово-технічного

потенціалів держав-членів ЄС на основі рольової спеціалізації. Вперше дана проблематика була обговорена на неформальній зустрічі міністрів оборони держав-членів ЄС в м. Гент у вересні 2010 р. Учасники зустрічі дійшли згоди в питанні необхідності консолідації колективних зусиль в області військового і військово-технічного співробітництва в Євросоюзі. За підсумками саміту Німеччина і Швеція розробили робочий документ, який отримав назву «Гентська ініціатива» [4], в якому виклали мету, завдання, механізми, сфери та критерії такої взаємодії між державами організації.

Загострення відносин Європейського Союзу з Росією на фоні російсько-української кризи, яка є каталізатором накопичених проблем і розбіжностей між ЄС і США, спонукало Європейську Раду ухвалити 28 червня 2016 р. Глобальну стратегію (EUGS) в сфері безпеки і оборони «Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe» [5], яка замінила Європейську стратегію безпеки 2003 р. «Безпечна Європа в кращому світі» (European Security Strategy «A Secure Europe in a Better World»), що не відповідала вимогам часу. У Стратегії міститься вимога, відповідно до якої принцип об'єднання і розподілу ресурсів всіх держав-членів повинен застосовуватися до всіх витрат на оборону. Це означає, що Стратегія враховує положення Гентської ініціативи міністрів оборони країн ЄС (2010 р.).

Нова Стратегія ставить перед європейцями амбітні цілі, що полягають в створенні автономного оборонного потенціалу (ідея створення «оборонного союзу» ЄС розглядається як відповідь на Brexit і позицію Д. Трампа, на думку якого, США не повинні захищати союзників по НАТО, якщо ті не бажають витратити кошти на власну безпеку). Це передбачає забезпечення стійкості та стабільності мереж і критичної інфраструктури держав-партнерів, їхніх зовнішніх кордонів; підвищення спроможності партнерів керувати своїми кордонами; забезпечення цивільного захисту і реагування на катастрофи; протидію гібридним загрозам; запобігання та протидію тероризму та радикалізації в суспільстві тощо. Реалізація цих вимог дозволить ЄС більш ефективно брати участь у розв'язанні зовнішніх конфліктів і криз [6]. Разом з тим слід зазначити, що ставлення до питання про створення автономного оборонного потенціалу ЄС не тільки США, але навіть держав-членів ЄС в цілому стримане. Традиційно негативне ставлення до цієї ідеї демонструє Велика Британія, Данія, країни Балтії та Польща. Вони вважають, що трансатлантичні відносини є тим фундаментом, на якому має будуватися європейська регіональна та глобальна безпеки. Слід визнати, що в цілому бачення пріоритетів США в період президентства

Д. Трампа і об'єднаної Європи щодо європейської армії і оборони дедалі більше розходиться.

У сучасних умовах об'єднана Європа усвідомлює, що «м'яка» та «жорстка» сила мають йти рука об руку. Глобальна стратегія розвиває амбіції стратегічної автономії Європейський Союз, але при цьому передбачає також поглиблення партнерства з НАТО, а також залучення нових гравців і пошук нових форматів співпраці в сфері безпеки і оборони.

Реалізація Глобальної стратегії потребує спільних зусиль інститутів ЄС і національних урядів. 30 листопада 2016 р. Комісія затвердила розроблений Німеччиною і Францією План дій у сфері європейської оборони, що передбачає створення Європейського оборонного фонду та інші дії, які мають допомогти державам-членам активізувати дослідження і більш ефективно витратити кошти для забезпечення обороноздатності.

У грудні 2016 р. Комісія розробила Європейський план дій в області оборони, який спирається на визначені в Стратегії інтереси, принципи і пріоритети ЄС. Розробники Плану усвідомлюють той факт, що в питанні забезпечення безпеки і оборони Європейський Союз не є самодостатнім. Хоча ЄС є другим (після США) споживачем зброї у світі, однак через фрагментацію зусиль держав-членів Союз залишається залежним від США в питанні забезпечення безпеки і оборони. Зниження національних оборонних бюджетів європейців після припинення «холодної війни» негативно позначилося на здатності ЄС виступати ефективним гарантом не тільки глобальної, але навіть регіональної безпеки. Якщо США, Китай⁵, Росія та Саудівська Аравія модернізують свої оборонні галузі в беспрецедентному масштабі, то держави-члени ЄС протягом останнього десятиліття зменшили витрати на оборону майже на 12% у реальному вимірі. Експерти підкреслюють, що зменшення національних видатків на оборону не компенсується більшою європейською співпрацею. Європа страждає від неефективності витрат через дублювання, відсутність оперативної сумісності, технологічні прогалини тощо [7]. За відсутності власних збройних сил Євросоюз при виконанні відповідних завдань у сфері безпеки і оборони змушений спиратися на ресурси держав-членів, рівень боєздатності яких не дозволяє їм вирішувати ці проблеми як самостійно [8], так і спільно.

⁵ Так, у 2015 р. США інвестували більш ніж удвічі більше, ніж загальні витрати держав-членів ЄС на оборону, а Китай протягом останніх десяти років збільшив свій оборонний бюджет на 150%.

До речі слід зазначити, що ухвалений Комісією Європейський план дій в сфері оборони не може розглядатися як крок в напрямку створення армії ЄС, він навіть не призведе до дублювання військових командних структур, оскільки вони існують виключно на національному рівні та в НАТО. План лише покликаний створити умови для більшої співпраці в галузі оборони з метою максимального збільшення обсягів виробництва та ефективності оборонних видатків, а також забезпечити підвищення конкурентоспроможності та інноваційної спрямованості оборонної промисловості держав-членів ЄС. Зважаючи на вище вказане, цілком логічним стало підписання в грудні 2016 р. у Варшаві Спільної декларації, яка визначила параметри співробітництва ЄС і НАТО в сферах безпеки і оборони.

У червні 2017 р. Рада ЄС ухвалила рішення про створення Military Planning and Conduct Capability (фактично йдеться про створення постійного штабу для проведення заморських місій ЄС) в складі EU Military Staff — EUMS, а у листопаді того ж року було ухвалено декларацію ЄС щодо приєднання до програми «Постійне структурне співробітництво» (PESCO) у сфері оборони. Таким чином можливості, передбачені Лісабонським договором, були вперше задіяні на практиці. При цьому європейські лідери в черговий раз підкреслили, що європейська оборона має розвиватися таким чином, щоб не конкурувати з НАТО, а доповнювати його.

У червні 2018 р. Європейським Парламентом і Радою було прийнято ініційований Комісією Регламент щодо створення Програми Європейського оборонного промислового розвитку (EDIDP). Програма передбачає інвестиції в сумі 500 млн. євро протягом двох років для спільного фінансування підтримки конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу ЄС в оборонній промисловості [9]. Однак, саме цей крок ЄС отримав негативну оцінку з боку адміністрації Д. Трампа, на думку якої оборонні плани Союзу ставлять під загрозу десятиліття інтеграції трансатлантичної оборонної промисловості та військового співробітництва в рамках НАТО і можуть потенційно відродити конфронтаційні дискусії, які домінували 15 років тому в американо-європейських відносинах з приводу європейських оборонних ініціатив.

У травні 2019 р. США направили листа Федерікі Могеріні, який містить завуальовані погрози щодо можливості застосування політичних та економічних санкцій до Брюсселя, якщо він не відмовиться від наміру розробляти власні проекти з озброєнь. Вашингтон вітає збільшення витрат на оборону, проте виступає категорично проти стратегічної незалежності ЄС [10].

США виступає проти як створення Європейського оборонного фонду і виділення йому 13 000 мільйонів євро на період 2021–2027 рр., так і проти PESCO, в рамках якого 25 країн ЄС розпочали розробку 34 проєктів в сфері озброєння. Критику з боку Вашингтона викликали положення, які дозволяють компаніям, що не входять до ЄС, брати участь в оборонних проєктах, але вимагають, щоб при цьому інтелектуальна власність проєкту була виключно європейською, а також не дозволяють третім країнам, насамперед США, здійснювати контроль за експортом створеного озброєння. Піддається критиці також правило, відповідно до якого участь у проєктах PESCO зумовлена одноголосним схваленням держав-членів ЄС, що гіпотетично може унеможливити участь в них американських компаній. Фактично, Сполучені Штати Америки розглядають перші кроки в рамках європейської оборонної політики як потенційну загрозу для свого домінування як на європейському ринку, так і ринках третіх країн.

Верховний представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки за підтримки Комісії ініціював створення Європейського фонду миру (European Peace Facility) — новий позабюджетний фонд, який покликаний суттєво посилити здатність Союзу фінансувати операційні заходи в рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики, які мають військові або оборонні наслідки, а отже не можуть фінансуватися з бюджету ЄС. Європейський фонд миру дозволить ЄС бути набагато ефективнішим у розгортанні військових місії, а також підтримувати партнерів Союзу у вирішенні спільних проблем безпеки.

У 2018 р. підводячи підсумки роботи з реалізації Глобальної стратегії в сфері безпеки і оборони Президент Європейської Ради, Президент Європейської Комісії та Генеральний секретар НАТО підписали Спільну декларацію, в якій схвально оцінили зусилля ЄС щодо безпеки і оборони, який не став альтернативою НАТО, а лише доповнює його діяльність [11]. Позитивно оцінюючи сучасний стан взаємовідносин (наголос робиться на активізації співпраці, зокрема з питань морської безпеки, протидії гібридним загрозам і боротьбі з тероризмом, а також європейської кризи біженців і мігрантів) ЄС і НАТО водночас наголосили на необхідності надати новий імпульс і нове значення стратегічному партнерству між організаціями, безпека яких взаємопов'язана. Тільки разом вони здатні ефективно забезпечувати безпеку як в Європі, так і за її межами. Таке партнерство має відбуватися на базі спільних цінностей в дусі повної взаємної відкритості та відповідно до автономії прийняття рішень та процедур

кожної з організацій та без шкоди для специфіки політики безпеки та оборони будь-кого з їх членів.

Керівництво ЄС усвідомлює, що дієвість гарантій колективної безпеки об'єднаної Європи сьогодні значною мірою залежить від масштабів інвестицій в спільний розвиток технологій і обладнання стратегічного значення. Тільки сильна, конкурентоспроможна та інноваційна оборонна промислова база ЄС забезпечить Союзу стратегічну автономію і дозволить подолати технологічне відставання в оборонній промисловості як від США, так і Росії та Китаю.

Підтримання регіональної безпеки значною мірою залежить від ситуації на кордонах Європейського Союзу, передусім на східних. Зважаючи на це, ЄС, як і НАТО, підтримують суверенітет, територіальну цілісність та незалежність держав-сусідів, зокрема й України, аби вони могли ефективно відповідати на численні виклики.

Список бібліографічних посилань

1. Яковюк І. Державний суверенітет національних держав у складі Європейського Союзу: проблеми визначення. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. №3 (38). С. 114–126.

2. Цатурян С. А. «Мягкая сила» ЕС: инструмент создания единственной сверхдержавы. *Молодой ученый*. 2010. №1–2. Т. 2. С. 181–186.

3. Байков А. А. «Мягкая мощь» Европейского Союза в глобальном силовом равновесии: евро-российский трек. *Вестник МГИМО-Университета*. 2014. № 2. С. 36–46.

4. Food for Thought. European Imperative Intensifying Military Cooperation in Europe «Ghent — Initiatives Berlin and Stockholm, November 2010. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/doc/actualites/papsweallpoolsharingnot.pdf>.

5. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.

6. Implementation Plan on Security and Defence. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_implementation_plan_st14392.en16_0.pdf

7. European Commission — Fact Sheet. The European Defence Action Plan — FAQs. Brussels, 30 November 2016. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-4101_en.htm

8. EU to propose joint defence fund. URL: <https://euobserver.com/foreign/136091>.

9. Regulation (EU) 2018/1092 of the European Parliament and of the Council of 18 July 2018 establishing the European Defence Industrial Development Programme aiming at supporting the competitiveness and innovation capacity of the Union's defence industry PE/28/2018/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018R1092>.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 19 квітня 2019 р.

10. EE UU amenaza a Europa con represalias si impulsa en solitario sus proyectos de defensa. URL: https://elpais.com/internacional/2019/05/12/actualidad/1557662517_974981.html.

11. Joint declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133163.htm.

Розділ II

ДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ ОБГОВОРЕННЯ (ч.1)

УДК 341.1/8+342.4

Михайло Олександрович БАЙМУРАТОВ,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий консультант
Інституту законодавства Верховної Ради України,
Заслужений діяч науки і техніки України
ORCID: <http://baymuratov@ukr.net>

ГЛОБАЛЬНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК НОВА КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

1. В умовах становлення і активної реалізації та розвитку феномену міжнародної міждержавної політико-економічної інтеграції держав, формування їх міждержавних інтеграційних об'єднань, об'єктивується виникнення та формування нової конвергенційної форми глобалізації — правової глобалізації, що обумовлює формування нового міждисциплінарного вчення, що носить назву «глобальний конституціоналізм» і базується на тісній взаємодії національного конституційного права держав та загального міжнародного права (міжнародного публічного права + міжнародного приватного права). Звідси народилась та активно використовується в сучасних юридичних дослідженнях термінологічна зв'язка (терміносистема) — «глобальний конституціоналізм», що набуває характеристику визначальної категорії у визначенні взаємодії національного та міжнародного правопорядків.

Онтологічне розуміння концепту «глобальний конституціоналізм» в сучасних наукових дослідженнях насамперед базуються на дослідженнях виникнення, формування, прояву та реалізації двох тенденцій, що на перший погляд володіють ознаками дихотомічної властивості — а саме, з одного боку, тенденції конституціоналізації сучасного міжнародного правопорядку, а з іншого — тенденції інтернаціоналізації конституційного права сучасних держав. Причому, слід враховувати, що поява та ефективність дії наведених тенденцій обумовлена об'єктивацією та пріоритетною необхідністю глобального управління та заснована на взаємодії і взаємовпливі національного конституційного права національних держав і

міжнародного права, що є основою існування і функціонування міжнародної спільноти таких національних держав.

2. За великим рахунком, виходячи з технологічно-процесуальних та нормпроектних засад національного нормотворення проблематика входу норм міжнародного права в національне конституційне право держави і є проявом глобального конституціоналізму, що виникає завдяки істотній трансформації сутності та телеологічних доміант сучасного міжнародного публічного і конституційного права національних держав, що викликана суттєвим зближенням національних правових систем з міжнародною правовою системою.

Такий висновок підтверджується доктринальною позицією однієї із засновників доктрини глобального конституціоналізму, німецької дослідниці А. Петерс, котра вважає, що конституціоналістська реконструкція міжнародного права може стати ґрунтовною стратегією компенсації деконституціоналізації на внутрішньому рівні, викликаного глобалізацією і глобальним управлінням [1]. Звідсіля зазначений автор, по-перше, стверджує про існування тенденції деконституціоналізації на внутрішньому рівні, викликаного глобалізацією і глобальним управлінням, що насамперед веде до нівелювання феномену державного суверенітету в умовах трансдержавних комунікацій, що посилюються в рамках міждержавної інтеграції; а, по-друге, називає відповідний «рецепт» реабілітації від таких збитків у вигляді конституціоналістської реконструкції міжнародного права — тобто, через посилення їх взаємодії, взаємопроникнення та виникнення кумулятивного ефекту на основі їх комунікативної колаборації, хоча й при домінуванні міжнародного права над національним конституційним правом.

Отже, можна стверджувати, що глобальний конституціоналізм проявляється у синтезі, інтеграції, й, одночасно, сепарації низки основоположних факторів, що можуть бути визначеними як системні і пропонуються нами для визначення його парадигмальних ознак, а саме — він:

- є прямим результатом глобалізації економічної, політичної і яскравим феноменом глобалізації правової (гносеологічний фактор. Авт.);
- є втіленням концепції руху до формування глобального правового співтовариства, яке б установлювало загальні рамки і задавало напрями здійсненню політичної влади у світлі загальних людських цінностей і загального блага, — даний підхід має на увазі реконфігурацію міжнародного права, суть якої часто узагальнюється поняттям «конституціоналізм» (А. фон Богданді) [2] (онтологічний фактор. Авт.);

– є «перехідним» мостом, своєрідним «нормативним медіатором» між національним конституційним правом і правом міжнародним (комунікативний фактор. Авт.);

– впливає на міжнародне публічне право, формуючи його відповідно до настанов конституційного права великих груп держав, що є членами міжнародних міжурядових організацій (далі: ММУО) і шляхом міжнародної уніфікації прийшли до формування загальних конституційних цінностей (патерналістський фактор. Авт.);

– формує і передає міжнародному публічному праву цілу низку нових об'єктів міжнародно-правового регулювання, що раніше перебували у виключній компетенції національної держави і були регульовані виключно національним конституційним правом, — мають на увазі права людини в їх новітній інтерпретації і класифікації, демократичні інститути і процедури з формування інституцій національної публічної влади, місцеве самоврядування, регіональний і локальний економічний і соціальний розвиток тощо (делегаційний фактор. Авт.);

– істотно гуманізує, гуманітаризує міжнародно-правовий масив, робить його більш гнучким стосовно колективних і індивідуальних прав людини, що знаходить свій прояв у появі міжнародних правових стандартів, сприйманих у підсумку національним конституційним законодавством завдяки підписанню державами міжнародних міждержавних багатосторонніх договорів (стандартизаційний фактор. Авт.);

– вибудовує чітку парадигмальну систему міжнародно-правових зобов'язань держав у гуманітарній сфері, що повинні виконуватися державами шляхом відтворення їх нормативного змісту в національному законодавстві (парадигмально-облігаторний фактор. Авт.);

– становить собою ефективний універсальний компенсаторний механізм відтворення демократичної правової державності, що в умовах глобалізації і глобального управління зазнає негативного впливу і нівелюється у своїх найважливіших інститутах (компенсаторний фактор. Авт.);

– зазнає зворотного впливу міжнародного публічного права, визнаючи його істотні можливості в сфері модифікації національного конституційного правопорядку держав, без урахування їх ставлення до будь-яких груп, організацій, асоціацій будь-якого напрямку і з будь-якими цілями (фактор колаборації і взаємного впливу. Авт.);

– виходячи зі змісту національного конституціоналізму, в якому національне конституційне право як основна, найважливіша й універсальна нормативна форма реалізації інтересів особистості, суспільства і держави відіграє найважливішу роль, глобальний

конституціоналізм піднімає його на глобальний рівень, перетворюючи національне конституційне право на істотну константу світового розвитку (онтологічний фактор. Авт.);

– є найважливішим елементом міжнародного і національних правопорядків через його особливу роль у підтримці балансу індикативних властивостей демократичної правової державності в контексті завдань і цілей існування світового співтовариства держав (проспективний фактор. Авт.);

– активно сприяє формуванню глобального права, у тому числі й конституційного, заснованого на правах, інтересах, потребах у безпеці й сприятливому природному середовищі, артикулюванні цінності людського життя, що є близькими для всіх народів і цивілізацій (аксіологічний фактор. Авт.);

– на основі сформованих галузей сучасного міжнародного права, основу яких складають багатобічні міжнародні конвенції, предметом регулювання яких є охорона навколишнього середовища, протидія міжнародній злочинності, захист прав людини, і виникаючої на основі цього в рамках даних галузей універсалізації активно сприяє генезису наднаціональних, глобальних за характером принципів і норм, заснованих на національному конституційному регулюванні (гносеологічний фактор. Авт.);

– активно сприяє розширенню суб'єктного складу сучасного міжнародного і національного конституційного права — крім національних держав і міжнародних організацій у нього активно входять неурядові (громадські) організації та інші інституції громадянського суспільства, причому як національного, так й регіонально-глобального рівнів (квасисуб'єктний фактор. Авт.);

– впливає на формування і розвиток якісно нового рівня правотворчості — глобальної, яка у корені відрізняється від правотворчості універсального рівня (у рамках ООН і ММУО, що діють під її егідою. Авт.), що торкається основи існування людської цивілізації (наприклад, прийняття Хартії Землі (2000 р.) [3] — саме вона містить у собі системний погляд на безпеку, мир, соціальну й екологічну справедливість, права людини, — в якій замість антропоцентризму як базового принципу розглядається біоцентризм, усвідомлення людством себе частиною цілісності, що складає все живе, природу; пропозиції вчених, авторів Маніфесту Лісабонської групи [4], що пропонують укласти чотири глобальних соціальних договори: Договір про насущні потреби людини, покликаний усунути несправедливість у розподілі екзистенційно необхідних благ на землі; Договір про культуру, що дозволив би зберегти розмаїть

національних культур, захистивши їх від натиску комерціалізованої антикультури; Договір про демократію як необхідну умову загального і глобального розвитку; Договір «Землі», що повинний запобігти екологічній катастрофі й забезпечити гармонію взаємодії людства і природного середовища) (фактор глобальної нормотворчості. Авт.);

– впливає і стає фактично новою нормативною основою системи глобального управління, що формується (фактор глобального управління. Авт.). Визначаючи глобальне управління, Т. Вайсс ідентифікує їх як колективні зусилля з метою виявлення, подальшого вивчення або вирішення світових проблем, що виходять за рамки можливостей їх вирішення на державному рівні [5]. Разом з тим, «глобальне управління» — це не нормативний термін, який визначає якісну оцінку його прояву. Його, скоріше, слід відносити до конкретних домовленостей кооперативного, асоційованого характеру, спрямованого на вирішення конкретних завдань, однак домовленостей, що володіють нормативною базою. Такі домовленості можуть бути як формально закріпленими у вигляді законів або офіційно визнаних інститутів, які здатні вирішувати спільні проблеми за допомогою різноманітних акторів (держав, ММУО та НУО міжнародного і національного рівнів, транснаціональних корпорацій, приватних структур або представників громадянського суспільства, окремих приватних осіб), так можуть бути і неформальними (в разі здійснення певних сформованих практик) або з обмеженим терміном дії (в разі створення коаліцій).

Отже, можна погодитися з узагальненим визначенням глобального управління, запропонованим Т. Вайссом і Р. Такур в роботі «ООН і глобальне управління: ідея і перспективи її втілення»: «Глобальне управління — це комплекс формальних і неформальних інститутів, механізмів, відносин і процесів, що існують між і поширюються на держави, ринки, окремих громадян і організації, як міждержавні, так і неурядові, за допомогою яких на глобальному рівні визначаються колективні інтереси, встановлюються права і обов'язки, вирішуються спори» [6, р. 125].

При цьому автори теорії глобального конституціоналізму (Р. Фольк, А. Петерс та ін.), виступаючи прихильниками побудови більш справедливої і формально-інституційної *global governance*, у свою чергу, наголошують на необхідності втілення в названі процеси демократичних механізмів. Так, модель «космополітичної демократії» припускає поширення демократії на нових глобальних рівнях влади, через розширення ролі глобального громадянського суспільства, а також реформи існуючих міжнародних організацій і права [7, р. 8]. Слід зазначити, що подібного роду проекти «позитивної глобалізації» досить детально пророблені. Автори, безумовно, орієнтувалися на досвід ЄС,

політичні й правові інститути якого, незважаючи на наявні окремі проблемні моменти, виявилися функціональними й ефективними. Однак можливість поширення вдалої моделі з рівня «global regional» на рівень «global world» поки залишається проблематичною;

– впливає на національне конституційне право за рахунок посилення тенденції інтернаціоналізації національного конституційного правопорядку (фактор зворотної взаємодії. Авт.).

Одночасно глобальний конституціоналізм має й низку факторів негативного характеру, що «підривають» й трансформують, модифікують істотні, принципові засади існування і функціонування сучасного світоустрою і можуть справити негативний вплив на розвиток як конкретного державно організованого суспільства, так і всього міжнародного права. До них насамперед належать такі фактори — глобальний конституціоналізм:

– є могутнім свідченням нівелювання державного суверенітету, «усихання» класичних підходів до формування статистської форми національної державності, «загасання» демократичних і власне правових начал у функціонуванні сучасної державності, але одночасно і джерелом виникнення її нових перспективних форм федералістської та інтеграційної властивості, в яких роль національного конституційного права і міжнародного права істотно нівелюється — виникає інтеграційне право, загальне для всіх суб'єктів (фактор нівелювання суверенітету державної влади. Авт.);

– є могутнім чинником формування ідеології глобалізму, а також деструкції державної ідеології (ідеологічний фактор. Авт.);

– є істотним провісником формування світової держави і наднаціонального порядку, де роль національних державних інститутів і правового базису, на основі якого вони діють, зводиться до мінімуму (фактор зміни парадигми світоустрою. Авт.).

Проведений системний аналіз ролі глобального конституціоналізму, як нової категорії сучасної юридичної науки, не тільки показує взаємний вплив і взаємну інтеграційно-колобораційну дію національного конституційного права держав і сучасного міжнародного права, але й прокреслює певні орієнтири для розвитку або нейтралізації такого впливу і взаємодії в майбутньому, особливо негативну сторону такої взаємодії.

Список бібліографічних посилань

1. Peters A. 'Compensatory Constitutionalism: The Function and Potential of Fundamental International Norms and Structures' (2006) 19 Leiden Journal of International Law.

2. Богданди Армин фон. Конституціоналізм в міжнародному праві: коментарії к предложению из Германии [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dpp.mpil.de/01_2012/01_2012_1_28.pdf

3. Хартия Земли [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nado.znate.ru/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%8F_%D0%97%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B8

4. Див.: Звонарёва О. С. Формирование глобального права как мегатенденция современного мирового развития: Тезисы доклада на теоретико-методологическом семинаре сектора теории права и государства ИГП РАН 22 июня 2012 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://igpran.ru/about/subjects/theory_of_law/events/Zvonareva_thesises.pdf

5. URL: http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Ralph_Bunche_Institute_for_International_Studies&action=edit

6. Weiss Th., Thakur R. The UN and Global Governance: An Idea and its Prospects. Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 2010. 448 p.

7. Див.: Thomas Kleinlein and Anne Peters, International Constitutional Law. Oxford Bibliographies, 2013. 23 p.

УДК 342.8

Марк Миколайович ВОРОНОВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного
і муніципального права юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

1. Системний аналіз правового простору українського конституціоналізму дозволяє зробити деякі висновки та пропозиції. Слід зазначити, що на сьогодні Верховною Радою України, Президентом України, органами виконавчої влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування ухвалено величезну кількість законів та підзаконних актів, які створили каркас правової бази незалежної української держави. Чинна Конституція України, яка має найвищу юридичну силу та міцним правовим фундаментом демократичної і правової держави, безсумнівно, носить демократичний характер, відповідає стандартам сучасних конституцій, закріплює багато правових цінностей і принципів. В той же час можна констатувати, що якісний аспект конституційного та інших галузей нашого законодавства на досить низькому рівні, який характеризується політичною ангажованістю та доцільністю,

суперечливістю, суттєвими прогалинами, ознаками політичної корупції. Подібна правова архітектоніка не дозволяє реалізувати великий потенціал Основного закону суспільства і держави, заважає втіленню в життя конституційних цінностей та принципів, в першу чергу, мова йде про ключовий принцип Конституції України — принцип гуманізму, який закріплений в статті 3 «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» та є найважливішою конституційною цінністю.

Тому головним завданням для українського парламенту, глави держави, уряду є робота над помилками, координація зусиль в напрямі якісного вдосконалення конституційного законодавства України. Вважаємо, що провідну роль в цьому процесі має відігравати Президент України, який відповідно до частини 2 статті 102 Конституції України «є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина». Глава держави наділений реальним правовим інструментарієм реалізації даного конституційного припису. Мова йде про інститут законодавчої ініціативи. Президент України має право законодавчої ініціативи та відповідно до частини 2 статті 93 Конституції України «законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово». Уявляється, що саме на Президента України покладається конституційний обов'язок підготовки та внесення в порядку законодавчої ініціативи низки невідкладних законопроектів в різних сферах життя суспільства і держави, що дозволить главі української держави виконувати статус конституційного гаранта.

2. Блок народовладдя

На сьогодні законодавчо обмежені три важливих статті Конституції України, присвячених народовладдю. Відповідно до статті 5 Конституції України «Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. (ст.69 Конституції України). Відповідно до статті 38 Конституції України «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати

і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування». Можна констатувати, що з 2013 року в Україні відсутній закон про місцеві референдуми, а з квітня 2018 року визнаний неконституційним закон про всеукраїнський референдум. Тобто протягом багатьох років відсутній механізм втілення конституційного принципу народного суверенітету в аспекті неможливості реалізації в Україні найважливішого інституту народовладдя — інституту референдуму. Слід зазначити, що чинна законодавча база інституту народовладдя є вкрай недосконалою. Крім законодавчого втілення інституту референдуму, вважаємо доцільним запровадження інституту народної законодавчої ініціативи.

Незважаючи на велику динаміку змін до виборчого законодавства, цей інститут потребує сучасного і системного унормування. Насамперед, мова йде про ухвалення довгоочікуваного Виборчого кодексу, який має стати головним правовим чинником зміни вектору довіри українців до інституту виборів в державі. Виборчий кодекс має систематизувати виборчі процедури, запровадити новітні технології під час голосування та підрахунку голосів, врахувати проблемні питання передвиборної агітації, вдосконалити організацію роботи виборчих комісій тощо. Нагальним є питання впровадження нової виборчої системи для формування Верховної Ради України, зокрема скасування мажоритарної складової під час парламентської виборчої кампанії.

3. Конституційні закони

Слід звернути увагу на те, що дотепер відсутні закони, які прямо передбачені Основним законом. Мова йде про закони, по-перше, про Великий Державний Герб України (частина 3 статті 20 Конституції України) та, по-друге, про спеціальний статус міста Севастополь (частина 3 статті 133 Конституції України).

4. Реформування Верховної Ради України

По-перше, питання повного скасування депутатської недоторканності є політичним гаслом, яке було використано під час декількох парламентських кампаній. На мою думку, депутатська недоторканність не може бути скасована в повному обсязі, тому що вона є важливим атрибутом правового статусу парламентаря в будь-якій країні. Тому вважаємо, що природним та оптимальним може стати формат обмеження депутатської недоторканності, який би дозволив народним депутатам України бути незалежними та політично захищеними під час виконання депутатських повноважень.

По-друге, необхідність закріплення в законі «Про регламент Верховної Ради України» парламентських процедур з формування

коаліції депутатських фракцій в Верховній Раді України, організації її роботи та порядку припинення діяльності коаліції депутатських фракцій. Слід зазначити, що розділ присвячений порядку формування, роботи та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій, був закріплений в Законі України «Про регламент Верховної Ради України» період з 2007 до 2011 рр.

По-третє, доцільність ухвалення законів, які встановлюють юридичну відповідальність за порушення особистого голосування, персональної участі в роботі українського парламенту та його органів тощо.

По-четверте, необхідність завершення інституціональної реформи Верховної Ради України в аспекті:

а) зменшення кількості парламентських комітетів, їх утворення відповідно до кількості міністерств, що є доцільним і зумовлено чинною формою правління (парламентсько-президентська республіка);

б) ухвалення законів про імпічмент Президента України та про тимчасові спеціальні, тимчасові слідчі комісії та тимчасову слідчу комісію про імпічмент Президента України, що дозволить створити необхідний правовий механізм усунення Президента України в порядку процедури імпічменту;

в) зменшення кількості суб'єктів права законодавчої ініціативи шляхом позбавлення цього права окремого народного депутата України. На сьогодні склалася правова ситуація, коли народними депутатами внесена величезна кількість неякісних і непрофесійних законопроектів, деякі з котрих мають відверто лобістський, а в окремих випадках і корупційний характер, що негативно впливає на ефективність та якість законодавчого процесу. На нашу думку, доцільно надати право законодавчої ініціативи депутатським фракціям і депутатським групам, об'єднанням народних депутатів України (не менш як 15 осіб), Президенту України, Кабінету Міністрів України.

5. Стратегічно важливі закони

Важливим завданням на сучасному етапі державотворення є питання законодавчого забезпечення реалізації другої Мінської угоди. Президент України є керівником зовнішньополітичної діяльності держави, відповідальною посадовою особою за оборону і безпеку. Тому системні і сміливі кроки глави держави в законопроектній площині мають стати запорукою мирного вирішення даної проблеми.

УДК: 340.15

Олександр Анатолійович ГАВРИЛЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного
і європейського права
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

**ОЛЬВІЙСЬКИЙ ЗАКОН ПРО МИТНІ ВІДНОСИНИ
ТА ГРОШОВИЙ ОБІГ (ПОЧ. IV СТ. ДО Н.Е.) — ВИДАТНА
ПАМ'ЯТКА СТАРОДАВНЬОГО ПРАВА УКРАЇНИ**

З найдавніших часів в античних полісах Північного Причорномор'я, що розташовувалися на території півдня сучасної України, розпочинається карбування власної монети та закладаються правові основи митного та фінансового характеру. Як самостійні держави Ольвія, Херсонес, Тіра здійснювали зовнішньоторговельні та інші економічні зв'язки із зарубіжними країнами. З цією метою, ймовірно, найвищими державними органами полісу визначалися митний режим, а також режим здійснення грошових операцій на території держави, загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів та окремих магістратів в регулюванні валютних операцій, права та обов'язки суб'єктів валютних відносин. Такий режим встановлювався за допомогою правових норм, які зазвичай виступають основою правового регулювання у цих сферах суспільних відносин. Вже у стародавній час вони мали характерні для всіх подібних правових норм ознаки: державно-владний характер, імперативність і категоричність приписів.

Однією з найяскравіших пам'яток права північно-причорноморських полісів античного часу, у якій, зокрема, містяться норми, якими встановлюються правові засади митних відносин та валютного регулювання, є ольвійський закон початку IV ст. до н.е., прийнятий за пропозицією Каноба, сина Трасидаманта. Насамперед, він визначав умови в'їзду до Борисфену (Ольвійського полісу) та дозволяв перетин митного кордону держави в обох напрямках та вільне ввезення і вивезення золота й срібла у карбованому вигляді [1, с. 58].

На території полісу усі суб'єкти відносин — фізичні особи зобов'язувалися використовувати в процесі торгівлі лише ольвійські монети: «продавати ж та купувати все на міські гроші, на мідь і срібло ольвіопольське» [1, с. 58]. Отже, умови купівлі-продажу іноземної валюти для резидентів (осіб, постійно проживаючих на території держави) та нерезидентів були однаковими. Подібні норми існували й в інших державах античного світу. Як приклад, можна згадати афінський

закон Клеарха (бл. 420 р. до н.е.) [1, с. 57–58]. Таким чином, закон Каноба ще раз яскраво ілюструє близькість ольвійської системи права до систем права інших держав еллінського світу.

Параграфом другим закону визначався єдиний пункт обміну (купівлі-продажу) іноземних монет на місцеві — «на камені в еклесіастерії», тобто на підвищенні, з якого виголошувалися промови під час народних зборів. Обмін іноземних монет на ольвійські відповідно до ст. 5 закону звільнявся від оподаткування («Мита ніякого не стягувати ні за чеканне золото, ні за чеканне срібло ні з продавця, ні з покупця...»), а везення та вивезення будь-яких монет проголошувалося відкритим (ст. 1).

Декрет також встановлював обмінний курс «міжнародної валюти» – найпоширеніших у той час на території Причорномор'я монет — статерів міста Кізік [2, с. 81], що знаходилося на південному узбережжі Мармурового моря: «золото продавати та купувати по ... [вісім] з половиною статерів за статер кізікський, не дешевше і не дорожче, а всіляке інше чеканне золото та чеканне срібло купувати (так), як переконають один одного» [3, с. 11]. Обмінні функції здійснювали міняли-трапезити. М. В. Скржинська вважає, що вони «обмінювали гроші різних держав на монети свого полісу та перевіряли їхню якість; вони виконували також роль позикодавців, зберігачів вкладів та посередників під час укладення угод при різного роду платежах» [4, с. 165].

Оцінюючи загальний зміст закону Каноба за його сутністю П. Й. Каришковський цілком слушно зауважує, що його найсуттєвішим моментом є постанова, що зобов'язувала здійснювати всі акти купівлі-продажу на місцеві гроші. При цьому точно визначено міру покарання для порушників у вигляді конфіскації і роз'яснено порядок її застосування (ст. 3) [3, с. 15]. Усі інші статті закону лише уточнювали спосіб реалізації цієї головної частини.

Як зазначалося, у випадках виявлення порушень в якості покарання застосовувалася конфіскація валютних цінностей, що були предметом незаконної валютної операції. При цьому виникає питання про долю інших предметів незаконної валютної операції, які не є валютними цінностями, тобто питання про те, чи могло бути конфісковане майно (будинки, речі господарсько-побутового призначення, одяг тощо), вартість якого оплачувалася іноземною валютою, або ольвійська валюта, за яку куплені валютні цінності? Ймовірно, що вони також підлягали конфіскації: «Хто ж продасть або купить в іншому місці буде позбавлений: продавець — срібла, що продавав, а покупець — ціни, за яку купив», — встановлюється нормою закону [1, с. 58].

Отже, законом Каноба унормовувалися умови перетину митного кордону Ольвії, визначався статус місцевої монети, як єдиного законного засобу розрахунків на території держави, встановлювалися загальні принципи валютного регулювання, як-то: місце розташування «установ кредитно-фінансового характеру», права та обов'язки суб'єктів валютних відносин, відповідальність за порушення валютного законодавства та функції органів валютного контролю при здійсненні валютних операцій тощо. Прийняття ольвіюполітами такого закону, вочевидь, зумовлювалося прагненням значного, чітко усвідомлюючого свої потреби та свій суверенітет полісу зміцнити, упорядкувати правовий режим внутрішньої торгівлі, грошового обігу та здійснення операцій з валютою. Попри певну примітивність фінансових відносин, рівень розвитку державних органів ольвіюполітів, на які покладалися функції валютного регулювання, відповідав рівню економіко-правового розвитку античного суспільства і, незважаючи на певні особливості, правові основи валютного регулювання в Ольвії у своїй основі були подібними до основ регулювання валютних відносин в інших полісах еллінської ойкумени.

Список бібліографічних посилань

1. Гавриленко О. А., Новікова Л. В., Сироїд Т. Л. Історія міжнародного права: хрестоматія-практикум. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 676 с.
2. Скржинская М. В. Будни и праздники Ольвии в VI-I вв до н.э. СПб. : Алетей, 2000. 288 с.
3. Карышковский П. О. Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. К. : Наук. думка, 1988. 167 с.
4. Скржинская М. В. Скифия глазами эллинов. СПб.: Алетей, 2001. 304 с.

УДК 372.42

Олександр Миколайович ГОЛОВКО,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету,
Заслужений юрист України,
(Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1770-9027>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОВПЛИВ ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК В УКРАЇНІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Багаторічне ознайомлення з науковими дослідженнями з теорії держави і права, історії держави і права України та зарубіжних країн, а також галузевих юридичних наук (конституційного, адміністративного,

цивільного, кримінального, трудового, процесуального права) та міжнародно-правових переконує в необхідності дослідження їх взаємозв'язків і визначення шляхів більш ефективної комунікації на рівні доктринальних підходів. Безумовно, це має важливе наукознавче значення, оскільки доктринальна єдність юридичної науки (передусім вітчизняної) має велике гносеологічне та евристичне значення. Така єдність має дискурсивний характер, адже її стрункість і несуперечливість можуть бути досягнуті лише за умови моністичності найбільш загальних, теоретичних підходів. Однак, цього сьогодні не спостерігається (об'єктивні причини будуть викладені нижче). Аналіз монографічних досліджень із загальної теорії держави і права, передусім пов'язаних із захистом докторських дисертацій за цією науковою спеціальністю, показує плюралістичний характер наукового дискурсу, природного, об'єктивно обумовленого існування значної кількості світоглядних і методологічних підходів.

Попри відмінність підходів до визначення предмету науки теорії держави і права, різні дослідники сходяться на його основних двох складових. Одна з них має універсальний, загальний характер, вона полягає у відкритті й дослідженні закономірностей виникнення, розвитку, трансформації правових явищ і процесів. Друга — спеціальний, але також притаманний саме теорії держави і права. Мова йде про розробку і вдосконалення понятійно-категорійного апарату та методологічного інструментарію юридичних досліджень, спільних для всіх галузевих чи міжгалузевих спрямованостей. В «Юридичній енциклопедії» (2004 р.) наголошена увага саме дослідженню загальних і універсальних закономірностей: «Предметом теорії держави і права є основні загальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування державних і правових явищ (сутність держави, форма держави), тип держави, функції держави, механізм держави, сутність права, форма права, система права, правові відносини, суб'єктивні права, правопорушення, застосування норм права, механізм правового регулювання тощо» [1, с. 36].

Зауважимо при цьому, що кожне з перелічених базових понять має свій зміст, який доволі тяжко однозначно і несуперечливо формально визначити, і який обумовлює використання тих чи інших дефініцій як прикладними (конкретно-галузево чи міжгалузево орієнтованими) юридичними науками, так і правотворцями та правозастосувачами.

У фундаментальній п'ятитомній монографії «Правова доктрина України», про значення якої ми ще будемо згадувати, у програмному обґрунтуванні переходу доктринального буття найбільш загальної

теоретичної юридичної науки від теорії держави і права до загальнотеоретичної юриспруденції вже бачимо більш широкий підхід до розуміння її предмета. Наголошується: «Фундаментальний характер загальнотеоретичної юриспруденції пов'язаний з тим, що в її межах розглядаються філософські та методологічні питання права і держави... визначаються підходи і методи осягнення правового та державного життя суспільства. Саме тут утворюються категорії юриспруденції, виробляються їх зв'язки...» [2, с. 201].

Обидві складові, чи сторони, чи ознаки предмета теорії держави і права, окрім іншого, забезпечують реалізацію таких винятково важливих для юриспруденції функцій (на нашу думку, вони притаманні й іншим теоретико-історичним юридичним наукам), як онтологічна, епістемологічна, евристична, комунікаційна та інтеграційна (об'єднуюча всі напрями і галузі юридичного наукового знання в одне єдине ціле).

Отже, зосереджуючись на розумінні закономірностей виникнення, розвитку і зміни найбільш загальних і різноманітних правових явищ і процесів, мусимо зрозуміти, яким чином для їх встановлення використані дослідження інших, так би мовити приватних, чи спеціальних юридичних наук. Те ж саме стосується зворотного впливу: наскільки загальнотеоретична юриспруденція інтегрує і узагальнює доктринальні здобутки науки конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального, трудового права (цей перелік можна продовжувати аж до вичерпання галузей юриспруденції). Не менш важливим є і питання герменевтичної доктринальної взаємодії юридичних наук у понятійно-категорійній сфері.

Логічний ланцюжок тут є дуже простим і зрозумілим у сфері загальних розмірковувань, але часто-густо винятково складним щодо вироблення конкретних юридично значущих понять, зміст яких був би чітко визначеним і однаково тлумаченим і сприйнятим не лише нормотворцем і нормозастосувачем (передусім, звичайно, суддею), але й усіма зацікавленими сторонами юридичного спору, і, ширше, правовідносин взагалі.

Безумовно, скільки-небудь всебічне висвітлення цієї проблеми вимагає великого за обсягом дослідницької праці щодо аналізу величезного масиву доктринальних текстів з юриспруденції, у тому числі загальнотеоретичної та історичної (при цьому, в ідеалі, не лише вітчизняних). Однак, певні міркування доречно викласти вже зараз, з використанням аналізу лише окремих доволно підібраних праць. Безумовно, про скільки-небудь значну репрезентативність цього аналізу

не йдеться, праці колег наводяться як певну доктринальну ілюстрацію тих чи інших міркувань автора.

По-перше, з втратою моністичного марксистського методологічного й світоглядного підходу до розуміння державно-правових явищ, теоретики права, як видається, зіткнулися з великими труднощами в з'ясуванні й формулюванні змісту навіть найбільш загальних, базових понять. Це призводить до протиріччя із стійкою пострадянською доктринальною традицією формулювати авторські визначення. Вже в часи незалежної України лише у сотнях (якщо не тисячах) докторських і кандидатських дисертацій, захищених із юридичних наук бачимо величезну кількість авторських дефініцій тих чи інших правових понять. З іншого боку, складність визначення змісту тих чи інших понять з позицій методологічного плюралізму (тут достатньо згадати хоча б принципову відмінність природно-правового та позитивістського праворозуміння) утруднює їх застосування в тих чи інших галузевих (міжнародно-правових, прикладних) юридичних науках.

Класичний приклад — таке поширене поняття як «верховенство права». Навіть у підходах до аналізу його юридичного змісту двох таких видатних теоретиків права як М. І. Козюбра та П. М. Рабінович, природно, бачимо відмінності. При цьому навіть створення фундаментальної тритомної монографії С. П. Головатого [див.: 3] не лише не зняло остаточно всіх питань, а й поставило нові. Збереження стійких позитивістських установок у свідомості сучасних вітчизняних юристів (і це не видається недоліком, на нашу думку, воно обумовлене складністю застосування виняткового природно-правового підходу до розв'язання практичних юридичних питань) обумовлює існування певного скептицизму юристів-практиків щодо практичної застосовності принципу верховенства права. М. І. Козюбра обґрунтовує висновок про неможливість надання універсального всеосяжного визначення верховенства права: «У понятті верховенства права переплітаються наукова істина і цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії і практичний юридичний досвід, правові ідеї і здоровий глузд тощо» [4, с. 150]. П. М. Рабінович відзначає, що зміст поняття «верховенство права» можна збагнути лише поза межами легістського та етатистського підходів. Це терміно-поняття «...набуває в юриспруденції самостійного значення лише за тієї умови, що саме право виникає й існує незалежно від держави...» [2, с. 287].

За таких умов складається ситуація, коли прагнення усвідомити зміст поняття (а не обмежитися інтеграційним підходом, тобто з'ясувати його через зовнішні прояви — ознаки) «...унеможливує

уніфіковану інтерпретацію ... явища (і відповідного поняття) внаслідок ... плюралізму поглядів на природу права» [2, с. 296]. «Інтегральний» підхід, на нашу думку, стає єдино можливим для конкретного застосування поняття «верховенство права» при теоретико-правових та інших юридичних наукових дослідженнях. Так, у праці С. П. Погребняка аналіз юридичного змісту принципу верховенства права розпочинається зі звернення до доробку британського класика юриспруденції А. В. Дайсі, який сформулював верховенство права саме через три його основні ознаки [5, с. 157]. Автор приєднується до подібного ж підходу, викладеного у інших, більш пізніх працях, створених уже в ХХ ст. (наприклад, формулювань Б. Таманаги) [5, с. 162], об'єднуючи ознаки (елементи) принципу за формальним та матеріальним аспектами. Подібного ж теоретико-методологічного підходу дотримуються й низка інших авторів на царині теоретико-правової науки, зокрема О. М. Руднева [6, с. 243–245] й інші.

Складність застосування за таких обставин понять, вироблених теоретико-правовою наукою, призводить до того, що фахівці з юриспруденції у окремих галузях під час досліджень використовують не лише наукові праці теоретиків держави і права, а й підручники. З одного боку, такі підходи заслуговують на критику, оскільки знижують доктринальний рівень кандидатських і тим більше докторських дисертацій чи монографічних робіт. З іншого, аналіз усього плюралістичного загальнотеоретичного дискурсу щодо того чи іншого конкретно-юридичного поняття створить, на нашу думку, загрозу, логічній стрункості викладу матеріалу дослідження з цивільного чи, скажімо, адміністративного права.

Так, у монографії С. О. Сліпченка з цивільного права [7], яка свого часу викликала помітний інтерес наукової спільноти, використано 693 назви джерел та літератури, з них фундаментально-юридичного характеру 92 (близько 1/8), у тому числі теоретико-правова 85 й історико-правова 7. Серед них — 7 підручників, усі з теорії держави і права. Звичайно, об'єктивних кількісних критеріїв тут немає й бути не може, однак, такий обсяг використаних теоретико-правових ідей і положень, на нашу думку, заслуговує на схвалення. Варто відзначити при цьому, що саме в цивільно-правових дослідженнях традиційно найбільш активно використовується доробок загальної теорії держави і права.

Вітчизняна адміністративно-правова наука має стійку тенденцію виділяти доктринальні положення й аспекти досліджень в окремий розділ, який, як правило, має назву «Теоретико-методологічні засади... (і далі відповідна проблематика монографічного дослідження)». Тут

частка використаних джерел з історико-теоретичної юридичної проблематики є дещо скромнішою, ніж у випадку з цивілістикою, але коливається, у низці випадків у межах 5–10 %.

Думається, аналіз використання теоретико-правового та історико-правового знання в більш спеціальних юридичних наукових дослідженнях заслуговує на окреме монографічне дослідження. Не менш цікавим є здійснення узагальнення і використання доробку галузевих і міжнародно-правових юридичних наук у вітчизняних студіях з теорії держави і права.

При цьому масштабність і загальність проблематики того чи іншого загальнотеоретичного дослідження мають, на нашу думку, певну залежність у кількості й спектрі репрезентованих у ньому доктринальних ідей і висновків окремих галузей юридичної науки і навпаки. Так, наприклад у фундаментальній науковій праці Ю. Б. Ключковського [8] всебічний комплексний аналіз принципів виборчого права на царині конституційно-правової науки поєднується з використанням півтори сотні теоретико-історичних праць (з 1467 назв у списку використаних джерел), з яких домінують теоретико-правові дослідження. Важливо, що підручники серед них є поодинокими. І це, як видається, надає додаткових аргументів на користь широко розповсюдженої точки зору про непересічне, фундаментальну роль принципів як ціннісних, змістовних ознак права.

Ще один аргумент цього твердження полягає в аналізі однієї зі знакових теоретико-правових робіт останніх років в Україні — згаданої монографії С. П. Погребняка. У цьому випадку, коли йдеться про аналіз основоположних принципів права, автор широко використовує науково-доктринальний матеріал різноманітних галузей права та міжнародного права. При цьому найбільш репрезентованими є наукові праці з конституційного права, міжнародного, цивільного і процесуального (передусім кримінально-процесуального) права. У той же час, теоретико-правові дослідження менш загального порядку, акцентовані на тій чи іншій стороні правової дійсності використовують у більшій мірі напрацювання відповідних юридичних наук. Як приклад, монографія О. С. Мельничук щодо міського права [9] у якій у значному обсязі, і це природно, використовується муніципально-правовий науковий доробок.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що звернення до аналізу використання наукових напрацювань з галузевих та міжнародних правових наук теоретиками та істориками права і навпаки є важливим і необхідним методологічним інструментом подолання загрози ізолюваності цих наук в межах власної предметної сфери (те,

що раніше називалося науковою спеціальністю). Лише за таких умов юриспруденція, передусім вітчизняна, залишиться сутнісно єдиною, не розірваною у смисловому і методологічному відношенні. Особливе значення для цього має створення дійсно масштабних і всеохоплюючих колективних наукових праць. Взірцем тут є п'ятитомник «Правова доктрина України», видатний під егідою Національної академії правових наук України [10], зміст якого унікально поєднує загальні доктринальні тенденції всієї вітчизняної юридичної науки із широким використанням світового наукового доробку. На днях ця праця здобула Державну премію України. На цих же підходах побудована і п'ятитомна колективна праця «Правова система України: історія, стан та перспективи» [11], створена дещо раніше також колективом провідних вітчизняних науковців об'єднаних Національною академією правових наук України і також була удостоєна Державної премії України в галузі науки і техніки (2011 рік).

Сприятиме логічно-предметній єдності вітчизняної юриспруденції як винятково важливої суспільної галузі знань, на нашу думку, також об'єднання юридичної науки в межах однієї наукової спеціальності. Наступним чинником подолання загроз (а подекуди й існуючого стану) обмеженості й самоізоляваності окремих юридичних наук, видається, стане створення комплексних міжгалузевих наукових праць і подальший розвиток досліджень з філософії права, філософії юридичної науки, методології права і юридичних досліджень.

Разом з тим, доктринальна комунікація у вітчизняній юридичній науці — це не лише використання одних і тих самих методів і принаймні їх розуміння, опрацювання і підготовка відповідних комплексних праць. Це і комунікація у найпростішому сенсі цього слова — тобто спілкування, діалог, дискурс. Практика проведення в Україні міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференцій пов'язана передусім із вузькою спеціалізованістю їх проблематики. Навіть у середовищі фундаментальних юридичних наук рідкісними є форуми, на яких вчені — фахівці з теорії права, філософії права, історії права та держави, порівняльного правознавства зустрічалися б на одних і тих самих дискусійних майданчиках. А це, безумовно, збагатило би вітчизняну юридичну науку.

Викладене — це лише окремі міркування з важливої науково-юридичнознавчої проблеми, скоріше, спрямовані на спробу її постановки в сучасних умовах.

Список бібліографічних посилань

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : Укр. енцикл., 2004. Т. 6. 768 с.

2. Правова доктрина України: у 5 т. Х.: Право, 2013. Т.1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, с. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. 976 с.
3. Головатий С. Верховенство права : монографія. В 3-х т. К. : Фенікс, 2006. Т. 1–3.
4. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Х. : Право, 2008. Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. 728 с.
5. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістова характеристика) : монографія. Х. : Право, 2008. 240 с.
6. Руднева О. М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль у розвитку правової системи України : монографія. Х. : ХНУВС, 2010. 352 с.
7. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо обороноздатних об'єктів : монографія. Х. : Діса плюс, 2013. 552 с.
8. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. К. : Ваіге, 2018. 908 с.
9. Мельничук О. С. Міська правова система: поняття та структура : монографія. Одеса : Фенікс, 2014. 292 с.
10. Правова доктрина України: у 5 т. Х. : Право, 2013. Т.1–5.
11. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Х. : Право, 2008. Т.1–5.

УДК 340. 123(092)

Володимир Анатолійович ГРЕЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін, Харківський національний
університет внутрішніх справ,
Заслужений працівник освіти України.
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

ІСТОРИЧНА ШКОЛА ПРАВА У ВИСВІТЛЕННІ ПРОФЕСОРА П. І. НОВГОРОДЦЕВА (1866–1924)

Павло Іванович Новгородцев народився і виріс на теренах України. Він з'явився на світ в м. Бахмут, тоді Катеринославської губернії (нині Донецька обл.) 16(28) лютого 1866 р. в сім'ї харківського купця 2-ої гільдії. У 1884 році закінчив Катеринославську гімназію із золотою медаллю. Пізніше був депутатом Державної Думи від цієї ж губернії. В 1888 році закінчив юридичний факультет Московського університету. Був відряджений вивчати право в Берліні і Парижі [1]. З 1897 — магістр права — захистив в Московському університеті

магістерську дисертацію «Історична школа юристів, її походження і доля. Досвід характеристики основ школи Савінї в їх послідовному розвитку» («Историческая школа юристов, её происхождение и судьба. Опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии») [2], а в 1902 році в Петербурзькому університеті захистив докторську дисертацію «Кант і Гегель в їх вченнях про право і державу: Дві типи побудови в області філософії права» («Кант и Гегель в их учениях о праве и государстве: Два типических построения в области философии права») [3]. Таким чином, він був визнаним фахівцем у галузі філософії права і, зокрема, досліджував історичну школу права та природно-правову.

Аналізуючи погляди представників історичної школи, П. І. Новгородцев підкреслює, що поняття історичного є визначальним у Ф.К. фон Савінї та його наступників [2, с. II]. Він визнає, що юристи історичної школи справедливо критикували школу природного права за такими положеннями, як вчення про довільне установлення права, припущення про можливість знайти систему норм, які придатні для усіх часів та народів, прагнення надавати суб'єктивним правовим ідеалам безпосереднього юридичного значення [2, с. 2]. Вчений підкреслює, що абстрактна тенденція в раціоналістичній філософії, і систематичне ігнорування нею історії, — на що звернули увагу Гуго, Савінї, Пухта, — негативно вплинула на наукову обробку позитивного права [2, с. 30]. Розглядаючи сутність поглядів Ф. Савінї, П. І. Новгородцев відзначив, що його науковий опонент наполягав на тому, що історичний процес відбувається незалежно від індивідуального свавілля. «У своєму прагненні підкреслювати органічний характер історії, — писав П. І. Новгородцев, — він приходить до крайнього висновку, який заперечує будь-яку участь людської волі в історичному розвитку. Органічний розвиток права уявляється Савінї скоріше бажаною нормою, що зустрічається при відомому поєднанні умов, ніж необхідним історичним явищем, яке зустрічається повсюди» [2, с. 84]. П. І. Новгородцев відзначав, що єдиною нормальною функцією законодавства Савінї визнавав лише те сприяння, яке може зробити закон звичаєвому праву у вигляді встановлення більшої визначеності його положень [2, с. 91].

П. І. Новгородцев зауважував, що в кінці XIX ст. наукова юридична думка прийшла до висновку, що законодавча санкція і звичайне застосування норми вважаються основними умовами її юридичного характеру. В теорії ж Савінї вони відсуваються на другий план і отримують значення нинішніх свідств про право, що виникло незалежно від них [2, с. 100]. П. І. Новгородцев узагальнює: «Первісні

прагнення теорії Савінї були ворожими до природного права, але окремі висновки та подальші виведення мимоволі зближували його з протилежним напрямом» [2, с. 103].

Для обґрунтування природно-правової доктрини П. І. Новгородцев використав і виведення з моральної філософії І.Канта. Центр уваги при дослідженні цієї доктрини, на переконання Новгородцева, повинен бути перенесений з питання про умови правотворення, якому присвячують більшість своїх розмірковувань Савінї, Пухта та їх послідовники, на проблему про самостійне значення моральної оцінки явищ. У зв'язку з цим, П. І. Новгородцев писав: «Історична точка зору достатньо обґрунтовано відкинула попередні вчення про походження права від випадку та свавілля; але центр природно-правової доктрини полягав зовсім не в її погляді на походження права, а в питанні про можливість морального суду над ним» [3, с. 1].

Вчений підкреслював, що у Канта отримує незамінну опору те прагнення сучасного ідеалізму, яке хоче утвердити самостійне значення моральних засад і розглядати їх поза зв'язком з історичними та соціологічними передумовами. Розмежування теоретичного і практичного розуму, проведене Кантом, дає можливість визначити чіткий паралелізм моральних і теоретичних суджень: моральна оцінка, керована самобутньою і категоричною ідеєю належного, йде весь час самостійно і паралельно з науковим поясненням. Усвідомлення причинної необхідності відомих дій і подій не усуває нашого морального суду над ними, як вважав мислитель. Завдяки цьому розмежуванню, Кант з'ясував нормативний характер природного права і поставив його ідею незалежно від тих або інших поглядів з приводу виникнення права. П. І. Новгородцев захищає Канта від докорів історичної школи права щодо походження права. У критичній філософії немає, за тлумаченням П. І. Новгородцева, ні повного заперечення позитивних норм, ні міркувань про можливість швидкої заміни їх ідеальними законами. Разом з тим, П. І. Новгородцев указав і на деякі недоліки Кантівської філософії права, такі як нечіткість зв'язку морального закону зі світом дійсності і апріоризм, що утруднює розуміння суспільної сторони моралі. Право отримує у Канта чисто зовнішній, примусовий характер, а політика поєднує у своїх абстрактних побудовах революційні індивідуалістичні засади з виведеннями державного абсолютизму. Для побудови органічної етичної системи необхідне співіснування нормативних поглядів Канта з соціально-філософськими, розробленими Гегелем — вважав учений [4, с. 294–295].

Отже, в своїх дослідженнях П. І. Новгородцев указав на позитивні досягнення історичної школи права, суперечливість деяких її положень і захищав основні засади природно-правової доктрини, використовуючи для цього теорії держави права І. Канта та Г. Гегеля.

Список бібліографічних посилань

1. Новгородцев Павло Іванович. URL.: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%86%D0%B5%D0%B2_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87
2. Новгородцев П.И. Историческая школа юристов, её происхождение и судьба. Опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии. Москва : Унив. тип., 1896. 226 с.
3. Новгородцев П.И. Кант и Гегель в их учениях о праве и государстве: Два типических построения в области философии права. М. : Унив. тип., 1901. 245 с.
4. Сперанский В. Новгородцев (Павел Иванович) // Энциклопедический словарь. Дополнительный том. Т. II: Кошбух — Прусик. С. Петербург : Тип. Брокгауза и Ефрона, 1906. 480 с.

УДК 343.1

Максим Валерійович ДАНЬШИН,

доктор юридичних наук, професор,
заступник декана юридичного факультету
з наукової роботи
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2841-1891>

ЗАКОННІСТЬ І ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА — НЕВІД'ЄМНІ АТРИБУТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВИЗНАЧАЛЬНА УМОВА ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЙОГО УЧАСНИКІВ

Законодавець України в кримінальному процесуальному кодексі України закріпив у статтях 8 та 9, серед засад (принципів) кримінального провадження, принципи верховенства права і законності. Під принципом верховенства права розуміється положення про природні, невід'ємні права людини, які не залежать від волі держави бо надані людині самою природою чи Творцем: (права на життя, здоров'я, честь, гідність, безпеку тощо) і захист яких в демократичній державі повинен забезпечуватися надійними судовими процедурами [1, с. 12]. Під принципом законності розуміється неухильне виконання вимог

законодавчих приписів усіма без винятку державними органами, посадовими особами, підприємствами, установами, організаціями і громадянами в усіх сферах суспільної і державної діяльності [2, с. 59].

Особливого значення дія принципу верховенства права набуває у досудовій стадії кримінального провадження — досудовому розслідуванні, де діє найбільш чисельна група державних органів які активно використовують при виконанні слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій та при прийнятті початкових, проміжних і кінцевих процесуальних рішень різні примусові заходи процесуального характеру, пов'язані з обмеженням конституційних прав, свобод і законних інтересів особи. Забезпечення принципу законності у досудовому розслідуванні покладено на прокурора, а принципу верховенства права — на слідчого суддю, які є у кримінальному провадженні повноважними представниками державних органів різних гілок влади [3, с. 131].

В словниках термін «законність» тлумачиться як «виконання законів, стан, при якому життя суспільства охороняється законом» [4, с. 210]. Нажаль, в Конституції України і законах України термін «законність» продовжує залишатися невизначеним, що ускладнює його правильне розуміння як серед науковців, так і серед практиків. Проте невиконання чи неправильне виконання законодавчих норм завжди визнається порушенням законності і залежно від ступеня її порушення тягне за собою притягнення порушника до встановленої законом відповідальності [5, с. 10].

Досудове розслідування, як і все кримінальне провадження в цілому, повинно проводитися тільки на твердій основі законності. Цей вид кримінальної процесуальної діяльності втрачає своє призначення, якщо проводиться в обхід законності, бо всі зібрані таким шляхом відомості втрачають силу доказів і перетворюються в фікцію, у зв'язку з чим суд не має права використовувати їх в доказуванні по справі (ст. 86 КПК України).

Верховенства права — це панування права у суспільстві, що не обмежується лише законодавством, як однією із його форм, а включає за визначенням Конституційного суду України ще й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, етики, традиції, звичаї, релігійні догми та настанови тощо, які легітимізовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [6]. Ведуча роль у принципі верховенства права належить забезпеченню основоположних (природних, невід'ємних) прав людини: на життя і здоров'я, честь і гідність — які не є даровані людині державою, а належать їй від народження.

На протязі тривалого часу на сторінках юридичної печаті йде широка дискусія про співвідношення принципів законності і верховенства права. Переважна більшість учасників дискусії сходиться на тому, що принцип законності є застарілим і непотрібним, бо як меншовартісний, повністю поглинається принципом верховенства права. Наприклад, О. Ю. Прокопенко і В. Т. Нор прямо відзначають, що принцип верховенства права має інтегральний характер і фактично увібрав в себе й інші принципи, в їх числі і принцип законності [7, с. 97; 8, с. 40]. В той же час С. С. Алексєєв і С. Шевчук наполягають на включення реалізації і захисту основоположних (природних) прав людини до змісту терміна «законність», бо на їх думку, ідея і принципи законності — це універсальна цінність правової держави. Тож неприпустимо вважати природні права людини такими, для забезпечення яких не потрібні позитивні дії держави. Запозичені з декларацій, природні права людини стають такими лише в юридичному значенні, тобто після закріплення їх в Конституції демократичної держави та конкретизації в законах з обов'язковим розробленням процедур (правил), упорядковуючи реалізацію та захист цих прав [9, с. 265; 10, с. 57]. Ми також вважаємо, що без закону і законності неможливо ні збалансувати, ні реалізувати, ні захистити жодного природного права (навіть такого, як право на життя). Без закону і законності захист природних прав людини — пуста декларація, ілюзія, позбавлена правового значення.

Тож ніяких протиріч між принципами законності і верховенства права не існує і існувати не може. Очевидним є те, що саме через принцип законності розкриваються природні права людини під кутом їх практичного здійснення і забезпечення. Це є яскравим свідченням того, що законність і верховенства права є основними засадничими принципами, які очолюють систему принципів кримінального провадження, тобто є суперпринципами цього виду державно-правової діяльності. Саме законність і верховенство права відображають стан суспільних відносин, характер і особливості державного устрою, свідчать про реальність існуючих прав і свобод людини [11, с. 13–14].

В цьому плані Законодавець України поступив досить мудро, віднісши до універсальних принципів кримінальної процесуальної діяльності як принцип законності (ст. 9 КПК України), так і принцип верховенства права (ст. 8 КПК України), поклавши забезпечення їх реалізації у досудовому розслідуванні на окремих владних суб'єктів кримінального провадження — першого на прокурора, а другого на слідчого.

Законність і прокурорський нагляд, верховенство права і судовий контроль пронизують усі етапи досудового розслідування. При цьому прокурор, як гарант публічного інтересу, забезпечує права учасників кримінального провадження з позиції відповідальності їх закону та узгодженості з інтересами суспільства і держави, а слідчий суддя, як гарант невід'ємних (природних) прав людини, забезпечує права учасників цього ж провадження з позиції недопущення їх порушень державними органами, які безпосередньо ведуть кримінальний процес, залучають і допускають до нього усіх інших учасників цього виду державно-правової діяльності, а саме — від незаконних рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора, обмежуючих основоположні права людини і громадянина.

Із викладеного витікає, що законність і верховенство права — невід'ємні атрибути кримінальної процесуальної діяльності, а їх реалізація — визначальна умова як для досягнення повного, всебічного і неупередженого розслідування кожного кримінального правопорушення, так і для виключення будь-яких порушень прав людини під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень. Тож необхідність поглиблення наукових досліджень в цієї проблематики є очевидною.

Список бібліографічних посилань

1. Рабінович П. М. Верховенство права як соціальний феномен. *Юридичний вісник України*. 2008. № 8. 10–14.
2. Осипова Н. І. Законність як загальний принцип захисту прав людини (соціологічний аспект). *Проблеми законності* : міжвід. зб. наук. праць. 1998. № 36. С. 58–67.
3. Даньшин М. В., Колеснік Г. Р. Роль принципів законності і верховенства права у забезпеченні досудового розслідування та прав його учасників. *Вісник юрид. фак.-ту ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. Серія: «Право», Вип. 24, 2017. С. 130–132.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка : Под ред. М. Ю. Шведовой. М. : «Русский язык». 1989. 750 с.
5. Николаева Л. А. Прокуратура и законность в советском государственном управлении. Л. : Изд-во ЛГУ. 1978. 79 с.
6. Офіційний вісник України. 2004. № 45. ст. 2975.
7. Прокопенко О. Ю. Діяльність органів Національної поліції України як суб'єкта забезпечення правопорядку в регіоні : адміністративно-правові засади : монографія. Х. : В справі. 2016. 448 с.
8. Нор В. Т. Науково-практичний коментар до ст. 8 (верховенства права) КПК України 2012 року. В кн. *Кримінальний процесуальний коментар* : За заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. С. Шумила. К. : Юстініан, 2012. С. 40–41.

9. Алексеев С. С. Теория права. М. Изд.-во БЕК, 1995. 320 с.
10. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2010. № 2. С. 56–58.
11. Демидов В. В. Законность в современном Российском государстве : автореф. дисс... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2004. 21 с.

УДК 343 .2 / . 7 (477) : 341

Олександр Олександрович ЖИТНИЙ,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0795-626X>

ЗАСТОСУВАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДУ В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ «ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИЙ» ТА «МІЖКРАЇНОЗНАЧИЙ» НАПРЯМКИ

1. Потреба в застосуванні порівняння у правових дослідженнях зумовило виникнення нової галузі юридичної науки — порівняльного правознавства (юридичної компаративістики), об'єктами якої є правові сім'ї, правові системи окремих держав та їх елементи (вчення, концепції і правові погляди, національне право і законодавство, галузі, підгалузі й інститути права та законодавства, нормативні масиви, закони та інші правові акти, правові норми, юридичну техніку) [1, с. 10]. У межах порівняльного правознавства сформувалися підгалузі — порівняльне трудове право, порівняльне екологічне право, порівняльне конституційне право та ін. Відносно самостійним напрямком є порівняльне кримінальне право.

2. Предмет порівняльного правознавства фахівці розглядають частіш за все як двоєдиний (вітчизняне право — зарубіжне право). Звідси — поширеність застосування порівняльного методу лише в тій частині кримінально-правових досліджень, в яких розглядаються питання якості, досконалості внутрішнього (національного) кримінального права. Водночас, в одній з перших на пострадянському науковому просторі праць із порівняльного правознавства Ю. О. Тихомиров вказував: воно є теорією або науковою дисципліною, мета якої — вивчати й співставляти різні правові масиви між собою та з нормами міжнародного права, виявляти схожості й відмінності, визначати тенденції загальноправового розвитку [2, с. 30].

3. Використання порівняльного методу у кримінально-правових дослідженнях стало майже традицією для кримінального права. Як

наголошують В. І. Борисов та Л. М. Демидова, цей метод дозволяє зіставити й виявити схожість чи відмінності між явищами, процесами, поняттями, термінами, а тому він необхідний як на емпіричному, так і на теоретичних рівнях кримінально-правових досліджень при розгляді правотворчих, інтерпретаційних, правозастосовних аспектів питань кримінального права, у т. ч. при порівнянні законодавства України про кримінальну відповідальність та положень міжнародних актів [3, с. 19].

4. Основне завдання кримінально-правових досліджень, предметом яких зарубіжне кримінальне законодавство, кримінальне право іноземних держав — порівняти різні національні кримінально-правові системи та виявити позитивний або негативний досвід з метою запозичення першого або запобігання другому. Такого роду наукові розвідки сприяють правовій акультурації шляхом обґрунтування потреб запозичення, перенесення елементів кримінального права інших національних правових систем у кримінальне право України як способу модернізації цієї галузі. Втім, порівняльний метод придатний для дослідження як національних правових систем, так і міжнародно-правової системи. Очевидною є доцільність і необхідність використання його при формуванні й застосуванні норм міжнародного кримінального права (в ході апроксимації національного права), і при реалізації (безпосередній чи опосередкованій) міжнародних конвенцій, і при імплементації норм міжнародного права в національне кримінальне законодавство. Без використання позитивних надбань правової компаративістики й порівняльного кримінального права в тому числі неможливо, зокрема, забезпечити адаптацію законодавства України про кримінальну відповідальність до європейських і світових стандартів.

5. Отже, в межах сучасних порівняльно-правових досліджень із кримінального права доцільно виділити відносно самостійний *інтернаціональний* напрямок (від *інтер...* і лат *natio* — народ) — наукові розвідки, в яких порівняльний метод застосовується для дослідження проблем кримінального права України шляхом порівняння його положень з принципами й нормами міжнародного права, з метою встановлення відповідності законодавства України про кримінальну відповідальність чинним міжнародним договорам держави, визначення здатності цього законодавства забезпечувати міжнародне співробітництво в запобіганні кримінальним загрозам наднаціонального характеру. Предмет цих досліджень включає проблеми співвідношення з міжнародним правом кримінального права України (окремих його норм, інститутів та принципів, але не всієї галузі в цілому).

Список бібліографічних посилань

1. Порівняльне правознавство: підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.
2. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. М. : НОРМА, 1996. 432 с.
3. Борисов В. І., Демидова Л. М. Якість законодавства України про кримінальну відповідальність як предмет наукового дослідження. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків : Право, 2011. С. 13–22.

УДК 34.023

Жанна Вікторівна ЗАВАЛЬНА,

професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6511-2482>

СУБ'ЄКТИВНЕ СПРИЙНЯТТЯ ПРАВА ЯК РАМОК СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Не тільки в теорії права, алей в галузевих юридичних науках питання праворозуміння на сьогоднішній день починає дискутуватись із новою силою. Це є цілком логічним, оскільки розробка нових підходів в регулюванні суспільних відносин на фоні взаємопроникнення приватного та публічного, проведення реформ в усіх сферах юридичного життя держави, запозичення із інших правових систем інститутів, прийомів та засобів правового регулювання та інших змін та плиннів в юридичній науці та практиці — все це вимагає узгодження єдиного погляду та єдиної платформи, на якій має зводитися оновлена правова система України. Такою платформою, безумовно, стає теоретично не нова, але законодавчо частково втілена концепція природного права.

Введення даної концепції вже починає давати перші негативні плоди. Закріплюючи посилений захист прав людини, втановлюючи додаткову охорону прав та свобод людини, виховуючи зростаюче покоління в атмосфері слабкого чітко невизначеного напрямку правового та патріотичного виховання, розмитості меж вільного самовизначення, на фоні слабкої правової культури, некорінених правових традицій обов'язків та відповідальності перед суспільством побудованих на основі врівноваженого та гармонійного співіснування, взаємодопомоги, взаємоповаги у суспільстві отримуємо суспільство

споживачів («я маю права, всі мають дотримуватись моїх прав»), але із притупленням поваги до прав інших та майже повною відсутністю відчуття власних обов'язків перед іншими та суспільством в цілому. Зокрема, відображення зазначених тенденцій у поведінці констатується у різних сферах життя, починаючи із тотального невиконання батьківських обов'язків (несплати аліментів дітям), несплати житлово-комунальних послуг, невиконання кредитних договорів, порушення правил дорожнього руху із навмисною несплатою адміністративних штрафів, і закінчуючи невиконанням повноважень посадовими особами компетентних органів, корупцією тощо.

Невиконання посадовими особами публічної служби своїх обов'язків вже стало звичайною справою та темою для обговорення в політичних та наукових колах. Науковці адміністративної, конституційної галузі права, державного управління ставлячи на обговорення дану проблему зазвичай звертають увагу на недоліки правового та законодавчого регулювання і для виправлення такого положення, як правило, рекомендують підвищувати ефективність норм права, певного законодавства або навіть конкретного закону. Але поза зоною обговорення залишається питання суб'єкта. Крім норм законодавства, які відображають прагнення політиків при владі досягти швидко та щонайшвидше задовольнити свої інтереси (т.з. «схеми»), залишається поза розглядом неправові фактори — неідеальність суб'єкта із його політичними та економічними інтересами, які відповідають людській природі наживи, а також об'єктивні впливи середовища, в якому суб'єкт діє забезпечуючи своє економічне, соціальне і правове буття.

Для найефективнішого задоволення своїх інтересів суб'єкт йде за своєю людською природою і прилаштовується до існуючого середовища. Маючи готові норми моральної і правової поведінки суб'єкт усвідомлює свої майнові та організаційні потреби та ідентифікує себе із ними, одночасно шукає можливість їх задоволення. Найкоротший та найефективнішим шляхом задоволення своїх майнових потреб в Україні, на сьогоднішній день став похід у владу.

Як показує статистика оголошення підозр та відкриття кримінальних проваджень у справах про незаконне збагачення осіб уповноважених на виконання функцій держави, службових осіб, осіб, що займають відповідальне чи особливо відповідальне становище, а також їх призупинення, закриття проваджень є досить стійким та хронічним, що може означати загальну тенденцію на ідентифікацію себе із своїми матеріальними інтересами, але не з інтересами держави чи соціуму.

Пропонуємо поглянути на проблему невиконання посадових обов'язків не тільки як на невиконання суб'єктом законодавчих норм про державну службу та оцінку якості норм конкретного законодавства, але врахувати психологічний та соціальний фактори, що впливають на виконання конкретних правовідносин. Зокрема, при проведенні дослідження невиконання обов'язків особами, що уповноважені виконувати функції держави розглядались в системі «самоідентифікація — само презентація — норми права». Нижче наводяться тези висновків, що були зроблені в результаті дослідження проведеного із врахуванням сучасних досліджень в соціальній, психологічній та політичних науках. Основою для нижченаведених висновків стали праці сучасних зарубіжних науковців філософів, соціологів, психологів, політологів: «Я-концепція» Карла Роджерса [Rogers C., 1961]; концепція Абрагама Маслоу щодо самоактуалізації, цінностей та потреб людини [Maslow A. H., 1968]; концепція В. Франкла співвідношення потенції людини та співвідношення їх із трансцендентних цінностями та сенсом життя [Frankl V. E., 1979]; Концепція самопрезентації в прагматичному та міждисциплінарному підході Ірвінга Гофмана [Goffman E., 1959]; Теорія комунікативної дії Юргена Хабермаса [J. Habermas, 1981]; Концепта симулярів та симуляції Жана Бодріяра [Jean Baudrillard, 1981].

1. Самоідентифікація має відбуватись не тільки із правами, привілеями, пільгами посадою, які займає особа, але перш за все із інтересами держави, завданнями та обов'язками, що передбачається для конкретної посади. Самоідентифікація особи проходить через здійснення діяльності відповідно соціальної та професійної ролі.

2. Самопрезентація — представлення своєї самоідентифікації іншим та суспільству в цілому може відбуватись із реальною або симульованою ідентифікацією через власну діяльність.

Відповідно до цього виконання посадових прав та обов'язків відбувається відповідно до самоідентифікації. У разі коли самоідентифікація пройшла повністю так само і презентація особи проходить відповідно до прав і обов'язків тієї посади, яку займає особа.

В результаті неспівпадіння самоідентифікації та самопрезентації відбувається симуляція або самої діяльності, або смислів діяльності, або ролі, яку презентує особа. Результатом цього стає симуляція самопрезентації — «я студент», «я науковець», «я міністр». У випадку невідповідності самоідентифікації та самопрезентації, остання проходить без усвідомлення особою відповідальності та необхідності виконання обов'язків, які передбачаються відповідними державними функціями. Займаючи відповідальне становище, особа сприймає

відповідну посаду як доступ до додаткових благ, зокрема адміністративного ресурсу. Відповідно до цього самопрезентація здійснюється відповідно до своїх майнових інтересів, які як правило задовольняються із застосування додаткових не скільки фінансових ресурсів (ЗП — доволі низька порівняно із запитами на задоволення приватних інтересів), скільки за допомогою використання адміністративного ресурсу. Як правило задоволення своїх інтересів відбувається у вигляді невиконання або неповного виконання своїх обов'язків шляхом зміни смислового навантаження своїх завдань, симуляції виконання обов'язків тощо.

3. Самоідентифікація та самопрезентація особи відбувається відповідно до норм поведінки, що суспільство та держава пропонує для тієї чи іншої соціальної ролі. При гармонійній самоідентифікації, самопрезентації відбувається відповідна гармонійна самоідентифікація діяльності, тобто виконання діяльнісних актів відповідно до певних норм.

При зміні чи відмові від самоідентифікації та змінених суб'єктивній самопрезентації здійснюється зміна смислів в нормах поведінки і слідом відбувається зміна смислу діяльності, що призводить або до симуляції діяльності, або до зміни смислу існування взагалі роботи даного інституту чи органу діяльність якого виконує така особа. Тому при наявному зовнішній видимості діяльності відсутні реальні чи заплановані результати роботи певних посад чи органів.

Висновки подані в даних матеріалах є проміжними у дослідженні проблем підвищення ефективності правового регулювання поведінки осіб і вимагають подальшого удосконалення.

Список бібліографічних посилань

1. Rogers C. On Becoming a Person: A Therapists View of Psychotherapy. Boston, 1961. http://s-f-walker.org.uk/pubsebooks/pdfs/Carl_Rogers_On_Becoming_a_Person.pdf (дата звернення 29.03.2019).
2. Maslow A. H. Toward a psychology of Being. 2–nd ed. N.Y.: Van Nostrand, 1968. XVI+240 p.
3. Frankl V. E. Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn. München: Piper, 1979. 309 S.
4. Гофман И. Г. Представление себя другим в повседневной жизни. Пер. с англ., и вступ. статья А. Д. Ковалева. М., 2000. 304 с.
5. Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс — дві форми повсякденної комунікації. Пер. з нім. Л. Ситниченко Першоджерела комунікативної філософії. Київ, 1996. 305 с.
6. Жан Бодріяр. Симуляри і симуляція. Пер. з франц. В. Ховкун. Київ, 2004. 118 с.

УДК 34.018

Лідія Іванівна КАЛЕНІЧЕНКО,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і
права факультету № 1

Харківський національний університет
внутрішніх справ,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4068-4729>

ДЕРЖАВНИЙ ПРИМУС ЯК ОЗНАКА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

На сучасному етапі розвитку людства у розвиненому демократичному правовому суспільстві держава як найвища форма організації суспільства є способом забезпечення загального блага, своєрідним агентом надання суспільству позитивних послуг (соціальної допомоги, безпеки, виховання, освіти тощо). При цьому одним із основних завдань сучасних держав є забезпечення суспільної злагоди та правопорядку у суспільстві.

Формальне вираження на нормативно-правовому рівні основних загальнообов'язкових правил поведінки певною мірою забезпечує упорядкування суспільних відносин у державі. Проте, не всі суб'єкти права абсолютно, систематично, добровільно виконують встановлені нормативно-правові вимоги. У зв'язку з чим й існує потреба щодо закріплення на державно-правовому рівні примусових засобів.

У юридичній науковій літературі існують різні точки зору щодо сутності та змісту державного примусу, вчені розуміють примус як: метод здійснення державної влади; метод державного керівництва суспільством; засіб здійснення державної влади, форма її функціонування або прояву; частина державних функцій.

Незважаючи на розмаїття зазначених поглядів щодо сутності державного примусу у юридичній науковій літературі існує єдина позиція щодо того, що *державний примус є невід'ємною, сутнісною, визначальною ознакою державної влади.*

Протягом століть існування людської цивілізації влада є одним із найзагадковіших і в той же час найважливіших і найпоширеніших у своїх проявах феноменів соціального буття. Інститут влади має давню історію і бере свій початок з моменту зародження людського суспільства. У житті кожної людини влада відіграє величезну роль, адже вона притаманна будь-якій організованій, більш-менш стійкій спільноті людей. В одних відносинах людина виступає суб'єктом, носієм влади, в інших — постає об'єктом, адресатом владних велінь. Це відбувається повсякчасно — у сім'ї, у відносинах із державою та її

органами, з політичними партіями та суспільними організаціями тощо [1, с. 139].

Інститут влади та відносин влади-підпорядкування онтологічно тісно пов'язаний із соціумом, він виникає і розвивається разом із суспільством. При цьому невід'ємною ознакою суспільства будь-якого етапу розвитку є суспільна (соціальна) влада. Саме факт існування суспільної (соціальної) влади забезпечує упорядкування суспільних відносин, реалізацію встановлених у тій чи іншій стійкій спільноті соціальних правил поведінки.

Звернімо увагу не те, що суспільна, соціальна влада: реалізується у межах певної спільноти людей; здійснюється у формі владовідносин, містить елементи примусу.

Найвищою формою організації суспільства є держава. Як і будь-яка із стійких спільнот людей держава у межах реалізації своєї сутності та призначення, управління суспільством, спирається на державну владу. Хоча, слід окремо зазначити, що всі інші види суспільної влади (батьківська, релігійна, політична, громадська тощо) також існують у державі.

Державна влада — це не будь-чия воля, а сила, що впливає з усвідомлення громадянами їх залежності від держави і спонукає їх робити те, що вони вважають за необхідне, оскільки відчувають себе залежними від неї [2, с. 250]. «Державна влада — це заснована на самостійній силі воля одних підкорити собі волю інших» [3, с. 190].

На державну владу поширюються всі ознаки суспільної (соціальної) влади. Проте, як окремий вид суспільної влади державна влада має ознаки, які властиві лише їй. До числа таких ознак слід віднести застосування державного примусу.

Таким чином, *державний примус є одним із атрибутів державної влади. При цьому лише держава, за загальним правилом, має монопольне право застосовувати заходи державного примусу у суспільстві.*

Монополія держави щодо застосування державного примусу, на мій погляд, з однієї сторони, пояснюється сутністю держави, її завданнями та функціями, а також такою ознакою як суверенітет. Основним призначенням держави є виконання спільних для суспільства справ, здійснення таких заходів, які за своїм характером не можуть бути реалізовані іншими організаціями. До числа спільних для суспільства справ відносяться: оборона країни, створення мережі транспорту і зв'язку, боротьба з епідеміями та стихійними лихами, а також підтримання громадського порядку, недопущення в суспільстві такого протиборства різних сил, яке може призвести до анархії і її розпаду. Всі

зазначені завдання вирішуються, перш за все, правовими засобами до числа яких належать і державно-примусові.

Однак, з іншої сторони, *монопольне право держави застосовувати щодо всіх членів суспільства державно-примусові заходи витікає зі змісту самої ідеї суспільного договору*, яка лежить в основі договірної теорії виникнення держави епохи Просвітництва.

Прихильники теорії суспільного договору (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк та інші) на основі доктрини природного права та ідеї про народний суверенітет, згідно з якою джерелом влади є народ, стверджували, що держава, яка з'явилася завдяки волевиявленню вільних та незалежних індивідів, зобов'язується забезпечити виконання їх невід'ємних прав, захист їх життя, свободи та приватної власності, які не гарантуються в природному стані. Тобто, перехід до громадянського стану у суспільстві відбувається за допомогою укладення договору, на основі якого влада та народ будують свої взаємовідносини [4].

У загальному вигляді *сутність суспільного договору полягає* у тому, що народ передає частину своїх прав державі, добровільно і свідомо надає їй право закріплювати на нормативно-правовому рівні певні обмеження у своїх правах. У свою чергу, держава як найвища форма організації суспільства, має право до всього суспільства застосовувати заходи державно-правового впливу, у тому числі і примусового, з метою забезпечення миру, злагоди та безпеки у суспільстві, гармонічного розвитку як окремої людини, зокрема, такі суспільства в цілому.

Відтак, Т. Гоббс вважає, що в природному становищі людина має право на все, і всі люди перебувають у стані війни всіх проти всіх [5, с. 99]. Згідно з природним законом у такому стані потрібно шукати мир, захищаючи себе всіма можливими засобами. Подібний стан загальної війни і протиборства трактується Т. Гоббсом як відсутність громадянського суспільства. Учений-філософ вважає, що при укладанні суспільного договору, який Т. Гоббс розглядає як джерело справедливості, кожній особі необхідно відмовитися від деяких прав та задовольнятися тим ступенем свободи по відношенню до інших людей, якого він би допустив би у інших людях по відношенню до себе. Без цього у людей залишається право на війну [5, с. 119].

Таким чином, на думку Т. Гоббса, держава у суспільстві виникає як відповідь на «взаємний страх», у наслідок потреби людей у безпеці, що викликає прагнення уникати стану небезпеки, недовіри, підозрливості. Саме такого роду страх, на думку вченого-філософа, є передумовою організації суспільства у державу, яка стане умовою захисту людей, дозволить запобігти нападу, кровопролиттям [6, с. 52–53].

Ш-Л. Монтеск'є вважає, що держава є більш пізнім продуктом історичного розвитку людей, якому передували природний стан людей, сім'я і суспільство «війни всіх проти всіх, тобто громадянське суспільство. Держава стає потрібною тоді, коли стан війни, що виникає в суспільстві людей, не може бути припинений без насильства» [7, с. 125]. І держава виступає гарантом для суспільства у його «гармонійному», безпечному розвитку.

У контексті аналізу наведених позицій вчених-філософів щодо сутності суспільного договору, вважаю за доцільне підкреслити, що *державний примус як невід'ємна властивість державної влади є засобом правого впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування та досягнення сутнісного призначення держави перед суспільством, — забезпечення миру, злагоди, безпеки тощо.*

Держава, на відміну від інших суб'єктів суспільної (соціальної) влади, є єдиним юридичним інститутом легалізованого примусу щодо всього суспільства. Лише держава має право застосовувати легальні примусові заходи щодо всього суспільства з метою підкорення суб'єктів права, членів суспільства, встановленим на державному рівні правилам поведінки. Іншими словами, лише держава через відповідні державні органи має монопольне право застосовувати заходи примусу до членів суспільства, задля підкорення їх своїй волі навіть всупереч власної волі.

Список бібліографічних посилань

1. Процюк І. В. Влада як особлива категорія державознавства. *Збірник наукових праць Харківського національного університету імені Г. С. Скороводи.* «Право». 2012. Вип. 18. С. 138–144.
2. Коркунов Н. М. Лекции по общейтеории права / сост., автор вступ. ст., коммент. А. Н. Медушевский. Москва, 2010. 520 с.
3. Шершеневич Г. Ф. Общаятеория права : учеб. пособ. в 2–х т. Москва, 1995. Т. I. 308 с.
4. Пасько О. О. Взаємодія держави і громадянського суспільства. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Gileya/2011_50/Gileya50/F14_doc.pdf
5. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Сочинения: в 2 т. Т. 2. Москва, 1991. 731 с.
6. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія. Київ-Львів, 2003. 520 с.
7. Монтеск'є Ш. Избранные произведения / под. ред. М. П. Баскина. Москва, 1955. 799 с.

УДК 349.2; 349.3

Микола Миколайович КЛЕМПАРСЬКИЙ,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України

Олена Вікторівна НАЗИМКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових
дисциплін Донецького юридичного
інституту МВС України

ЩОДО ПИТАНЬ ВЗАЄМОДІЇ МІЖНАРОДНИХ ТРУДОВИХ СТАНДАРТІВ І НАЦІОНАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

В рамках сучасного загальносвітового правозастосовного процесу норми діючого міжнародного та національного права часто відтворюються у їхньому природному, логічному, нерозривному та вкрай необхідному функціональному симбіозі. Власне мова йде про те, що на сьогоднішній день міжнародні та національні правові системи не можливо уявити поза їхньою галузево-предметною взаємодією. Виключення становить лише вітчизняне право окремих країн, яке надзвичайно мало або ж зовсім не запозичило універсальних міжнародних нормативно-правових імперативів (наприклад, минула та сучасна правова система КНДР). Сказане цілком стосується і норм такої надзвичайно важливої галузі сучасного міжнародного та національного права як *трудове право*.

Однак власне що ми маємо на увазі, говорячи про суто предметні та взаємопов'язані складові або ж конкретно-предметні цілі вказаної міжсистемної галузево-правової взаємодії?

Насамперед, слід зазначити, що сучасне міжнародне трудове право відтворюється в якості діючого та динамічного нормативно-регулятивного еталону у сфері трудових відносин. Його універсально-взірцеві імперативні та диспозитивні положення формують змістовне наповнення матеріальних норм діючого національного трудового права переважної більшості суверенних держав. Будучи членом Міжнародної організації праці (надалі — МОП), підписуючи та ратифікуючи її декларації, конвенції, рекомендації, протоколи, пакти та інші джерела міжнародного права, суверенні держави безпосередньо створюють та/або ж суттєво доповнюють, реформують, змінюють, удосконалюють вітчизняне трудове законодавство. Такий міжнародний нормативно-регулятивний еталон стосується усіх необхідних аспектів та умов,

пов'язаних із початком, продовженням та припиненням трудових відносин як таких.

Однак важлива, суто практична значимість такої взаємодії полягає у тому, що, міжнародні трудові стандарти, будучи належно інкорпорованими до національного трудового законодавства суверенних держав, є або ж мають стати рушійною силою та основою для бажаних, часто довгоочікуваних змін у сфері національних трудових відносин. Дані норми на суто правовій основі дієво забезпечують такі соціальні блага як більш високий рівень життя трудової людини, гідна заробітна плата за виконану нею фізичну або інтелектуальну працю, нормований робочий час, регулярна відпустка, достатнє пенсійне та інше законне грошове забезпечення у майбутньому, професійно-кваліфікаційне і, отже, посадове зростання тощо.

На наш погляд, слід виділити наступні три цілісні та взаємопов'язані способи для взаємодії сучасних міжнародних та національних трудових стандартів.

Першою безспірною, фундаментальною та цілісною, власне функціонально-цільовою основою або ж першим способом для взаємодії будь-яких універсальних та/або галузевих міжнародних та національних правових стандартів є безпосереднє ефективне причино-наслідкове регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин.

Другою ж, не менш важливою основою та способом для вказаної взаємодії є нормативна пріоритетність, тобто відповідні правозастосовні верховенство та підпорядкованість у співвідношенні між діючими системами норм міжнародного та національного права в рамках цілісного законодавчого базису тієї чи іншої суверенної держави.

Отже, взаємодія міжнародних та національних правових стандартів в рамках національного правового поля великої кількості сучасних держав відбувається через безпосереднє переважання перших над останніми.

Абсолютно усе сказане безпосередньо стосується і однієї із найважливіших сторін людського соціального буття — трудових відносин, які після Першої світової війни набули та постійно відтворюють свій надзвичайно важливий міжнародно-правовий публічний та приватний регулятивний вимір.

Таким чином, саме через таку необхідну, максимально несуперечливу, систему мають регулюватися і національні трудові відносини в тій чи іншій окремій суверенній державі.

На сьогоднішній день джерельний базис сучасного міжнародного трудового права (станом на 1 вересня 2016 року), тобто, насамперед, базис МОП, який суто умовно іменують так званим Міжнародним

трудохим кодексом, становить 189 конвенцій, 204 рекомендації та 6 протоколів. Наприклад, за даними Федерації професійних спілок України, станом на 1 листопада 2015 року Україною ратифіковано усі 8 із 8 основоположних конвенцій МОП, усі 4 з 4 директивних конвенцій, 57 із 177 технічних конвенцій — усього 69 конвенцій, з яких 61 чинна, а 8 — денонсовано [1].

Сучасний український науковець-правник Погребняк О. Ю. наводить такі порівняльні дані: «Іспанія ратифікувала 133 конвенції, у тому числі 8 із 8 фундаментальних; Франція — 124 (у тому числі 8 із 8); Велика Британія — 86 (у тому числі 8 із 8); Російська Федерація — 69 (у тому числі 8 із 8). Водночас США ратифікували лише 14 конвенцій (у тому числі 2 із 8 фундаментальних), а Китай — 25 (у тому числі 4 із 8 фундаментальних)» [2].

До речі, та чи інша конвенція МОП набирає юридичної чинності лише в якості багатосторонньої міжнародної угоди за умови її ратифікації як мінімум двома державами-членами МОП [3].

Таким чином, нормативно-правове верховенство міжнародних трудових стандартів перед національним відтворюється через запровадження змісту конвенцій та рекомендацій МОП до національного трудового права України. І це, безумовно, також є способом міжнародно-національної міжсистемної нормативно-правової взаємодії.

У свою чергу, основним діючим джерелом сучасного трудового законодавства України є діючий Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року [4].

Третім, також надзвичайно важливим способом здійснення взаємодії між сучасними міжнародними та національними правовими стандартами у сфері регулювання трудових відносин є ситуація, коли фактичний правозастосовний процес в рамках національного трудового права або ж його відсутність є однозначним порушенням міжнародних складових даної галузі національної системи права. За даних умов відбувається певна негативна «реакція» тих чи інших норм сучасного міжнародного трудового права. Матеріально-практичним вираженням такої «реакції» є не лише міжнародне правозастосування, а й, наприклад, конкретні рішення, винесені в рамках Конференції МОП.

Так, Погребняк О. Ю. зазначає: «Розробка і прийняття міжнародних трудових норм у формі конвенцій і рекомендацій та контроль за їх виконанням— найважливіший напрям діяльності МОП, покликаний надати допомогу державам-членам МОП у розробці й удосконаленні національного трудового законодавства» [3]. Таким чином, мова йде відтворення взаємодії в рамках системи «обов'язковість норм

міжнародного трудового права — порушення цих норм — відсилання до права МОП — прийняття рішення в рамках МОП».

Таким чином, виходячи із усього вищевикладеного, ми доходимо наступних висновків.

Сучасне розвинуте трудове право як таке є неможливим без комплексної нормативно-правової взаємодії міжнародних та національних трудових стандартів.

Така взаємодія здійснюється через: 1) спільне міжнародно-правове та національно-правове регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин; 2) відповідне співвідношення між діючими системами норм міжнародного та національного трудового права в рамках цілісного галузевого законодавчого базису тієї чи іншої суверенної держави; 3) міжнародно-правове реагування на порушення міжнародних складових даної галузі національної системи права.

Список бібліографічних посилань

1. Список Конвенцій МОП, ратифікованих Україною станом на 1 листопада 2015 р. // Федерації професійних спілок України // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <http://www.fpsu.org.ua/narpyamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/2545-spisok-konventsij-mop-ratifikovanih-ukrajino-yu-stanom-na-1-listopada-2015-r-ta-inshikh-mizhnarodnikh-aktiv>.

2. Погребняк О. Ю. Співвідношення актів Міжнародної організації праці з актами законодавства про працю України. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2016. № 3 (53). С. 44–45.

3. Погребняк О. Ю. Співвідношення актів Міжнародної організації праці з актами законодавства про працю України. С. 43.

4. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

УДК 342.9(477)

Анатолій Трохимович КОМЗЮК,

доктор юридичних наук, професор, ,
професор кафедри адміністративного права і
процесу Харківського національного університету
внутрішніх справ, Заслужений діяч науки і техніки України

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ЯК ЗАВДАННЯ ФОРМУВАННЯ ЙОГО НОВОЇ ДОКТРИНИ

Сучасний етап формування нової доктрини вітчизняного адміністративного права відзначається насамперед появою різних підходів до розуміння тих чи інших правових явищ, які часто між собою

або зовсім не співпадають, або ж кардинально різняться. Це значною мірою обумовлено суттєвим збільшенням числа учасників цього процесу, до яких тепер можна віднести навіть МОН України. Адже справді, останнім часом міністерство прийняло кілька документів, в яких використано позиції окремих вчених з тих чи інших дискусійних питань теорії адміністративного права. Маються на увазі програма вступного випробування з права для вступників до магістратури та Примірний перелік та опис предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право», затверджений наказом МОН України від 28 грудня 2018 р. [1] (далі — Примірний перелік).

Серед згаданих дискусійних питань одним із найбільш гострих виявилось розуміння системи адміністративного права, яка різними авторами будується на власний розсуд і за власними критеріями. Здається, вже загальноприйнятим можна вважати виділення в адміністративному праві замість Загальної і Особливої частин Загального адміністративного права і Особливого адміністративного права, запропоноване Р. С. Мельником [2, с. 6–7] і використане в одному із згаданих документів МОН України — програмі вступного випробування. Проте у згаданому Примірному переліку розробники, а ними на сайті міністерства названо Національну академію правових наук України, пішли далі і виділили ще й третю складову — Спеціальне адміністративне право.

Тут варто згадати, що має бути покладено в основу виділення складових даної галузі права. Традиційно до загальної частини адміністративного права відносили норми, що діють у всіх сферах організації і функціонування публічного управління. Тобто вона об'єднує найбільш типові, загальні у правовому регулюванні зазначеної сфери [3, с. 127]. Те ж саме можна говорити і про Загальне адміністративне право. Що ж стосується Особливого адміністративного права, то його мають утворювати відповідні підгалузі, на що ми вже звертали увагу [4]. Виділення ж Спеціального адміністративного права у запропонованому Примірним переліком варіанті є взагалі неприйнятним, адже мова в ньому йде не про правові явища, а про види публічного адміністрування. Але ототожнювати ці два поняття абсолютно неприпустимо. А в Особливому адміністративному праві ними виділено лише три підгалузі — службове право, адміністративно-деліктне право і поліцейське право, хоча це дуже різнопланові підгалузі, про що мова піде далі.

Якщо щодо майбутнього наповнення Особливого адміністративного права все більш зрозумілим і прийнятним стає підхід, який ґрунтується на виділенні підгалузей, таких, зокрема як

адміністративно-господарське право, адміністративно-будівельне право, транспортне право, митне право, освітнє право, наукове право, спортивне право, медичне право, військове право, безпекове право, поліцейське право, міграційне право тощо, то щодо структури Загального адміністративного права варто виділити кілька проблемних моментів.

Так, у Примірному переліку серед суб'єктів адміністративного права навіть не згадано такий їх вид як публічні службовці, хоча саме вони практично реалізують завдання та функції суб'єктів публічної адміністрації. Це свідчить також на користь загального характеру службового права, яке, як уявляється, має залишитись в структурі саме Загального адміністративного права.

Інститут адміністративних процедур хоча у Примірному переліку і присутній, проте у дуже обмеженому вигляді. До нього включено лише загальні питання цих процедур, а конкретні їх види, тобто адміністративні провадження, абсолютно невикористано виключено із структури адміністративного права взагалі. Ці провадження є невід'ємною складовою діяльності суб'єктів публічної адміністрації, тому без них адміністративне право буде просто оскоплене. Тут якраз варто сказати про абсурдність об'єднання цих проваджень разом із адміністративним судочинством в адміністративний процес. Можна заперечувати обґрунтованість використання терміна «процес» щодо адміністративного судочинства, але об'єднувати в адміністративному процесі адміністративні провадження, які завжди були і є провідним інститутом адміністративного права, тобто процедурним аспектом реалізації виконавчої влади, і адміністративне судочинство як форму здійснення правосуддя, немає жодних підстав. Тому запропоноване розуміння адміністративного процесу як об'єднання адміністративних процедур (які у проєкті спочатку включено саме до адміністративного права) і адміністративного судочинства є неприродним і неприйнятним.

Повертаючись до Загального адміністративного права, варто звернути увагу також на правову природу адміністративно-деліктного права. Доля цієї підгалузі, яка дедалі більше перестає бути адміністративною, загалом стає все більш невідомою. 22 листопада 2018 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», який є кроком до запровадження кримінальних проступків, що передбачалось ще з часу прийняття у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України. Проте тоді ж передбачалось розробити також новий Кодекс про адміністративні проступки, і це було логічно, адже значну

частину цих проступків називати адміністративними немає жодних підстав. Їх також потрібно визнавати кримінальними. Саме це малось на увазі, коли було створено робочі групи з підготовки двох законопроектів — Закону «Про кримінальні проступки» і Кодексу про адміністративні проступки. Проект останнього був розроблений фахівцями Центру політико-правових реформ із залученням багатьох інших науковців і практиків, але згадана робоча група так і не запрацювала. В результаті законодавство про адміністративні правопорушення залишилось не реформованим [5].

Відтак маємо парадоксальну ситуацію: частина нинішнього КпАП України надає багатьом суб'єктам публічної адміністрації повноваження щодо застосування з метою забезпечення реалізації їх завдань та функцій засобів впливу у вигляді адміністративних стягнень, тобто визначає правові інструменти (методи) їх діяльності, які традиційно включають до структури Загального адміністративного права, інша ж частина регулює діяльність судів щодо розгляду справ про адміністративні проступки. Причому, друга частина постійно збільшується, через що адміністративна відповідальність перестає бути власне адміністративною, адже такою її робить саме адміністративний порядок реалізації. Проте ні у кого не виникає сумнівів, що ця підгалузь нині є адміністративно-правовою. Тільки із Загального адміністративного права її почали вилучати. Як уявляється, ця підгалузь складається із норм, які діють у всіх сферах організації і функціонування публічного управління, що властиво саме для Загального адміністративного права.

Ми акцентували на проблемних питаннях визначення структури Загального адміністративного права, що ж стосується інших його складових — питань методології, джерел адміністративного права, суб'єктів адміністративного права, інструментів (форм і методів) публічного управління, адміністративних послуг та законності або захисту приватної особи у сфері публічного управління — то їх наявність особливих дискусій не викликає.

Отже, підсумовуючи, варто наголосити, що формування нової доктрини адміністративного права вимагає вирішення проблемних питань у визначенні його системи, адже це дозволяє правильно розуміти механізм адміністративно-правового регулювання, а також чітко окреслити його межі.

Список бібліографічних посилань

1. Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право» : наказ Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 р. № 1477. [Електронний ресурс]. Режим

доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-ta-opisu-predmetnih-napryamiv-doslidzen-v-mezhah-specialnosti-081-pravo>.

2. Мельник Р. С. Система адміністративного права України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Р. С. Мельник; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 31 с.

3. Адміністративне право України. Академічний курс : Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

4. Комзюк А. Т., Салманова О. Ю. Сучасні проблеми формування структури Особливого адміністративного права. *Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення* : зб. наук. пр. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 11–12 квітня 2019 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; [відп. за вип.: Н. П. Матюхіна, Г. А. Гончаренко, М. С. Ковтун, с. А. Федчишин]. Харків : Право, 2019. С. 11–14.

4. Комзюк А. Т. Деякі проблеми реалізації принципів адміністративної відповідальності публічних службовців. *Публічна служба і адміністративне судочинство: здобутки і виклики* : Збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5–6 липня 2018 року). К. : ВД «Дакор», 2018. С. 180–183.

УДК 340.15

Олександр Миколайович КУРАКІН,

доктор юридичних наук, доцент
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін та міжнародного права
Донецького юридичного інституту МВС України

НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

Український народ виник внаслідок безперервної етногенези, а правова традиція, як елемент етнонаціональної культури, визначає етнонаціональну специфіку, що була притаманна українському народу впродовж всієї його історії. І тому суть питання полягає не у підході до дослідження (державницький, культурно-історичний тощо), а у різних його об'єктах: категорія «правова традиція», на нашу думку, відображає набагато глибші пласти соціальної реальності, ніж поняття «система права» чи конкретно-історичні різновиди держав, на території яких відбувався етногенез українського народу в періоди відсутності чи зародження власної державності.

Попри це, народ зберіг свою етносоціальну унікальність, зокрема завдяки безперервній правовій традиції паралельно з релігійними, обрядовими, побутовими, економічними тощо.

Досліджуючи правову реальність минулого, не можна беззастережно застосовувати категорії правової науки, що відображають сучасну правову систему. В перехідних суспільствах правова система завжди поєднує в собі дві підсистеми, два різних правопорядки, які доповнюють один одного і співіснують на одній території, в одному суспільстві. Перша стосується життя панівних верств суспільства та задоволення загальнодержавних потреб (оборона, економіка, військова сфера). Ця підсистема орієнтована на писане (юридичне) позитивне право. Друга — це реальний (фактичний) правопорядок, який існує у народному житті. В тій частині, в якій держава чи панівні верстви не зацікавлені витратити сили та ресурси на правове регулювання відповідних правовідносин, суспільні відносини регулюються правовим звичаєм — звичаєвими нормами поведінки, що санкціоновані (хоча б пасивно, шляхом невтручання у справи громади) державою. Ця підсистема правової системи найбільш помітно впливає на всю правову історію народу, оскільки саме в ній, на наше переконання, формується «етноправовий» стереотип поведінки, який становить сутність правової системи і визначає її подальший розвиток.

Взаємодія першої та другої підсистем правової системи характеризується діалектичними законами, основними з яких є діалектика сутності та явища, а також цілого і частини. Єдність етноправового стереотипу правової поведінки визначає єдність двох підсистем в одній правовій системі, оскільки і панівна частина суспільства, і народна маса належать до одного й того ж етнічного масиву. Єдність етноправового стереотипу поведінки всіх частин суспільства, яке досягло правового рівня розвитку соціальної організації і є реальною основою його правової цілісності. Тому йдеться не про «біюридизм», а саме про дві підсистеми правової системи.

Сутність правової системи полягає у другій підсистемі, що, як і належить сутності, менш мінлива. Перша підсистема динамічна, але нестійка. Держава може втручатися у другу підсистему, однак, не може змінити її — та й власну сутність, оскільки сама є наслідком розкриття сутності правової системи. З точки зору явища, суб'єктом історичного процесу є держава, з точки зору сутності — народ. Оскільки явище більше доступне пізнанню, ніж сутність, цим можна пояснити обмеженість державницького (юридичного) підходу до історії народу.

Подібне виокремлення двох підсистем може видатися неприйнятним для сучасної правової теорії, яка описує прогрес права та держави згідно із сучасними уявленнями про них. Якщо упродовж переважної частини правової історії людства одна частина суспільства з покоління в покоління перебувала в одному правовому середовищі, а

інша — у подібному, але відмінному і ця відмінність була настільки суттєвою, що можна констатувати наявність двох різних способів життя, в тому числі правового, між групами правових явищ в межах єдиної правової системи наявна суперечність, що передбачає виокремлення двох підсистем.

Абсолютна більшість історико-правових досліджень ХХ ст., орієнтована на пізнання позитивного права, як системи норм, що, повинні були регулювати відповідні відносини. Зумовлене це наявністю писемних пам'яток та відсутністю, складністю чи епізодичністю документів, які б свідчили про реальний правопорядок у той чи інший історичний період. Крім того, багато норм стосувалися життя привілейованих верств та їх відносин з більшістю народу в тій частині, яка «цікавила» ці привілейовані верстви. Внаслідок цього можна припустити, що більшість таких норм і правових установ розділила долю панівних верств суспільства і не залишила глибокого сліду в правовій традиції сучасного українського народу [2].

Історії відомі спроби привілейованих верств, окремі представники яких усвідомлювали існування зазначеної суперечності, перенести для її усунення на офіційний рівень правові форми соціальної організації, які побутували у масі народу, однак ці спроби так і залишилися теоретичними.

Події 1917–1920 рр. у створенні нових правових систем засвідчили дію саме тих елементів правової системи попередньої доби, які, з точки зору соціальної стратифікації, були в українському суспільстві. Адже сам цей народ ще на початку ХХ ст. на 90% і більше складався із селян і міщан, які проживали у селах та невеликих містечках, призначених для військово-адміністративного, церковного, торговельного обслуговування прилеглої сільської округи .

І сьогодні відносно незначна частина громадян України безпосередньо має власний досвід, пов'язаний з діяльністю судової системи. Поза межами узвичаєного сільського побуту досвід взаємодії абсолютної більшості народу з правовою системою країни обмежувався військовою службою, а тому в цій частині був специфічним. Система права та правові установи почали відігравати помітну роль у правовому житті народу лише наприкінці 50-х років ХХ ст., коли більшовики різними, але однаково неправовими методами «перетворювали» українське село (по суті, змінювали етнічний стереотип поведінки українського народу).

Той стан суспільства, який можна спостерігати сьогодні, у короткій історичній перспективі позначений впливом описаних процесів, оскільки все це відбувалося за життя не більше трьох-

чотирьох попередніх поколінь. Ми схильні вважати, що саме процеси першої половини ХХ ст. відчутно вплинули на правову традицію українського народу і дотепер визначають своєрідність його правової системи. Якою мірою вони змінили стереотип правової поведінки народу, як елемент його етнічного стереотипу — покаже лише майбутнє, однак є всі підстави стверджувати, що такі зміни не зворотно перетворили і правову традицію, прикладом чого у порівняльній перспективі може бути збереження вироблених радянським суспільством форм соціальної організації у пострадянських суспільствах вже за відсутності соціалістичної ідеології [3].

Однак, при цьому сам механізм змін не мав правового характеру, асоціювався із зовнішнім, силовим втручанням у суспільне життя, значною мірою був нав'язуванням нових, чужих для стереотипів поведінки та правового регулювання, був позначений, по суті, культурною революцією, в тому числі у народній правовій культурі. Реальна «роздвоєність» правової системи, співіснування двох різних правопорядків в одному суспільстві почали зникати наприкінці 60–х років ХХ ст., але не подолані й досі.

Пізнавальне значення виділення стадій діалектичного становлення правової традиції зумовлене тим, що кожна з них характеризується переходом до іншої кожної з тих суперечностей, сукупність яких формувала сутність правової системи на тривалих проміжках її еволюції. Та суперечність, яка не була подолана на попередній стадії, переходить у наступну. В змістовному аспекті йдеться про порівняльно-правове дослідження конкретно-історичних форм правової системи одного й того ж народу, які він виробив у різні періоди своєї історії.

Список бібліографічних посилань

1. Першиц А.И. Проблемы нормативной этнографии // Исследования по общей этнографии. М. : Изд-во «Наука», 1979. С. 210–240.
2. Огляд історії українського права по записам за поглядами проф. М. Чубатого на Тайнім Українським Університеті у Львові в 1920–1923 рр. П. Поширене видання. *Історія джерел та державного права*. 1922. С. 20.
3. Лобода Ю. П. Стадії становлення правової традиції українського народу: категоріально-методологічний аспект. *Держава і право*. 2009. №01(44). Київ : ІДП НАНУ, 2009. С. 44–57.

УДК 342.9

Дмитро Миколайович ЛУК'ЯНЕЦЬ,

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна,
ORCID : <http://orcid.org/0000-0003-2921-2050>

СТРУКТУРА СИСТЕМИ ПРАВА З ПОЗИЦІЙ НАУКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Огляд сучасної наукової та навчальної літератури з адміністративного права дає підстави знов замислитись над питанням визначення меж його предмету. На жаль, ми вже так звикли до стереотипного сприйняття цієї проблеми, що не помічаємо того, що положення теорії права часто суперечать положенням галузевих правових наук, а стан правової реальності надто сильно відрізняється від існуючих правових доктрин.

Безумовно, питання структури системи права, а відтак і характеристики її складових, має значення переважно в теоретичному контексті, а також з точки зору зручності викладання правознавства у юридичних навчальних закладах. І саме останнє завдання змушує викладача шукати відповідь на питання чому структура системи права виглядає саме так, а не інакше? На підставі чого предмети правового регулювання в межах виділених галузей є саме такими?

І тут ми стикаємося з проблемою методологічних підходів до обґрунтування структури системи права. Спробуємо поглянути на цю проблему на прикладі обґрунтування меж предмету адміністративного права.

Якщо взяти за відправну точку положення про те, що право є системою норм, які регулюють суспільні відносини, то ці норми можна певним чином систематизувати, тобто об'єднати у певні сукупності, яким будуть притаманні певні властивості. Але, слід розуміти, що жодна одинична норма, в класичному розумінні цієї категорії, не може регулювати суспільні відносини. Власне правове регулювання здійснюється цілим комплексом різних за своїм функціональним призначенням норм. В силу цього систематизація окремих, одиничних норм, ні до чого не призведе, поки ми не будемо мати чітке уявлення про те, які функції ці норми відіграють у системі права і яким чином вони пов'язані з іншими нормами.

Більш продуктивним для побудови структури системи права уявляється такий підхід, який бере за основу нормативні моделі

суспільних відносин в цілому. Фактично відносно самостійним елементом системи права будуть саме такі моделі елементарних суспільних відносин, які за характеристиками їх структури можна об'єднувати в більші угруповання.

Відомо, що будь-які суспільні відносини мають однакову структуру, яка включає до себе суб'єктів відносин, об'єкт відносин та зміст відносин. Але слід зауважити, що жоден з елементів структури суспільних відносин сам по собі не може бути самостійною підставою класифікації, оскільки має надзвичайно велику видову різноманітність. У той самий час для побудови стабільної структури потрібний критерій, який дає можливість виділити відносно невелику кількість таксономічних одиниць і до того ж така кількість має бути кінцевою.

Об'єкт суспільних відносин не може бути підставою для класифікації як мінімум з двох причин. По-перше, об'єктами суспільних відносин можуть бути різноманітні речі, які до того ж можуть мати зовсім різну природу. Тобто для класифікації відносин за об'єктами необхідним є спочатку здійснити класифікацію їх самих. Але така класифікація навряд чи дасть кінцеву кількість таксономічних одиниць. По-друге, один і той самий об'єкт може бути притаманний зовсім різним відносинам.

Зміст суспільних відносин також не може бути підставою їх класифікації, оскільки він є похідним від суб'єктів та об'єкту відносин. У класичному розумінні сутність суспільних відносин полягає у динамічному зв'язку між суб'єктами, а характер такого зв'язку обумовлюється як раз характеристиками суб'єктів.

Залишається лише один елемент структури суспільних відносин, а саме його суб'єкти. З одного боку, різновидів суб'єктів суспільних відносин надзвичайно багато, оскільки вони мають досить велику кількість ознак, але з іншого — ми знаємо, що суспільні відносини існують за наявності, як мінімум, двох суб'єктів, і цей факт дає можливість виділити таку характеристику, яка задовольняє вимогам до критерію класифікації. Такою характеристикою є взаємне положення сторін (суб'єктів) суспільних відносин і, що особливо важливо, воно може бути описане лише у трьох варіантах:

1. Юридично рівноправні суб'єкти. Юридична рівноправність суб'єктів полягає в тому, що їх права та обов'язки мають взаємний характер. Наприклад, відповідно до договору купівлі — продажу покупець має право вимагати передачі йому певного товару та обов'язок уплатити певну суму грошей за цей товар. Цим праву та обов'язку покупця кореспондують відповідні обов'язок та право

продавця, а саме — обов'язок передати покупцеві товар і право вимагати сплати за товар відповідної суми грошей.

2. Юридично нерівноправні суб'єкти. Юридична нерівноправність суб'єктів полягає в тому, що один із них має по відношенню до іншого владні повноваження та їх відносини мають переважно однонаправлений характер. Наприклад, право суб'єкта влади видати владний припис і обов'язок підвладного суб'єкта його виконати або право підвладного суб'єкта звернутись до органу влади і обов'язок органу влади розглянути його звернення.

3. Комбінований варіант. Два або більше юридично-рівноправних суб'єкти і один, який має стосовно них владні повноваження. Причому відносини між ними обумовлюються спільним об'єктом. Прикладом таких відносин є відносини за участю суду в процесі виконання ним функції правосуддя (позивач — відповідач — суд, сторона обвинувачення — сторона захисту — суд, суб'єкт конституційного звернення — орган, що видав акт, відповідність якого Конституції є предметом звернення, — Конституційній Суд). В усіх випадках дві сторони є процесуально рівноправними, а суд має стосовно них владні повноваження.

З позицій такого підходу досить чітко виділяються галузі, аналогічні традиційним цивільному, адміністративному та судовому праву. Але, такий підхід може бути реалізованим, якщо правовий статус суб'єктів відповідних відносин вже визначений. Відтак повинна існувати сукупність норм, яка б визначала правовий статус первинних суб'єктів права і така сукупність норм міститься у Конституції України. Саме ця обставина дає можливість виділити галузь конституційного права і поставити її у системі права над трьома раніше описаними.

Фактично, конституційне право по відношенню до інших є системоутворюючою галуззю. Конституція як головне джерело цієї галузі містить не тільки норми, які визначають правовий статус громадян України та ключових державних органів, але й норми, що визначають способи набуття зазначеними суб'єктами їх правового статусу. Причому процедури набуття такого статусу деталізуються у виборчому законодавстві, законодавстві про судоустрій, законодавстві про громадянство тощо. Саме статусні норми, що містяться у Конституції України і формують системні зв'язки між іншими елементами системи права.

Якщо конституційне право є системоутворюючою галуззю, то цивільне, адміністративне та судове право можна вважати методоутворюючими галузями. В межах цих галузей формуються методи правового регулювання, які в подальшому є основою для

формування третього рівня системи права, а саме галузей предметних. Класичним прикладом такої галузі є банківське право. Відносини між банками та їх клієнтами регулюються за допомогою метода цивільного права, а відносини між Національним банком України та іншими банками — за допомогою метода адміністративного права. У даному випадку системні зв'язки між галузями другого та третього рівня здійснюються через метод правового регулювання.

Найбільш популярним серед зауважень до цього методологічного підходу може бути те, що у побудованій таким чином системі права немає місця кримінальному праву як окремій галузі. Відповідь на це питання дати дуже просто, якщо з'ясувати відносини між якими суб'єктами регулюють норми кримінального права. На наше глибоке переконання, нормами кримінального права регулюються відносини між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення та судом, який надає такому правопорушенню правову оцінку. Більш того, норми Кримінального кодексу України не можуть бути реалізовані поза нормами кримінально-процесуального кодексу. Іншими словами, суб'єкти та об'єкт відповідних правовідносин визначені у Кримінальному кодексі, а зміст таких відносин — у Кримінально-процесуальному.

Слід також зауважити, що відповідно до нормативів системного підходу, однією із ознак системи є те, що вилучення з її структури одного із елементів призводить до втрати системою її головної якості. Якщо подивитись на право з позицій системного підходу, то треба визнати, що в його структурі повинні бути виділені такі елементи, без яких право втрачає свою головну властивість, а саме регулятивність. На нашу думку, такими елементами і є сучасні конституційне, адміністративне, цивільне і судове право. Якщо ми вилучимо із системи конституційне право, то позбавимо концептуальної основи і правотворчу і правозастосовну діяльність. Якщо вилучимо адміністративне право, стануть неможливими реалізація виконавчої влади та місцеве самоврядування. Якщо із системи вилучити цивільне право, зупиниться цивілізований цивільний обіг. Зникнення права судового призведе до розбалансування системи влади і правозастосовному свавілляю. Власне це й підтверджує коректність обраного методологічного підходу до описання структури системи права.

УДК 347.2

Євген Олександрович МІЧУРІН,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного
факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-4283-4604>

**ДОКТРИНА ОБМЕЖЕНЬ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ:
РОЗВИТОК ТА ТЕНДЕНЦІЇ**

Для того щоб дійти до сутності обмежень цивільних прав, необхідно з'ясувати їх через дослідження доктринальних підходів. Як відзначав ще Й. О. Покровський, проблема обмежень цивільних прав та суспільних інтересів була нагальною та обговорюваною у цивілістиці різних часів і завжди пов'язувалася із загальнофілософськими ідеями взаємовідносин між особою і державою для визначення меж влади останньої [1, с.78] як вихідних, концептуальних засад.

Виникають різні антиномії між особою і суспільством, а поряд з цим постає питання: чи може суспільство й держава будь-який свій інтерес ставити вище будь-якого індивідуального інтересу, чи серед останніх є такі, що навіть для держави повинні мати абсолютне та незаперечне значення? [1, с.78–79] Звичайно, відповідь на це запитання може бути різною за різних суспільно-економічних формацій та спрямування державного механізму або на державницькі інтереси, або на надання пріоритету правам людини. Інтерес для цієї роботи будуть мати передусім ті пріоритети, що зумовлюють встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб у правовій демократичній державі, якою прагне стати сучасна Україна. Отже, необхідно виявити підходи, здатні допомогти у побудові концепції обмежень майнових прав фізичних осіб з огляду на формування правової держави та визначення пріоритету прав людини серед інших завдань держави.

На сьогодні оприлюднено багато напрацювань, які формують уявлення про обмеження. Серед них є такі, що більше чи менше наближені до права. Наприклад, існує позиція, згідно з якою обмеження встановлюються волею людини — самообмеження. Цей підхід започаткований фахівцями психологічного напрямку. Так, В.Ф.Ерн зазначає, що істотна ознака власності, «мое», вноситься не зовнішнім елементом, а психічним моментом, присвоєнням, внутрішнім встановленням межі, границі й перешкоди для іншого. Межі власності визначаються не чимось зовнішнім, а внутрішнім психічним моментом [2, с. 197]. В.В.Іванов виділяє самообмеження сторін договору, які при

визначенні змісту договору вимушені йти на поступки одна одній [3, с. 22]. Механізм самообмежень лежить передусім у психології людини, й такі моменти вивчаються в інших галузях юридичних знань.

При визначенні обмежень перевага має віддаватися зовнішньому впливу на особу, яка зазнає його з боку закону і має коригувати відповідно до цього свою поведінку. Правильність такого підходу добре пояснює В.І.Ємельянов, який зазначає, що відмова особи діяти певним чином у межах суб'єктивного права не спричиняє собою припинення чи обмеження права в позитивному сенсі [4, с. 18]. Адже при обмеженнях суб'єктивного права мова має йти про відповідні приписи позитивного права, що утруднюють здійснення суб'єктивного цивільного права. Якщо ж особа свідомо не здійснює свого права, то мова не має йти про його обмеження — за особою залишається визнана державою, правовими приписами можливість щодо здійснення суб'єктивного цивільного права.

Утім, вольові механізми можуть мати значення для дії обмежень майнових прав фізичних осіб. Адже у цивільного права немає такого механізму, який дозволяв би впливати на поведінку зобов'язаної особи, минаючи її особистість і волю [0, с. 131]. Тому, безперечно, окремі юридичні наслідки породжуються не без участі мотиваційних аспектів з боку людини, але в цивілістиці вони об'єктивуються через її волевиявлення.

Суб'єктивна сторона здійснення цивільних прав становить соціально-психологічний (внутрішній) механізм, завдяки якому нормативні приписи об'єктивуються у правомірній поведінці [6, с. 46]. Це певною мірою є підтвердженням тези про психологічні корені не лише здійсненні самообмежень у праві, але й виконання правових приписів людиною.

Д.А.Дедов зауважує, що кожна людина має власне уявлення про свободу, оскільки межі свободи є різними навіть на особистісному рівні через фізіологічні, психологічні, психопатичні, біологічні та багато інших розрізняльних рис між людьми [7, с. 18]. Відповідно, людина може здійснити або не здійснити своє право, у тому числі й майнове, хоча суто об'єктивно це не впливатиме на її можливість здійснити це право. Тому слід виробляти загальні та стійкі критерії обмежень майнових прав фізичних осіб, а не віддавати це виключно на розсуд кожної людини. Критерії, підстави та ідеї встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб необхідно розробити у правовій сфері для нормального функціонування майнових прав фізичних осіб та можливостей їх здійснення кожною особою в узгодженні із правами інших осіб та суспільними інтересами.

Враховуючи правову спрямованість нашого наукового пошуку, зосередимо основну увагу на правових доктринах, що визначають підходи до обмежень прав фізичних осіб на основі об'єктивних правових критеріїв.

Одним із таких підходів є той, що саме правове регулювання відносин вже є гарантією від свавілля держави щодо особи. Прихильниками цієї ідеї були такі відомі правознавці, як С.С.Алексєєв [8, с. 359], В.С.Нерсесянц [9, с. 504] та інші.

Утім розвиток ідеї обмежень у самому праві, всередині нього сягає ще кінця XVIII ст. Зокрема, в «Оголошенні про права людини і громадянина» 1791 р. зазначалося, що природні права людини є недоторканими для самого закону, який лише має охороняти їх від порушення [10, с. 480–481]. Хоча слід відзначити, що ще до формування теорії природних прав людини існували окремі приклади спроб обмежити владу за допомогою права. Так, у Золотій буллі 1222 р. угорський король Андраш II приймав обмеження влади корони на користь «вищих і нижчих благородних людей» [11, с. 103]. Отже, саме тоді й зародилися першооснови обмежень щодо самої держави на користь людини.

Відносно недавнього минулого В.С.Нерсесянц, розмірковуючи про правову державу, вважав, що обмеження державного свавілля має місце з переходом від силового права до правової концепції [9, с. 504]. Цю ідею обмежень, які існують щодо держави усередині права, підтримував С.С.Алексєєв. Він зазначав, що стосовно власника кожна інша людина, суспільство в цілому зобов'язані утримуватися від того, щоб вторгтися в його владу над річчю, тому власність є соціальними відносинами. При цьому йдеться про волевиявлення й силу людини стосовно його речі [8, с. 359]. Таким чином, ідея обмежень висловлюється щодо кожного й суспільства в цілому, які мають дотримуватися прав власника. Тому навіть закон, держава не повинні посягати на природні права осіб. Якщо особа є власником речі, це має визнаватися суспільством, державою, іншими особами й через це підтримуватися законом. Такий погляд сприйнято законодавством: зокрема, ч. 6 ст. 319 ЦК України містить положення, в якому наголошується, що держава не втручається у здійснення власником права власності. Звичайно, «невтручання» не означає відсутність правового регулювання відносин власності — це різноаспектні явища.

Ф.А.Хайєк писав, що право, законність обмежує можливості держави, не дає їй довільно втручатись у дії індивідів, зводячи нанівець їхні зусилля [12, с. 123]. Тут також простежується думка про те, що право накладає на державу певні обмеження і тим самим спонукає

поважати права людини. Отже, саме існування права обмежує державу, а не лише фізичну особу, людину, яка проживає в державно організованому, правовому суспільстві.

Б.А.Кістяковський підкреслював, що у правовій державі є певні межі, які вона не може переступати. Обмеженість влади у правовій державі створюється визнанням за особою невід'ємних, непорушних та недоторканих прав [13, с. 144]. Ця позиція нині якнайкраще підтверджується у ст. 3 Конституції України, де зазначено, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Це стало нині основою для розробки так званої «людиноцентричної» (антропологічної) концепції, згідно з якою людина та її права стають пріоритетними при розвитку права. Отже, держава має бути обмежена у свавільному втручанні в майнові права та інтереси фізичних осіб завдяки виробленим правовим механізмам, які здатні забезпечити виконання цього завдання. Такий підхід є важливим для розуміння основ сучасного цивільного права, де держава є обмеженою об'єктивними приватноправовими законами розвитку цієї галузі.

Ще один концептуальний підхід до обмежень прав осіб вказує на те, що межі та обмеження прав осіб встановлюються через державне правове регулювання. Він є позитивістським та полягає в тому, що межі дії прав людини, її свободи встановлюються державою [14, с. 157]. Таким чином, держава встановлює чіткі обмеження прав фізичних осіб завдяки правовому регулюванню суспільних відносин.

За основу при формуванні обмежень цивільних прав слід брати позитивістську концепцію, що обмеження встановлюються державою у нормативних актах, яка вже була доведена у доктрині цивільного права [15]. Особа є вільною діяти на власний розсуд в усіх випадках, крім встановлених обмежень. Так, власник земельної ділянки при здійсненні права власності має утримуватись від порушення прав особи, на користь якої встановлено сервітут (ч. 2 ст. 319, ст. 404 ЦК України), власник пам'ятки історії та культури — від її руйнування (ст. 352 ЦК України).

Утім, останнім часом відбулися об'єктивні підстави для застосування окремих аспектів психологічної теорії (теорії самообмежень) для їх застосування у цивільному праві, передусім, у окремих договорах. Так, на практиці укладаються так звані ексклюзивні договори з продажу нерухомості, де особа — власник житла доручає продаж свого житла виключно чітко визначеній у договорі особі. Цей договір обмежує розпорядження особи житлом шляхом посередництва у його продажу іншими особами, причому через самообмеження. Інший приклад — дилерський договір. У ньому зазвичай визначається націнка,

яка встановлюється постачальником покупцю з тим, щоб сформувати єдині ціни на товар у межах певної території (наприклад, на автомобілі певної марки, моделі в межах України). При цьому роздрібна торговельна організація (покупець за дилерським договором) є окремою особою, самостійним учасником цивільного обороту, однак стикається через укладення дилерського договору з певними, так би мовити, обмеженнями щодо націнки на товар з метою встановлення єдиних цін на нього. Вказані «самообмеження» ґрунтуються передусім на засаді свободи договору.

Утім, слід враховувати й те, що мають бути межі договірної свободи. Адже держава охороняє природні права людини, важливі суспільні інтереси. Тому неможна укласти договори, скажімо, щодо голосування за певного кандидата чи політичну партію на виборах за певну винагороду, укласти інші подібні договори, які порушують закон, ущемляють права людини на вільне волевиявлення під час виборів тощо.

Відтак, залишається актуальним питання встановлення меж, як мають враховуватися при відмові від прав особою. А саме: від яких прав особа може відмовитися через «самообмеження» керуючись свободою договору маючи при цьому певний інтерес, а де мають діяти обмеження договірної свободи через важливість суспільних інтересів та прав, від яких особа не може відмовитися через «самообмеження».

Список бібліографічних посилань

1. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М. : Статут, 2001. 354 с.
2. Эрн В. Ф. Христианское отношение к собственности. Русская философия собственности VIII–XX вв. / Сост.: К. Юсупов, И. Савкин. СПб.: Ганза, 1993. 512 с.
3. Иванов В. В. Общие вопросы теории договора. М. : Эндиториал УРСС, 2000. 160 с.
4. Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами. М. : Лекс-книга, 2002. 160 с.
5. Актуальные вопросы гражданского права / под ред. М. И. Брагинского ; Исследоват. центр частного права. Рос. шк. частного права. М. : Статут, 1998. 464 с.
6. Мирошникова Н. И. Механизм осуществления субъективных гражданских прав. Ярославль : Ярослав. гос. ун-т., 1989. 84 с.
7. Дедов Д. И. Соразмерность ограничения свободы предпринимательства / Д. И. Дедов. М. : Юрист, 2002. 187 с.
8. Алексеев С. С. Собственность и социализм. Русская философия собственности VIII–XX вв. ; сост.: К. Юсупов, И. Савкин. СПб. : Ганза, 1993. 548 с.

9. Нерсесянц В. С. Философия права: учебник для вузов / В. С. Нерсесянц. М. : ИНФРА- М- НОРМА, 1997. 652 с.
10. Чичерин Б. Н. О народном представительстве. М. : Типогр. Тов.-ва И. Д. Сытина, 1899. 836 с.
11. Дудченко Д. Теорія договору: до історії виникнення та обґрунтування. Сучасні пробл. адаптації цивільного законодавства до стандартів ЄС. Львів, 2006. С. 102–103.
12. Хайек Ф. А. Дорога к рабству. *Вопр. философии*. 1990. № 11. С. 121–128.
13. Кистяковский Б. А. Государство правовое и социалистическое. *Вопр. философии*. 1990. № 6. С. 142–146.
14. Донченко О. П. Методологічна функція категорії свободи в праві. *Пробл. філософії права*. Київ-Чернівці : Рута, 2003. Т. I. С. 155–158.
15. Мичурин Е. А. Осуществление и ограничения имущественных прав: монография. М. : Издательство «Юрист», 2011. 344 с.

УДК 342.4+341.018

Мутана Аббас Абд Алказим,

кандидат юридичних наук,
керівник департаменту конституційного права
Коледжу Університету Аль-Сафва
(м. Кербела, Республіка Ірак)
ORCID: <http://muthanareal@yahoo.com>

СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЯК ПРЕДИКАТ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1. В основі правової глобалізації, що виступає однією з найважливіших граней і формою загальної глобалізації і найважливішим елементом глобальної інтеграції, лежить, насамперед, проблематика співвідношення національного (внутрішньодержавного) і міжнародного права. Виходячи з провідної ролі конституційного права в національній правовій системі й системі національного законодавства така проблематика більш конкретно і точно може бути визначена як проблематика співвідношення національного конституційного і міжнародного права, що на сьогодні фактично виступає предикатом правової глобалізації як нової форми загальної глобалізації.

В умовах глобалізації та міждержавної інтеграції зазначена проблематика об'єктивується та актуалізується, бо участь держав у зазначених процесах носить об'єктивний характер і не може нівелюватися економічною та політичною автаркією. Звідсіля визначення та дослідження проблематики співвідношення національного конституційного і

міжнародного права має великий науковий інтерес та праксеологічне значення.

2. Необхідно наголосити на тому, що профільна проблематика вже давно знаходилась у фокусі наукового інтересу вітчизняних фахівців-конституціоналістів та міжнародників. Вони зазначали, що виникнення цієї проблематики обуло обумовлено об'єктивним процесом розвитку співробітництва держав на міжнародній арені, де відносини суб'єктів регулюються міжнародним правом, поглибленням його впливу на внутрішньодержавне (конституційне) право у контексті модифікації економічних, соціальних, політичних, культурних відносин всередині країни під міжнародні зобов'язання держави, що містяться в нормах міжнародних договорів, які нею підписано. Однак проблема співвідношення саме внутрішньодержавного конституційного права та міжнародного права поки не знайшла свого належного теоретичного і практичного обґрунтування та вирішення у конституційному праві України, що робить її актуальною саме з позицій національного конституційного права.

Хоча вітчизняні вчені-конституціоналісти приділяли відповідну увагу вказаній проблематиці, вона переважно досліджувалась у рамках наукових шкіл з проблематики захисту прав людини, починаючи від розробки загальнотеоретичних засад (В. К. Забігайло, М.П. Орзіх, О. В. Сурилов, П. М. Рабінювич, Ю. І. Римаренко, О.Ф. Скаун та ін.) і закінчуючи питаннями прав людини в конституційному (Б. Я. Кофман, В. В. Кравченко, В.Ф. Погорілко, І. Д. Сліденко, Ю. М. Тодика, О.Ф. Фрицький та ін.), муніципальному (М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, І. С. Демченко, О. Є. Єгоров, С. В. Маліков, О. В. Приєшкіна, С. Ю. Русанова, І. В. Федоров, О. О. Харченко), екологічному (В. І. Андрейцев, М. І. Малишко, Н. Р. Малишева, О. О. Погребний, Ю. С. Шемшученко), міжнародному (Б. В. Бабін, М. В. Буромєнський) та європейському (Ю. О. Волошин, Т. В. Комарова) праві. Проблематика співвідношення саме внутрішньодержавного конституційного права та міжнародного права в контексті міжнародних зобов'язань держави та їх виконання на внутрішньодержавному рівні фактично не досліджувалась, за виключенням наукових праць С. В. Резніченка, Д. С. Терлецького, що досліджували роль та значення міжнародних договорів як джерел конституційного права й скоріше у загальнотеоретичному аспекті. Тому зазначена проблематика залишається актуальною, особливо в контексті входу України до системи європейського права.

3. Прийняття нової Конституції України 1996 року [1] суттєво підвищило інтерес до питань взаємодії національного конституційного

права нашої держави з правом міжнародним. Більш того, відповідний розвиток державно-правового механізму забезпечення і супроводу такої взаємодії, що після цього простежується, був обумовлений:

- по-перше, об'єктивним ускладненням змісту і зростанням обсягу міжнародних зобов'язань України як суверенної незалежної держави (фактор суверенізації держави);

- по-друге, об'єктивною необхідністю формування й удосконалення конституційно-правового регулювання здійснення норм міжнародного права в національному правовому масиві (фактор відкритості національної правової системи до сприйняття міжнародного права);

- по-третє, необхідністю врахування специфіки взаємодії міжнародного права з окремими галузями національного права (фактор поглибленої синергетичної взаємодії національної правової системи з міжнародним правом. Авт.);

- по-четверте, необхідністю вдосконалення національного механізму імплементації норм міжнародного права в національне законодавство (фактор підвищення технологічного супроводження та забезпечення механізму входження норм міжнародного права в національне конституційне право);

- по-п'яте, об'єктивним процесом розширення кола внутрішньодержавних суб'єктів національного конституційного права України, що приймають активну участь в євроатлантичній інтеграції України, в контексті активізації їх участі в реалізації норм міжнародного права в національній правовій системі й, насамперед, в межах національного конституційного права (фактор розширення суб'єктного складу національного конституційного права України в контексті участі останніх в реалізації норм міжнародного права в системі національного конституційного права).

Однак слід зазначити, що в загальнометодологічному й онтологічному аспектах проблематика співвідношення і взаємодії національного конституційного права України з міжнародним є хоча й основною, первинною, але органічною частиною загальної як доктринально-теоретичної, так і праксеологічної проблеми — співвідношення і взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного (національного) права.

4. Є загальновідомим, що в історичній ретроспективі теоретична проблема про співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права виникла разом із зародженням власне міжнародного права. Однак протягом тривалого історичного періоду вона не була актуальним і принциповим питанням як державно-правової (конституційно-

правової), так і міжнародно-правової науки і профільної практики. Причинами цього, на думку М. В. Миронова, були специфіка і характер внутрішнього права і міжнародних відносин держав докапіталістичних формацій — тоді в особі суверена (монарха) зосереджувалися і законодавча влада, і право укладати міжнародні договори, що значною мірою усувало можливість виникнення колізій між законом і договором [2, с. 150].

У даний час, на думку Б. Л. Зимненка, яку варто підтримати, питання взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного права є одним з актуальних проблем не тільки міжнародно-правової, але й національно-правової системи [3, с. 9]. Більш того, воно є найважливішим для виживання, функціонування і трансформації національно-правової системи в умовах глобалізації, а також могутнім аргументом для додання міжнародному праву нових можливостей у взаємодії зі своїми основними суб'єктами — незалежними державами і створюваними ними міжнародними організаціями для становлення системи міжнародного глобального співробітництва.

5. Системний аналіз доктринальних підходів до профільної проблематики взаємодії національного конституційного і міжнародного права дає можливість стверджувати, що продуктивніше слід зв'язок міжнародного і внутрішньодержавного права називати саме взаємодією даних систем права, а не їх співвідношенням. На думку Б. Л. Зимненка, категорія «співвідношення» не відображає в повному обсязі тієї об'єктивної взаємозумовленості міжнародного і національного права, що існує в системі сучасних міжнародних і внутрішньодержавних відносин [3, с. 16]. Уявляється, що варто визнати такий підхід більш раціональним і оптимальним, тим паче що з філософських позицій категорія «співвідношення», насамперед, має на увазі ізоляцію один від одного явищ, котрі співвідносяться, для їх порівняння, виявлення їхніх особливостей і практично не дає оптимальної можливості для виявлення їх взаємодії. Це підтверджується й етимологічним навантаженням цієї категорії. Так, у словнику В. Даля термін «співвідношення» розуміється як відношення «чого до чого, взаємне відношення, утримання або залежність, зв'язок, порівняльні якості; розташування один щодо одного» [4].

Доктрина взаємодії національного і міжнародного права більш спирається на дуалістичну теорію і додає їй продуктивного і праксеологічного характеру. Дійсно, міжнародне і внутрішньодержавне (національне) право є об'єктивними явищами громадського життя. Але, насамперед, у первісно-онтологічному і конкретному аспектах вони є правовими інститутами, системами права, процес взаємодії між якими

варто розглядати суцього через правові категорії. У зв'язку з цим правовою домінантою взаємодії міжнародного і національного права повинен бути не стільки вплив однієї нормативної системи на іншу, її домінування, а їх функціональна, діяльнісна взаємодія — забезпечення реалізації однієї системи права за допомогою іншої. Вважаємо, що саме ідея такої взаємодії лежить в основі правової глобалізації, коли колективні цінності міжнародного права, що є загальним надбанням людської цивілізації, запозичуються національними конституційними системами держав та трансформуються у їх власні конституційно-правові цінності.

6. В цьому аспекті набуває актуалізації й об'єктивізації необхідність застосування категорії «конституційно-правове забезпечення», що містить у собі нормативно-процесуальний механізм, який дозволяє транспонувати норми міжнародного права в норми національного конституційного права і, отже, легалізувати їх у національній правовій системі, роблячи можливим їх використання в ній.

Отже, вважаємо, що категорія конституційно-правового забезпечення щодо взаємодії між національним і міжнародним правом грає в сучасному конституційному праві України важливу медіаційну та інтеграційну роль, бо вона: а) виникає безпосередньо з тлумачення і практики реалізації конституційно-правової матерії; б) покликана «обслуговувати» насамперед конституційне право як профілюючу галузь національного права і прямо закріплювати концептуальні та процесуально-інструментальні підстави (механізм) взаємодії національного конституційного і міжнародного права; в) покликана впливати на всю національну правову систему і всі галузі національного права, виходячи з першості й пріоритету Конституції та її норм у системі національних джерел права; г) містить у собі нормативно-процесуальний механізм, що дозволяє транспонувати норми міжнародного права в норми національного конституційного права і, отже, легалізувати їх у національній правовій системі, роблячи можливим їх використання в ній; г') активізує процес збільшення й удосконалення конституційно-правового масиву національної правової системи за рахунок міжнародно-правового масиву; д) є яскравим свідченням того, що досліджувана взаємодія двох правових систем носить складний, взаємний і діалектико-обумовлений характер, який означає, що в даний час реалізація міжнародного права не може бути належним чином забезпечена без допомоги внутрішньодержавного (національного) конституційного права, як і останнє зазнаватиме значних труднощів у функціонуванні без сприяння міжнародного права; е) є логічним результатом правової глобалізації, що формує об'єктивні

тенденції конвергенції національного конституційного і міжнародного права; є) є важливим елементом формування міжнародного конституційного права; ж) є універсальним чинником у системі взаємодії національного конституційного і міжнародного права, що безпосередньо впливає на формування глобального конституціоналізму; з) формує конституційно-правовий статус міжнародних договорів держави.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Миронов Н. В. Соотношение международного договора и внутрисоюзного закона. *Сов. ежегодник междунар. права*. 1963. М. : Наука, 1965. С. 150–170.
3. Зимненко Б. Л. Международное право и правовая система Российской Федерации : монография. М. : Статут, 2006. 416 с.
4. Соотношение [Електронний ресурс] // Толковый словарь В. Даля ON-LINE. Режим доступа: <http://vidahl.agava.ru/P215.HTM#38185>.

УДК 340.15

Микола Васильович РУДЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
Заслужений юрист України,

ДО 15-РІЧЧЯ ВІДРОДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗИНА (ПЕРШИЙ РІК СТАНОВЛЕННЯ І УТВЕРДЖЕННЯ (2004–2005 р.р.)): СПОГАДИ ФУНДАТОРА

У 2004 році, працюючи на посаді проректора з наукової роботи Академії прокуратури України (м. Київ), автор цих строк мав честь отримати пропозицію перейти на роботу до Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, на щойно поновлений (01.06.2004 р.) юридичний факультет з нагоди 200-річчя університету. В. О. декану факультету була призначена канд. юрид. наук Т. Є. Кагановська [1, с. 487].

Метою факультету передбачалося підготовку високоосвічених юристів для правового забезпечення становлення української державності, фундаментального оновлення законодавства, проведення

судової реформи, посилення захисту прав і свобод громадян, боротьби із злочинністю. Студенти мали отримувати підготовку за напрямом «правознавство» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». Перший набір студентів склав 40 осіб.

Відродження юридичного факультету у стінах одного з найстаріших університетів Східної Європи, по-перше, було обумовлено необхідністю відновити структуру класичного університету, по-друге, дати можливість поповнити державні, громадські, правоохоронні органи та установи фахівцями-юристами.

17 листопада 2004 року відбулось урочисте відкриття факультету. В урочистостях з цього приводу взяли участь керівники вузів, судових та правоохоронних органів Харківської області, представники юридичних вищих навчальних закладів та установ України, професорсько-викладацький склад університету [2, с. 715].

На факультеті було створено 3 кафедри: 1) державно-правових дисциплін; 2) кримінально-правових дисциплін; 3) правосуддя. Мене, у вересні 2004 р. було обрано на посаду завідуючого кафедри правосуддя. Основні напрямки діяльності кафедри — організація судових, правоохоронних органів та адвокатура, судочинство у господарських справах, цивільне, цивільно-процесуальне право, кримінальне-процесуальне право та ін.

На кафедру було прийнято п'ять викладачів: канд. юрид. наук В. В. Богдан, І. В. Венедиктова, Ю. М. Таланов, котрі й започаткували викладання на факультеті цивільно-правових дисциплін. Активну наукову діяльність в царині захисту інтелектуальної власності проводив проф. В. І. Жуков. Методистом кафедри працювала К. В. Кім, лаборантом — Г. С. Рибалко. Осатаній став кандидатом юридичних наук і досі працює на факультеті.

У 2005 році на кафедрі було підготовлено монографію «Прокурор у цивільному процесі: сутність, завдання та повноваження», присвячену відродженню юридичного факультету.

Слід згадати також про колег — кафедру державно-правових дисциплін, завідувач — Т. Є. Кагановська. Основними напрямками діяльності цієї кафедри були питання теорії держави і права, конституційного права, адміністративного і фінансового права, екологічного та земельного права, трудового права та ін.

Викладачами були підготовлені і читалися курси: «Фінансове право» (Т. Є. Кагановська), «Теорія держави і права» (А. А. Письменицький), «Трудове право» (Л. В. Кулачок), «Банківське право»

(Л. В. Новікова), «Історія держави і права України» (В. В. Калініченко), «Історія держави і права зарубіжних країн»

(О. С. Рождественська). Методистом кафедри працювала Е. В. Путятіна, в даний час — старший інспектор деканату, голова профспілки юридичного факультету.

Кафедру кримінально-правових дисциплін очолював док. юрид. наук, професор В. М. Трубников. Основні напрямки діяльності кафедри: кримінальне та кримінально — виконавче право, кримінологія, криміналістика, судова медицина та психіатрія, соціологія злочинності, правова статистика та ін. В Україні широко були відомі праці проф. В. М. Трубникова, спеціаліста в галузі кримінально-виконавчого права, автора понад 200 наукових праць, а також доцента кафедри І. Д. Гончарова — автора праць з кримінального-процесу. Методистом цієї кафедри з дня її створення сумлінно продовжує працювати Ю. В. Краснова.

Студенти факультету мали отримувати знання з гуманітарних дисциплін: філософії, релігієзнавства, соціології, політології, основ економічної теорії; вивчати фундаментальні юридичні та професійно-орієнтовані дисципліни: теорію держави та права, історію держави і права України і зарубіжних країн, конституційне, адміністративне, фінансове, цивільне, сімейне, кримінальне, кримінальний, господарський та цивільний процеси, правові основи інвестиційної і підприємницької діяльності, а також їм надавалося право вільного вибору вивчення таких дисциплін, як філософія права, митне та податкове право, соціологія злочинності, теорія комунікацій, захист інтелектуальної власності. Велику організаційну роботу в цьому напрямку на той час проводила заступник декана з навчально-методичної роботи Л. В. Новікова. Слід згадати також й про незмінну працівницю деканату — Н. М. Богданову.

Певна увага на факультеті приділялася науковій (заступник декана В. М. Трубников), культурній та спортивній роботі студентів, які займалися у наукових кружках, спортивних секціях, брали участь у конкурсах художньої самодіяльності (заступник декана Г. В. Борисов). Мова йдеться і про студентів, яких було переведено з філософського на юридичний факультет, на якому вони навчалися за спеціальністю «правознавство» освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст». У 2002 році набір цих студентів складав 34 особи, у 2003 році — 35 осіб. Отже, відродження юридичного факультету тісно пов'язане з філософським факультетом та його незмінним деканом — І. В. Карпенком.

Основними напрямками наукових досліджень юридичного факультету було право Євросоюзу, питання авторського права, захисту інтелектуальної власності, проблеми пенітенціарної системи, організації

судових і правоохоронних органів, тощо. У квітні 2005 року Вченою радою університету було рекомендовано до видання колективну монографію викладачів факультету «Юридичний факультет: нариси з історії / Автор. колектив, юрид. факультет; Гол. ред. А. О. Червяцова» [3].

Факультет тісно співпрацював з Харківським національним університетом внутрішніх справ з питань підвищення рівня навчального процесу, залучення до факультету науково-педагогічних кадрів.

Важливою подією на факультеті стало одностайне обрання у травні 2005 р. Т. Є. Кагановської на посаду декана факультету. Саме Тетяна Євгенівна, з котрою автор працює пліч-о-пліч упродовж 15 років, внесла вагомий внесок у справу становлення і утвердження факультету.

З обранням її деканом на факультеті було продовжено роботу над програмою запровадження нових спеціалізацій відповідно до потреб різних сфер юридичної практики, над розвитком міжнародних зв'язків, розробленням нового змісту правових дисциплін, які викладалися у вищих навчальних закладах, над створенням нового покоління підручників, навчально-методичних посібників, дидактичних та інформаційних засобів навчання.

У серпні 2005 р. було створено кафедру цивільно-правових дисциплін та обрано завідувачем кафедри доцента І. В. Венедиктову.

У подальшому на факультеті розпочалася праця над отримання ліцензії ДАК Міносвіти України на підготовку студентів за спеціальністю «правознавство» освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст». Факультет було переміщено до Північного корпусу університету.

Список бібліографічних посилань

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998.
2. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров та ін. Харків : Фоліо, 2004. 750 с.
3. Юридичний факультет: нариси з історії/ Автор. колектив, юрид. факультет; Гол.ред. А. О. Червяцова. Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2005. 76 с.

УДК 340.132

Віталій Олександрович СЕРЬОГІН,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного і
муніципального права юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1973-9310>

СИМУЛЯКРИ І СИМУЛЯЦІЯ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Термін «симулякр» відомий з античності, зокрема Платон вживав його для позначення «копії копії», а Лукрецій — для перекладу епікурівського *eison* (згреч. відображення, форма, подоба). На сьогодні цей термін є важливою категорією постмодерністської філософії, що була запроваджена Ж. Батаєм, але отримала значного поширення завдяки працям Ж. Бодрійяра.

«Симулякри і симуляція» – саме таку назву має написаний Бодрійяром у 1981 році філософський трактат, в якому досліджуються взаємозв'язки між реальністю, символами та суспільством [1]. За Бодрійяром, епоха постмодернізму — це епоха тотальної симуляції, коли реальність перетворюється на модель, протиставлення між дійсністю й знаками стирається, усе перетворюється на так званий симулякр, тобто копію, котра відображає щось, що або зовсім не мало оригіналу в реальності, або з часом його втратило. При цьому симулякри не тільки не є відображеннями реальності, вони навіть не є оманливими відображеннями; вони не ґрунтуються на реальності й не приховують її, натомість вони приховують той факт, що ніщо з існуючої реальності більше не є релевантним нашому поточному розумінню дійсності. І. В. Полозова визначає симулякр як «псевдоріч, яка заміщує реальність, образ відсутньої дійсності, правдоподібну подобу» [2, с. 860].

Бодрійяр вважав, що суспільство стало настільки наповненим симулякрами, а наше життя — настільки насиченим нав'язаними суспільством конструкціями, що будь-який сенс виявився незначним і безкінечно змінюваним. Він назвав цей феномен «процесією симулякрів».

Бодрійяр вирізняв чотири фази розвитку образу-симулякра:

1. Образ — доброякісне зображення, копія, котрій ми віримо, котру можна назвати відображенням фундаментальної реальності.
2. Образ — злякане відображення реальності, недостовірна копія, котра «маскує й викривляє фундаментальну реальність» і має

шкідливий характер.

3. Образ маскує відсутність фундаментальної реальності, тут знак прикидається достовірною копією, тоді як це копія без оригінала.

4. Фаза чистої симуляції, де симулякр не має ніякого відношення до будь-якої реальності, будучи власним симулякром» у чистому вигляді». Тут образ відображає лише інші образи і претендує на свою реальність виключно заради інших подібних претензій.

Врешті-решт симулякри стають реальнішими за саму реальність – і з цього виникає гіперреальність, тобто, замкнуте на самому собі середовище, котре вже ніяк не співвідноситься з об'єктивною дійсністю. Світ, де правдоподібно зображена фантазія, стає тотожною реальності. То ж, беручи до уваги розвиток інформаційного суспільства, в якому сенсі всі ми вже живемо в Матриці.

Із позицій власної концепції Бодрійяр вважав симулякром і сучасну світову політику, де влада симулює владу, опозиція симулює протест, а мас-медіа тільки підливають масла у вогонь, імітуючи акт комунікації за допомогою фейкових повідомлень.

На наш погляд, концепція симулякрів повною мірою стосується й правової системи. У пострадянській літературі вперше на це звернув увагу Є.Б. Хохлов, який назвав відповідні явища юридичними химерами або псевдоморфозами [3]. На думку цього автора, юридичні химери — це юридична словесна конструкція, котра володіє виключно власною більшою чи меншою естетичною привабливістю і цінністю. Іншими словами, химера — це дещо, що зовні існує, але не має жодних реальних підстав для свого існування; це плід раціоналістичних побудов, які не мають онтологічної (тобто буттєвої) основи. Надзвичайно характерною особливістю юридичної (як і будь-якої іншої подібного роду) химери є те, що стосовно неї абсолютно неможливо застосувати знамениту бритву Оккама: після застосування цієї «бритви» не залишається жодних сутностей або оголяються сутності, досить добре відомі раніше, іноді відомі до міри банальності (в останньому випадку можна говорити про псевдоморфоз як варіант юридичної химери).

За сферами, в яких вони формуються, Є. Б. Хохлов класифікував юридичні химери на три групи: філософсько-юридичні, природноправові та власне юридичні (догматико-правові). Не заперечуючи гносеологічний потенціал такої класифікації, вважаємо за доцільне доповнити запропоновану класифікацію іншими критеріями.

1. За видом юридичного інструментарію: химери-поняття, химери-принципи, химери-презумпції, химери-преюдиції.

2. За місцем у системі права: теоретико-правові, галузеві (конституційно-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові тощо), міжнародно-правові, спеціально-правові (криміналістичні, кримінологічні, юридико-статистичні тощо);

3. За місцем у механізмі правового регулювання: матеріально-правові та процесуально-правові; матеріально-процесуальні;

4. За джерелом походження: внутрішні (власні) та зовнішні (запозичені);

5. За характером химерності (беззмстовні (пусті), омонімічні, синонімічні тощо).

Наведемо кілька прикладів юридичних химер, які отримали найбільшого поширення в конституційному праві України. На наш погляд, до першої трійки таких химер слід віднести принцип правової держави, поняття позитивної юридичної відповідальності та презумпцію конституційності діяльності суб'єктів правовідносин. З огляду на обмеженість обсягу нашого дослідження зупинимося лише на найбільш загальній характеристиці названих симулякрів.

Так, принцип правової держави, попри його широку популярність, є конституційно-правовою, матеріально-процесуальною химерою, запозиченою з британської політико-правової теорії та практики; цей принцип не має власного змісту, а, залежно від позиції інтерпретатора, складається з низки загальновідомих принципів, як-от верховенство закону, юридична рівність, гуманізм, правова визначеність тощо. Цей принцип може слугувати яскравим прикладом третьої фази розвитку образу-симулякра, коли, не маючи оригінала (адже правова держава ніде й ніколи не існувала в завершеному вигляді) знак прикидається достовірною копією.

У свою чергу, позитивна юридична відповідальність належить до розряду конституційно-правових, матеріально-процесуальних, внутрішніх омонімічних химер, оскільки, не маючи власного змісту, штучно «приєднується» до галузевого виду юридичної відповідальності та, залежно від позиції інтерпретатора, тлумачиться або як елемент компетенції, або як характеристика правосвідомості. Нарешті, презумпція конституційності діяльності суб'єктів правовідносин є виключно продуктом суб'єктивного сприйняття конституційно-правової матерії окремими представниками конституційної юстиції та академічної конституційно-правової спільноти. Ця презумпція не відображена в жодному нормативно-правовому акті; більше того, вона суперечить засадам конституціоналізму, оскільки апіорі визнає конституційність навіть тих дій і рішень суб'єктів правовідносин, які мають явно антиконституційний характер (наприклад, явно злочинні накази, виконання яких прямо заборонено статтею 60 Конституції України).

Вважаємо за доцільне застерегти юридичну спільноту від легковажного ставлення до симулякрів та применшення їх загрози для правової системи. Цілком слушно й красномовно про це пише С. Корнев: «Симулякр... можна спостерігати, фотографувати, мацати руками, як дерев'яну матрешку, розфарбовану ззовні, але пусту всередині. Ним можна пишатися й захоплюватися, він може виявитися навіть корисним. Проблема симулякра в тому, що йому не потрібні ми, наша особистість, наша вільна воля. Ми йому потрібні тільки в якості глядачів і обожнювачів, – або в якості підлеглих, в якості прислуги, джерела робочої сили, виконавця директив. Нашої свободи й нашого розуму він боїться» [4]. То ж маючи силу-силенну псевдореформ, мусимо визнати — за 28 років незалежності, українці так і не почали будувати реальну Україну, дуже ризикуючи мати не що інше, як державу-симулякр, своєрідне Задзеркалля, де всі вже настільки зжилися з цим нереальним світом довкола, що часом абсолютно не помічають різниці з реальністю.

Список бібліографічних посилань:

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции / пер. с фр. А. Качалова. Москва: Изд. дом «ПОСТУМ», 2015. 240 с.
2. Полозова И. В. Симулякр. *Энциклопедия эпистемологии и философии науки*. Москва: «Канон+», РООИ «Реабилитация», 2009. 1248 с.
3. Хохлов Е. Б. Юридические химеры как проблема современной российской правовой науки. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2004. № 1 (252). С. 4–14.
4. Корнев С. Трансгрессоры против симулякров. Глава из книги «Постмодерн-фундаментализм». URL: <http://kitezh.onego.ru/transgr.html>.

УДК 215.4

Тетяна Леонівна СИРОЇД,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного і європейського
права юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ВИКОРИНЕННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Міжнародна спільнота з моменту заснування в 1945 році Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН) плідно попрацювала над розробкою норм щодо прав людини, серед яких чільне місце відведене

захисту прав жінок. Зокрема Статут ООН став першим юридичним документом, у якому конкретно сформульовані положення про рівність чоловіка і жінки. Цей принцип отримав подальший розвиток у Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права 1966 р. тощо. Подальша діяльність організації у цьому напрямі пов'язана як з прийняттям правових актів у різних сферах правовідносин за участю жінок, так і зі створенням спеціальних інституцій щодо захисту прав жінок. Правове підґрунтя держав у галузі захисту жінок складають договори, які стосуються різних сфер, зокрема таких як: політичні права, протидія дискримінації, забезпечення прав жінок під час збройних конфліктів, забезпечення прав жінок-ув'язнених, права жінок у сфері трудових правовідносин тощо.

Серед універсальних міжнародних угод на особливу увагу заслуговують договори з протидії насильству в усіх його формах. Так, 1979 рік ознаменовано прийняттям Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (резолюція A/RES/34/180), якою передбачено низку заходів, що повинні запровадити держави для ліквідації дискримінації стосовно жінок у багатьох сферах, включаючи політичне і державне життя, громадянство, освіту, працю, охорону здоров'я, шлюб та сімейне життя [1]. Для здійснення контролю за реалізацією положень Конвенції на підставі Факультативного протоколу було створено Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (A/RES/54/4 від 6 жовтня 1999 р.) [2].

Питанням ліквідації дискримінації щодо жінок за ознакою статі приділено увагу й у Віденській декларації і Програмі дій 1993 р., в якій закріплено, що «повна і рівноправна участь жінок в усіх напрямках життєдіяльності як на національному, регіональному і міжнародному рівнях, а також ліквідація всіх форм за ознакою статі, є першочерговими цілями міжнародної спільноти. Насильство за ознакою статі і всі форми сексуального домагання й експлуатації, включаючи ті з них, які витікають з культурних пережитків і незаконної міжнародної торгівлі жінками, несумісні з гідністю і цінністю людської особистості і повинні бути викоренені» (ст.18). Цей документ містить положення, що покладає зобов'язання на ООН сприяти дотриманню всіх договорів з прав людини, що стосуються жінок [3].

Особливе місце серед такої категорії договорів повинно бути відведено Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами (A/RES/317 (IV) від 2 грудня 1949 р.), яка приділяє увагу вирішенню такого важливого питання, як викоренення

проституції і супроводжуючу її торгівлю людьми, що переслідує ціль проституції. Відповідно до Конвенції держави зобов'язуються прийняти заходи законодавчого, адміністративного, кримінального, інформаційного характеру з метою попередження і припинення таких дій, а також надання допомоги жертвам цих протиправних діянь [4].

У прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН Декларації про викорінення насилля стосовно жінок (A/RES/48/104 від 20 грудня 1993 р.), з метою захисту жінок від насильства державам рекомендується розглянути можливість розробки національних планів дій для забезпечення захисту жінок від будь-яких форм насильства або включити з цією метою відповідні положення в існуючі плани, беручи до уваги за необхідності те сприяння, яке можуть надати неурядові організації, особливо організації, які вирішують проблеми насилля стосовно жінок [5].

Враховуючи ту обставину, що насильство щодо жінок має багатосторонній характер, і що для боротьби з різними формами насилля і для усунення різних умов, у яких воно скоюється, необхідні різні стратегії, в 1997 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Типові стратегії і практичні заходи з викорінення насилля щодо жінок у галузі попередження злочинності і кримінального правосуддя (A/RES/52/86). Документ передбачає необхідність проведення активних заходів з метою всебічного врахування гендерних аспектів у будь-якій політиці і програмах, пов'язаних із насиллям щодо жінок, забезпечення рівноправ'я чоловіків і жінок та рівного й справедливого доступу до правосуддя, а також встановлення рівного співвідношення між чоловіками і жінками на рівні прийняття рішень, стосовно викорінення насилля щодо жінок [6].

У зв'язку з цим необхідно згадати положення Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, який доповнює Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. (A/RES/55/25 від 15 листопада 2000 р.). Протокол передбачає зобов'язання держав-учасниць забезпечувати захист особистого життя й особистості жертв торгівлі людьми, в тому числі, серед іншого, шляхом забезпечення конфіденційного провадження у справах за участю такої категорії осіб (статті 6 –7) [7].

Підкреслюючи значимість протидії насилля щодо жінок, у лютому 2008 р. Генеральний Секретар ООН Пан Гі Мун оголосив про початок проведення кампанії «Разом покінчимо з насиллям щодо жінок», яка розрахована на декілька років і направлена на попередження і ліквідацію насильства щодо жінок і дівчат в усьому світі. У 2012 р.

Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію «Активізація зусиль щодо ліквідації усіх форм насильства стосовно жінок», в якій закликала держави, регіональні, субрегіональні організації щодо посилення співпраці й об'єднання зусиль у сфері протидії насилля стосовно жінок (A/RES/ 67/144 від 20 грудня 2012 р.) [8].

Враховуючи вищевказане слід констатувати, що з моменту заснування ООН як універсальної міжнародної організації, створено ґрунтовну правову основу у сфері захисту прав жінок. Зважаючи на існуючу проблематику насилля щодо жінок у різних сферах відносин, під егідою організації розроблено акти з протидії цьому негативному явищу, відповідно до яких держави-учасниці зобов'язуються прийняти на національному рівні відповідні законодавчі акти та передбачити відповідальність за скоєння таких протиправних дій; забезпечити справедливе розслідування за участі жінок-жертв насилля та відшкодування завданої шкоди. Спільні дії у цьому напрямку сприятимуть утвердженню віри жінок у захищеність від свавілля та протиправних діянь, встановлення справедливості і покарання винних осіб.

Список бібліографічних посилань

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
2. Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_794.
3. Венская декларация и Программа действий. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/viendec93.shtml.
4. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162.
5. Декларация об искоренении насилия в отношении женщин. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/violence.shtml.
6. Типовые стратегии и практические меры по искоренению насилия в отношении женщин в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/52/86>.
7. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791.
8. Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2012. URL: <https://undocs.org/A/RES/67/144>.

УДК 340.1

Дмитро Вікторович СЛИНЬКО,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та
історії держави і права факультету № 1,
Харківський національний
університет внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7960-615X>

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ГАЛУЗІ ПРАВА

Галузь права є категорією історичною, оскільки виникнення тих чи інших галузей права об'єктивно обумовлене і пояснюється природою самої системи права. Виникнення і формування галузей права відбувається під впливом як об'єктивних так і суб'єктивних чинників. Галузь права виступає юридичною конструкцією, існування якої пов'язується із системою права та його внутрішньою будовою. Загальновизнаними критеріями поділу права на галузі вважаються предмет та метод правового регулювання [1, с. 639]. У той же час представники загальнотеоретичної та галузевих наук відзначають, що кожній галузі права притаманний правовий режим.

Сукупність юридичних рис галузі в цілому визначається як правовий (юридичний) режим. Під ним слід розуміти особливу цілісну систему регулятивного впливу, яка характеризується специфічними засобами регулювання – особливим порядком виникнення, формування змісту прав і обов'язків, їх здійснення, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, що поширюються на цю сукупність норм [2, с. 105]. Хоча рівень специфіки галузевих режимів може бути різним (вони можуть бути генеральними, видовими, спеціальними), кожна галузь права з юридичного боку відрізняється в правовій системі саме режимом регулювання. С. С. Алексєєв зосередив увагу на таких якостях правового режиму, які стосуються виключно юридичного конструювання у механізмах правового впливу на складний процес виникнення та існування змісту прав і обов'язків. Загальнотеоретичне опрацювання правових режимів здійснив В. Б. Ісаков, запропонувавши використання цієї категорії у дослідженні системи права [3, с. 35–39].

Сьогодні у вітчизняній юриспруденції під правовим режимом галузі права розуміється особливий, закріплений нормами права соціальний порядок, який визначається співвідношенням правових засобів, що його забезпечують [4, с. 357–358].

Підтримавши ідею С. С. Алексєєва та В. Б. Ісакова про те, що для кожної галузі права є характерним свій режим регулювання, де

концентруються не лише особливості галузевого методу, але й особливий соціальний статус відносин, що становлять предмет правового регулювання, Ю. М. Оборотов розглядає правовий режим більш широко, звертаючи увагу на можливість розмежування у рамках галузі загального та спеціального режимів [5, с. 40–41].

О. С. Лисенкова, досліджуючи поділ права і законодавства на галузі через призму структурно-функціональної характеристики системи законодавства, підтримує ідею виокремлення в системі права галузей на підставі методу правового регулювання, який, на її думку, становить особливий юридичний режим регулювання і є характеристикою змісту об'єктивного права, та утворення галузей системи законодавства за рахунок особливостей предмета правового регулювання — суспільних відносин [6, с. 9]. Важко погодитися з такою думкою, обґрунтування якої зосереджується виключно на досить штучному розмежуванні права та законодавства як змісту та форми об'єктивного права [7, с. 29]. Окрім цього, необхідно зазначити правильність висловленої в літературі позиції про наукову некоректність ототожнення метода правового регулювання через його широке тлумачення з юридичним режимом правового регулювання [8, с. 32–35].

Ґрунтовну розробку проблеми правового режиму проведено Е. Ф. Шамсумовою, яка вбачає у правовому режимі особливий порядок законодавчого врегулювання діяльності суб'єктів права у різноманітних сферах суспільних відносин або на визначених об'єктах [9, с. 71–72].

Варто погодитися з думкою А. С. Спаського про те, що правовий режим повинен відображати специфіку (атмосферу) правового впливу, в якій існують інші елементи правової системи, бути правовою формою їх функціонування [10, с. 30].

Змістовно правовий режим утворюють елементи, які постійно задіяні у розкритті регуляторної сутності права. Без сумніву, такими елементами є: 1) об'єктивована сфера дії права — визначена у соціальному просторі сукупність суспільних відносин, які становлять предмет правового регулювання; 2) системний, взаємообумовлений логічними зв'язками набір способів, прийомів регуляторної дії права на визначену сукупність суспільних відносин — метод правового регулювання; 3) певний соціально-значущий результат дії права, яким є мета правового регулювання [7, с. 30].

Правовий режим пронизує наскрізь матерію права, формуючи його систему та визначаючи у її складі певні нормативні утворення із системними ознаками — галузі, підгалузі, інститути, субінститути.

Отже, правовий режим є доктринальною категорією, яка визначає

інституціонально-функціональну природу правової матерії, змістовно включає предмет, метод та мету правового регулювання, виконуючи визначальну роль у побудові системи права, у правостановленні та правореалізації, характеризуючи право як нормативно-інституційований соціальний регулятор [11, с. 219–20].

Таким чином, сутнісні ознаки галузей права визначають їх правовий режим, який органічно поєднує лише йому властиві предмет, метод, мету правового регулювання. Правовий режим галузей права дозволяє визначити їх види у цілісній національній системі права.

Список бібліографічних посилань

1. Мінка Т. П. Поняття правового режиму адміністративного права. *Форум права*. 2012. № 1. С. 639–643. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_99
2. Алексеев С. С. Теория права. 2-е изд., стер. Москва : БЕК, 1994. 224 с.
3. Исаков В. Б. Правовые режимы и их совершенствование. XXVII съезд КПСС и развитие теории права: межвуз. сб. науч. трудов. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т., 1982. С. 35–39.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
5. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права (прагматичний курс): екзамен. довідник. Одеса : Юрид. літ., 2005. 348 с.
6. Лисенкова О. С. Система законодавства України: структурно-функціональна характеристика : автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2001. 17 с.
7. Богуцький П. П. Військове право в системі права України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2009. 196 с.
8. Клименко К. Историко-философські та правові основи методології правового регулювання суспільних правовідносин. *Право України*. 2007. № 3. С. 32–35.
9. Шамсумова Э. Ф. Правовые режимы (теоретический аспект) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 2001. 213 с.
10. Спаський А. Категорія «правовий режим»: підходи до інтерпретації. *Право України*. 2008. № 4. С. 27–31.
11. Слинько Д. В. Юридичний процес: історія, теорія, практика : монографія. Харків : НТМТ, 2017. 415 с.

УДК: 340.113.2

Микола Володимирович СТАРИНСЬКИЙ,

доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри міжнародного,
європейського права та цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-26615639>

**ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ
НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА**

Розвиток будь-якого суспільства залежить від багатьох факторів головними з яких є застосування ефективних засобів регулювання його функціонування. На сьогодні одним з найбільш ефективних засобів регулювання суспільних відносин є право, яке варто сприймати як свободу індивіда, що надана і обмежена нормою права встановленою зовнішнім авторитетом і виконання якої забезпечене силою його примусу. В такій інтерпретації формою прояву права є система нормативних актів, що прийняті у встановленому порядку уповноваженими органами, дотримання яких забезпечується силою державного примусу.

Сьогодні в Україні приймаються десятки законів, які мають вирішити велику кількість проблем наших громадян. Аналіз змісту цих законів дає можливість говорити про їх доцільність та прогресивність в сучасних умовах. Разом з тим, практика їх застосування показує, що вони не досягають поставленої мети та не вирішують або лише частково вирішують існуючі проблеми. Виникає закономірне питання, чому прийняті норми не досягають результату, що запрограмований законодавцем, і як результат, знижується ефективність правового регулювання суспільних відносин.

Аналіз чинних нормативних актів України, а також практики правозастосування, дає можливість висунути тезу про те, що у вітчизняній правовій системі існують засоби нейтралізації правових норм, що використовуються свідомо чи несвідомо. Враховуючи це, а також наявність такого явища як нейтралізація правових норм ми можемо сформулювати основні теоретичні положення нейтралізації норм права.

Концепція нейтралізації норм права базується на положеннях про правові норми та їх вплив на суспільні відносини.

Сьогодні в теорії права норма вже практично повністю склалось уявлення про норму права як про загальнообов'язкове, формально

визначене правило поведінки, що встановлене або санкціоноване державою, дотримання якого забезпечується силою державного примусу. Таке сприйняття норми права дозволяє обґрунтовано виділити такі її ознаки як те, що: а) це вихідний, головний елемент права, б) спрямована на регулювання конкретних суспільних відносин, в) закріплює міру, зразок (еталон) поведінки, г) обов'язковість дотримання забезпечується силою державного примусу, д) має особливі форми закріплення.

Норма права спрямована на регулювання суспільних відносин. Регулююча роль норми права виражається в тому, що особа (орган, установа) діє у відповідності до її приписів або вимагає від інших осіб (органів, установ) відповідної закріпленої нормою поведінки. Саме в нормі права закріплюються права і обов'язки суб'єктів і можливості їх реалізації. В цьому аспекті варто звернути увагу на роль, яку виконує норма. У випадку коли особа (орган, установа) діє у відповідності до приписів норми вона є мірою, масштабом зразком відносин. У випадку коли особа (орган, установа) вимагає від інших осіб діяти у відповідності до приписів норми, остання виступає як засіб оцінки того чи іншого вчинку як правомірного чи неправомірного. Крім того, норма права є межею, перетин якої може тягнути наслідки у вигляді застосування державного примусу в разі її порушення. Враховуючи це ми цілком обґрунтовано можемо стверджувати, що норма права це не просто констатація факту, не просто рекомендація чи побажання, а державне веління, що має категоричний характер, яке визначає міру можливої і дозволеної поведінки людей в конкретній ситуації. При цьому встановлюючи норми права держава встановлює еталон бажаної для себе і суспільства поведінки, окреслюючи зміст такої поведінки. Також варто звернути увагу на те, що за допомогою норм права держава може не лише встановлювати певні моделі поведінки суб'єктів, а й коригувати її шляхом прийняття нових норм або зміни попередніх. Враховуючи зазначене головним призначенням норм права є, разом з іншими засобами і способами впливу, сприяти функціонуванню суспільства на основі певних еталонів поведінки виражених в праві і закріплених в нормативних актах, що діють на території держави і визнаних в цьому суспільстві. При цьому вся нормотворча та нормозастосовна діяльність держави в особі її уповноважених органів направлена на формування адекватних реальній дійсності правил співжиття, діяльності у відповідності до встановлених нею норм та контроль за дотриманням норм іншими членами суспільства.

В результаті наших досліджень [1, 2, 3, 4, 5] ми прийшли до висновку про те, що нейтралізація норм права це використовувана в

нормотворчій діяльності уповноваженими суб'єктами сукупність засобів та прийомів, за допомогою яких встановлюються перепони для досягнення нормою права результату, що запрограмований нормотворцем.

Головними ознаками нейтралізації норм права є те, що це: а) використовувані в нормотворчій діяльності сукупність засобів та прийомів; б) суб'єктами, які можуть скористатись цими прийомами та засобами, є суб'єкти нормотворчості; в) в результаті використання прийомів та засобів нейтралізації норм права, вона не виконує покладеної на неї функції та не досягає результату, що запрограмований нормотворцем.

Характеризуючи нейтралізацію норм права, особливо варто наголосити на тому, що це є результат діяльності суб'єктів, в компетенцію яких входять повноваження на прийняття норм права. Відповідно до чинного законодавства України такими суб'єктами є:

а) органи законодавчої ініціативи, що здійснюють законотворчу діяльність (Президент України, Верховна Рада України в особі народних депутатів, Кабінет Міністрів України);

б) посадові особи уповноважених державних органів, що здійснюють підзаконну правотворчу діяльність;

в) органи місцевого самоврядування та їх посадові особи;

г) керівні органи і посадові особи недержавних організацій, що наділені правом видавати, відмінити та змінювати локальні нормативно-правові акти;

д) народ у випадку всенародного референдуму.

Говорячи про сукупність прийомів та засобів, що використовуються у нормотворчій діяльності та можуть бути використані для нейтралізації норм права, слід вказати на те, що вони є правовими прийомами та засобами, оскільки відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Враховуючи зазначене, прийоми і засоби та їх використання, передбачені чинним законодавством або санкціоновані ним. При цьому прийомами, які використовуються для нейтралізації норм права є прийоми законодавчої (юридичної) техніки, а засобами — формалізований результат правотворчої діяльності уповноважених суб'єктів у вигляді різноманітних нормативних актів, що містять норми права.

Результатом використання прийомів та засобів нейтралізації норм права є невиконання нормою права функцій та недосягнення

результату який був запрограмований нормотворцем. В цьому аспекті варто виділити дві складові результату нейтралізації норм права, а саме:

а) невиконання функцій нормою права, яка стала об'єктом нейтралізації;

б) недосягнення результату, який був запрограмований нормотворцем.

Враховуючи те, що норми права відповідно до їх функцій є регулятивні і охоронні, то в результаті їх нейтралізації вони не здійснюють регулювання суспільних відносин, які б мали регулювати або не запускають охоронний механізм.

Недосягнення результату, який був запрограмований нормотворцем проявляється в тому, що норма права: а) діє, але без очікуваним результатом; б) її дія направлена не на ті суспільні відносини, які планувалось врегулювати; в) в результаті її дії здійснюється трансформація (зміна чи заміна) типу правового регулювання суспільних відносин.

Безумовно ми свідомі того, що зазначене є лише основними теоретичними положення про таке юридичне явище як нейтралізація норм права і це лише початок і невелика частка знань про неї. Проте, на наше переконання, більш фундаментальні знання та інтенсивні дослідження нейтралізації норм права є надзвичайно важливими для тих, хто розробляє та застосовує закони, оскільки саме вони дають можливість прогнозувати майбутню ефективність реалізації норм права і досягати належного результату.

Список бібліографічних посилань

1. Starinskyi M.V. Neutralization of legal norm as factor that adds complexity to national legislation being adapted to the laws of the European Union. «Particulatele adaptarii legislatiei Republicii Moldova si Ucrainei la Legislatia Uniunii Europene». Conferinta internationala stiintifico-practica «Particulatele adaptarii legislatiei Republicii Moldova si Ucrainei la Legislatia Uniunii Europene», 23–24 martie, 2018. P. 51–53.

2. Старинський М. В. недосягнення нормою права результату, що запрограмований нормо творцем як наслідок нейтралізації норм права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Бриспруденція. 2017. №30 Том 1. С. 4–7.

3. Старинський М. В. Нейтралізація норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 45. Том 1. 2017. С. 35–37.

4. Старинський М. В. Результат дії норми права, що запрограмований нормо творцем: загальна характеристика. *Розвиток адміністративного законодавства в умовах реформаційних процесів в Україні: зб. наук. праць*.

Матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Київ, 27 жовтня 2017 р.). К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2017. С.80–83.

5. Старинський М. В. Щодо засобів і прийомів нейтралізації норм права в приватних правовідносинах. *Проблеми цивільного права і процесу* : тези доповідей учасників науково-практичної конференції присвячена світлій пам'яті О. А. Пушкіна 25 травня 2018 р. / МВС України, ХНУВС, Харківський обласний осередок «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2018. С. 111–113.

УДК 343.9

Олександр Миколайович ХРАМЦОВ,

доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0137-2626>

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ СПІВУЧАСНИКІВ

Традиційно насильство досліджується як категорія Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність, а саме як ознака об'єктивної сторони злочину. Разом з тим, фізичне і психічне насильство є категоріями Загальної частини такого законодавства. Так вони спостерігаються в діях співучасників злочинів (підбурювача, пособника, співвиконавця). Вони притаманні і поведінці осіб, яка відноситься до обставин, що виключають злочинність діяння. У цьому випадку значення кримінального насильства проявляється в наступному: воно є підставою для наявності у особи права певним чином діяти (необхідна оборона, крайня необхідність, затримання злочинця тощо); воно виступає підставою для застосування «безмежної» необхідної оборони (ч. 5 ст. 36 КК України); його наслідки визначають особливості кримінальної відповідальності та покарання у разі перевищення відповідних меж. Істотне значення фізичне та психічне насильство має і в обставинах, що пом'якшують та обтяжують покарання винних осіб. Зокрема, воно характеризує погрозу, примус до злочинних дій або використання залежності особи від злочинця.

Насильницькі дії є джерелом виникнення сильного душевного хвилювання, яке призводить до вчинення злочину. Його наслідки, в першу чергу, характеризують тяжкі та особливо тяжкі наслідки злочину. Фізичне та психічне насильство характеризує жорстокість та особливу жорстокість злочину.

Дана робота присвячена проблемам кваліфікації насильства в діях одних співучасників злочину, які спрямовані на залучення до злочину інших співучасників.

У статті 26 КК України надається наступне визначення поняття «співучасть у злочині»: це умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Ці суб'єкти часто виконують різні ролі, але їхні дії (бездіяльність) спрямовані на досягнення спільного для всіх результату.

Частина 2 ст. 27 КК України визнає виконавцем (співвиконавцем) особу, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений Кримінальним кодексом. Останній випадок належить до так званого «непрямого спричинення». У цьому разі виконавець особисто не виконує дій, які утворюють об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК або особисто виконує лише частину таких дій. Іншу їхню необхідну частину або всі такі дії виконують особи, які, через певні, передбачені законом обставини, не підлягають кримінальній відповідальності: малолітній; неосудний; особа, яка діє під впливом фізичного насильства, погроз або наказу, якщо воля особи, яку примушують, відсутня і її звільнено від кримінальної відповідальності; особа, яка діє в умовах помилки, яка виключає її відповідальність або припускає караність лише за необережний злочин.

Таким чином, фізичне та психічне насильство, що заподіюється іншій особі, яка у випадках, передбачених законодавством про кримінальну відповідальність, не визнається суб'єктом злочину, перетворює особу, яка вчиняє такі дії, на виконавця злочину. Окрім того, потребують окремої кваліфікації зазначені насильницькі дії. Тобто має місце ідеальна сукупність злочинів.

У науці існує думка про те, що регулювання «непрямого спричинення» в межах інституту співучасті є необґрунтованим, тому що останнє створює самостійний інститут [1, с. 346]. І. І. Митрофанов та А. М. Притула зазначають, що злочинну діяльність непрямого виконавця злочину, який не відповідає за своїми показниками ознакам виконавця злочину, необґрунтовано включено до ч. 2 ст. 27 КК: непрямий виконавець не виконує особисто діяння, що становить об'єктивну сторону злочину, і використовує особу, яка не підлягає кримінальній відповідальності, тому в цьому випадку немає співучасті у злочині відповідно до ст. 26 КК України [2, с. 53]. Ми із цим не погоджуємося. Для урегулювання цього питання не слід створювати

окремий припис. Воно може вирішуватися в межах загальних норм про співучасть, до речі, як і інші спеціальні питання відповідальності за співучасть.

Другим видом співучасника, в діях якого спостерігаються ознаки фізичного або психічного насильства, є підбурювач до вчинення злочину. Згідно із ч. 4 ст. 26 КК України, підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або в інакший спосіб схилила іншого співучасника до вчинення злочину. Фахівці називають його «інтелектуальним автором злочину».

Дійсно, діяльність підбурювача відрізняється від діяльності інших співучасників тим, що саме він викликає бажання в останніх вчинити злочин. Методи та засоби, якими користується підбурювач, є різними і залежать багато в чому від суб'єктивних особливостей як підбурювача, так і осіб, яких він підбурює, характеру їхніх взаємовідносин тощо.

У законі про кримінальну відповідальність не подано вичерпного переліку дій підбурювача. Але називаються найбільш поширені його види. Ми підтримуємо позицію Н. О. Гуторової, яка зазначає, що досить складно визначити в абстрактному плані дієвість того чи іншого способу підбурювання [3, с. 54].

У науці кримінального права немає і єдності позиції з приводу того, потрібно чи ні в законі визначати види підбурювання. Попередній Кримінальний кодекс України давав таке визначення терміна «підбурювач»: це особа, яка схилила до вчинення злочину. Тобто не встановлювалися конкретні засоби підбурювання до вчинення злочину. На наш погляд, така позиція є більш правильною. Зрозуміло, що найкращою є ситуація, коли в законі міститься вичерпний перелік дій підбурювача, що дозволяє запобігти вузькому чи розширеному тлумаченню закону в теорії та практиці. Але, разом з тим, традиційна позиція полягає в тому, що способи підбурювання є настільки різноманітними, що їх не можна формалізувати.

Іншу думку має А. П. Козлов. Він наголошує на тому, що в законі можна надати вичерпний перелік способів підбурювання. Вчений виділяє декілька родових понять, які визначають способи підбурювання. На його думку, підбурювачем є особа, яка схилила іншу особу до вчинення злочину шляхом примусу із застосуванням фізичного або психічного насильства, або вимоги (наказу, доручення), або переконання із застосуванням поради, прохання, обіцянки вигоди (підкуп, статевий зв'язок, просування по службі, інше покращення особистих відносин) [4, с. 139]. Але вченому все ж таки не вдалося

надати вичерпний перелік дій підбурювача, оскільки у своєму визначенні він вживає слово «інше».

На наш погляд, у законодавстві України слід відмовитися від хоча б приблизного переліку засобів підбурювання. Це дозволить правозастосовним органам у кожному конкретному випадку визначати засіб підбурювання з урахуванням цілої низки факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру. Вважаємо, що термін «схилила» є найбільш вдалим у випадку формулювання ознак підбурювання. На підставі цього запропоновано авторську редакцію частини 4 ст. 27 КК України: «Підбурювачем є особа, яка схилила іншого співучасника до вчинення злочину».

Підводячи підсумки слід зазначити наступне:

- кримінальне фізичне та психічне насильство є категоріями як Особливої, так і Загальної частини законодавства про кримінальну відповідальність;

- насильство притаманне діям співучасників, які здійснюються з метою залучення інших осіб для спільного вчинення злочину;

- у всіх випадках повинна даватися належна кримінально-правова оцінка насильницьких дій;

- такі дії в окремих випадках потребують додаткової кваліфікації по нормам, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення насильницьких та інших злочинів;

- необхідні зміни і доповнення в законодавство про кримінальну відповідальність, яке визначає дії співучасників злочину, разом з тим є недоречними пропозиції про виділення в окремі норми випадків так званого «опосередкованого спричинення».

Список бібліографічних посилань

1. Курс уголовного права в 5 т. Т.1: Общая часть. Учение о преступлении: учеб. для ВУЗов. / под. общ. ред. Н.Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва : Зерцало-М, 2002. 556 с.

2. Митрофанов І.І., Пritула А. М. Співучасть у злочині : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2012. 205 с.

3. Гуторова Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины : учеб. пособ. Харьков : ХНУВД. 102 с.

4. Козлов А.П. Соучастие: традиции и реальность: учеб. пособ. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2001. 362 с.

Розділ III

ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ ОБГОВОРЕННЯ (ч.2)

УДК 35.072.6

Юлія Сергіївна БАХТИНА,

викладач кафедри правових дисциплін
Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ»МАУП»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1669-3035>

ФУНКЦІЇ МОНІТОРИНГУ ТА КОНТРОЛЮ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ: СПІВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Поняття «моніторинг» стало використовуватися давно, приймаючи в різні часи різні смисли. Але завжди дане поняття було пов'язано з контролем, наглядом за якимись явищами, подіями і діями [1, с. 320]. Функція контролю полягає в аналізі та порівнянні фактичного становища в певній сфері соціального життя з вимогами, що були висунуті, відхилень під час виконання поставлених завдань і причин виявлених розбіжностей. Контроль є найважливішою функцією управління та засобом забезпечення законності у сфері державного управління, він має сприяти підвищенню результативності та ефективності управлінської діяльності [2, с. 72].

Щодо моніторингу як функції управління, слід сказати, що він є складовою діяльності управління, яка забезпечує її необхідною інформацією. Адже управління являє собою систему різноманітних функцій, кожна з яких повинна підкріплюватися певною інформаційною базою. Управлінський моніторинг — перш за все той, який використовується для прийняття управлінського рішення, який може бути необхідний керівництву організації для реалізації управлінських функцій [3, с. 26].

У державному управлінні, як одному з видів соціального управління, моніторинг являє собою систему постійного спостереження за найважливішими поточними результатами, умовами і параметрами розвитку державного управління в розрізі окремих його сегментів з метою коригування та прогнозування [4, с. 12]. Метою моніторингу є збір, вивчення і підготовка інформації для прийняття і аналізу оперативних рішень. Це обумовлює дві особливості, яким повинен задовольняти моніторинг як система збору та обробки інформації:

цільова спрямованість інформаційних процесів і максимальна об'єктивність отриманих висновків на кожній стадії обробки даних.

Моніторинг дуже схожий на контроль, але моніторинг потребує додержання максимальної об'єктивності й достовірності отриманої інформації, саме тому він проводиться за спеціальними технологіями незалежними (зовнішніми) дослідниками, на відміну від контролю. Отримана в ході контролю інформація має констатуючий характер, вона чітко персоніфікована, а от моніторингова інформація завжди подається для ознайомлення в узагальненому вигляді, містить дані про загальні тенденції, закономірності перебігу процесів [5, с. 253–254]. Крім того, моніторинг є нейтральною системою, на відміну від контролю, який пов'язаний з мотивацією поведінки, зацікавленими відносинами між керівниками та підлеглими. Контроль покликаний фіксувати увагу як керівників, так і виконавців на досягненні ключових показниках планування і програмування в певні моменти і періоди часу [6].

Управлінський моніторинг дає підстави для проведення контролю, тобто результати моніторингу відслідковуються як в порівнянні зі стандартами, так і в порівнянні з попередніми показниками. Тому моніторинг може частково взяти на себе функцію контролю і здійснювати зворотний зв'язок між реальним станом справ і планованими показниками [3, с. 84]. Отже, моніторинг та контроль тісно пов'язані між собою. Проте як вони співвідносяться між собою?

А. Акмалова та Д. Капіцина приходять до висновку, що правовий моніторинг виступає як вид контрольної діяльності, тобто частотний (періодичний або постійний) її різновид, який доповнює контроль як функцію управління. Це особливий стан (вид) контролю, коли об'єктом спеціального систематичного спостереження (відстеження) і аналізу стають динаміка і якість діяльності суб'єктів, її нормативне регулювання [7, с. 15].

Моніторинг доцільно застосовувати при контролі над станом правового регулювання суспільних відносин як вид однієї з головних функцій держави — контрольної функції. Моніторинг ефективності законодавства, на думку Н. Червинської, є методом державного контролю, забезпечує законність і правопорядок шляхом виявлення небажаних наслідків дії закону або порушення закону, вироблення найбільш ефективних способів їх усунення, а також формування пропозицій щодо застосування заходів впливу щодо порушників закону [8, с. 237].

Виходячи з цього, постає питання: чи може моніторинг бути видом, формою, методом, технологією контролю одночасно? Трактуючи моніторинг як відносно самостійний вид контролю, не скасується можливість застосування моніторингу і як одного з методів правового контролю, а разом як його технології. За словами І. Онищука, сутність моніторингу полягає не в контролі над системою нормативно-правових актів, а в аналізі законодавства в тісному взаємозв'язку з правозастосовною

практикою на предмет виявлення тенденцій та проблем його реалізації. Ця діяльність не повинна виступати в ролі методу здійснення контрольної функції держави. Правовий моніторинг лише забезпечує інформацією щодо протікання правового циклу. Таким чином, він також приходить до висновку, що моніторинг є видом правового контролю. Хоча подекуди, коли моніторинг в значній мірі формалізований та слугує для реалізації особливих завдань, у «вузьких» спеціалістів виникає спокуса вважати його самостійним видом [9, с. 354].

Ми можемо зробити висновок про те, що моніторинг тісно співвідноситься з контролем, обидва виступають функціями державного управління. Головною метою функції контролю є блокування відхилень діяльності суб'єкта управління від заданої управлінської програми, а при виявленні аномалій — приведення управлінської системи в стійкий стан за допомогою всіх наявних регуляторів. Контроль служить джерелом інформації про процеси, що відбуваються, він спрямований на підтримку законності та порядку, охорону свободи й дотримання прав громадян. Функція контролю наявна на будь-якій стадії організації державного управління. Вона не поглинається іншими і не є допоміжною, а пронизує усі інші, активно впливає на них, корегує і навіть формує нові напрямки управлінської діяльності. Контроль дозволяє отримати значний обсяг інформації, аналіз якої допомагає знайти найбільш доцільні та раціональні рішення з питань подальшого розвитку різних сфер [10, с. 13].

Правовий моніторинг — вид правового контролю, що поєднує інформаційний (демонстраційний), аналітичний, інтерпретаційний, експертний, прогнозний, систематизаційний супровід правотворчості і правозастосування, який передбачає періодичне (постійне) відстеження динаміки і статичні правових відносин і норм, взаємодія формалізованого правотворчості і правозастосування [7, с. 18]. Необхідність виділення моніторингу як функції управління викликана не тільки проблемами і суперечками навколо сутності самого цього поняття, а й тим, що моніторинг сприяє вдосконаленню процесу управлінської діяльності.

Підсумовуючи наше дослідження, слід констатувати, що моніторинг і контроль як функції управління тісно взаємозв'язані. Вони пронизують одна одну, в науковій літературі зустрічаються точки зору, згідно яких моніторинг — це вид, форма чи метод контролю. Проте не потрібно не дооцінювати самостійність моніторингової функції, яка має специфічні, властиві тільки їй риси, що дозволяє розмежовувати контроль та моніторинг в рамках державного управління.

Список бібліографічних посилань

1. Шадрина Л. Ю. Социологический мониторинг как средство информационного сопровождения оценки эффективности социальных технологий. *Известия РГПУ им. А.И. Герцена*. 2010. №126. С.319–325.
2. Головкін О. В. Поняття та зміст державного контролю у сфері охорони довкілля в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С.70–77
3. Рычихина Э. Н. Мониторинг как общая функция управления : монография. Ухта : УГТУ, 2008. 140 с.
4. Гбур З. В. Вдосконалення моніторингу в системі державного управління : автореф. дис ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02. Львів, 2007. 20 с.
5. Проценко І. І., Гудименко К. М. Моніторинг як інструмент визначення якості освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 4 (48) С.247–255.
6. Короткий курс лекцій з дисципліни «Антикризове управління». URL: https://studme.com.ua/17990717/ekonomika/monitoring_kontrol.htm#52 (дата звернення 29 березня 2019 року).
7. Акмалова А. А., Капицына Д. В. Мониторинг как вид правового контроля в системе государственного и муниципального управления. *Arg administrandi (Искусство управления)*. 2012. № 2. С. 13–26
8. Червинская Наталья Мониторинг эффективности законодательства. *Legea și viața. Noiembrie*. 2013. 234–237
9. Онищук І. І. Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади : дисер. ... доктора юрид. наук, спеціальність: 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, Київ. : Національна академія внутрішніх справ. 2018. 554 с.
10. Гарашук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : автореф. дис ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків. 2003. 34с.

УДК 342.2

Наталія Василівна БОЧАРОВА,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових
дисциплін Дніпровського гуманітарного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9256-9493>

КАТЕГОРІЯ «КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ» В СИСТЕМІ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

В останні роки публікується достатньо велика кількість досліджень, пов'язаних з проблемами конституціоналізації. Разом з цим в науковій літературі і досі не існує єдиної чіткої дефініції поняття «конституціоналізація». Спеціалісти відмічають наявність різних характеристик і різного бачення цього юридичного феномену [1].

Тривалий час конституціоналізація як правова категорія пов'язувалась переважно з прямою дією конституції і особливими властивостями конституційних норм, які діють спільно з нормами галузевого законодавства і впливають на них. Зараз змістовні рамки процесу конституціоналізації розширилися і мова йде про всеосяжний процес конституціоналізації правової системи в цілому, включаючи правовий порядок [2].

У вітчизняному правознавстві теоретичний аналіз змісту конституціоналізації першим зробив видатний вчений, засновник одеської школи конституційного права М.П.Орзіх. Він визначив методологічні підходи до дослідження цього багатоаспектного правового явища, які полягають у врахуванні таких сутнісних ознак конституціоналізації: 1) це складні процеси забезпечення конституційної законності, тобто конституційності у сенсі відповідності конституції дій або бездіяльності суб'єктів права, нормативно-правових актів та актів правозастосування, 2) наявність належної конституційної свідомості на рівні правової ідеології та психології, 3) конституційна інженерія як конституційне конструювання (у нормальних умовах або конфліктній чи кризовій ситуації), 4) конституційна технологія тобто надбання суб'єктами права конституційних умінь та навичок, 5) стала конституційна практика, що передбачає звернення не тільки до діючих у конституційно-правовій реальності юридичних постулатів (на рівні догми права) та конституційної ідеології (у широкому розумінні), але ж до презумпцій, традицій та звичаїв, навіть конституційно-правових фікцій, поза яких конституційна практика неможлива [3, с. 4].

Тобто конституціоналізація передбачає насиченість конституційними нормами та принципами усіх сфер соціально-правового буття суспільства.

Провідний фахівець з конституційного права на Заході професор А.Петерс також поєднує конституціоналізацію з функціонуванням правових систем [4]. Потреба в конституціоналізації обумовлена необхідністю забезпечення єдності правового регулювання і стабільності правової системи, тому вона має всеосяжний характер, а її учасниками виступають всі суб'єкти правотворчого, правозастосовчого і правореалізаційного процесу.

О.В.Стрельцова доповнює і уточнює положення про конституціоналізацію як відображення тенденції юридизації суспільного життя на сучасному етапі, що передбачає активне поширення конституційно-правових засобів на систему регулювання суспільних відносин, так би мовити «захоплення» все нових сфер і галузей, а також збільшення значущості конституційних регуляторів для

правового впливу на них [5, с. 92]. Білоруська дослідниця Т.С.Масловська пов'язує процес конституціоналізації з впливом суспільних процесів на конституційні тексти, які розширюють об'єкти конституційного регулювання під впливом науково-технічного прогресу [6].

Серед робіт зарубіжних дослідників звертає на себе увагу характеристика сутності конституціоналізації, яка дана в роботі М. Лафліна (Loughlin) «Що таке конституціоналізація?», опублікованій у популярному на Заході збірнику «Сутінки конституціоналізму» [7]. Конституціоналізація як юридична категорія, підкреслює дослідник, тісно пов'язана з поняттями «конституція» і «конституціоналізм», а її доктринальний аналіз залежить від характеру інтерпретації цих категорій. Лафлін виділяє два типи (види) конституціоналізації в сучасному праві — внутрішня конституціоналізація (domestic constitutionalisation) і наднаціональна конституціоналізація (supranational constitutionalisation). У соціологічному сутнісному плані внутрішня конституціоналізація може одночасно розглядатися і як соціальна

філософія, і як соціальний рух. У якості першої вона знаменує піднесеність (elevation) конституційних норм, що виражають принципи ліберального конституціоналізму. Як соціальний рух конституціоналізація пов'язана з «новим державним управлінням (new governance)», заснованим на менеджменті публічних цінностей, базисом якого є конституційні норми про підзвітність і відповідальність уряду і права людини.

Серед вчених — конституціоналістів, при всіх відмінностях у відтинках характеристик сутності конституціоналізму, склався певний консенсус у трактуванні видів здійснення конституціоналізації. Виділяються два види конституціоналізації правового порядку — нормативно-законодавчий і нормативно-інтерпретаційний. Це означає, що конституціоналізація може здійснюватися 1) в результаті діяльності органів законодавчої влади та інших суб'єктів, уповноважених приймати нормативно-правові акти, 2) в результаті діяльності судів під час тлумачення конституції і законодавства і при вирішенні спорів. Останнє положення тривалий час зводилося лише до діяльності конституційних судів. Конституційний суд розглядався як єдиний легітимний суб'єкт конституціоналізації. У новітніх публікаціях все активніше ставиться питання про судовий нормоконтроль в цілому в процесі конституціоналізації правової системи [8, с. 227].

Розглядаючи особливості сучасного конституційного права, М.С.Бондарь відзначає істотне розширення сфери конституціоналізму і в зв'язку з цим поширення процесів конституціоналізації на

найрізноманітніші галузі державно-політичного, соціально-економічного та культурного життя. Внаслідок цього конституційне право стає галуззю публічно-приватного права. Дещо відрізняється від позиції М.С.Бондаря щодо конституціоналізації приватного права міркування С.А.Авакьяна. «Конституціоналізація, — пише він, — це не вторгнення конституційного права у приватне. Це лише предтеча регулювання, що складається в зведенні на рівень основного закону ключових постулатів, які спочатку потрапили в приватне право» [9]. Логіка процесу правотворення полягає в тому, що багато правил потрапляли у розряд приватно-господарського спілкування, закріплювалися у галузевому праві, а з часом ставали нормами вищого рівня — конституційного. Тому ніякої експансії конституційного права у галузеві норми немає. Загальний висновок С.А.Авакьяна зводиться до того, що не виникає підстав для того, щоб іменувати конституційне право публічно-приватним правом, а також характеризувати приватне право, і перш за все цивільне право, приватно-публічним правом.

Висновки. В науці конституційного права сформувався в загальних рисах концепт конституціоналізації, який є складовою частиною теорії конституціоналізму. Із терміно-поняття (за М.П.Орзіхом [10, с. 118]) конституціоналізація розвинулась до сталої категорії конституціоналістики. На сьогоднішній день існує плюралізм думок і визначень стосовно змісту структурної побудови та способів здійснення конституціоналізації. В той же час серед науковців досягнутий консенсус відносно масштабів цього явища (йдеться про охоплення конституціоналізацією всієї правової системи), а також значущості для подальшого конституційного розвитку країн. Потребує подальшого вивчення низка проблем, як то: взаємозв'язок між конституціоналізмом і конституціоналізацією; особливості інтерпретаційної конституціоналізації; конституціоналізація діяльності органів державного управління і галузевого законодавства тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Марцеляк О. Роль науки конституційного права в конституціоналізації правової системи України / О.Марцеляк. Право України. 2016. №6. С.79–87; Стрельцова О. В. Конституціоналізація як доктринальна категорія: концептуальний аналіз / О.В.Стрельцова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2016. № 1 (102). С. 27 — 31; Кузьмин А. Г. Конституціоналізм, конституціоналізація, конституційна законність: к вопросу о соотношении категорий / А.Г.Кузьмин. Российский судья. 2014. № 9. С. 14–20; Стрельцова О. В. До питання про співвідношення категорій «конституціоналізація», «конституційно-правове регулювання» та «реалізація конституції» / О.В.Стрельцова. Вісник

Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2015. Вип. 2 (101). С. 82–85.

2. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : моногр. / Т. С.Подорожна ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К. : Юрінком Інтер, 2016. 536 с.

3. Конституція України у судових рішеннях / М. П. Орзіх, А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький К. : Юрінком Інтер, 2011.

4. Peters A. Constitutionalisation / Anne Peters// Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper No. 2017–08/ — URL: <https://ssrn.com/abstract=2941412> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2941412>

5. Стрельцова О. В. Конституціоналізація як відображення тенденції юридикації суспільних відносин (теоретичний аспект) / О.В.Стрельцова// Часопис Київського університету права. 2015. №1.

6. Масловская Т. С. Некоторые направления конституционных изменений в зарубежных странах на современном этапе / Т. С. Масловская // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2012. № 3. С. 54–62.

7. Loughlin, M. What is Constitutionalisation? / Martin Loughlin // The Twilight of Constitutionalism?/Ed. by Petra Dobner and Martin Loughlin. Oxford; New York: Oxford University Press, 2010. P.47–69.

8. Подорожна Т. С. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України : монографія / за ред. і з передм. проф. Н. М. Пархоменко. Львів: ПАІС, 2014.

9. Авакьян С. А. Основные тенденции современного развития конституционного права/ С.А.Авакьян// Конституционное и муниципальное право. 2017. №4. С.3–7.

10. Орзіх М.П. Конституціоналістика у складі юридичних термінопонять / М.П.Орзіх // Наукові праці ОЮА. 2009.

УДК 342.1

Олександр Олександрович БОЯРСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук,
докторант Інституту законодавства
Верховної Ради України
ORCID: <http://albojarsky@ukr.net>

РОЛЬ ЛОКАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ В УТВОРЕННІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

1. Утворення інституту місцевого самоврядування на теренах Української держави та його конституційно-правова легалізація (див.: ст. 7 і Розділ XI Конституції України [1]) є революційною подією в феноменології державотворення, бо така подія, по-перше, пов'язана з визнанням державою відповідних устремлінь, потреб та інтересів екзистенційного характеру, що продукують локальні спільноти, що

мешкають на території відповідної держави в рамках територіального колективу (громади) (далі: ТГ); по-друге, з легалізацією таких устремлінь, потреб та інтересів шляхом створення відповідного масиву законодавчих актів, включаючи й відповідні положення конституцій держав; по-третє, з легалізацією самої локальної спільноти шляхом надання їй відповідної правосуб'єктності також в конституції та законодавстві держави, що робить ТГ повноцінним суб'єктом національного правопорядку; по-четверте, в процесі децентралізації повноважень публічної влади в обов'язковому порядку передбачено розмежування і перерозподіл таких повноважень на рівень місцевого самоврядування, що сприяє не тільки підвищенню ролі ТГ як споживача та об'єкта-суб'єкта таких повноважень, а й зростанню її ролі в процесі її реалізації.

2. Підтвердженням наведених тенденцій є те, що комплексне вирішення проблем системи місцевого самоврядування та пов'язаної з нею територіальної організації влади шляхом реформування передбачено у відповідному розпорядженні Уряду України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01.04.2014 р. №333-р. [2] Метою цієї Концепції є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективної системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Реформування зазначених інституцій покликане забезпечити створення і підтримку повноцінного життєвого середовища для жителів-членів ТГ, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів жителів-членів ТГ в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, а також узгодження інтересів держави та ТГ.

Звідси, стає зрозумілим, що курс держави на децентралізацію є напрямом скерований на підвищення і вдосконалення ролі і значення ТГ, як локальної спільноти в самоврядних процесах, що здійснюються на локальному рівні соціуму. Отже, досягнення зазначеної системно-комплексної мети планується здійснити насамперед за рахунок створення умов для сталого розвитку ТГ як самостійних та самодостатніх соціальних спільнот, члени яких зможуть захищати власні права та інтереси шляхом участі у вирішенні питань місцевого значення за рахунок організаційної та фінансової самостійності як ТГ, так й органів місцевого самоврядування (далі: ОМСВ).

3. Наведене вище, на нашу думку, є не тільки ключовою умовою, а й індикатором успіху муніципальної реформи в Україні загалом, де локальна спільнота у вигляді ТГ за допомогою використання відповідних демократичних інструментів (різні форми локальної

демократії) і відповідного ресурсного забезпечення (ідеологічного, політичного, фінансового, матеріального, кадрового, організаційного, нормативного тощо) трансформується у могутній фактор не тільки місцевого саморозвитку, а і розвитку всієї демократичної правової державності.

Однак, необхідно наголосити, що досягненню бажаного протистоїть низка перешкод об'єктивної та суб'єктивної властивостей. Так, аналізуючи розвиток більшості ТГ, можна визначити наступні суттєві проблеми їх теперішнього стану:

А) неспроможність членів ТГ до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав, інтересів та досягнення спільних цілей розвитку громади; нерозвиненість форм прямого народовладдя (фактори відсутності колабораційно-вольового підходу до розвитку ТГ та належного розвитку інститутів локальної демократії — як фактори об'єктивно-суб'єктивної властивості. Авт.);

Б) зростання у ТГ соціальної напруги унаслідок корпоратизації ОМСВ, закритості і непрозорості їх діяльності, високого рівня корупції та патерналізму у відносинах з населенням (фактор відсутності транспарентності та належного контролю за діяльністю ОМСВ як фактор суб'єктивної властивості. Авт.);

В) неузгодженість політики місцевих територіальних органів виконавчої влади, їх установ, ОМСВ з реальними інтересами ТГ та відсутність механізмів виявлення зазначених інтересів (фактор наявності полярності інтересів ОМСВ та ТГ, їх конфліктогенності як фактор об'єктивно-суб'єктивної властивості. Авт.);

Г) нерозвиненість у ТГ практики соціальних ініціатив і соціальної економіки з виробництва соціальних, культурних, побутових, медичних, інформаційних та інших послуг для їх членів; невикористання ресурсного потенціалу цього сектору у місцевому розвитку (фактор наявності «соціальної анемії» та відсутності мотивації для активної діяльності в секторі місцевого самоврядування та місцевого розвитку як фактор суб'єктивної властивості. Авт.).

Системний аналіз наведених проблем дає змогу стверджувати, що всі вони перетинаються на існуванні, функціонуванні, розвитку одного суб'єкта — людини, що є членом локальної спільноти (співтовариства), функціонує на рівні місцевого самоврядування у вигляді ТГ та виступає в його межах жителем відповідної території держави, й одночасно членом такої громади. Звідси, формується якісно новий порядок денний в рамках муніципального реформування держави і соціуму — це формування соціально активної людини з суттєвою і високою мотивацією до участі в місцевому самоврядуванні та в

діяльності широкого переліку інститутів локальної демократії, що функціонують на його рівні.

4. Вирішення завдання щодо виховання соціально активної людини з суттєвою і високою мотивацією до участі в місцевому самоврядування є вельми амбітною та складною метою, що може бути реалізованою тільки в умовах правової державності, демократичного державного режиму та з урахуванням настанов соціології щодо становлення, функціонування та розвитку локальних спільнот, а також теорії «малих груп».

В зазначених умовах існування державно організованого суспільства на локальному рівні його функціонування, саме в локальних спільнотах, починають інтенсифікуватися різні форми самоорганізації, що детерміновані екзистенційними устремліннями, потребами та інтересами окремих людей, їх груп, асоціацій у вирішенні питань місцевого життя. Причому слід мати на увазі, що такі питання мають сутнісне значення та представляють колективний інтерес для стабільного існування ТГ. За рахунок процесів самоорганізації в процесі пошуку, визначення та акцентуації питань місцевого життя активізуються основні механізми включення індивідів в активістські практики і способи підтримки відповідного модусу соціальної поведінки, що відображають фактично соціальні настанови щодо вказаних питань в контексті побажання, або демонстрації чи модифікації моделей їх вирішення.

Звідси, у процесі самоорганізації «слабкі» зв'язки, що виникають на рівні одного чи декількох жителів-членів ТГ, або їх невеликої групи — актуалізуються, втілюються у відповідні моделі бажаної поведінки, трансформуючись в «сильні» зв'язки, або ж формуючись в нові зв'язки різного характеру, що охоплюють у підсумку широкі верстви населення — членів ТГ.

Треба враховувати, що відповідними провідниками таких зв'язків, що трансформуються в форми самоорганізації в локальних спільнотах виступають:

а) фактори-виклики (інтенції), що пов'язані з деградацією або ресурсної бази існування та розвитку локальної спільноти, неефективністю діяльності соціальних інститутів самої ТГ або неналежним і неадекватним відображенням в діяльності ОМСВ потреб та інтересів ТГ, і

б) фактори-атрибути, що представляють «природні» для соціуму і людських відносин характеристики (наприклад, зазначене респондентами природне прагнення людей до співпраці, бажання поліпшити ситуацію в місці проживання і т. п., тобто саме те, що

формує у людей мотивацію до участі в місцевому самоврядуванні) [3, с. 153].

При цьому слід враховувати, що основними факторами формування та активізації такої профільної мотивації до участі членів ТГ в місцевому самоврядуванні (фактично, до участі в практиках самоорганізації) виступають спочатку індивідуальні, а потім — усвідомлені колективні дії колабораційної властивості, тобто такі, що скеровані на співробітництво, що включають:

а) прагнення запобігти деградації соціального середовища території проживання, тобто території існування і функціонування ТГ (територіальний фактор. Авт.);

б) потребу допомоги людям, які опинилися у важкій життєвій ситуації, тобто, допомога окремим жителям-членам ТГ (гуманітарний фактор. Авт.);

в) задоволення потреб в соціально схвалюваних типах поведінки (квазінормативний фактор. Авт.).

Крім того, необхідно наголосити на обов'язковому врахуванні в процесі розвитку локальної спільноти до ініціативного та активного оволодіння та застосування формами самодіяльності і самоорганізації й відповідних зовнішніх стимулів і механізмів, що напряду мають вихід як на інституції громадянського суспільства, так й на представницькі ОМСВ, що формуються безпосередньо жителями-членами ТГ. Саме вони відіграють суттєву роль у процесі мобілізації членів ТГ на колективні дії — домінування таких чинників, що детермінуються наведеними суб'єктами є запорукою становлення в ТГ системи колаборації з метою формування повноцінних та належних механізмів місцевого самоврядування, що включають до себе самоврядні інституції, нормативну базу їх діяльності, широкі форми автономії особистості в рамках ТГ, але через призму вирішення нею екзистенційних колективних потреб і інтересів ТГ.

5. Отже, «запускаючим механізмом» місцевого самоврядування в рамках ТГ є не тільки конституційно-правова легалізація місцевого самоврядування з боку держави, а й ініціатива представників активу територій, як жителів-членів ТГ, представників інституцій громадянського суспільства та ОМСВ [4, с. 118]. Причому, громадські активісти, члени інституцій громадянського суспільства, що є жителями-членами ТГ, виступають як своєрідні «посередники» між представниками ТГ та локальними структурами публічної влади (ОМСВ), їх взаємини з такою владою засновані переважно на взаємовигідному обміні дефіцитними ресурсами — не тільки

матеріально-фінансовими, а й організаційними, нормативними, кадровими та ін.

На тлі підтримки з боку органів публічної влади (ОМСВ), участь в колективних акціях членів ТГ, що мають довготерміновий та системний характер, стає все більш поширеним серед представників локальних спільнот. Звідси об'єктивна необхідність в самоорганізації і кооперації зусиль і ресурсів населення і влади трансформується в відповідні установки і практичні дії.

Однак, слід зазначити, що такі трансформації відбуваються не завжди — бо вони потребують широкого кола соціально активного населення. Отже, стримуючими факторами щодо інтенсифікації практики самоорганізації в рамках ТГ виступають низка причин суб'єктивної властивості — насамперед, невелика чисельність лідерів думок, активістів громадських організацій відносно всього населення території — членів ТГ, а також низький рівень узагальненої міжособистісної довіри, що веде до низького рівня їх колаборації в процесі визначення та вирішення питань місцевого значення. Мають свій негативний вплив установка більшості жителів-членів ТГ на переважний пріоритет «сильних» зв'язків з державою, з одного боку, як джерела додаткових ресурсів, а з іншого — як основоположного суб'єкта патерналізму. Також на протязі всього існування конституційно оформлених ТГ в Україні комунікаційна взаємодія представників влади з громадськістю продовжує носити переважно односторонній характер, а не трансформується у партнерські відносини в рамках або рівноправного співробітництва, або співробітництва на засадах надання ОМСВ сервісних послуг.

Резюмуючи, слід зазначити, що наведені положення свідчать про важливу конституюючу та інституційну роль локальних спільнот в утворенні місцевого самоврядування, причому як в інституційно-структурному, так й в організаційно-нормативному його розумінні. Тому обґрунтовано вважаємо, що закріплення реальної правосуб'єктності ТГ як активного суб'єкта процесів самоорганізації в локальному соціумі, буде сприяти успішному вирішенню завдань муніципальної реформи та укріпленню правової демократичної державності в Україні.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні»: Розпорядження КМУ від

01.04.2014 р. №333–р. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%801>.

3. Реутов Е. В., Реутова М. Н., Шавырина И. В., Турьянский А. А. Самоорганизация в локальных сообществах: практики и механизмы. *Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены*. 2017. № 4. С. 145–164.

4. Батанина И. А., Лаврикова А. А. Институционализация самоорганизации граждан: теоретико-методологические аспекты исследования. *Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки*. 2014. № 3. С. 116–124.

УДК 347.931; 346.91; 342.9

Сергій Володимирович ВАСИЛЬЄВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
адвокат, партнер адвокатського об'єднання «Kairos»
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7403-8162>

ЩОДО ДОКТРИНАЛЬНОСТІ ОКРЕМОЇ ДУМКИ СУДДІ

1. Згідно ст. 35 Цивільного процесуального кодексу України (аналогічна норма притаманна господарському та адміністративному судочинству), при вирішенні питань при колегіальному розгляді справи, суддя, не згодний з рішенням, може письмово викласти свою окрему думку.

Окрема думка судді — сформований суддею письмовий документ, який є формою визначення власної позиції судді в разі незгоди з прийнятим (наданим) рішенням (висновком) або викладенням обставин, що доповнюють мотивувальну частину рішення (висновку). Окрема думка відображає правову позицію судді у конкретній справі, яка розглядалася судом, та спрямована на заперечення, уточнення або обґрунтування висновків у рішенні суду (п. 15 ст. 1 Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затвердженого Рішенням Вищої ради правосуддя 19.04.2018р. № 1200/0/15–18).

Звідси випливає, що окрема думка судді — це письмовий документ, у якому суддя, при вирішенні питань при колегіальному розгляді справи, не згодний з прийнятим рішенням повністю або в будь-якій його частині. Формальною підставою такої незгоди, на думку судді, можуть бути порушення норм матеріального чи процесуального права, не дослідження судом обставин, що мають значення для справи, невірна оцінка доказів або невірні висновки суду щодо фактичних обставин справи та ін.

Однак, як нам здається, основною підставою появи окремої думки є нестандартний характер правової ситуації у судовій справі, який може передбачати різноманітні шляхи її оптимального вирішення.

2. Окрема думка судді виноситься суддею від власного імені, є його особистою позицією у справі, яка ґрунтується, як правило, на тлумаченні нормативно-правових актів. Тому, враховуючи суб'єкта окремої думки складно однозначно визначити правову природу даного інституту.

Суддя, як юрист-практик, виступає в першу чергу як суб'єкт компетентного (професійного) тлумачення. Тобто суддя тлумачить виявлені ним неточності (недоліки) правових норм на практиці при здійсненні юридичної діяльності. В той же час, суддя не обмежений під час вказаної діяльності посилається на досягнення юридичної науки, аби аргументувати власну правову позицію про справі, а це вже ознака доктринального (наукового) тлумачення. Таким чином, окрему думку судді у цивільному судочинстві можна вважати актом, який має ознаки як компетентного (професійного) так і доктринального (наукового) тлумачення.

3. Наукова юридична література бринить думкою, щодо доктринального характеру окремої думки судді. Так, наприклад: (1) через окрему думку можна розкрити певні моменти, що залишилися поза увагою, та «навести різкість» в аргументації; без окремої думки неможливо просуватись у розвитку правової доктрини (С. В. Шевчук) [1]; (2) суддя виступає не тільки особою, яка покликана вирішити справу, але і творцем правової доктрини, свого роду «вченим в суддівській мантиї» (Л. Головка) [2, с. 21]; (3) можливість судді викласти окрему думку сприяє пошуку істини та формуванню нових підходів у правозастосовній діяльності, стимулює ... розвиток наукової доктрини (О. Борисова) [2, с. 22].

Наявність або відсутність доктринального характеру окремої думки судді у цивільному (господарському, адміністративному) судочинстві можна перевірити на загальноновизначених у теорії права ознаках (характерних рисах) правової доктрини. Так, до ознак, які можуть характеризувати окрему думку як правову доктрину слід віднести: (1) правова доктрина — це система уявлень (ідей) про право; (2) мета правової доктрини — забезпечення порядку у суспільних відносинах, вирішення юридичних казусів; (3) спеціальний суб'єкт, який створює правову доктрину; (4) процес створення доктрини не підпорядкований будь-яким процесуальним нормам; (5) наявність об'єктивованої форми (письмове вираження); (6) офіційне опублікування.

В той же час, наявність окремої думки судді не впливає на обов'язкову силу судового акта і нічого не змінює для сторін відповідної справи, а, отже, відсутня така характерна риса правової доктрин як загальнообов'язковість або санкціонування її державою (визнання обов'язковості правової доктрини державою, застосування правової доктрини судовими та іншими юрисдикційними органами). Таким чином, для визнання окремої думки судді у цивільному (господарському, адміністративному) судочинстві у якості правової доктрини поки що не має підстав.

У юридичній літературі висловлюються також думки про можливість визнання окремої думки судді як виду правозастосовної правової позиції, або самостійного джерела права [3, с. 79, 82], однак, це тема для окремого наукового дослідження.

4. *Окрема думка щодо однотипних справ* є одною із невіршених ситуацій у судочинстві. Як свідчить судова практика, один і той самий суддя викладає окремі думки майже однакового змісту по різних, однак однотипних справах (наприклад, суддя КЦС Верховного Суду А. О. Лесько у справах № 428/13977/16–ц від 06.06.2018р., № 752/6366/16–ц від 21.08.2018 р., № 428/8076/16–ц від 21.08.2018р. щодо встановлення факту, що має юридичне значення), або, різні судді викладають окремі ухвали з схожими висновками як по одній справі так і в однотипних справах. Отже, на рівні касаційної інстанції, потрібен механізм процесуального фільтру щодо обмеження багаторазового розгляду однотипних (тотожних за правовою сутністю) спорів, що в свою чергу упорядкує кількісну складову окремих думок суддів. Вважаємо, що є підстави говорити і про «зразковість» окремих думок у судовій практиці щодо окремих категорій справ.

5. *Зміст окремої думки* не регламентовано у процесуальних кодексах. В науковій юридичній літературі висловлюються такі позиції: (а) структура окремої думки судді повинна бути ідентичною судовому рішення (вступна частина, описова частина, мотивувальна та резолютивна частини); (б) структура окремої думки судді може відображатися у вступній, описовій і заключній частинах; (в) автор окремої думки має право самостійно формувати структуру такого документу.

Аналіз окремих ухвал суддів Верховного Суду показує використання такої процесуальної конструкції: (1) фабула справи, (2) основні мотиви постанови Верховного Суду, (3) правові підстави незгоди з постановою Верховного Суду, (4) правова оцінка правовідносин, які є предметом розгляду в даній справі.

На наш погляд, слід допускати вільну композиційність побудови структури окремої думки судді, але ж з обов'язковою аргументацією особистої точки зору судді (суддів), яка ґрунтується не тільки на національних нормативно-правових актах, міжнародних угодах, практиці ЄСПЛ але і на визнаних принципах права, наукових дослідженнях у галузі права.

Список бібліографічних посилань

1. Туева Ольга. Окрема думка: інструмент впливу на судову практику чи підрив легітимності рішення. Судебно-юридическая газета. 26.11.2018. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/129479>
2. Особое мнение и принципы судопроизводства. *Закон*. 2011. №7. С. 15–25.
3. Ултургашев П. Особые мнения судей в сравнительно-правовом контексте. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2013. №6(97). С. 75–87.

УДК 340.1

Ізабелла Володимирівна ВОРОНОВА,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н.Каразіна
ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0002-6206-7281>

ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ПРІОРИТЕТУ ЦІННОСТЕЙ ПРАВА

Право як об'єктивне ціннісне явище співвідноситься зі становленням і функціонуванням громадянського суспільства. Останнє практично сприймає ідеї природного права, які мають реалізувати потенціал правових законів як провідної основи реалізації природних і невідчужуваних прав і свобод людини в демократичному суспільстві та правовій державі. Поза норм і принципів цивілізованого суспільства, за відсутності інститутів зрілої демократії, в умовах цілеспрямованого обмеження прав і свобод людини за допомогою приписів виключно позитивного права справжні правові цінності і правові ідеали втрачають своє практичне значення, видаляються з царин суспільного життя, що підсилює потенціал правового нігілізму та інших явищ, що нівелюють цінності права. Що стосується правового нігілізму, то його негативний потенціал зводиться до мінімуму в умовах розвитку правової державності, яка тримає курс на сприйняття цінностей природного права і введення до обороту правових законів, спрямованих виключно до забезпечення прав і свобод кожної людини. Слід зазначити, що

становлення основ громадянського суспільства і правової держави супроводжується з активним проявом різновидів правового нігілізму, який корениться в тій чи іншій мірі в правосвідомості значної частини членів суспільства, а це стає серйозним фактором гальмування позитивних правових перетворень.

Аналіз загроз правового нігілізму зберігає свою актуальність. Уявлення про правовий нігілізм як до явища, що зумовлює повне або часткове заперечення ціннісного потенціалу права не тільки не втрачають своєї гостроти, а й знаходять підвищене практичне значення в міру впровадження все більш сприятливих політичних, економічних, соціальних, культурно-освітніх, правових умов, активно сприяють позитивному перетворенню життєдіяльності суспільства, держави, особистості. Будь-які істотні реформи і нововведення повинні оцінюватися з позицій пріоритету цінностей права і подолання таких шкідливих явищ як правовий нігілізм, коріння якого зберігають свою життєвість у багатьох сферах громадського та приватного життя. Відомо, що громадянське суспільство стає тією фундаментальною основою, без реальної наявності якої справжній процес становлення правової держави не може відбутися. Тому і проблеми, пов'язані з проявом правового нігілізму, виявляють себе в процесі формування і функціонування нового демократичного ладу, який покликаний мати надійну і ефективну правову базу. Гідне існування особистості, забезпечення її природних і невідчужуваних прав і свобод є пріоритетною властивістю громадянського суспільства і правової держави, які мають виключати будь-які форми прояву правового нігілізму.

При осмисленні права як особливого ціннісного суспільного явища жодним чином не слід ставити знак тотожності з позитивним правом. Право, сприймається як цінність, за своєю природою, сутністю і соціальним призначенням тому що воно в пріоритетному порядку звернено до інтересів, потреб, прагнень більшості членів суспільства. Таке право не допускає свавілля з боку держави щодо інститутів громадянського суспільства і особистості. Воно виключає будь-які негативні фактори, що деформують правовий ідеал, соціальну і правову справедливість, уявлення про особистість як суб'єкта гідного існування.

Позитивне ж право як результат цілеспрямованої діяльності держави далеко не завжди виходить з ціннісних правових засад і пріоритетних інтересів особистості. Пріоритетною нерідко стає воля і інтереси самої держави, будь-яких елітарних структур, що з самого початку не збігається з життєвими прагненнями більшості членів суспільства. В такому протистоянні права як ціннісного явища і

позитивного права криється одна з головних причин наявності потенціалу правового нігілізму. Цінності права висвічують всі негативні сторони правової дійсності, а позитивне право вільно чи мимоволі уявляє певні процеси посилення тих чи інших форм правового нігілізму. Правовий нігілізм є антиподом позитивній правосвідомості, належній правовій культурі, мотивації виключно правомірної поведінки. На практиці правовий нігілізм завдає шкоди цінностям верховенства права, громадського і правового порядку, процесам забезпечення прав і свобод особистості, що, в кінцевому рахунку, деформує ціннісне уявлення про право в цілому. Правовий нігілізм, який відкидає ідеї природного права і приваблює правового ідеалу, практично висвічує ті аспекти змісту і суті позитивного права, які протистоять життєвим пріоритетам значної частини членів суспільства і тим самим сприяють деформації їх правової свідомості, правової культури та посилення мотивації протиправних діянь.

Світова практика становлення та розвитку демократичних засад суспільного життя, формування громадянських суспільств і правових держав свідчить про те, що правовий нігілізм як стійке специфічне явище, що протистоїть істинним цінностям права, правовому ідеалу, втрачає свій практичний потенціал в силу певних умов. На першому місці знаходиться ініціювання таких політичних, економічних, соціальних, правових та інших функціональних моделей життєдіяльності суспільства і його членів, які завдають колосального удару по корупції та впроваджують народовладдя в усі провідні структури державного і суспільного життя. Тим самим різко звужується живильне середовище, яке акумулює відповідні аспекти правового нігілізму, включаючи ефективну боротьбу з найбільш тяжкими злочинами.

У міру впровадження в свідомість значної частини членів суспільства віри в те, що за допомогою сили, потенціалу і цінностей права, за допомогою правових законів стає можливим досягти суттєвих позитивних змін, які мають відповідати інтересам і потребам кожної людини, основи правового нігілізму будуть в значній мірі підірвані. Зрозуміло, стійка орієнтація суспільства і його членів на справжні цінності права є процесом складним, суперечливим, тривалим і не завжди передбачуваним. Він вимагає цілеспрямованої інтеграції всього суспільного і державного потенціалу, оскільки правовий нігілізм не випаровується відразу, він зберігає те глибоке коріння, яке формувалося в умовах тієї політичної, соціальної та юридичної дійсності, яка була абсолютно несумісна з природою громадянського суспільства і правової держави. Підґрунтям для збереження правового нігілізму є в першу

чергу з недостатній рівень зрілості окремих інститутів демократії, соціальних інститутів, відсутність достатніх умов і можливостей для реалізації пріоритетних прав і свобод людини в силу певних об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Негаразди в соціально-економічній сфері певним чином стикаються зі змістом багатьох нормативно-правових актів, які нерідко не поліпшують, а погіршують соціально-правовий статус більшості членів суспільства. Це віддаляє систему права від її ціннісного сприйняття, оскільки члени суспільства не просто беруть до відома небажані правові приписи, а аналізують їх на тлі принципу соціальної справедливості, правового ідеалу. Коли правова доцільність і принцип соціальної справедливості розходяться один з одним, то зберігаються підстави для посилення потенціалу правового нігілізму. При цьому необхідно підкреслити, що певне тяжіння членів суспільства в бік правового нігілізму не обов'язково викликає мотивацію ними протиправної поведінки, але накладає небажаний відбиток на зміст їх правосвідомості, правової культури, ступінь поваги до права як ціннісного явища.

За підсумками проведеного аналізу проблеми правового нігілізму в контексті пріоритету цінностей права представляється можливим зробити деякі теоретичні висновки. По-перше, цінності права є явищем об'єктивної властивості, яка заснована на ідеях природного права, що впливають з факту існування людини і спрямованих виключно до людини, її прав і потреб. По-друге, ціннісна сутність права проявляє себе реально лише в умовах функціонування громадянського суспільства і правової держави, які визнають особистість, її права і свободи як найвищу соціальну цінність. По-третє, правовий нігілізм починає поступово втрачати свою потенційну силу лише в умовах визнання більшістю членів громадянського суспільства пріоритету цінностей права. Протистояння цінностей права і правового нігілізму в вирішальній мірі звужує сферу дії негативних правових явищ у всіх формах їхнього прояву. Спираючись на цінності права, інститути громадянського суспільства можна вирішити ті проблеми, які знаходяться в царині інтересів і потреб кожної людини, що створює сприятливі умови для викорінення правового нігілізму. По-четверте, використовуючи дійсно ціннісний потенціал права (насамперед, правові закони), громадянське суспільство і правова держава здійснюють ті перетворення, які забезпечують гідне існування особистості і тим самим зводять до мінімуму прояви правового нігілізму. По-п'яте, навіть при досить високому рівні розвитку громадянського суспільства і правової держави практичне негативне ставлення до правового нігілізму не

повинно слабшати, оскільки в умовах будь-якої соціальної і правової дійсності має місце вчинення різноманітних правопорушень (в тому числі тяжких злочинів). По-шосте, подолання правового нігілізму пов'язане з постійним підвищенням рівня правосвідомості та правової культури більшості членів громадянського суспільства, яке є наслідком посилення ефективності правової освіти та правового виховання.

УДК 343.163»18/19»

Василь Павлович ГОРБАЧОВ,

кандидат юридичних наук, доцент
адвокат Донецької обласної колегії адвокатів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8632-8768>

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Поняття «прокурорський нагляд» в Російській імперії після судової реформи 1864 року мало два значення:

1) «Прокурорський нагляд» як найменування установи (прокуратури). Законодавство того часу не використовувало поняття «прокуратура», замість нього вживався вислів «прокурорський нагляд». Така назва вказувала на колишню головну функцію прокуратури (нагляд за дотриманням законів) і давала привід для неправильного тлумачення діяльності і влади прокурорів, яка нібито полягала виключно в нагляді [1, с. 104]. Закон використовував також поняття «особи прокурорського нагляду», під якими розумілися прокурори і товариші прокурора, а у військовій і військово-морській прокуратурах — військові і військово-морські прокурори, а також їх помічники. Поняття ж «прокуратура» використовувалося тільки в літературі.

2) «Прокурорський нагляд» як один із напрямів діяльності прокуратури. При цьому законодавство вживало в основному термін «спостереження», а не «нагляд». Водночас у деяких випадках використовувався і термін «нагляд». Наприклад, у статті 278 Статуту кримінального судочинства зазначено, що прокуратура «спостерігає» за провадженням попереднього слідства судовими слідчими, а у статті 366 Військово-судового статуту — прокуратура здійснює «нагляд» за провадженням попереднього слідства військовими слідчими. Наказ міністра юстиції чинам прокурорського нагляду судових палат та окружних судів 1896 року говорить про «вищий нагляд» за діяльністю поліцейських чинів і про «найближче спостереження» в цьому відношенні [2, с. 35]. По суті, ці поняття вживалися як синоніми. У той

період одним з тлумачень поняття «наглядати» був термін «спостерігати» і навпаки [3, с. 990, 1046]. Сучасні тлумачення також виходять з однотипності понять «нагляд» і «спостереження», «наглядати» і «спостерігати»; наприклад: «спостерігати — ... здійснювати нагляд, спостереження», «нагляд — спостереження ... з метою охорони, контролю і т. п.», «наглядати — вести спостереження, нагляд» [4, с. 570, 577].

За роз'ясненням укладачів судових статутів 1864 року, «сутність усякого нагляду полягає в спостереженні, щоб підлеглі цьому нагляду місця та особи виконували в точності свої обов'язки, не відступаючи ні в чому від приписів закону, в відновленні порушеного порядку, а коли порушення сталося з чиєсь вини, то і в притягненні винних до законної відповідальності» [5, с. 173]. Виходячи з цього, Сенат в 1880 році роз'яснив, що в судовому відомстві нагляд полягав у спостереженні за правильністю діяльності судових місць і чинів, у відновленні порушеного ними порядку і в притягненні винних до відповідальності [6, с. 97].

Саме з такої сутності нагляду виходили дослідники кримінального процесу того періоду. Наприклад, С. І. Вікторський, М. В. Духовський, А. Ф. Коні, В. К. Случевський, Д. Г. Тальберг, І. Я. Фойницький стосовно кримінального процесу вказували на всі три елементи нагляду (спостереження за виконанням законів, усунення їх порушень і притягнення порушників до відповідальності). І. Я. Фойницький зазначав, що нагляд охоплює систему заходів, спрямованих на спостереження за діяльністю піднаглядних установ, виявлення порушень та їх усунення [7, с. 243]. А П. І. Люблінський зазначав, що сутність нагляду полягає в тому, що будь-який орган, що має право стягнення і покарання, перевіряє законність, доцільність і необхідність вжитих заходів [8, с. 313].

Нагляд у кримінальному процесі передбачав право:

- 1) знайомитися з діяльністю піднаглядних органів; таке ознайомлення здійснювалося шляхом витребування відомостей та поясень, «огляду» діловодства, отримання періодичних звітів і донесень, ревізії на місці;
- 2) вживати заходів до відновлення законного порядку (до усунення виявлених порушень закону), тобто давати роз'яснення, розпорядження і вказівки, відмінити незаконні постанови і розпорядження, повідомляти про виявлені порушення компетентним вищим органам і т. п.;
- 3) притягати винних до відповідальності, порушувати дисциплінарні провадження (ст. ст. 250, 251, 255–258 Заснування судових установлень) [7, с. 243–244, 247; 9, с. 176–177, 179].

Наглядові повноваження прокуратури на різних стадіях кримінального процесу були не однаковими. Найбільший їх обсяг прокуратура мала під час проведення поліцейського і жандармського дізнання. Прокуратура здійснювала нагляд за законністю практично всієї діяльності поліції і жандармерії під час проведення дізнання і їх участі у провадженні попереднього слідства (при обранні запобіжних заходів, проведенні невідкладних слідчих дій, виконанні доручень судового слідчого та прокуратури). Працівники прокуратури мали право бути присутнім під час провадження дізнання, проводити перевірки в поліції і жандармерії, перевіряти їх дії, вивчати матеріали дізнання та повертати їх для доповнення, припиняти дізнання і т. п. При цьому закон поступово розширював наглядові повноваження прокуратури. У разі виявлення порушень прокурор мав право виносити поліцейським застереження або ж порушувати перед судом і поліцейським начальством питання про їх дисциплінарну або кримінальну відповідальність. Однак щодо жандармів повноваження прокурора порушувати питання про їх відповідальність були більш обмеженими (про виявлені порушення він мав тільки право повідомити жандармському начальству).

Дещо меншим обсяг наглядових повноважень прокуратури був під час проведення попереднього слідства. На відміну від поліцейських, які при провадженні дізнання перебували в безпосередній залежності від прокуратури, судові слідчі були процесуально незалежними від прокуратури. Однак закон поклав на прокуратуру постійний нагляд за провадженням слідства. Працівники прокуратури мали право бути присутніми під час проведення слідчих дій, перевіряти справи, давати слідчому обов'язкові для нього вказівки, повертати справи для додаткового слідства і т. п. Однак вказівка прокурора про взяття обвинуваченого під варту не була обов'язковою для слідчого, який у разі незгоди з нею для вирішення виниклої розбіжності звертався до суду.

Щодо суду прокуратура мала найменший обсяг наглядових повноважень. За роз'ясненням Урядуючого Сенату, порівняно з основним наглядом з боку вищих судів прокурорський нагляд за діяльністю судів носив допоміжний характер [10, с. 456]. Незважаючи на те, що нагляд взагалі передбачав цілу систему розглянутих вище повноважень наглядових органів, зміст прокурорського нагляду за діяльністю суду був обмеженим. Судові рішення не підлягали нагляду прокуратури, так як перевірка їх законності здійснювалася вищими судами в апеляційному та касаційному порядку. Нагляд прокуратури поширювався на іншу діяльність судів.

За загальним правилом прокуратура не мала право вимагати від судів будь-які відомості та проводити в них перевірки. Однак під прокурорський нагляд були поставлені справи, за якими особи трималися під вартою. Закон від 15 березня 1866 року передбачив, що всі установи та посадові особи судового відомства зобов'язані були повідомляти прокуратурі відомості про стан справ, за якими арештанти трималися під вартою більше 4 місяців, і про причини, що заважали закінченню цих справ. А в 1881 році Сенат підтвердив право прокурора в будь-який час вимагати від судових місць та осіб відомості про стан арештантських справ [6, с. 65].

Форми реагування прокуратури на встановлені порушення полягали тільки в тому, що прокурори про всі «помічені» упушення судових місць або посадові особи судового відомства з урахуванням важливості випадку повідомляли головам судових місць або пропонували на обговорення суду, або ж повідомляли прокурорам палат, які зі свого боку доповідали про те міністру юстиції, а військові і військово-морські прокурори доповідали в порядку підлеглості для доведення до відома військового міністра або керуючого морським міністерством.

У судових стадіях наглядова функція прокурора виявлялася не тільки в нагляді за законністю дій суду, але і в наданні висновків з різних правових питань у з'їздах мирових суддів, в засіданнях загальних і касаційних судів. У цьому випадку прокурор виступав в якості своєрідного юрисконсульта. При цьому висновки прокурора не були обов'язковими для суду.

Прокуратура здійснювала нагляд також у порядку судового управління: прокурори за законом були присутні на всіх засіданнях судових місць, а за дорученням міністра юстиції вживали заходів до усунення порушень правил внутрішнього устрою і діловодства в судових місцях. Прокурори судових палат за дорученням міністра юстиції проводили «огляд» діловодства окружних судів і мирових судових установлень; у результаті цього вони стали ревізійними органами міністерства юстиції [11, с. 448].

Поступово закон дещо розширив наглядові повноваження прокуратури щодо судів. З урахуванням цього міністр юстиції в 1896 році деталізував порядок дій прокуратури «щодо спостереження за охороною законів». Він встановив, що у разі виявлення упушення судового місця або посадової особи судового відомства товариші прокурорів, не роблячи зі свого боку ніяких розпоряджень, повинні були про виявлене порушення повідомити на розсуд прокурора. А прокурор окружного суду, виходячи з характеру порушення повинен

був: 1) повідомити про нього на розсуд голови судового місця або 2) про порушення повідомити в судове місце для безпосереднього його розгляду з метою прийняття відповідної постанови (напр., про порушення дисциплінарного провадження), або ж 3) про більш важливі упущення (наприклад, які вимагали негайного порушення кримінального переслідування, яке залежало від судової палати або Сенату) повідомити прокурора палати. Якщо прокурор окружного суду не був згодний з рішенням судового місця, яке було прийнято за його повідомленням про виявлені порушення, то про це він повинен був повідомити прокурора судової палати [2, с. 32–33].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що прокурорський нагляд в кримінальному процесі Російської імперії був збалансований з урахуванням правового становища різних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Квачевский А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 года. Ч. 1. СПб. : Тип. Ф. С. Сущинского, 1866. V, VIII, 352 с.
2. Наказ министра юстиции, генерал-прокурора, чином прокурорского надзора судебных палат и окружных судов. СПб. : тип. Правит. Сената, 1896. 118 с.
3. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. 3–изд. / под ред. проф. И. А. Бодуэна-де-Куртенэ. Т. 2: И-О. СПб. ; Москва : Т-во М. О. Вольф, 1905. 2030 стлб.
4. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов. СПб. : «Норинт», 2006. 1536 с.
5. Объяснительная записка к проекту Учреждения судебных мест. [СПб., 1863]. XV, 307 с.
6. Судебные уставы Императора Александра II. Учреждение судебных установлений / сост. Д. Чичинадзе. Изд неофициальное. СПб., 1892. IX, 223 с.
7. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. Т. 1. СПб. : Изд-во «Альфа», 1996. 552 с.
8. Люблинский П. И. Свобода личности в уголовном процессе. СПб. : Сенатская тип., 1906. VIII, 703 с.
9. Тальберг Д. Г. Русское уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям. Т. 1. Киев: Тов. печ. дела и торг. И. Н. Кушнерев и К^о, 1889. 318 с.
10. Товстолес Н. Н. Учреждение судебных установлений (Св. зак. Т. XVI ч. 1, изд. 1914 года). Петроград : тип. И. И. Зубкова, 1916. VIII, 930 с. С. 456.
11. Муравьев Н. В. Прокурорский надзор в его устройстве и деятельности. Том 1. М. : Университетская тип., 1889. 554 с.

УДК 341.4:343.26

Юлія Володимирівна ГРАДОВА,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного і муніципального права

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2794-6272>

ПРОБЛЕМА ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

12 березня 2019 року Європейський суд з прав людини (далі — Суд) виніс рішення у справі «Петухов проти України (№ 2)», в якому визнав порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) у зв'язку з нескорочуваним довічним ув'язненням заявника. Цим рішенням Суд зобов'язав Україну прийняти в подальшому мірі загального характеру для вирішення проблеми, що склалася.

Проблема довічного позбавлення волі полягає в тому, що за національним законодавством довічно ув'язнені в Україні можуть розраховувати на звільнення тільки в двох випадках: якщо вони страждають від важкої хвороби, що є несумісною з триманням під вартою, або якщо їм даровано президентське помилування. Однак в першому випадку одужання, якщо воно можливе, означатиме кінець свободи і повернення до в'язниці. Тому єдиною можливістю для пом'якшення довічного вироку в Україні є президентське помилування. При цьому механізм роботи даного інституту є недостатньо зрозумілим і не однозначно тлумачиться, через що виникають певні труднощі для його застосування.

Так, Стаття 87 Кримінального кодексу визначає, що помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи. Актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років. Кримінально-виконавчий кодекс в статті 151 встановлює, що засудженим до довічного позбавлення волі може бути подано клопотання про помилування після відбуття ним не менше двадцяти років призначеного покарання. Проте не зрозумілим є положення чи повинні двадцять п'ять років ув'язнення, в разі затвердження помилування, відраховуватися з початку вироку або з дати подачі клопотання про помилування. Через це строки призначуваного покарання значно різняться, коливаючись від 25 до 45 років.

Уряд України стверджує про те, що станом на квітень 2016 року в державі не було довічно ув'язнених, які мають право на президентське помилування, враховуючи, що двадцятирічний період «очікування» слід відраховувати з 2000 року, коли в Україні запровадили довічне ув'язнення, а значить, закінчиться він не раніше 2020 року. Однак, відповідно до інформації, наданої головою Управління з питань помилування в липні 2016 року, понад сімдесят довічно ув'язнених вже відбули мінімальні необхідні двадцять років у в'язниці, і сорок з них клопотали про президентське помилування, але їх клопотання були відхилені. Настільки значне розходження в тлумаченні владою двадцятирічного періоду «очікування» є для Суду ще одним показником відсутності достатньої ясності і впевненості в застосовних критеріях та умовах для перегляду довічного ув'язнення відповідно до порядку президентського помилування [1]. Крім того, сам механізм президентського помилування повинен мати чіткі критерії та достатні процесуальні гарантії, у разі відмови — мають надаватись мотиви, які свідчать про недостатній рівень виправлення засудженого. Відсутність зобов'язання Президента України і підлеглих йому органів влади надавати обґрунтування в своїх рішеннях за клопотаннями про помилування та відсутність судового розгляду цих рішень не може вважатися достатніми процесуальними гарантіями.

Положення про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015, свідчить, що «особи, які засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини або мають дві і більше судимостей за вчинення умисних злочинів... можуть бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин». Суд констатує, що очевидно всі довічно ув'язнені потрапляють під цю категорію. При цьому ніде не вказується, що має на увазі законодавець під «винятковим випадком» і «надзвичайними обставинами». Виходячи з цього Суд зазначає, що ув'язнені, яким виноситься довічний вирок, не знають з самого початку, що вони повинні зробити для того, щоб мати право розраховувати на звільнення, і за яких умов.

У рішенні по справі «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» Суд зазначив, що «... довічно засуджений в'язень має право знати ... що він повинен робити, щоб стати кандидатом на звільнення, і за яких умов» [2]. Тому покарання у вигляді довічного позбавлення волі може залишатися сумісним зі статтею 3 Конвенції, тільки якщо існують перспектива звільнення з місця позбавлення волі і можливість перевірки законності та обґрунтованості покарання, при тому, що вони повинні мати місце з моменту призначення покарання.

Європейський комітет з запобігання катуванням у своїй доповіді щодо візиту в Україну у 2016 році визнав відсутність в Україні реалістичної перспективи звільнення від довічного позбавлення волі, як того вимагає стаття 3 Конвенції.

Європейський комітет з проблем злочинності (далі — Комітет) вважає, що нелюдяно позбавляти кого-небудь свободи на все життя без будь-якої реальної надії на звільнення. Що стосується «фактичних довічників», то Комітет має серйозні зауваження з приводу самої концепції, згідно з якою такі ув'язнені, як тільки їм були призначені покарання, раз і назавжди вважаються постійною загрозою для суспільства і позбавлені будь-якої надії на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Пункт 3 статті 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначає, що «пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання». Комітет з прав людини, розглянувши повідомлення № 1968/2010 в справі Бронсона Блессінгтона і Метью Еліоту визнав, що «призначення покарання у вигляді довічного тюремного ув'язнення може бути сумісним з пунктом 3 статті 10 тільки в тому випадку, якщо існує можливість перегляду покарання і перспектива звільнення, незважаючи на тяжкість вчиненого злочину і пов'язані з ним обставини. Це не означає, що звільнення має бути обов'язково надано. Це означає, що звільнення НЕ має бути лише суто теоретичною можливістю і що процедура перегляду повинна бути ретельною, що дозволить внутрішнім органам влади оцінити конкретний прогрес у виправленні...» [3].

Велика палата Суду в іншій справі «Мюррей проти Нідерландів» вказала, що було б несумісним з гідністю людини, яка становить саму суть системи Конвенції, насильно позбавляти людину її свободи, не прагнучи до її соціальної реабілітації і не надаючи їй можливості коли-небудь в майбутньому повернути собі свободу [4]. Проте існуючий в Україні режим для довічно ув'язнених осіб не відповідає меті реабілітації. «Пенітенціарна система не повинна носити лише каральний характер і в значній мірі вона повинна прагнути до виправлення і соціальної реабілітації ув'язненого» — до такого висновку приходять не тільки Суд, але й Комітет з прав людини в зауваженні загального порядку № 21 (1992).

Що стосується ступеня зобов'язання, властивого державам в цьому відношенні, Суд вважає, що не дивлячись на те, що держави не несуть відповідальність за досягнення реабілітації довічно ув'язнених, вони, тим не менш, зобов'язані дати довічно ув'язненим можливість

реабілітуватися. Ненадання довічно засудженому даної можливості може зробити покарання у вигляді позбавлення волі довічно *de facto* незнижуваним.

Порушення статті 3 Конвенції, яке Суд визнав у справі Петухова у зв'язку з неможливістю скоротити довічний термін тримання заявника під вартою, впливає на багатьох людей. Наразі в Суді очікують розгляду ще шістдесят аналогічних заяв українців. Слід відмітити, що «довічники» звертаються не тільки до Європейського суду з прав людини, але і до Конституційного Суду України з відповідною конституційною скаргою. Наприклад, у такій скарзі Д. В. Крупко оскаржує відповідність частини 1 статті 81 та частини 1 статті 82 Кримінального кодексу (далі — Кодекс) положенням статті 28 Конституції України. Автор клопотання стверджує, що відсутність у Кодексі механізму дострокового звільнення від довічного позбавлення волі не узгоджується з Конституцією України, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практикою Європейського суду з прав людини. Оскільки досі немає жодного рішення по конституційним скаргам, то й говорити про перспективи такої категорії справ досить важко. За ситуації, що склалася, Конституційний Суд України займає позицію, що це справа законодавця і саме парламент має урегулювати дане питання.

Отже, неможливість скоротити довічний вирок, розкриває систематичну проблему, яка закликає до здійснення заходів загального характеру. Спроба прийняти такі заходи вже була. Так, Верховною Радою України 26 листопада 2015 року було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням». Проте Президент України використав своє право вето, визнавши цей Закон, як такий, що порушує один із основних кримінально-правових принципів — відповідності покарання рівню суспільної небезпечності вчиненого злочину, а також нівелює значення правового інституту помилування засуджених осіб. Сама адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина. 3 жовтня 2018 року так і не подолавши вето Президента, Верховна Рада України відхилила даний Закон.

Законом запроваджувався новий правовий інститут умовного звільнення від відбування покарання. Передбачалось, що умовне звільнення від відбування покарання застосовуватиметься до засудженого, який відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, якщо судом буде визнано, що він не потребує подальшого

відбування цього покарання і фактично відбув не менше 20 років позбавлення волі, та за відсутності у нього злісних порушень встановленого порядку відбування покарання протягом останніх трьох років. Щодо засуджених до довічного позбавлення волі — умовно звільнених судом від відбування покарання, встановлювався адміністративний нагляд строком на 10 років, після закінчення якого засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання у виді довічного позбавлення волі [5].

Питання гуманізації окремих норм кримінального законодавства щодо застосування покарання у виді довічного позбавлення волі ставляться постійно. Отже, від держави продовжують очікувати на реформування системи перегляду довічних вироків. Механізм такого перегляду повинен гарантувати розгляд в кожній конкретній справі: чи є виправданим тривале ув'язнення на законних пенологічних підставах. Такий механізм має дозволити довічно ув'язненим передбачати, що вони повинні зробити, щоб мати право на звільнення і за яких обставин. В даному контексті має бути запроваджений позитивний обов'язок держави щодо забезпечення довічно ув'язненим тюремних режимів, сумісних з метою реабілітації.

Список бібліографічних посилань

1. Case of Petukhov v. Ukraine (No. 2). Application no. 41216/13. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%202001-191703%22%7D> (дата звернення 24.03.2019 року).
2. Case of Vinter and others v. the United Kingdom. Applications nos. 66069/09, 130/10 and 3896/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-122664&filename=001-122664.pdf&TID=uynnlohkyr> (дата звернення 24.03.2019 року).
3. Communication No. 1968/2010 Views adopted by the Committee at its 112th session (7-31 October 2014) URL: <https://undocs.org/CCPR/C/112/D/1968/2010> (дата звернення 24.03.2019 року).
4. Case of Murray v. the Netherlands Application no. 10511/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22languageisocode%22:%20ENG%22,%22appno%22:%2010511/10%22,%22documentcollectionid%22:%20GRANDCHAMBER%22,%22itemid%22:%202001-162614%22%7D> (дата звернення 24.03.2019 року).
5. Пропозиції до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням» URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54261 (дата звернення 24.03.2019 року).

УДК 344.3:355.133.4.

Євген Іванович ГРИГОРЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПИТАНЬ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Сучасний стан розвитку юридичної науки зумовлює необхідність аналізу та сучасної інтерпретації тих правових інститутів, які є традиційними. До таких належить юридична відповідальність. Саме вона, будучи постійно актуальною, змінюється під впливом величезної кількості найрізноманітніших чинників. Незмінність її актуальності полягає у тому, що вона робить право живим, тобто таким, яке здійснює свій регулятивний вплив і сприяє забезпеченню правопорядку. Проте нова парадигма існування суспільства та держави, нові виклики правопорядку та правовій системі в цілому не можуть не впливати на розуміння юридичної відповідальності. До того ж у сучасних умовах формуються нові підходи до праворозуміння та до юридичної відповідальності, з'являються нові, невідомі раніше її види, постає питання щодо інтерпретації нових принципів права, які поступово входять до правової системи та не можуть обійти своєю увагою й сферу юридичної відповідальності (наприклад, принцип верховенства права). Це ж стосується й цілей та функцій юридичної відповідальності та багатьох інших вузлових питань, які прямо або опосередковано, пов'язані з цим правовим інститутом.

Особливої актуальності набуває необхідність дослідження юридичної відповідальності спеціальних суб'єктів права, серед яких чільне місце займають військовослужбовці. Саме вони будучи специфічними суб'єктами права, на які покладається виконання важливих конституційно-значущих завдань, мають особливий статус, який передбачає велику кількість обмежень та заборон, що у свою чергу у найбільш концентрованому вигляді знаходять своє відображення у межах зобов'язальних та забороняючих норм права. У зв'язку з цим, сфера юридичної відповідальності щодо військовослужбовців є набагато ширшою у порівнянні з іншими суб'єктами. Проте законодавство щодо різних видів юридичної відповідальності військовослужбовців є розбалансованим, у деяких випадках застарілим

та непослідовним, що негативним чином відбивається на правозастосовній практиці, оскільки для забезпечення законності, правопорядку та суворої військової дисципліни всі види юридичної відповідальності повинні бути узгодженими. З огляду на це, існує нагальна необхідність комплексного дослідження всіх видів юридичної відповідальності військовослужбовців з точки зору загальнотеоретичного підходу, а також аналізу відповідного законодавства, яке є переважно адміністративним на предмет його відповідності сучасним реаліям та правозастосовної практики, що склалась у цій сфері. Крім того, враховуючи те, що юридична відповідальність є різновидом відповідальності соціальної, то для її дослідження варто звернутися за допомогою окрім означених наук також і до соціології, політології, економіки, філософії, політології. Всі ці науки мають свій особливий погляд на різні аспекти соціальної відповідальності (моральної, політичної, корпоративної, релігійної тощо), що може бути екстрапольовано і на питання соціальної відповідальності військовослужбовців.

Разом із тим, слід урахувати, що юридична відповідальність у першу чергу безпосередньо пов'язана з правом та правопорядком. Адже, належний рівень законності та правопорядку у Збройних Сил України та інших військових формуваннях є необхідною передумовою їхнього ефективного функціонування. При цьому на вказані державні структури в умовах сьогодення виділяється значні кошти з державного бюджету, у порівнянні з іншими державними органами, у зв'язку з цим, формується велике соціальне очікування у першу чергу щодо забезпечення у військах високого рівня законності, правопорядку та військової дисципліни. У той же час, учинення військовослужбовцями злочинів та правопорушень може викликати соціальний резонанс, не сприятиме підвищенню довіри до армії, а отже буде знижуватися і авторитет держави в цілому. З огляду на це, з метою забезпечення належного рівня законності, правопорядку, суворої військової дисципліни у Збройних Силах та інших військових формуваннях, серед інших важливих заходів, слід не лише удосконалювати законодавство щодо юридичної відповідальності військовослужбовців, але й військове законодавство в цілому.

З огляду на побудову системи права, можна виділити такі основні види юридичної відповідальності військовослужбовців як адміністративна, дисциплінарна, матеріальна, кримінальна та цивільно-правова. Крім того, на військовослужбовців також поширюється міжнародно-правова відповідальність та деякі інші. З метою проведення комплексного аналізу всіх видів відповідальності необхідним є

загальнотеоретичний підхід, але з метою удосконалення чинного законодавства необхідно здійснити аналіз з точки зору науки адміністративного права. Це пов'язано з тим, що саме нормами адміністративного права урегульовано більшість питань притягнення військовослужбовців до юридичної відповідальності.

Більш того, з моменту набуття чинності Кримінальним процесуальним кодексом України сфера адміністративно-правового регулювання питань, пов'язаних з притягненням військовослужбовців до юридичної відповідальності розширилась. Пов'язано це з тим, що командири військових частин перестали бути органами дізнання і відповідно було скасовано Інструкцію про провадження дізнання у Збройних Силах України, яка по суті регулювала кримінально-процесуальні правовідносини. Але на сьогоднішній день командири повинні про вчинені кримінальні правопорушення повідомляти відповідні органи та в необхідних випадках проводити службове розслідування, яке регулюється Інструкцією про порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України, що є джерелом адміністративного права. Також слід урахувати, що призначені військовослужбовцям покарання, окрім реального призначення обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі автоматично не виключає військовослужбовців з системи військово-службових правовідносин, у зв'язку з цим, у межах відбування покарання значення норм адміністративного права не зменшується, у тому числі в аспекті належного відбування відповідних покарань, проведення виховної роботи щодо недопущення вчинення нових злочинів, реалізації військового управління та організації належного проходження військової служби такими особами тощо.

У свою чергу, загальнотеоретичний підхід до обраної проблематики, крім того, дозволить проаналізувати кримінально-правовий, кримінальний процесуальний, цивільно-правовий, міжнародно-правовий та деякі інші її аспекти та не обмежуватися проблемою адміністративної, дисциплінарної та матеріальної відповідальності, що регулюється нормами адміністративного права. Загальнотеоретичний погляд на обрану проблематику зумовлюється також і тим, що питання національної безпеки, необхідність забезпечення постійної бойової та мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань у контексті юридичної відповідальності передбачають інше співвідношення правовідновлюючої та штрафної (каральної) відповідальності військовослужбовців у порівнянні з аналогічним співвідношенням у межах юридичної відповідальності осіб, що не перебувають на

військовій службі. Крім того, слід проаналізувати правовий статус військовослужбовців у контексті військового управління та на цій підставі діти висновку про необхідність адекватного рівня юридичної відповідальності військовослужбовців у порівнянні з особами, що військовою службою не проходять.

УДК 341

Лілія Миколаївна ГРИШКО,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного і
європейського права юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0347-1118>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ АРАБСЬКОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ліга арабських держав 23 березня 2004 року прийняла Арабську хартію прав людини, яка набула чинності 16 березня 2008 р. У арабських державах День набрання чинності даним документом проголошено Днем прав людини.

У рамках спільних дій арабських держав було запроваджено регіональний механізм захисту прав людини, Постійний арабський комітет з прав людини (далі — Комітет) та Арабський суд з прав людини.

Арабська хартія встановлює механізм моніторингу за дотриманням державами-учасницями своїх зобов'язань через повноваження Комітету, що складається з семи членів, що є громадянами держав-учасниць, які працюють у особистій якості та розглядають перші та періодичні звіти, які подаються державами-учасницями. Перша сесія Комітету відбулася у березні 2012 року. На ній було обговорено перший звіт, поданий Йорданським Хашимитським Королівством. Слід відзначити, що перша доповідь Йорданії про заходи, вжиті Королівством для реалізації положень Арабської хартії з прав людини, була подана ще 2010 р., проте була розглянута Комітетом лише у 2012 р.

З 27 по 30 січня 2019 року відбулася вже п'ятнадцята сесія Комітету, на якій було розглянуто вже перший звіт Королівства Бахрейн у відповідності до положень.

Ліга арабських держав створила спеціальний департамент з прав людини, який зобов'язаний захищати і пропагувати «арабські права людини» в їх всебічній і цілісній концепції. Департамент виконує

обов'язки технічного секретаріату Комітету, готує його засідання, проекти порядку денного; готує свої доповіді та рекомендації і представляє ці рекомендації Раді Ліги арабських держав і здійснює подальший контроль за їх виконанням. Департамент також здійснює моніторинг питань прав людини на арабському, регіональному та міжнародному рівнях. У рамках відкритості департаменту до організацій громадянського суспільства, процедура надання статусу спостерігача в Комітеті була змінена, щоб включити в якості спостерігачів національні неурядові організації, національні правозахисні установи, регіональні та міжнародні урядові організації, що працюють у сфері прав людини.

Арабська хартія прав людини не передбачала створення арабського суду з прав людини. Тому, Ліга арабських держав на своєму 142-му (6–7 вересня 2014 р.) засіданні на рівні міністрів закордонних справ зробила важливий і необхідний крок для захисту прав людини в державах-членах, прийнявши резолюцію № 0779 — D(142) C3, 7/9/2014. Даним документом запроваджено Арабський суд з прав людини з місцем розташування у столиці Королівства Бахрейн — м. Манама.

Створенню Арабського суду прав людини передували кілька зустрічей і конференцій для обговорення проекту цієї системи, включаючи конференцію, що проходила в Королівстві Бахрейн в Манами у лютому 2013 р. Коференція була проведена на рівні міністрів, депутатів і ряду експертів. Було відзначено значну кількість представників громадянського суспільства, експертів і дослідників з арабського світу, Європи і Африки. Слід також відзначити, що під час розгляду питання про створення даного механізму до уваги бралися вже існуючі регіональні суди захисту прав людини.

У відповідності до ст. 2 Статуту Арабського суду прав людини він створений в рамках Ліги арабських держав як незалежний арабський судовий орган для виконання зобов'язань держав-учасниць щодо прав і свобод людини.

Стаття четверта передбачає створення Асамблеї держав-учасниць, яка, з поміж іншого, обирає суддів та затверджує звіти Суду. До складу Асамблеї входять по одному представнику від кожної держави-учасниці.

Суд складається з семи суддів, які є громадянами держав-учасниць. Їх кількість може бути збільшена до одинадцяти суддів, на вимогу Суду, яка схвалюється Асамблеєю. Суд не може включати до свого головного або резервного складу більше одного судді одного і того ж громадянства (ст.5).

Асамблея обирає суддів шляхом таємного голосування. Ті кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів входять до головного складу Суду, а інші — до резервного (ст.6). Судді обираються на чотирирічний термін, і вони можуть бути переобрані на другий непоновлюваний термін перебування (ст. 8). Кандидатом на посаду судді Арабського суду прав людини можуть бути особи, які відомі своєю чесністю та відданістю високим моральним цінностям, крім того, вони повинні володіти компетентністю та досвідом у юридичній чи судовій діяльності. Вони також повинні відповідати вимогам, що ставляться для призначення на найвищі судові або юридичні посади у державах їх громадянства. Особлива перевага надається тим, хто має досвід роботи у галузі прав людини (ст.7).

Отже, арабська система захисту прав людини доповнилася у 2014 році Арабським судом з прав людини. Юрисдикція Суду, обмежена всіма справами та спорами, що виникають у зв'язку з застосуванням та тлумаченням Арабської хартії прав людини або будь-якого іншого договору про права людини, учасниками якого є держави.

Список бібліографічних посилань

1. The Statute of the Arab Court of human rights. The Council of the League of Arab States, Ministers of Foreign Affairs, adopted during his (142) session, and by his resolution n° 7790, E.A (142) C 3, 07/09/2014 URL: https://aci.hl.org/texts.htm?article_id=44&lang=en-GB.

УДК 342.821

Людмила Вячеславівна ГУДЗЬ,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри конституційного і
муніципального права

Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2064-014>

ПРАВОПОРУШЕННЯ НА ВИБОРАХ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Загалом, проведення в останнє десятиліття в Україні виборів різних видів показало тенденцію до зростання кількості порушень виборчого законодавства, які мають злочинний характер. При цьому такі порушення ставали все більш системними та масштабними і посилювали свій негативний вплив на хід виборів та їх результати.

В Україні станом на 13 березня до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено 150 порушень виборчого законодавства. З цих

справ 50 — за статтею 160 Кримінального кодексу України, за підкупом виборців, 46 — за статтею 296 Кримінального кодексу, хуліганство, в тому числі, масове хуліганство, пов'язане з різними виборчими заходами. Ці дані були наведені під час прес-конференції у Херсоні радником Міністра внутрішніх справ Іваном Варченко. Він також зазначив, що загалом було зареєстровано 2885 повідомлень про порушення виборчого законодавства, які перевіряються. Крім того було створено інтерактивну систему «Вибори 2019» на сайті Міністерства внутрішніх справ, за якою кожен заявник, кожна людина, яка повідомляє про порушення, має можливість побачити, що його повідомлення зафіксоване, і побачити етапи розгляду цього повідомлення. Серед лідерів за кількістю порушень — Київ, Київська область, Дніпропетровська область.

Масова участь громадян у вчиненні зазначених злочинів пояснюється низкою причин, зокрема: правовим нігілізмом, який набув у цій сфері надзвичайного поширення; застосуванням владними структурами у ході виборчої кампанії так званого адміністративного ресурсу, в основі якого — зловживання владою або службовим становищем (його складовими були й виборчі комісії); впевненості більшості порушників виборчого законодавства у тому, що за вчинене не доведеться відповідати [1, с. 5–6]. Отримання об'єктивної картини про стан, структуру та тенденції розвитку злочинності у сфері виборів є одним із важливих завдань, яке постає при виробленні та здійсненні заходів протидії такій злочинності. Знання реальної ситуації з учиненням злочинів проти виборчих прав є необхідним для визначення як державної стратегії протидії цим злочинам, так і адекватних законодавчих, правозастосовних, організаційних та інших засобів такої протидії.

Статистика розслідувань виборчих злочинів після виборів 2015 року теж достатньо сумна: лише близько 15% закінчувались судовими вироками. Як правило, кримінальні провадження закривались уже на першому етапі розслідування. Причин для цього цілком достатньо: недосконалість законодавства, низька професійна підготовка та мотивація правоохоронців розслідувати порушення, політичний вплив на органи слідства та суди. Також часто самі громадяни не готові повідомляти про порушення.

За інформацією Громадянської мережі «Опора», отриманою у відповідях Національної поліції України та Генеральної прокуратури на запити щодо отримання публічної інформації, на чергових місцевих виборах 2015 року було розпочато 422 досудових розслідувань за статтями 157–160 Кримінального кодексу України. Як засвідчує зібрана

статистика, у порівнянні із позачерговими виборами Президента України та Верховної Ради України 2014 р., саме на чергових місцевих виборах минулого року було розпочато найбільшу кількість розслідувань, пов'язаних із виборчими злочинами. Якщо на місцевих виборах 2015 р. було розпочато 422 досудові розслідування, то на позачергових виборах народних депутатів України 2014 року ця кількість була меншою на 73 розслідування (349). Натомість на позачергових виборах Президента України було розпочато 150 розслідувань. За даними Національної поліції України до топ-5 регіонів України із найбільшою кількістю кримінальних проваджень, розпочатих на чергових місцевих виборах 2015 року, входять Чернігівська обл. (46), Київська обл. (44), м. Київ (42), Дніпропетровська обл. (40), Одеська обл. (40). До умовного топ-3 регіонів із найменшою кількістю кримінальних проваджень входять Івано-Франківська (1), Чернівецька (3), Миколаївська (5) області. У Івано-Франківській досудове розслідування завершилося направленням обвинувального акта до суду [2].

У сукупності досудових розслідувань безумовним лідером є стаття 160 Кримінального кодексу України. За статтею 160 Кодексу, якою встановлюється відповідальність за підкуп виборців/учасника референдуму, було розпочато 159 проваджень. Звертає увагу незначна кількість досудових розслідувань щодо порушення порядку фінансування передвиборної агітації, незважаючи на широке визнання однією із ключових проблем, саме — непрозорість фінансування передвиборчих кампаній місцевих організацій партій та кандидатів. Зокрема, у Підсумковому звіті Місії зі спостереження за черговими місцевими виборами в Україні ОБСЄ/БДПЛ було відзначено відсутність співмірних санкцій за порушення під час фінансування кампаній. Станом на 11 вересня 2016 р., на підставі даних Національної поліції, можна стверджувати про закриття майже 65% досудових розслідувань на чергових місцевих виборах 2015 р. Зокрема, за статтею 160 Кодексу (підкуп виборців) було закрито 77% досудових розслідувань. Натомість за іншою «масовою» статтею — 157 (перешкоджання виборчому праву, роботі виборчої комісії) — було закрито 74% досудових розслідувань [2].

З огляду на викладене видається за необхідне охарактеризувати основні види правопорушень, які вчиняються під час виборів. Правопорушення — це суспільно небезпечні діяння (як дія, так і бездіяльність), суб'єктом вчинення яких може бути як фізична, так і юридична особа. Скоєння злочинів і правопорушень у період проведення виборчих кампаній дискредитує сутність виборів як демократичного інституту формування органів влади, дуже часто призводить до непередбачуваних результатів [3, с.134].

Зокрема, ці правопорушення були такими: 1) перешкоджання здійсненню виборчого права шляхом підкупу, обману чи іншим чином; 2) підроблення та використання підроблених відкріпних посвідчень на право голосу; 3) підроблення та використання підроблених виборчих бюлетенів; 4) підроблення інших виборчих документів — заяв виборців про видачу відкріпних посвідчень чи голосування за межами приміщення для голосування; 5) підроблення протоколів про результати голосування виборців на виборчих дільницях; 6) неправомірний вплив службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування на хід виборчого процесу, неправомірне втручання у здійснення виборчих процедур (зловживання владою або посадовим становищем) тощо.

Підкуп учасників виборчого процесу — найпоширеніший вид політичної корупції, як правило, пов'язаний з дачею або отриманням хабара: грошей, цінних паперів, інших майнових благ, наданні санаторних, курортних путівок, виконання ремонтних, будівельних робіт, оплати проїзду. Але потрібно погодитися з твердженням, що „злочини такого роду є високолатентними, оскільки жоден з учасників такої „політичної угоди» не зацікавлений у її виявленні, тим більше, якщо шляхом підкупу досягнуто бажаної мети» [4, с.18]. При „купівлі» голосів виборець і кандидат стають учасниками угоди, в результаті якої одна сторона отримує гроші, а інша — отримує владу.

Фінансування передвиборної кампанії кандидата (партій) є найбільш вразливим місцем виборів з точки зору вчинення корупційних діянь [3, с.136]. Для фінансування передвиборної агітації виборчими блоками (партіями), кандидатами в обов'язковому порядку створюються виборчі фонди, на які разом з бюджетними коштами можуть перераховуватись і власні кошти кандидата (партії), пожертви фізичних осіб. Законодавець допускає як державне, так і приватне фінансування виборчих кампаній.

Існує багато способів порушення при приватному фінансуванні, серед яких найбільш поширеними для України є: 1) пожертви готівкою; 2) анонімне переведення грошей на рахунки партійних діячів або кандидатів у закордонних банках з подальшим переведенням у свою державу; 3) створення фіктивних підприємств; 4) передача пожертв через підставних осіб. Дуже поширені й негрошові види допомоги: оплата тих чи інших витрат партій і кандидатів (рекламні афіші, листівки); надання кандидатам транспорту, персоналу, приміщень, матеріалів; розташування рекламних об'яв у газетах, які їх підтримують; замовлення опитувань громадської думки тощо [3, с.138].

На жаль, цей перелік порушень правил фінансування є далеко не повним. На думку Н. Антошиної необхідно прийняти закон щодо

фінансування виборів, який врегулює відносини в цій сфері. У ньому мають бути закріплені такі засоби демократизації приватного фінансування, як: обов'язкова публікація отриманих і витрачених коштів виборчих кампаній; публікація повного переліку значних пожертв; щорічний контроль за фінансуванням політичних партій; перевірка витрат на виборчу кампанію [3, с.138]. Але оскільки Верховна Рада уже прийняла у першому читанні Виборчий Кодекс, тому вважаємо за доцільне врегулювати прядок фінансування у цьому нормативному акті. Крім того, потрібно посилити контроль над додержанням встановленого порядку фінансування, передбачивши відповідальність. Основна роль тут повинна належати Центральній виборчій комісії, яка керує діяльністю виборчих комісій нижчестоящих рівнів, здійснює контроль за додержанням законності під час проведення виборів і тому має право висловлювати свої рекомендації, вказувати на допущені порушення, пропонувати виборчим комісіям та іншим учасникам виборчого процесу вжити заходів щодо їх усунення.

На нашу думку, дуже вдалим є проект «Виборча реформа задля підсилення впливу агентів змін та підтримки публічного діалогу», який реалізує за підтримки Євросоюзу Громадянська мережа Опора спільно з Українським католицьким університетом та Європейським центром підтримки виборів. Проект передбачає створення мережі громадських омбудсменів по всій Україні. Серед головних завдань омбудсменів — моніторинг дій поліції, судів щодо розслідування виборчих злочинів.

Висновок: Проаналізувавши основні правопорушення, вчинені під час виборчих кампаній, можна зробити висновок, що однією з основних причин їх скоєння став високий ступінь психологічної готовності значної кількості громадян до цих порушень. Як свідчить статистика кількості закритих кримінальних справ більшість порушників виборчого законодавства впевненості у тому, що за вчинене не доведеться відповідати. Тому, на нашу думку, необхідно активізувати правоохоронні органи у цій сфері та посилити відповідальність за вчинення таких порушень, а також системно впроваджувати заходи та програми щодо підвищення загального рівня компетентності правоохоронців у виявленні, фіксації та реагуванні на порушення виборчого законодавства.

Список бібліографічних посилань

1. Мельник М. І. Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав. Київ : Атіка, 2005. 141 с.
2. Попередні результати моніторингу розслідування виборчих злочинів, здійснених на чергових місцевих виборах в Україні 2015 року (вересень 2016 року). URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi-vybory-2015/43229-poperedni-rezultaty-monitorynhu-rozsliduvannia-vyborchykh>

zlochyniv-zdiisnennykh-na-cherhovyykh-mistsevykh-vyborakh-v-ukraini-2015-roku-veresen-2016-roku.

3. Антошина Н. М. Политико-правовые основы реализации избирательных прав граждан в современной России : дис...канд. юрид. наук. Волго-Вятская акад. гос. службы, 2001. 198 с.

4. Кабанов П. А. Политическая коррупция на выборах : Криминалистическая характеристика и меры сдерживания. Нижнекамск, 1998. 156 с.

УДК 349.24

Ольга Володимирівна ДЕМЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4227-382X>

ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ

Безперечно, сприяння реалізації права людини на працю є однією з пріоритетних та основоположних стратегій сучасної демократичної та правової держави. Однак, фактична наявність нових форм нестандартної зайнятості та існуюча криза відсутності остаточного розуміння законодавця щодо належного правового регулювання дистанційної зайнятості в Україні актуалізує необхідність проведення наукового дослідження з оформлення дистанційної роботи за нормами трудового права. Дослідження дистанційної зайнятості знайшло відгук в дисертаційних дослідженнях сучасних науковців в галузі економіки (С. О. Назарової, Р. Б. Бикової, Н. Ю. Сіряченко), соціології (Я. Ю. Правкіної) та права (О. С. Прилипко, В. О. Носенко, О. В. Моцної, Л. М. Кветного). До проблем правового регулювання дистанційної зайнятості звертались в своїх роботах В. С. Венедіктов, В. В. Жернаков, О. М. Ярошенко, С. В. Вишневецька, Я. В. Свічкарьова.

Ініційована урядом України у 2015 році адміністративна реформа оновлення та посилення кадрового потенціалу органів виконавчої влади, реформа трудового законодавства та реалізація Концепції розвитку електронного урядування зумовлює уможливлення у перспективі організацію дистанційної роботи для окремих категорій державних службовців. Під державними органами розуміються органи державної влади та інші державні органи, які мають владні повноваження і законодавчу ініціативу [2, с. 12].

Згідно Закону України «Про державну службу» державна служба — це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання державним службовцями завдань і функцій держави. Законом встановлено, що дія норм законодавства про працю поширюється на державних службовців у частині відносин, що не врегульовані цим Законом (ч. 3 ст. 5). [3] Слід погодитись з думкою Л. Ю. Величко, що вирішальним при визначенні сфери дії трудового законодавства на правове регулювання відносин державних службовців під час реалізації їх права на працю, має бути те, що, незважаючи на специфіку трудової функції державного службовця, яка полягає у виконанні завдань і функцій держави, все ж службовець підлягає господарській владі суб'єкта призначення, організаційно підпорядкований йому щодо місця виконання роботи, режиму роботи, конкретного її змісту та обсягу, а, отже, ці відносини за своєю природою є трудовоправовими. Реалізуючи свої повноваження, державний службовець так чи інакше зачіпає як публічні, так і приватні інтереси. [4] Конструкція дистанційної роботи, яка базується на виконанні робочої функції працівником за межами розташування організованого роботодавцем (стандартного) робочого місця, з використанням за для підтримки зв'язку з роботодавцем інформаційно-комунікаційних мереж, вочевидь, може бути застосовна не до всіх категорій посад на державній службі.

Аналіз останніх наукових досліджень проведених С. Білоусовим, щодо запровадження інформаційно-комунікаційних технологій в управлінську діяльність нашої держави [5]; науковцями В. М. Бабаєвим, М. М. Новіковою та С. О. Гайдученко, щодо розвитку електронної інфраструктури державного і муніципального управління та впровадження засобів обчислювальної техніки на робочі місця державних і муніципальних службовців [6] та успішний досвід організації дистанційної зайнятості для окремих категорій працівників державної служби за трудовим законодавством зарубіжних країн, свідчить про позитивні перспективи уможливлення цього інноваційного виду організації трудової діяльності.

Досліджуючи трудове законодавство країн Європи, встановлено, що правове регулювання дистанційної зайнятості в деяких країнах віднесено до сфери договірної врегулювання на міжгалузевому та галузевому рівні. У разі відсутності угоди на відповідному рівні, умови дистанційної роботи встановлюються в колективному договорі конкретної компанії. Саме так організована, дистанційна робота державних службовців у Франції. Державні службовці та непостійні співробітники певних категорій державних службовців вже можуть

виконувати свої трудові функції за умовами дистанційної зайнятості коли їх професійні повноваження не пов'язані з критеріями ведення особистого прийому та з виконанням контрольних функцій. Існують обмеження організації зазначеної форми роботи, які поширюються на категорій держслужбовців до посадових повноважень яких відноситься робота із конфідційними документами та коли робота не може бути організована з урахуванням вимог до використання інформаційно-комунікаційних мереж.

Державні службовці медичних, територіальних, державних громадських функцій можуть виконувати свої повноваження за умовами дистанційної роботи від двох днів на тиждень протягом року. Перелік видів діяльності, умови розміщення та обладнання робочого місця, контроль та облік робочого часу віднесені до компетенції відповідних міністерств, територіальних виконавчих органів та керівників медичних установ за погодженням із представницьким органом Соціально-економічного комітету. [7] Нещодавно у Франції законодавчо врегульовано право на організацію вказаної форми дистанційної зайнятості в судовій системі. Законодавець поширив можливість організації дистанційної зайнятості в судових органах для посадових осіб які виконують свої функції не в юрисдикції, а в адміністрації. [8]

Таким чином, вважається припустимим впровадження дистанційної зайнятості на державній службі і в нашій державі за умови розроблення переліку посад, коли виконання трудових обов'язків держслужбовця є припустимими за межами розташування робочого місця у класичному розумінні, а трудова функція допускає виконання роботи дистанційно із підтримкою внутрішньомережевого зв'язку. Як приклад, діяльність працівників державного органу технічного характеру є специфічною діяльністю працівників державного органу. За роз'ясненням Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» робота таких працівників здійснюється без повноважень державного органу, тому не вимагає для працівників функції обслуговування публічно-правових умов і обмежень, [9, с. 42, с. 55] що цілком допускає застосування дистанційної форми зайнятості для організації праці даної категорії працівників. Поділяємо думку М. Кельмана, що саме держава повинна підтримувати розвиток соціального життя, а його базові розробки повинні втілюватись у практичному житті відповідною нормотворчістю, бо саме це і є безпомилковим «індикатором» рівня правового розвитку країни, її реального демократизму, можливостей та перспектив прогресивного поступу [10, с. 45].

Список бібліографічних посилань

1. Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 32–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2011_1_4
2. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: проблеми становлення, розвитку та функціонування : автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2006. 38 с.
3. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889–VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889–19> (дата звернення 11.09.2018).
4. Величко Л. Ю. Дія норм трудового права на правове регулювання праці державних службовців. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2017–1/doc/4/02.pdf> (дата звернення 11.09.2018).
5. Білоусов С. Досвід використання інформаційно-комунікаційних технологій при підвищенні кваліфікації державних службовців. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2011–2/doc/2/06.pdf> (дата звернення 07.04.2018)
6. Бабаєв В.М., Новікова М.М., Гайдученко С. О. Електронне урядування. Текст лекцій. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/35678/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%20%D0%95%D0%A3%2011.pdf> (дата звернення 11.05.2018).
7. Décret relatif aux conditions et modalités de mise en œuvre du télétravail dans la fonction publique et la magistrature du 11 février 2016. №° 2016–151 URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/eli/decret/2016/2/11/RDFF1519812D/jo/texte> (дата звернення: 20.08.2018).
8. Ordonnance relative à la prévisibilité et la sécurisation des relations de travail du 22 septembre 2017. №°2017–1387 URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/eli/ordinable/2017/9/22/MTRT1724787R/jo/texte> (дата звернення: 01.11.2017)
9. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / Ред. кол.: К. О. Ващенко, І.Б. Коліушко, В.П. Тимошук, В. А. Дерезь (відп. ред.). К. : ФОП Москаленко О.М., 2017. 796 с.
10. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. Methodology of modern jurisprudence: becoming and main directions of development. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33–46.

УДК 327 (477)

Наталія Анатоліївна ЖУК,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету
ім. В. Н. Каразіна

ДЕРЖАВА ЯК СУВЕРЕН: РІЗНОМАНІТНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ У КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИКИ

З погляду свого поняття геополітика, термін якої було введено до обігу шведським науковцем Рудольфом Челленом у 1899 році [1] під впливом ідей німецького географа Фрідріха Ратцеля, викладених ним у праці «Політична географія» (1897 р.) [2], що у своїй етимології походить від давньогрецького γῆ — земля, πολιτική -державні (суспільні) справи, являє собою напрямок політичної думки, концепцію, що виходить із визнання інтересів держави, розповсюджуваних за межами офіційно визнаних границь, і залежності державних дій, у тому числі, на міжнародній арені, від географічних факторів (положення країни, природних ресурсів, клімату й т.п.), а також про контроль над територіями земної поверхні, про закономірності перерозподілу сфер впливу різних центрів сили, до яких традиційно відносили в першу чергу держави й міждержавні об'єднання [3]. Не зупиняючись на проблемі значного розширення числа таких геополітичних «центрів сили» у новітній час, звернемося до проблеми сутності геополітики та її значення для визначення реальної суверенності держави.

Сутність геополітики повною мірою та найбільш дохідливо відображається наступною цитатою, вкладеною французьким драматургом Еленом Скрибом у уста персонажа його п'єси «Склянка води, або причини й наслідки» віконта Болингброка, Генрі Сент-Джона: «Якщо велике королівство прагне завоювати маленьку країну, до цього немає жодних перешкод: країна загинула. Але якщо й інша велика держава задумає те ж саме, у жертви з'являється шанс на порятунок. Дві великі держави будуть ревниво стежити одна за одною, знешкоджувати й нейтралізовувати одна одну, а країна, що перебуває під погрозою, уникне небезпеки саме завдяки кількості своїх ворогів» [4].

Проблема суверенності держав (і, звичайно, суверенності народів) в умовах постмодерністського миру, що супроводжується системною кризою капіталістичної формації й глибокою трансформацією або навіть розтрощенням більшості феноменів політико-правової дійсності, що склалися в епоху Модерну, є винятково

багатошаровою й багаторівневою. Адже до викликів і погроз державі як феномену, як суверенній політичній інституції, що облямовує свій власний народ як джерело суверенної влади (згідно з теорією держави в сучасному її розумінні, оформленій завдяки зусиллям відомої трійці Н.Макіавеллі, Ж.Бодена й Т.Гоббса), що збереглися ще із часів закінчення Першої світової війни в особі старої європейської, т.зв. «чорної», аристократії, що прогнала ту війну й була змушена поступитися місцем ключового суб'єкта світової політики народам в особі пролетаріату (на просторах СРСР) і дрібної буржуазії (у країнах Заходу) і прагне в ХХІ столітті політичного реваншу, впродовж ХХ століття додалися нові виклики й погрози, обумовлені дією цілого ряду факторів.

Серед останніх — не лише західний шовінізм, реваншизм і європоцентризм, що підняли голову після руйнування біполярної світ-системи внаслідок розпаду блоку соціалістичних держав на чолі зі СРСР, але й погроз, обумовлених руйнуванням власно західних буржуазних цінностей, що склалися й пестувалися впродовж сторіч — у першу чергу, цінностей політики й держави як її ключового суб'єкта, які сьогодні під впливом цілого ряду симулякрів (за термінологією «філософа постмодерна» Жана Бодрийяра) [5] [подр. див.: 6] представляють собою не більш ніж симуляцію [5] того, що має являти собою держава як суверен.

Що стосується джерел погроз першого роду, то сьогодні, як і 80 років тому, серед них слід назвати еліту колективного Заходу [наприклад, див.: 7], тобто так званого «цивілізованого світу», що стоїть у своїй уяві про належний світовий порядок на позиціях власної винятковості й первинності перед усіма іншими державами й народами, той західний імперіалізм, обо, більш толерантно, європоцентризм, що знаходить свій прояв у розробці й просуванні всіляких шовіністичних планів (у якості ілюстрації досить згадати зміст гітлерівського Генерального плану «Ост», плану колонізації й германізації східних територій (Польщі й СРСР), розробленого на основі расової доктрини й концепції «життєвого простору» під егідою рейхсфюрера СС Г. Гімлера [8] — «канібальського документа» і «плану ліквідації слов'янства в Росії», як його влучно охарактеризував історик Л. Безименський [Див.: 9]) і геополітично неспроможних псевдоправових конструкцій (у силу цілковитого ігнорування західними теоретиками факту наявності реального інституціонального, структурного й ідеологічного різноманіття суспільного буття різних народів) нахшталт «глобального конституціоналізму» [10], що бере за основу інститути й цінності західного конституціоналізму, приміром,

інститут місцевого самоврядування, що не визнається конституційною цінністю в більшості держав східної демократії.

На рівні реальної геополітики ця проблема яскраво проявляється в політиці екс-метрополій колишніх колоніальних імперій (у першу чергу, Великобританії, а також Франції, Німеччини, Іспанії, Португалії, Японії і т.д.), що прагнуть за будь-що утримати контроль над створеними після Другої світової війни на уламках їх імперій молодими державами Далекого й Близького Сходу, у регіонах Азії, Африки й Латинської Америки, їх колишніми колоніями, а також, на жаль, у досить успішних спробах нав'язати винятково європоцентристський погляд на світ постсоціалістичним державам та їх народам, утягуючи їх у свої симулятивні політичні конструкції в статусі периферії і позбавляючи їх найменшої надії на збереження власної політичної суверенності [подр. див.: 11; 12].

Серед джерел загроз державі як суверенів входять й «архітектори» нового світового порядку (у вигляді концепцій «світового уряду», трансгуманізму, «цифрового світу» тощо), що просувається на усіх рівнях та усіма засобами (як тут не згадати «мінімальну державу» Р. Нозіка [13]) лобістами інтересів глобальної корпоратократії й нової (цифрової) технократії як новітніх глобальних політичних суверенів, що мають усунути з політичного Олімпу традиційні держави.

Нарешті, оцінка різних держав на предмет їх суверенності, тобто на зовнішньополітичному, у першу чергу, і навіть внутрішньополітичному контурі з погляду геополітики на рівні практично всіх її концепцій кардинально відрізняється від того єдиного підходу до цього питання з погляду діючої системи міжнародного права або, у термінології геополітики, Ялтинсько-Потсдамського світового порядку (світ-системи), які склалися, нагадуємо, за підсумками Другої світової війни. Мова йде про те, що в межах нині діючої системи міжнародного права, що опирається на класичну (тобто сформовану в період розквіту західного капіталізму в середині XIX ст.) політологію, яка вже явно не відповідає політико-правовій дійсності постмодерністського світу, у якості основного, первинного його суб'єкту фігурує «держава» (про це говориться в статті 3 Статуту ООН у такий спосіб: «Первісними Членами Організації Об'єднаних Націй є держави» [14]), а принцип «суверенної рівності держав» входить до числа десяти імперативних, з вищою юридичною силою, норм-принципів міжнародного права (стаття 2 Статуту ООН у пункті 1 проголошує, що «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її Членів» [там само]).

Натомість геополітика на рівні більшості своїх концепцій (насамперед західних шкіл, зокрема, німецької, англійської та американської, у тому числі, концепцій «життєвого простору» Ратцеля та «надрегіонів» Карла Хаусхофера, концепцій «Зеленої імперії» Джона Ді та, «Хартленда» Хелфорда Маккіндера, концепцій «морської сили» та «принципа Анаконди» Альфреда Мехена, а також концепції стратегічної безпеки США Ніколаса Спідмена) оперує якісно іншими по своєму змісту поняттями, а саме: «морська держава», «континентальна держава», «наддержава», «гегемон», «малі народи», «велика держава», «ядерна держава» [наприклад, див.: 15; 16; 17], чітко розмежовуючи їх по їхньому фактичному політико-правовому статусу, їх геополітичним інтересам, стратегії та тактики їх політики на зовнішньому та внутрішньому контурі, та аж ніяк не визнаючи їх рівновеликими суверенами.

Парадокс полягає в тому, що хоча геополітика з точки зору теорії міжнародних відносин є лише однією з парадигм їх розвитку, проте, як свідчить життя, аж ніяк не теорія держави й не теорія міжнародних відносин, а саме реальна геополітика з її законами, поняттями (найважливішим серед яких є поняття «інтерес»), категоріями й інституціями найчастіше рухає світовою історією, висувуючи одні держави в ранг «великих держав», «наддержав» та навіть «гегемона», а інших — знижуючи на рівень політичних систем «малих народів», «периферій» та «напівпериферій».

Тому для розуміння суті проблеми статусу конкретної держави як суверена вкрай важливим є не тільки знання основних концепцій геополітики, але розуміння специфіки «гри за її правилами». Саме це, наприклад, дозволяє досягнути, в силу яких обставин СРСР, не володіючи в 20-е роки ХХ століття правосуб'єктністю суверена, став наддержавою наприкінці Другої світової війни. Пояснення цього, у тому числі, в умінні Радянського Союзу «грати» за правилами й законами геополітики, «використовуючи протиріччя між американцями й британцями, Рокфеллерами й Ротшильдами, що дозволило йому до кінця 30-х років стати суб'єктом світової політики, а після 1945 року вивело його в ранг наддержави» [Цит. за: 18], що, знов-таки у повній відповідності із законами геополітики, було втрачено наприкінці 1980-х рр., за результатами Мальтійського самміту...

Список бібліографічних посилань

1. Александр Дугин/ Рудольф Челлен: рождение термина «геополитика» и его первые дифиниции / Ел. ресурс <https://www.geopolitica.ru/article/r-chellen>.

2. Ратцель Ф. Политическая география. Народоведение (Антропогеография) в 2 томах. СПб. : Книгоиздательское Товарищество «Просвещение», 1904.
3. Ел. ресурс / <https://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/35/Геополитика>.
4. Эжен Скриб. Стакан воды, или причины и следствия. М., 2007 / Ел. ресурс <http://booksonline.com.ua/view.php?book=91844&page=11>.
5. Жан Бодрийяр. Симулякры и симуляции. Постум, 2017 / Ел. ресурс http://loveread.ec/read_book.php?id=72978&p=1.
6. Жук Н. А. Симулятивность как сущностная характеристика неолиберальных политико-правовых систем: к постановке теоретико-практических проблем постсовременного государствоведения // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2018. Серія: Право. Випуск № 25. С. 33–37.
7. А. Фурсов. «Хозяева истории» / Ел. ресурс / <https://koppel.pro/diary/hozaeva-istorii-7735>.
8. Нюрнбергский процесс. Преступления против человечности (том 5) Ел. ресурс <http://lib.ru/MEMUARY/1939-1945/NURNBERG/np5.txt>
9. Безыменский Л. А. «Германские генералы — с Гитлером и без него», гл.6 «Планы на бумаге и в жизни. План «Барбаросса». — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М. : Мысль, 1964 / Ел. ресурс <http://militera.lib.ru/research/bezymensky1/06.html>.
10. Гончаров В. В. Основные тенденции развития глобального конституционализма в современном мире / Ел. ресурс http://enotabene.ru/pr/article_19852.html
11. Жук Н. А. Десуверенизация, разгосударствление и приватизация государств как ключевые тренды развития политико-правовых систем современности // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2017. Серія: Право. Випуск № 23. С. 22–26.
12. Жук Н. А. Глобальний капіталізм як феномен реальності й простір формування і реалізації концепцій сучасних держав: до постановки питання // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2018. Серія: Право. Випуск № 26. С. 28–33.
13. Нозик Роберт. Анархия, государство и утопия. М. : ИРИСЭН, 2008. 424 с.
14. Устав Организации Объединенных Наций (Принят в г. Сан-Франциско 26.06.1945) // Ел. ресурс http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121087/
15. Збигнев Бжезинский. Великая шахматная доска. М., 1997 // Ел. ресурс http://loveread.ec/read_book.php?id=44096&p=1
16. Джордж Фридман. Следующие 100 лет: прогноз событий XXI века. М. : Эксмо, 2010. — 336 с. // Ел. ресурс <http://booksonline.com.ua/view.php?book=157209>
17. Джордж Фридман: «Конфликт на Украине я предвидел, но что победителем выйдет Россия — нет» // Ел. ресурс <http://eurasia.expert/dzhordzh-fridman-konflikt-na-ukraine-ya-predvidel-no-cto-pobeditelem-vyydet-rossiya-net/>
18. А. Фурсов. Мы живем в матрешечно кризисное время / YouTube, 8-я минута.

УДК 343.85

Юлія Олександрівна ЗАГУМЕННА,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії
держави і права факультету №1
Харківського національного університету
внутрішніх справ
ORCID ://orcid.org/0000-0003-0617-8363

Наталія Олегівна РАСТОРГУЄВА,

курсантка 2 курсу факультету №1
Харківського національного університету
внутрішніх справ

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

Будь-яке явище чи процес має свої корені в минулому та через відображення в сьогоденні спрямоване до майбутнього, тобто існує в логіці причинно-наслідкових зв'язків історичного розвитку із сучасністю [1, с. 127].

Кінець ХХ століття ознаменувався стрімким розвитком інформаційних технологій, що почали впроваджуватися в усі сфери життєдіяльності людини. Саме використання комп'ютеризованих систем і всесвітньої мережі Інтернет зумовили появу і стрімкий розвиток кіберзлочинності.

У серпні 1962р. професор Джон Ліклайдер опублікував свою доповідь під назвою «Galactic Network». Автор пророкував появу в майбутньому глобальної мережі, отримати доступ до якої зможе будь-хто і яка з'єднає комп'ютери по всьому світу. Початковим етапом появи мережі — інтернет, стало створення першої комунікаційної мережі ARPAnet (Advanced Research Projects Agency Network). Роком заснування мережі Agranet вважають 1969 рік. Вона була розроблена компанією «Bolt Beranekand Newman» (BBN) на замовлення Агентства передових дослідницьких проєктів (ARPA) Міністерства Оборони США з метою створення системи швидкого обміну інформацією між комп'ютерами, а також для відпрацювання методів підтримки зв'язку у випадку ядерного нападу [2, с. 20].

Тоді ж тоді були закладені такі принципи сучасного Інтернету, як розподіленість та глобальність.

Мережа планувалася для передачі інформації і електронного листування, тому ніякі серйозні елементи, що обмежують доступ в її структурі, не були присутні. Саме непродуманість захисту інформаційних даних, відсутність юридичного контролю при розробці технічних

принципів мережі породить ті проблеми, з якими світова спільнота зіткнеться в майбутньому, стане однією з головних причин широкого розповсюдження кіберзлочинності по всьому світу. Але уже в 1970–х роках з'являються перші комп'ютерні злочинці, яких почали називати «хакерами». Важко точно сказати, хто саме був першим хакером, але в більшості літературних джерел згадується Джон Дрейпер (John Draper) як перший професійний кіберзлочинець (також відомий як Cap'n Crunch).

Джон Дрейпер породив першу спеціалізацію хакерів — фрікери (phreaker), що означає зламування телефонних автоматів і мереж з метою отримання безкоштовних дзвінків. В рядах фрікерів у той час були навіть такі особи, як Стів Возняк (SteveWozniak) та Стів Джобс (SteveJobs), які в майбутньому заснували «Apple Computers». Вони налагодили виробництво пристроїв для злому телефонних мереж в домашніх умовах. І саме цей час можна вважати початком розвитку кіберзлочинності.

У 1983 р. в США в штаті Мілуокі відбувся перший арешт Інтернет-злочинця, про якого стало відомо громадськості. Приводом для цього послужив перший зареєстрований Інтернет — злом, здійснений шістьма підлітками, які називали себе «група 414» (414 — міжміський телефонний код Мілуокі). Протягом дев'яти днів ними було зламано 60 комп'ютерів, серед яких були комп'ютери Лос-Аламоської державної лабораторії [3].

Взагалі, у 80–х роках починає спостерігатися істотне збільшенні числа комп'ютерних атак. Так, якщо в 1988 р. було всього 6 звернень користувачів Інтернет з приводу комп'ютерних атак в центр Інтернет — безпеки CERT, що відкрився в 1988 р., то в 1989 р. — 132, а в 1990 р. — вже 252. Кіберзлочинність перестає бути рідкістю, а Інтернет починає використовуватися для більш широкого кола злочинів. Це стає початком другого етапу в розвитку кіберзлочинності, що характеризується появою нових спеціалізацій Інтернет-злочинців.

У 1984 р. Фред Коен (Fred Cohen) опублікував відомості про розробку перших шкідливих комп'ютерних програм, які саморозмножуються, і застосував до них термін «комп'ютерний вірус». При цьому Фред Коен написав програму, що демонструвала можливість зараження одного комп'ютера іншим. А листопад 1988 року став катастрофою для комп'ютерного світу. Тоді вірус заразив майже 6 тисяч серверів на операційній системі Unix, що призвело до мільйонних фінансових втрат. Розслідування привело до студента Роберта Морріса. 26 липня 1989 року Морріс став першим звинуваченим у комп'ютерному шахрайстві (Computer Fraud) та акті зловживання (Abuse Act).

У 1986 р. в США був прийнятий перший комп'ютерний закон «The Computer Fraud and Abuse Act» [4], який забороняв

неавторизований доступ до будь-якої комп'ютерної системи і отримання секретної військової інформації.

Цього ж року з'явилася книга Лойда Бланкеншипа (Loyd Blankenship), відомого як «Наставник» через книгу — «Маніфест хакера», що була написана під час відбування покарання у в'язниці. Ідеї, висловлені в цьому маніфесті, до сьогодні вважаються основою хакерської ідеології та культури, що широко розповсюджуються в мережі Інтернет.

У 1994 р. світова спільнота дізналася про так звану «справу Володимира Левіна», віднесену міжнародною кримінальною поліцією до категорії «транснаціональних мережевих комп'ютерних злочинів», який зламав систему управління рахунками корпоративних клієнтів американського «Сітібанку» — одного з найбільших банківських установ планети і викрав таким чином понад 12 мільйонів доларів [5].

Майкл Калче у 2000 році на День святого Валентина атакував 75 комп'ютерів у 52 мережах, через що постраждали такі сервіси, як eBay, Amazon та Yahoo. Оцінка даного факту привела до появи таких термінів, як «Інтернет — тероризм», «комп'ютерний тероризм», «кібертероризм». Крім того, це показало, що найуразливішою до кібератак є сама мережа Інтернет, оскільки її ключові вузли доступні з будь-якої точки світу.

Поява кібертероризму і гучні справи про злочинну діяльність міжнародних угруповань, свідчать про те, що кіберзлочинність набула такої властивості, як транснаціональність. Це стало початком третього етапу в розвитку кіберзлочинності [6].

Надалі транснаціональність проблеми кіберзлочинності поширюється. Так, конфлікт в Косово вважається першою Інтернет — війною, в якій різні групи комп'ютерних активістів використовували мережу Інтернет для засудження військових дій як Югославії, так і НАТО, навмисно порушуючи при цьому роботу урядових комп'ютерів і отримуючи контроль над сайтами з подальшою зміною змісту [7].

Використання кібератак в політичних цілях можна вважати початком четвертого етапу в розвитку кіберзлочинності.

У 2016 р. розвідка США з'ясувала, що кібератаку на Національний комітет Демократичної партії США, внаслідок якої у відкритий доступ потрапили тисячі листів працівників штабу Хілларі Клінтон — кандидата на пост президента США на виборах 2016 р., здійснили два угруповання російських хакерів — Cozy Bear і Fancy Bear.

Таким чином, на теперішній момент можна виділити 4 етапи в розвитку кіберзлочинності:

I етап — поява кіберзлочинності і субкультури хакерів.

II етап — розповсюдження кіберзлочинності, поява спеціалізацій кіберзлочинності і національних груп хакерів.

III етап — набуття кіберзлочинністю транснаціонального характеру, поява кібертероризму у всіх сферах кіберзлочинності.

IV етап — використання інтернету в політичних цілях, виникнення таких явищ, як Інтернет-страйк і Інтернет-війна, цілеспрямоване використання кібератак проти урядів окремих держав.

Список бібліографічних посилань

1. Колпаков В. К. Деліктний феномен в адміністративному праві України: дис. докт. юрид. наук: 12.00.07. К., 2005. 590 с.
2. Кесареєва Т. П. Криминологическая характеристика и предупреждение преступности в Российском сегменте сети Интернет : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2002. 22 с.
3. Лукацкий А. Хакеры управляют реактором URL: http://www.crime-research.org/library/Lukas_0103_.html (дата звернення: 05.12.2018).
4. Computer Fraud and Abuse Act URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Computer_Fraud_and_Abuse_Act. - Wikipedia The free encyclopedia (дата звернення: 15.11.2018).
5. Lemos Robert. Cyberterrorism: The real risk [Електрон. ресурс] / Robert Lemos; Центр дослідження комп'ютерної злочинності. URL: <http://www.crimere-search.org/library/Robert> (дата звернення: 09.12.2018).
6. Деннинг Д. Активность, хактивизм и кибертерроризм: Интернет как средство воздействия на внешнюю политику. URL: <http://www.crime.vl.ru/index.php> (дата звернення: 11.12.2018).
7. Андреев А. Об информационном противоборстве в ходе вооруженного конфликта в Косово. URL: <http://www.psyfactor.org/warkosovo.htm>. (дата звернення: 15.11.2018).

УДК 342.6

Ганна Вікторівна ЗУБЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2709-4348>

ІНСТИТУТ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ВОТУМУ (РЕЗОЛЮЦІЇ) НЕДОВІРИ: ПОРІВНЯЛЬНО ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Однією з ознак парламентської та змішаної республіки, парламентської монархії як форм державного правління є інститут парламентської відповідальності уряду. Така відповідальність в

залежності від суб'єкта, до якого вона застосовується, може мати як колективний, так і індивідуальний характер. Хоча конституціями багатьох зарубіжних держав передбачено лише колективну (солідарну) відповідальність уряду (Іспанія, Франція, ФРН, Угорщина та ін.), основні закони деяких з них поряд з колективною відповідальністю вищого органу виконавчої влади закріплюють ще й індивідуальну. Її специфіка полягає в тому, що цей вид відповідальності застосовується щодо окремих членів уряду (міністрів).

Найпоширенішою формою індивідуальної парламентської відповідальності є вотум (резолуція) недовіри міністру. Така резолюція висловлюється не усьому уряду, а його окремим членам, що має наслідком відставку лише тих міністрів, які втратили довіру, тоді як увесь інший персональний склад уряду продовжує функціонувати. Метою її застосування є: по-перше, уникнення урядової кризи, до якої може призвести відставка всього уряду; по-друге, оцінка діяльності окремого міністра.

Інститут вотуму (резолуції) недовіри окремому члену уряду існує в Австрії, Болгарії, Греції, Латвії, Польщі, Португалії, Словенії, Хорватії тощо. Зокрема, згідно зі ст. 159 Конституції Польської Республіки, Сейм може висловити недовіру міністру. Пропозиція щодо висловлення недовіри може бути внесена не менше ніж 69 депутатами. Пропозицію про прийняття постанови може бути поставлено на голосування не раніше ніж через 7 днів після її внесення. Президент Республіки відкликає міністра, якому Сейм висловив недовіру більшістю голосів повноважного числа депутатів [1].

Відповідно до ст. 113 Конституції Республіки Хорватія, за пропозицією не менш як однієї десятої депутатів Палати представників може бути поставлено питання про довіру голові Уряду, окремого члена Уряду або Уряду в цілому. Якщо висловлено недовіру окремому члену Уряду, голова Уряду може подати у відставку або запропонувати Президенту Республіки звільнити із займаної посади члена Уряду, якому було висловлено недовіру [2].

Статтею 65 Конституції Латвійської Республіки закріплюється: «Для виконання повноважень Президенту міністрів і міністрам необхідна довіра Сейму і за свою діяльність вони відповідальні перед Сеймом. Якщо Сейм виражає недовіру Президенту міністрів, то у відставку йде весь кабінет. Якщо недовіру виражено окремому міністру, останній подає у відставку, а на його посаду Президент міністрів має запросити іншу особу» [3].

В ч. 2 ст. 84 Конституції Греції зазначається, що Парламент може своїм рішенням позбавити Уряд або будь-кого з його членів довіри.

Пропозиція щодо вотуму недовіри не може вноситися раніше ніж шість місяців після того, як подібна пропозиція була відхилена Парламентом [4].

Зазвичай, право парламенту застосувати щодо окремого міністра вотум (резолуцію) недовіри закріплюються основним законом, а механізм реалізації цієї форми парламентської відповідальності регламентом органу законодавчої влади чи законодавством про статус уряду.

Індивідуальний вотум (резолуція) недовіри є менш поширеною формою парламентської відповідальності уряду ніж колективний. Як приклад можна навести вотум недовіри міністру закордонних справ Л. Будстрему у 1985 році у Швеції або міністру юстиції К. Вахеру у 2005 році в Естонії. Начастіше в практиці зарубіжних держав має місце ситуація, коли ініційований індивідуальний вотум недовіри врешті респекти не підтримується самими депутатами.

В науці конституційного права існують різноманітні точки зору щодо доцільності існування цього інституту а також його позитивних та негативних аспектів. Перевагою індивідуального вотуму (резолуції) недовіри вважають те, що за його умови у відставку йде тільки той міністр, який втратив довіру, і тому ситуації урядової відставки і як наслідок урядової кризи не виникає [5, с. 127]. Серед його недоліків називають послаблення позиції голови уряду, і як наслідок дестабілізація вищого органу виконавчої влади, а також те, що даний інститут суперечить процедурі формування уряду, бо дозволяє здійснити переформатування його складу без участі в цьому президента, що послаблює позиції глави держави та надмірно розширює владу парламенту стосовно уряду [6, с. 204].

Якщо звернутись до національного законодавства, ст. 87 Основного Закону України поряд з резолюцією недовіри Кабінету Міністрів України не передбачає можливості застосування цього інституту парламентської відповідальності щодо окремого члена уряду. В свою чергу, згідно з п. 12 ст. 85 Конституції України Верховна Рада України має право приймати рішення щодо відставки членів Кабінету Міністрів України [7]. Відповідне право закріплено й в п. 4 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»: «член Кабінету Міністрів України (крім Прем'єр-міністра України) може бути звільнений з посади Верховною Радою України... за власною ініціативою» [8].

Вищенаведені норми, а також те, що згідно з ч. 2 ст. 45 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» члени Кабінету Міністрів України особисто несуть відповідальність за стан справ у доручених їм сферах державного управління, а посада члену уряду належить до політичних посад, свідчать про те, що право звільнення міністра

парламентом за власною ініціативою є за своєю суттю індивідуальною резолюцією (вотумом) недовіри.

Враховуючи вищезазначене, а також той факт, що інститут індивідуального вотуму (резолюції) недовіри підкреслює політичну сутність статусу члена уряду, вважаємо за потрібне закріплення цього інституту в ст. 87 Конституції України поряд з інститутом колективної відповідальності Кабінету Міністрів України.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція Польської Республіки : від 2 квітня 1997 р. URL : <http://blog.vladey.com.ua/konstituciya-polsko%D1%97-respubliki-ukra%D1%97nskoju-movoju> (дата звернення: 06.04.2019).

2. Конституція Республіки Хорватія : від 22 грудня 1990 р. URL : <http://worldconstitutions.ru/?p=107&page=2> (дата звернення: 06.04.2019).

3. Конституція Латвійської Республіки : від 02 листопада 2010 р. URL : <https://www.cvk.lv/pub/public/29171.html> (дата звернення: 06.04.2019).

4. Конституція Греції : від 11 червня 1975 р. URL : <http://worldconstitutions.ru/?p=153&page=2> (дата звернення: 06.04.2019).

5. Лихачов Н. С. Парламентські процедури у сфері формування і діяльності уряду в Україні та державах-членах Європейського Союзу дис. ... канд. юрид. наук. К., 2018. 215 с.

6. Сорока С. В. Механізми взаємодії уряду і парламенту в процесі державного управління: досвід країн Європейського Союзу та українська практика : монографія. Миколаїв : ЧДУ імені Петра Могили, 2012. 421 с.

7. Конституція України : від 28 червня 1996 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-vr> (дата звернення: 08.04.2019).

8. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (дата звернення: 07.04.2019).

УДК 341.1/.8+341.1

Ілона Анатоліївна КУРОВСЬКА,

кандидат юридичних наук,
завідувач відділу теорії та практики
законотворчої діяльності

Інституту законодавства Верховної Ради України
ORCID: <http://ilonakurovska@i.ua>

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ: ПРОБЛЕМАТИКА ЗМІСТОВНОГО НАВАНТАЖЕННЯ

1. Теоретико-методологічний аспект своєчасності і актуальності існування і застосування проблематики принципу верховенства права саме в міжнародному публічному праві, пов'язаний, по-перше, з

об'єктивною потребою вітчизняної юридичної науки в нових доктринальних підходах, що відображають сучасний рівень знань в галузі правознавства та міжнародного права в єдності з досягненнями соціогуманітарної сфери та сфери міжнародно-правових відносин наукової раціональності. По-друге, з тим, що під впливом широких соціальних та міжнародно-правових узагальнень і концептуального мислення, які змінюють методологію, і, як наслідок, онтологію об'єктів теоретичної юриспруденції, правова система України, яка трансформується до вимог права Європейського Союзу та міжнародного публічного права, об'єктивно потребує переосмислення поряд з іншими і категорії «принцип верховенства права» у застосуванні не тільки до національного, а й до феноменології міжнародного публічного права. Саме в зазначених умовах держава та міжнародне співтовариство держав виступають центральною ланкою і основною рушійною силою, що забезпечує динаміку і функціональну достатність публічного права не тільки національної правової системи, а й міжнародної правової системи відповідно доконституційних ідеалів, а також адекватне цим ідеалам ціннісне наповнення сфери юридичної практики.

2. Сучасний міжнародний правопорядок характеризується високим рівнем усвідомленого дотримання норм міжнародного права як договірною, так і звичаєвою характеру. Народжені в результаті вільної правотворчості, засновані на співпаданні інтересів держав в історичній ретроспективі, а також з урахуванням відповідної практики, норми міжнародного звичаєвого права висловлюють узгоджену волю держав-членів міжнародної спільноти забезпечити панування права.

Однак, зі вступом міжнародного договору в силу саме принцип сумлінності (добросовісності) (поряд з іншими імперативними принципами міжнародного права), в порядку підтримки панування права, в процесі договірно-правового спілкування, – продовжує виконувати свою роль. Спільно з такими принципами, як принципи лояльності, взаємності, рівноправності сторін, неприпустимість зловживання правом, розумності, *pactasuntservanda* (договори повинні виконуватись), принцип сумлінності регулює всі стадії виконання міжнародних договорів, зокрема їх дотримання та тлумачення. Тим самим фактично створюються організаційні та організаційно-правові передумови для проходження процедури виконання міжнародних договорів в режимі панування права (*RuleofLaw*), що тлумачиться як принцип верховенства права в міжнародному публічному праві.

3. Процесу дотримання договору присвячені, як відомо, дві статті у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.

[1](далі — Віденській конвенції 1969 р.). Перша стосується норми *actasuntservanda* (ст. 26), а друга — співвідношення внутрішнього права і дотримання міжнародних договорів (ст. 27).

Відносно дотримання внутрішнього права в ході укладання і виконання договору принцип сумлінності припускає, що держави не мають права посилатися на положення свого внутрішнього права в якості виправдання для невиконання ними договору. Держави повинні діяти в цьому питанні сумлінно і відповідно до звичайної практики, тобто не порушувати положень свого внутрішнього права, що стосуються компетенції з укладання договорів (насамперед, відносно суб'єктного складу осіб, що укладають договір, та відносно об'єктного складу питань, з яких такий договір укладається. Авт.). Тим самим будуть виключені передумови для подальшого посилення держави на ту обставину, що згода на обов'язковість для неї договору була виражена в порушенні норм внутрішнього права, які стосувалися компетенції з укладання договорів, як на основі недійсності згоди і виправдання для невиконання нею договору.

У процесі тлумачення договору принцип сумлінності передбачає, що договір повинен тлумачитись сумлінно відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їх контексті, а також в світлі об'єкту і мети договору (ст. 31 Віденської конвенції 1969 р.). Тлумачення повинно здійснюватися згідно не тільки букві договору (матеріально-лінгвістична ознака. Авт.), а й відповідно до його духу (філософсько-ідеологічна ознака. Авт.). Передбачається, що тлумачення має йти в гліб постанов договору (системно зачіпаючи його положення та сформульовані міжнародно-правові зобов'язання держав-підписантів (учасників договору). Авт.) і сприяти найбільш повному виконанню конвенційних зобов'язань.

У підсумку тлумачення на основі принципу сумлінності повинно сприяти тому, щоб договір викликав до життя всі ті бажані юридичні наслідки, на які була спочатку спрямована узгоджена воля його сторін. Разом з цим, принцип сумлінності привносить в процедуру тлумачення елемент стабільності, адаптуючи обставини, що містяться в договорі, до вимог конкретної ситуації, і в результаті, сприяючи застосуванню договірних постанов в найбільш справедливій формі. Принцип сумлінності в процесі тлумачення міжнародного договору виключає ієрархію процедурних правил тлумачення, оскільки встановлення задалегідь в жорсткій формі певних методів тлумачення тексту договору ускладнює виявлення справжніх намірів сторін. Гнучкість, взаємодоповнюваність і врівноваженість методів тлумачення найбільш

адекватно відображають суть застосування принципу сумлінності в процесі тлумачення.

4. Принцип сумлінності і дотримання міжнародного договору, що є основоположним в розумінні принципу верховенства права в міжнародному публічному праві, в процесі системного тлумачення розуміється таким чином, що:

а) договір є результатом узгодженого волевиявлення держав;

б) він в рівній мірі зобов'язує всі держави-учасники;

в) вимога виконання договору в його цілісності на основі принципу сумлінності поширюється як на державу, яка має право очікувати відповідну поведінку з боку іншої держави, так і на державу, яка в силу наявних міжнародних обов'язків має сама вживати необхідні дії;

г) якщо стосовно першої держави існує зобов'язання не виходити в своїх претензіях за рамки неухильного виконання договірних постанов, то щодо другої держави – існує зобов'язання суворого, лояльного виконання договірних постанов як на основі права, так на основі факту.

В курсі з міжнародного публічного права французького юриста, професора М. Сіберта про зобов'язання держав щодо сумлінного виконання договірних постанов стосовно до конкретної ситуації сказано: «Будучи покладено на одну державу, воно зобов'язує її вимагати від іншої держави тільки те, що є строго сумісним з договором. Будучи покладено на другу, воно вимагає необхідність виконувати лояльно, без хитрощів і обману, все те, що ця держава зобов'язалася робити» [2, р. 221].

Необхідно наголосити на тому, що у системному розумінні міжнародний договір створює таке співвідношення прав і обов'язків сторін, при якому зобов'язанням одної держави протистоять кореспондуючі їм права протилежної сторони. Роль принципу сумлінності, особливо в поєднанні з нормою *pauci sunt servanda*, тут полягає в тому, щоб забезпечити співвідношення взаємних прав і обов'язків, при якому не мало б місце використання однією стороною своїх прав за рахунок прав іншої сторони або неповне дотримання однієї із сторін своїх зобов'язань за договором. Отже, можна констатувати, що принцип сумлінності допомагає підтримувати такий баланс прав і обов'язків, за якого всім сторонам договору було б забезпечено отримання прав і переваг, що випливають з факту їх участі в даному договорі. А це, у підсумку, дає можливість у широкому розумінні забезпечити режим верховенства права в контексті дотримання рівності прав сторін договору.

При цьому є методологічно важливим, що положення договору повинні розумітися відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їх контексті, а також у світлі об'єкту і мети договору. Термінологічний апарат (тезаурус) договору, предмет договору, а також усе коло проблем, яких торкнулися в ньому, повинні розумітися в тому сенсі і вигляді, в якому вони розумілися всіма учасниками договору в момент його укладення. Звідси, принцип сумлінності забороняє будь-якій із сторін договору надавати термінам (термінологічним зв'язкам, терміносистемам тощо) договору, предмету договору інший зміст, аніж той, який було покладено в них всіма учасниками договору, і тим самим використовувати цю обставину з метою отримання односторонніх переваг, що йдуть врозріз з досягнутими між сторонами домовленостями і з загальним духом договору.

5. Загальновизнаним юридичним правилом статутарної і функціональної обов'язковості міжнародного договору є, як відомо, норма *pacta sunt servanda*. Так, стаття 26 Віденської конвенції 1969 р. встановлює: «Кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись». Отже, викладене і зафіксоване правило передбачає, що норма *pacta sunt servanda* застосовується саме до договорів, що діють і є дійсними, тобто правомірними з точки зору міжнародного права. Слово «чинний» охоплює собою як договір, що підлягає тимчасовому застосуванню (ст. 25), так і договір, який набув чинності остаточно (ст. 24).

У коментарі до ст. 23 остаточного проекту конвенції, прийнятому Комісією міжнародного права ООН в 1966 р., (згодом вона без будь-яких змін була відтворена в тексті Віденської конвенції 1969 р. в ст. 26), зазначається, що «принцип сумлінності є юридичним принципом, який представляє собою інтегральну частину норми *pacta sunt servanda*» [3, р. 49–50.]. Іншими словами, обов'язки з виконання договору на основі норми *pacta sunt servanda* і принципу сумлінності має виходити як з букви, так і з духу самої угоди. Принцип сумлінності грає тут додаткову роль стосовно до норми *pacta sunt servanda*, будучи поряд з принципами паритету (рівності) і ефективності однієї з трьох складових її частин.

Резюмуючи, необхідно дійти висновку, що змістовне навантаження принципу верховенства права в національному та міжнародному публічному праві є різним. В міжнародному публічному праві воно включає до себе низку принципів — сумлінності і дотримання міжнародного договору, *pacta sunt servanda*, паритету (рівності) і ефективності, що в своїй органічній єдності не тільки складають зміст досліджуваного принципу верховенства права, а й

демонструють його основоположні телеологічні настанови — забезпечення реалізації міжнародно-правових зобов'язань державами, що взяті ними в рамках підписаних міжнародних договорів.

Список бібліографічних посилань

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року [Електронний документ]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118
2. Sibert M., Traitededroitinternationalpublic, t.I, Paris,1951. 408 p.
3. Див.: United Nations Conference on the Law of Treaties. First Session. 1966. 880 p.

УДК 342.534.2

Віктор Вікторович ЛАЗАРЄВ,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
факультету № 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9468-0497>

ПРАВОВІ ІМУНІТЕТИ ЯК САМОСТІЙНИЙ РІЗНОВИД ПРАВОВИХ ПІЛЬГ ТА ПРИВІЛЕЇВ

У сучасній Україні відбуваються перетворення в економічній, політичній, правовій сферах. Змінюється характер суспільних відносин, змінюються і юридичні норми, що регламентують дані відносини. Відповідно трансформуються цілі, способи, соціальна спрямованість правового опосередкування потреб окремих груп населення. Знаходить нове віддзеркалення в законодавстві і облік особливих інтересів суб'єктів, засобом якого виступають правові пільги, привілеї та імунітети [1, с. 48].

З метою якнайефективнішого вдосконалення означених категорій, на нашу думку, варто з'ясувати їх сутність. Окремої уваги заслуговує дослідження правовий імунітет, але, щоб його розглядати, слід дати його чітке визначення, проаналізувати його основні елементи, а також відокремити імунітет від правових пільг та привілеїв. І лише після цього, для з'ясування самої природи імунітету, можна дати чітку його класифікацію. Таким чином, проблема імунітету в теорії права є досить актуальною і потребує дослідження в різних аспектах його проявів. У даній публікації мова йтиме тільки про теоретичне визначення імунітету як особливої правової категорії.

Невід'ємною особливістю правових норм про імунітет слід визнати їх винятковий характер. Взагалі, наявність так званих виключних правових норм є поширеним явищем в юриспруденції.

Іншими словами, імунітети створюють низку винятків із загальних правил. Для з'ясування природи імунітетів та обґрунтування подальшого вдосконалення законодавства є необхідним розуміння їх як правового інституту, тобто сукупності правових норм, що регулюють відносно самостійну сукупність суспільних відносин або які-небудь їх компоненти, властивості. Звісно, такий правовий інститут є складним за внутрішньою структурою і поряд із спільними рисами має значні відмінності [1, с. 48].

З приводу правових імунітетів О. В. Ткаля зазначає, що вони являють собою комплексний правовий інститут, реалізація положень якого звільняє: від виконання певних юридичних обов'язків, що є загальними для всіх; від юридичної відповідальності як загального наслідку вчиненого правопорушення; від застосування примусових заходів у формі запобіжних, попереджувальних засобів, які застосовуються до всіх суб'єктів у разі виникнення законних підстав для їх застосування; з-під юрисдикції суду, хоча за загальним правилом інстанцією розгляду і вирішення спору є саме судовий орган; встановлює особливий порядок притягнення до юридичної відповідальності, який відрізняється від ординарного порядку, передбаченого, як правило, процесуальним законодавством за умови вчинення суб'єктом функцій міжнародного, державного та громадського характеру [2, с. 26].

О. В. Малько стверджує, що правові імунітети є правостимулюючим засобом, оскільки вони являють собою систему пільг та привілеїв, переважно пов'язані із звільненням конкретно встановлених в нормах міжнародного права, Конституції і законах осіб від певних обов'язків і відповідальності, покликані забезпечувати виконання ними відповідних функцій [3, с. 69].

Імунітети, виступаючи специфічними різновидами пільг і привілеїв, природно, мають з ними наступні загальні риси.

По-перше, всі вони створюють особливий юридичний режим, дозволяють полегшувати становище відповідних суб'єктів, розширюють можливості щодо задоволення тих чи інших інтересів. Дійсно, на це спрямовані не лише пільги і привілеї, а й імунітети, зокрема, дипломатичний і депутатський імунітет.

По-друге, імунітети покликані бути правостимулюючими засобами, що спонукають до певної поведінки і позначають собою позитивну правову мотивацію.

По-третє, вони служать гарантіями соціально корисної діяльності, сприяють здійсненню тих чи інших обов'язків.

По-четверте, названі кошти виступають своєрідними вилученнями, правомірними винятками для конкретних осіб, встановленими в спеціальних юридичних нормах.

По-п'яте, вони представляють собою форми прояву диференціації юридичної упорядкування соціальних зв'язків [3, с. 70; 4, с. 66–67].

Разом з тим імунітети мають свої суто специфічні ознаки, що дозволяють виокремити їх в системі пільг і привілеїв, вести мову про їх самостійну юридичну природу.

По-перше, якщо привілеї в більшій мірі втілюються в перевагах, в так званих позитивних пільгах, то імунітети, навпаки, в більшій мірі проявляються у вигляді негативних пільг (звільнення від виконання окремих обов'язків — сплати податків, зборів, імунітет для свідка тощо, звільнення від відповідальності).

По-друге, метою імунітетів є забезпечення виконання міжнародних, державних і громадських функцій, службових офіційних обов'язків [3, с. 70; 4, с. 67]. Правовий імунітет не повинен мати абсолютного характеру. Він може бути у деяких випадках відмінений, обмежений або від нього можуть відмовитися самі володарі імунітету. Це пов'язано переважно із тим, що імунітет із законного та ефективного юридичного засобу перетворюється перешкоджаючий фактор [4, с. 68].

По-третє, коло осіб, на який поширений імунітет, повинен бути чітко визначений в нормах міжнародного права, Конституціях і законах [3, с. 70]. До кола таких осіб, як правило законодавець відносить дипломатичний та консульський корпус, Президента, депутатів, зареєстрованих кандидатів в депутати, Уповноваженого по правам людини, членів виборчих комісій, членів комісій по проведенню референдуму, голову Рахункової палати, суддів, народних присяжних, прокурорів та ін. [4, с. 68].

Носії інших пільг і привілеїв далеко не завжди так конкретно визначені і позначені у відповідному законодавстві [3, с. 71; 4, с. 68].

Як бачимо, правові імунітети являють собою певну систему виключень із загальних правил, які надаються суб'єкту. Водночас, слід зазначити, що вони тісно пов'язані з правовими пільгами та привілеями, що відображається у ряді їх загальних рис. Однак, хоча правові імунітети тісно пов'язані з правовими пільгами та привілеями, їх притаманний ряд власних, притаманним лише їм специфічні ознаки, що дозволяють виокремити імунітети у системі пільг і привілеїв, вести мову про їх самостійну юридичну природу. Таким чином, можна стверджувати, що правові імунітети як самостійний різновидом стимулів у праві.

Список бібліографічних посилань

1. Ткаля О. В. Правовий імунітет у категоріальному апараті юриспруденції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 48–54.
2. Ткаля О. В. Темпоральна дія правових імунітетів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2013. № 5. С. 26–30.
3. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве : монография. М. : Юристь, 2004. 250 с.
4. Калюжний Р. А., Лапка О.Я., Пікуля Т. О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання : монографія. Київ : «МП Леся», 2013. 204 с.

УДК 343.2.01

Євгенія Сергіївна ЛОГВИНЕНКО,

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри конституційного
і міжнародного права факультету №4
Харківського національного університету
внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>

ПОНЯТТЯ «СИСТЕМА ПОКАРАНЬ» В ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У науковій правознавчій літературі пропонуються та обґрунтовуються різні підходи до системи покарань, але за існуючою в юриспруденції «інерцією» її штучно зводять до числа явищ кримінально-правової дійсності, тоді як, по суті, система покарань є феноменом публічно-правової дійсності.

Своєю чергою, сучасна наука кримінального права дещо спрощено інтерпретує це поняття. «Під системою покарань у теорії кримінального права, – зазначає О. Г. Фролова, – нині розуміють встановлений кримінальним законом обов'язковий для суду й вичерпний перелік покарань, розташованих у певному порядку залежно від ступеня їх тяжкості» [1, с. 65]. Ідентичне визначення системи покарання подано й у фундаментальному підручнику «Кримінальне право України: Загальна частина» за загальною редакцією професорів В. В. Сташиса та В. Я. Тація [2, с. 328].

Наведені визначення поняття системи покарань є достатньо суперечливими, що визнають і самі теоретики кримінального права. Так, Л. В. Багрій-Шахматов, М. О. Беляєв, В. К. Кетов, О. І. Коробєєв, Н. Ф. Кузнецова, Б. М. Леонтєв, О. Л. Цветинович та інші вважають, що будь-яка система покарань є соціально зумовленою і залежить від конкретно-історичних умов, рівня розвитку суспільних відносин,

головних завдань, які розв'язує держава на тому чи іншому етапі свого розвитку [2, с. 328].

Переконливою, на наш погляд, є логіка пояснень П.П. Осипова, який вважав, що при такому підході, коли система покарань зведена до переліку кримінальних покарань, унеможливується комплексне наукове її вивчення. Дослідження системи покарань «передбачає не лише вивчення окремих видів покарань, а й у якості попередньої умови — вивчення системи в цілому» [3, с. 69].

У філософському словнику поняття «система» визначається як сукупність елементів, що перебувають у взаємовідносинах та зв'язках між собою і утворюють певну цілісність, єдність [4, с. 427]. Отож система покарань як явище публічно-правової дійсності являє собою сукупність усіх існуючих видів покарань, розташованих у певному порядку в відповідності з різними критеріями, у позитивному праві. Безперечно, що такий критерій як ступінь тяжкості скоєного злочину є базовим, але не ексклюзивним.

Система покарань включає також критерій як обставини та умови за яких було вчинено особою протиправне діяння. Наприклад, злочин скоєно під примусом чи ні, психічно хворою людиною чи ні, особа злочинця досягла осудного віку чи ні, чи діяла особа свідомо, або ж у стані афекту тощо.

Зрозуміло, що перед законом «усі рівні», проте соціальний стан злочинця у тій чи іншій мірі може впливати на визначення покарання. До того ж, на систему покарання опосередковано впливають традиції та культура народу (народів), що об'єднуються єдиними державними кордонами. Не можна виключати і релігійний фактор, особливо коли ідеться про країни мусульманського світу.

Система покарань як і система права здатна змінюватися, що переконливо показує нам історія як кримінального, так і адміністративного права права. На всіх стадіях розвитку людського суспільства діяли й застосовувалися різноманітні системи, несприятливі юридичні наслідки, тягарі й обмеження, які відображали соціальну, класову сутність держав, систему пануючих у них відносин, що знайшли формалізацію у законодавстві.

Список бібліографічних посилань

1. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посіб. Київ : АртЕк, 1997. 208 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

3. Осипов П. П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций (аксиологические аспекты). Ленинград: ЛГУ, 1976. 136 с.

4. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5–е изд. Москва: Изд-во полит. лит., 1987. 590 с.

УДК 342.8

Світлана Миколаївна МАРЦЕЛЯК,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
конституційного і муніципального права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

**ПІДВИЩЕННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧАСНИКІВ
ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСАДИ
ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕДУР
БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ**

Одним із наріжних принципів, обов'язкових атрибутів існування та розвитку демократично організованого суспільства є принцип законності. У сенсі виборчого процесу, законність означає, що формування й вираження волі народу під час виборів має бути максимально законним, повинно відбуватися в межах і в спосіб, прямо визначених законом [1, с. 43]. Її зміст становить діяльність, спрямована на неухильне виконання і дотримання Конституції України та вітчизняного виборчого законодавства всіма учасниками виборчих перегонів, на забезпечення такої поведінки органів публічної влади, їх посадових осіб, а також виборців та інших суб'єктів виборчого процесу, яка відповідає встановленим законодавством приписам, неприпустимість свавілля у їх діяльності, притягнення винних до юридичної відповідальності, надійне гарантування реалізації виборчих прав громадян України тощо.

Законність як засада виборчого процесу передбачає також максимальне звуження сфери дій на власний розсуд учасників виборчого процесу: вони не повинні виходити за рамки правових приписів своєї діяльності, здійснювати дії, не передбачені законодавством, приймати рішення, що виходять за рамки їх повноважень і т. ін. В цьому зв'язку слід наголосити, що значну роль у дотриманні принципу законності учасниками виборчої кампанії відіграє права культура.

Метою заходів з підвищення правової культури учасників виборчого процесу і референдумів є: створення належних умов для набуття широкими верствами населення (нинішніми і майбутніми

учасниками виборів і референдумів) знань чинного законодавства про вибори та референдуми, а також вміння застосовувати їх на практиці; сприяння підвищенню правосвідомості та активності виборців, учасників референдумів з реалізації їх конституційних політичних прав; попередження порушення законодавства про вибори і референдуми в процесі його застосування; підвищення кваліфікації організаторів виборчого процесу і референдумів (зокрема, членів виборчих комісій, комісій з референдумів); надання консультацій кандидатам, їх довіреним особам, політичним партіям, виборчим блокам партій, їх уповноваженим особам у вдосконаленні ділових, організаторських навиків у роботі з виборцями, партнерами, засобами масової інформації; надання методичної допомоги органам виконавчої влади і органам місцевого самоврядування щодо практичного застосування законодавства про вибори та референдуми» [2, с. 133].

Указом Президента України від 8 грудня 2000 р. № 1322/2000 [4] було схвально запропоновану Центральною виборчою комісією Концепцію підвищення правової культури учасників виборчого процесу і референдумів в Україні. 31 січня 2001 р. Кабінет Міністрів прийняв Постанову № 88 [5], якою затверджено заходи щодо реалізації Концепції підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів в Україні і зобов'язано центральні та місцеві органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим забезпечувати в межах своєї компетенції виконання цих заходів .

Вирішальна роль у підвищенні правової культури учасників виборчої кампанії відводиться засобам масової інформації, які, як зазначає В. І. Співак, сьогодні, як ніколи, мають віддзеркалювати громадську свідомість суспільства, бути провідником соціальних і політичних змін, надавати можливість вільному конкуруванню політичних поглядів, ідей, уподобань, а тому забезпечення неупередженого, виваженого висвітлення подій виборчого процесу і референдумів, активна участь в ініціюванні, організації та здійсненні заходів з підвищення правової культури учасників виборчого процесу і референдумів в Україні є найважливішими їх функціями і завданнями [3]. Проте досвід проведення останніх виборчих кампаній свідчить, що в Україні існує гостра проблема у цій сфері. Тому органи публічної влади повинні звернути увагу на неї та докласти всіх зусиль для її розв'язання, що матиме наслідком як підвищення рівня правової культури всіх учасників виборчого процесу, так і забезпечення законності проведення виборів.

Враховуючи викладене, слід зробити висновок, що для забезпечення принципу законності під час реалізації процедур безпосередньої демократії слід докласти додаткових зусиль з боку органів публічної влади та громадянського суспільства щодо підвищення правової культури всіх

учасників виборчого процесу шляхом втілення освітніх проектів, доступних широкому колу населення, заохочення приймати участь у таких проєктах, посилення відповідальності засобів масової інформації за необ'єктивне висвітлення ходу і підготовки процедур безпосередньої демократії, запровадження системи контролю та звітності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування про вжиття заходів, спрямованих на підвищення правової культури, розповсюдження соціальної реклами тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Коментар Закону України «Про вибори народних депутатів України». За заг. ред. А. І. Мартинюка. К. : Юридична думка, 2006. 704 с.
2. Козодой Л. М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 — конституційне право. К., 2006.— 228 с.
3. Співак В. І. Підвищення правової культури учасників виборчого процесу і референдумів в Україні як основа організації та проведення демократичних, легітимних виборів і референдумів. Зб. ст.: Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики. К. : Центральна виборча комісія, 2001. С. 292–304.
4. Указ Президента України «Про Концепцію підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів в Україні» від 8 грудня 2000 року 1322/2000 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322/2000>
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження заходів щодо реалізації Концепції підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів в Україні» від 31 січня 2001 р. N 88 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2>

УДК: 355.1

Сергій Миколайович МЕЛЬНИК,

кандидат юридичних наук,
начальник військово-юридичного факультету
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3243-276X>

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНОЗДАТНОСТІ УКРАЇНИ

Адміністрування взаємодії суб'єктів військового управління відбувається здебільшого з урахуванням оперативного-тактичної необхідності, яка формується на конкретний момент часу.

Адміністративна взаємодія реалізується на основі певних принципів, які визначають характер взаємодії і є керівними засадами здійснення державного управління у сфері забезпечення національної безпеки і обороноздатності.

Зокрема, до числа принципів управлінської взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки і обороноздатності пропонуємо віднести: принцип об'єднаного керівництва силами забезпечення національної безпеки і обороноздатності; оперативність; принцип політичної відповідальності перед суспільством за результати діяльності із забезпечення національної безпеки і обороноздатності; принцип планування забезпечення обороноздатності і забезпечення національної безпеки держави; принцип обов'язкової оцінки безпекового середовища; принцип військово-технічного і фінансового забезпечення взаємодії; принцип врахування стандартів НАТО із забезпечення обороноздатності держави.

Принцип об'єднаного керівництва силами забезпечення національної безпеки і обороноздатності є вихідною засадою функціонування системи управління силами оборони держави. Зазначений принцип вказаний у п. 2.1 Стратегічного оборонного бюлетеня [1]. Об'єднане управління має чітко відповідати положенням чинного законодавства і міжнародних угод, до яких приєдналася держава. Принцип об'єднаного керівництва передбачає обов'язковість проведення цілеспрямованої роботи суб'єкта управління у сфері національної безпеки і обороноздатності, яка спрямована на підтримання оперативної готовності наявних людських, військово-технічних, інформаційних, організаційних сил і засобів протидії загрозам і викликам національній безпеці України, а також протидії загрозам обороноздатності держави.

Оперативність як принцип взаємодії суб'єктів військового управління є, фактично, об'єктивною вимогою, яка передбачає своєчасне у найменш короткий проміжок часу адекватне реагування загрозам і потенційним ризикам стану національної безпеки і обороноздатності України. Очевидно, що швидкість налагодження адміністративної взаємодії сприяє підвищенню загальної економічності і ефективності процесу управління. Оперативність забезпечується кількома чинниками: чіткістю і зрозумілістю цілей і завдань взаємодії суб'єктів військового управління, інформованістю суб'єктів управління про особливості оперативної обстановки, гнучкістю процесу поточного управління, налагодженням чіткого контролю суб'єкта управління за процесом. Завдяки поєднанню вказаних чинників досягається стан високої ефективності системи бойового управління силами і засобами,

активізується процес нарощування бойових ресурсів задля гарантованої відсічі збройній агресії, оборони держави, підтримання миру та міжнародної безпеки.

Принцип політичної відповідальності перед суспільством за результати діяльності із забезпечення національної безпеки і обороноздатності також є однією із найважливіших засад, на яких ґрунтується управління у сфері забезпечення національної безпеки і обороноздатності держави. Імперативом для демократичного розвитку будь-якої сучасної держави є відповідальність влади перед народом (суспільством) за результати своєї діяльності. В зазначеному контексті, як справедливо відзначають В. А. Ребкал і В. А. Шахов рівень політичної відповідальності суб'єктів влади і управління виступає чи не найголовнішим критерієм і виміром ступеня демократичності політичної системи і рівня розвитку громадянського суспільства [2, с. 5]. Для суб'єктів, які забезпечують національну безпеку і обороноздатність держави і наділені для цього спеціальним правовим статусом, дотримання цієї застави має пріоритетне значення. Причина цього криється у тому, що правовий статус силових структур передбачає низку особливих повноважень. Зокрема, це застосування сили (легального примусу), в тому числі під час участі у бойових діях, правові можливості застосовувати зброю і спеціальні технічні засоби забезпечення організації бойових дій та спеціальні навички з питань ведення збройного протистояння, а також відвернення збройної агресії. Від професіоналізму при проведенні таких заходів безпосередньо залежить не лише імідж держави перед суспільством, а й рівень довіри громадян до влади, ступінь втілення найкращих уявлень взаємодії громадянського суспільства і держави.

Принцип планування забезпечення обороноздатності і забезпечення національної безпеки держави має на меті забезпечення обороноздатності держави шляхом визначення пріоритетів і напрямів розвитку сил оборони, їх спроможностей, озброєння та військової техніки, інфраструктури, підготовки військ, а також розроблення відповідних концепцій, програм і планів з урахуванням реальних і потенційних загроз у воєнній сфері та фінансово-економічних можливостей держави.

У контексті забезпечення обороноздатності відповідно до Стратегії національної безпеки, ефективне стратегічне планування є чинником, який визначає загальну ефективність сектору безпеки і оборони держави. У процесі взаємодії елементів, які забезпечують національну безпеку і оборону планування оборони держави включає в себе заздалегідь прораховані процедури оборонної взаємодії, їх

узгодженість із бюджетними і ресурсними спроможностями, напрацювання типових і оптимальних механізмів програмного управління оборонними ресурсами, здійснення постійних оборонних оглядів, визначення пріоритетних напрямів реалізації державної оборонної політики [3].

Тісно пов'язаним з попереднім принципом взаємодії суб'єктів військового управління у галузі забезпечення національної безпеки і оборони України є принцип обов'язкової оцінки безпекового середовища. Здійснення оцінки рівня безпекового середовища в українському суспільстві покликане об'єктивно оцінити обстановку, виявляти найбільш небезпечні загрози, з'ясувати слабкі ланки функціонування системи забезпечення державної безпеки і обороноздатності, визначити головні напрями концентрації зусиль по удосконаленню системи управління, комунікації та взаємної допомоги державних структур і інститутів громадянського суспільства у питаннях національної безпеки і оборони.

Принцип військово-технічного і фінансового забезпечення взаємодії впливає з того, що будь-які форми взаємодії суб'єктів військового управління у процесі виконання завдань по забезпеченню національної безпеки і обороноздатності неможливі без використання спеціальних засобів комунікації, транспорту, озброєння, засобів індивідуального захисту, спеціальної техніки та ін. Очевидним є те, що рівень ефективності застосування таких засобів і техніки багато у чому залежить від фінансової спроможності бюджету забезпечити такою технікою органи сектору безпеки і оборони. В свою чергу, рівень технічної досконалості відповідних технічних засобів має відповідати сучасним стандартам науково-технічного розвитку

Більш тактичне, у порівнянні з вище наведеними принципами, має принцип врахування стандартів НАТО із забезпечення обороноздатності держави. Доцільно зазначити, що вступ України до НАТО є однією із складових стратегічного розвитку України. У практичній площині взаємодії суб'єктів військового управління при виконанні завдань із забезпечення національної безпеки і оборони, останнім доцільно дотримуватись деяких стандартизованих параметрів організації спільної діяльності сил і підрозділів забезпечення обороноздатності. Узагальнено, такими еталонними стандартами є:

— здійснення чіткого розподілу завдань, функцій, повноважень, відповідальності та підзвітності у сфері оборони;

— дотримання принципу кадрової політики НАТО, що передбачає контрактно-професійну основу комплектації служб і органів;

— удосконалення системи управління силами оборони з метою розвитку ініціативи і самостійності керівників сил оборони і національної безпеки у прийнятті управлінських рішень;

— розмежування питань формування та підготовки військ (сил) від їх застосування з метою запровадження на оперативному і тактичному рівні органів управління сил оборони, прийняту в державах — членах НАТО;

— підтримання системи оперативного (бойового) управління, зв'язку, розвідки та спостереження задля формування особливої системи комунікації;

— протидія технічним розвідкам;

— профілактика корупційних ризиків;

— раціональне використання організаційних і технічних ресурсів задля створення адекватно тренуваних, оснащених та забезпечених сил оборони, здатних ефективно виконувати завдання, визначені стратегічними документами забезпечення національної безпеки.

— залучення іноземних радників держав-членів НАТО для консультативного сприяння;

— розвиток Сил спеціальних операцій Збройних Сил України відповідно до доктрин і стандартів НАТО;

— зміцнення взаємодії розвідувальних органів з партнерськими спецслужбами держав — членів НАТО, зокрема вживаючи конкретні заходи для побудови взаємної довіри і т. Д.

Зазначені вище принципи у системі адміністрування взаємодії суб'єктів військового управління у напрямі забезпечення національної безпеки і обороноздатності є схожими за змістом і пов'язані між собою. Їх регуляторна ефективність значною мірою визначається їх комплексним практичним втіленням і реалізацією.

Список бібліографічних посилань

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 06.06.2016 р. № 240/216. Офіційне інтернет-представництво Президента України URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137/> (дата звернення: 22.12.2018)

2. Е. А. Афонін, О. Л. Валевський, В. В. Голуб Політична відповідальність державно-управлінської еліти як чинник підвищення ефективності державного управління: наук.-метод. розробка; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. К. НАДУ, 2011. 44 с.

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» Офіційний вісник Президента України. 2015 р., № 13. Ст. 874

УДК 343.226

Тетяна Анатоліївна ПАВЛЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін ХНПУ імені Г. С. Сковороди

Тетяна Євгенівна ДУНАЄВА,

кандидат юридичних наук, науковий
співробітник відділу дослідження проблем
кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3710-1318>

ЩОДО МОЖЛИВИХ ПЕРСПЕКТИВ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО

Проблема психологічного насильства в нашій державі стоїть досить гостро. Особливо це стосується підлітків. Так, наприклад, за даними нещодавнього дослідження ЮНІСЕФ, з проблемою булінгу в Україні протягом останніх трьох місяців стикалися 67% опитаних віком від 11 до 17 років. Майже чверть самі стали жертвами булінгу, при цьому майже половина з них нікому не розповідали про ці випадки [1].

Щодо можливих перспектив встановлення кримінальної відповідальності за психологічне насильство, то з цього приводу висловимо такі міркування.

Перш за все слід зауважити, що мова йде про криміналізацію діяння, тобто про процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та закріплення їх у законі про кримінальну відповідальність, як злочинів [2, с. 20]. Даний процес має відповідати основним підставам та принципам криміналізації. Зокрема, юридико-кримінологічним підставам. Слід підкреслити, що для віднесення законодавцем тих або інших діянь до числа злочинних вирішальним є їх суспільна небезпечність. В свою чергу суспільна небезпечність — це властивість, притаманна злочину, яка полягає в тому, що він (злочин) спричиняє тяжку шкоду існуючому в суспільстві правопорядку або ставить правопорядок під загрозу заподіяння такої шкоди. Це є об'єктивна характеристика, властива відповідній поведінці, скерованій на відповідні суспільні відносини. Суспільну небезпечність утворює низка

факторів: характеристика (з точки зору важливості) об'єкта злочину; характер та розмір заподіяної шкоди; характеристика об'єктивної сторони діяння (спосіб учинення злочину, знаряддя та засоби, за допомогою яких його вчинено, час, місце, обстановка); форми та ступінь вини особи, яка вчинила злочин; мотиви злочинної діяльності та мета, досягнення якої переслідувалося винним. Слід підкреслити, що юридико-кримінологічна підстава криміналізації полягає у тому, що криміналізація діяння доречна тоді і тільки тоді, коли немає і не може бути правового механізму ефективно регулюючого відповідні відносини методами інших галузей права [2, с. 24–25].

Якщо говорити чи є юридико-кримінологічна підстава для встановлення кримінальної відповідальності за психологічне насильство (булінг, мобінг, сталкінг, психологічні маніпуляції тощо), то тут постає ряд питань. Зокрема, щодо можливості визначення характеру та розміру заподіяної шкоди, тобто майбутній закон має містити чіткі критерії та механізми для визначення факту та розміру можливої заподіяної шкоди. Що, напевно, буде зробити дуже складно, враховуючи особливості діянь, які мали б бути криміналізованими та неоднозначність у їх трактуванні. Отже, з'ясування таких наслідків буде прерогативою практичних працівників. А за таких умов існуватиме серйозна небезпека зловживань, як з боку правоохоронців, так і з боку так званих «потерпілих».

Крім того, існують великі питання щодо описання у диспозиції об'єктивної сторони діяння (спосіб учинення злочину, знаряддя та засоби, за допомогою яких його вчинено тощо). Зокрема, це стосується тлумачення поняття «психологічне насильство», адже воно має не лише відповідати суті вчиненого, а й бути таким, щоб не виникало питань і непорозумінь при його застосуванні на практиці. Наприклад, визначення «психологічне насильство» (також психічне насильство, емоційне насильство, ментальне насильство, від англ. *Psychological abuse Psychological violence, Emotional abuse, or Mental abuse*) як форми насильства, яка характеризується тим, що людина піддається сама або піддає іншу особу поведінці, яка може призвести до психологічної травми, включаючи тривогу, хронічну депресію або посттравматичний стресовий розлад [3; 4], що надається у літературі, навряд чи може бути прийнятним для національного кримінального законодавства, оскільки містить забагато оціночних понять, що, може викликати складнощі у правозастосуванні.

Крім того, чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення 18 грудня 2018 р. було доповнено новою нормою про заборону булінгу [5]: «Булінг (цькування), тобто діяння учасників

освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого...» (ст. 173⁴ КУпАП), то необхідний певний час для того щоб зрозуміти чи дійсно прийнята Верховною Радою норма є дієвою, чи повною мірою вона задовольняє потреби суспільства у протидії психологічному насильству у формі булінгу чи, дійсно, адміністративної відповідальності не достатньо, і є необхідність у встановленні кримінальної відповідальності. Крім того, якщо звернути увагу на визначення булінгу у нормі КУпАП, то виходить, що булінг є більш широким поняттям, яке включає психологічне, фізичне, економічне, сексуальне насильство, що також викликає питання.

Щодо соціально-економічних підстав криміналізації. Потрібно мати на увазі, що вплив, який здійснюється законом про кримінальну відповідальність, є набагато сильнішим за вплив, що здійснюється іншими галузями права. А відтак, такий вплив тягне за собою і збільшення різноманітних (соціальних, економічних та ін.) негативних наслідків. Це викликає необхідність урахування можливих позитивних і негативних наслідків криміналізації, потребу досягнення відповідності між ними та процесом криміналізації. Знову ж таки, ми повертаємося до проблем термінології і, з огляду на це, можливих зловживань, як можливих негативних наслідків криміналізації.

Слід зазначити, що закон про кримінальну відповідальність повинен як найповніше відповідати правовому менталітету народу і враховуватись при вирішенні питання про криміналізацію (соціально-психологічні підстави криміналізації). І не зважаючи на той факт, що дійсно в нашій державі існує проблема психологічного насилля, в той же час, дійсно, є перестороги щодо готовності нашого суспільства до таких змін (щодо заборони психологічного насильства у різних формах) чи не призведуть такі зміни більше до зловживань, а ніж до захисту осіб, які дійсно постраждали від різних форм психологічного насильства.

Список бібліографічних посилань

1. 67% дітей в Україні стикалися з цькуванням. BBC. News. Україна. [20 липня 2017 р.]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-40672444> (дата звернення 29.03.2019).
2. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. Вісник Асоціації кримінального права України. № 1(2). 2014. С. 19–28.

URL : http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_2.pdf (дата звернення: 28.03.2019).

3. Donald G. Dutton. Patriarchy and wife assault: the ecological fallacy. *Violence & Victims*. 1994, 9, 2. P. 125–140. URL: <http://www.ejfi.org/DV/dv-88.htm> (дата звернення 29.03.2019).

4. Anne E. Thompson, Carole A. Kaplan. Childhood emotional abuse. *The British Journal of Psychiatry*. 1996. Vol. 168 Issue 2. PP. 143–148. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/the-british-journal-of-psychiatry/article/childhood-emotional-abuse/4F5529A9F1414A9DDDB3C8B53D6000C3F> (дата звернення 29.03.2019).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. № 2657–VIII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення 29.03.2019).

УДК 342.97:352

Ірина Анатоліївна ПАХОМОВА,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-6221-5902>

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИМУСУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

Для юридичної науки та практики важливим є з'ясування співвідношення й взаємозв'язку між адміністративною відповідальністю та адміністративним примусом.

Протягом тривалого часу серед науковців точиться дискусія щодо визначення спільних та відмінних рис між відповідальністю та примусом. Одні зазначають, що відповідальність в цілому, та адміністративна зокрема, — може бути реалізована відносно правопорушника без застосування примусу, і примус є нічим іншим, аніж формою діяльності суб'єкта владних повноважень, інші зазначають, — що адміністративна відповідальність завжди супроводжується примусом тощо.

Проте, варто відзначити, що розуміння примусу та відповідальності потрохи позбавляється звичного змістовного навантаження, сформованого за радянських часів, коли відносини між державою та суспільством мали суто імперативний, власне «примусовий» характер. Сьогодні ж відносини за участю суб'єкта владних повноважень трансформуються в партнерські, у зв'язку з чим

змінюються й методи правового регулювання суспільних відносин, а відтак змінюється зміст та сприйняття адміністративного примусу та адміністративної відповідальності.

Саме з цією метою пропонуємо більш детально розглянути зміст адміністративного примусу та адміністративної відповідальності, а також з'ясувати рівень взаємозв'язку між ними.

Характеризуючи адміністративну відповідальність зазначимо, що відносно досліджуваної категорії серед науковців сформувалися та існують різні погляди. Як правило, під адміністративною відповідальністю пропонують розуміти негативну реакцію держави на протиправні діяння фізичних та юридичних осіб, які вчинили адміністративні правопорушення та змушені зазнати несприятливих наслідків, передбачених санкціями статей Кодексу України про адміністративні правопорушення [7]. Проте, науковцями також пропонуються деякі уточнення змісту адміністративної відповідальності. Так, зокрема, на думку Д. М. Бахраха, Б. В. Россінського, Ю. М. Старілова адміністративна відповідальність являє собою різновид примусу, а заходи відповідальності — особливий вид примусових заходів, у зв'язку з чим автори адміністративну відповідальність визначають як частину адміністративного примусу [3, с. 516]. А. Б. Агапов пропонує адміністративну відповідальність визначати як сукупність заходів фізичного та морального примусу, що застосовуються до особи порушника та обмежують його особисті майнові або публічні права [1]. На думку В. В. Іванова, адміністративна відповідальність, безумовно, пов'язана із адміністративним примусом як можливістю держави, у визначеному законодавством порядку та випадках, впливати на особу порушника (проти його волі та бажання) з метою виконання відповідних дій. На думку науковця саме в цьому проявляється суверенітет держави — його владна імперативна воля [6, с. 282]. Із запропонованих визначень можна дійти висновку, що згадані науковці розглядають адміністративну відповідальність та адміністративний примус як невід'ємні явища. Проте, на нашу думку, доречними є зауваження В. В. Іванова, який акцентує увагу на тому, що примус безпосередньо проявляється за умови, коли правопорушник не бажає добровільно вчинити дії (ззнати обмежень), передбачені санкціями статей Кодексу України про адміністративні правопорушення, що визначають склад вчиненого ним протиправного діяння. Тому, в процесі співвідношення правових категорій «примус» та «відповідальність» дуже важливо позбутися їх сприйняття, як певних явищ, що обов'язково наділяються негативним змістом. Адже, не завжди заходи відповідальності реалізуються примусово. Дуже часто

суб'єкти правопорушення, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій без жодного впливу з боку держави несуть встановлене покарання.

Аналізуючи зміст примусу, варто відзначити, що в загально-соціальному значенні примус може тлумачитися як заперечення волі підвладного суб'єкта та зовнішній вплив на його поведінку, чи як метод впливу на поведінку суб'єкта з метою його підпорядкування певній волі, як правило, всупереч волі того, на кого направлено примус [5, с. 255–256]. Тобто, зважаючи на те, що вимога пануючого суб'єкта не виконана, останній здійснює вплив на моральну, майнову, організаційну сфери підвладного суб'єкта, з метою змінити його волю та забезпечити підпорядкування.

В цілому важливо пам'ятати, що у суспільстві існує значне коло вольових суспільних відносин за участю суб'єкта владних повноважень. Реалізуючи соціальне управління, держава в особі органів публічної влади та їх посадових осіб впливає на волю підвладного суб'єкта, намагаючись досягти бажаного позитивного результату. Проте, зважаючи на те, що воля підвладного суб'єкта володіє певною незалежністю, то далеко не завжди суб'єкт владних повноважень здатен досягти мети управління. Саме це зумовлює потребу закріплення за державним механізмом відповідних специфічних методів (примусових), завдяки яким досягається мета соціального управління. Тому, можна зробити висновок, що потреба застосовувати державний примус існує не завжди, а лише в окремих випадках. Говорячи про зміст поняття «примус» також варто відзначити, що метою діяльності суб'єкта владних повноважень є не реалізація примусу, а встановлення матеріальної істини. Їх правозастосовна й правоохоронна діяльність не зводиться лише до застосування покарання, тому, примус не є проявом реалізації такого інституту матеріального права, як юридична відповідальність, він має самостійний різноманітний зміст. Іншою особливістю застосування примусу є те, що суб'єкт владних повноважень безпосередньо не застосовує примус, а лише приймає рішення щодо його застосування. Що ще раз підтверджує неможливість додаткового «примусового впливу» з боку держави.

Слушним є міркування Г. Д. Денисова [9, с. 475], який зазначає, що психомотиваційна природа примусу зумовлюється конфліктом між волею суб'єкта владних повноважень, вираженою в законодавстві, і індивідуальною волею суб'єктів, які порушили правові настанови. У цьому випадку, з метою забезпечити належного стану правопорядку, суб'єкт владних повноважень вдається до застосування заходів адміністративного примусу. Також окремими вченими пропонується адміністративний примус розглядати як взаємозв'язок двох сторін :

об'єктивної (необхідність функціонування єдиної влади, нормативно-правового регулювання, підпорядкування в суспільстві) та суб'єктивної (вольового психічного ставлення суб'єкта до діяльності органів публічної влади) [2, с. 34].

При цьому, на думку окремих науковців [6, с. 284], застосування примусу не є самоціллю, з чим ми цілком погоджуємося, примус з боку держави застосовується як крайній засіб забезпечення та охорони правопорядку в сфері публічного управління.

З цього приводу доречно навести класифікацію заходів адміністративного примусу, запропоновану Д. М. Бахрахом, згідно якої заходи адміністративного примусу поділяються на : запобіжні, відновлювальні та заходи покарання. Важливо зазначити, що сам вчений не вважає доречним віднесення запобіжних заходів до заходів адміністративного примусу, адже заходи попередження — заходи, спрямовані на запобігання правопорушень й інших негативних наслідків, ці заходи поширюються на багатьох громадян й більшість з них добровільно виконують нормативно встановлені вимоги (в даному випадку мова йде про застосування такого методу правового регулювання як переконання, за допомогою якого суспільний позитивний результат досягається шляхом впливу на свідомість та поведінку людей) [8, с. 356]. Примусові ж заходи застосовуються до тих, хто не виконує встановлених законодавством вимог, порушує встановлені заборони, тобто вчиняє адміністративні правопорушення [4].

Таким чином, узагальнюючи викладене, можемо зробити висновок, що адміністративна відповідальність передбачається тільки за вчинення адміністративного правопорушення, в той час, як окремі заходи адміністративного примусу можуть застосовуватися не лише за вчинення адміністративного правопорушення, але й в деяких інших випадках. До примусових заходів, не пов'язаних із вчиненням правопорушень можна віднести, зокрема, перевірку документів, встановлення карантину, огляд речей, товарів, багажу і тощо. У зв'язку з чим, робимо висновок, що реалізація адміністративних стягнень правопорушником також може відбуватися без застосування примусу в його загально-соціальному значенні (без примушування). В даному випадку відбувається реалізація правовідношення, в якому суб'єкт владних повноважень реалізує свій обов'язок щодо припинення правопорушення та застосування відповідних заходів правового впливу, а особа, що вчинила протиправне діяння добровільно виконує обов'язок притерпіти відповідне обмеження, зумовлене його протиправною поведінкою, або вчиняє інші дії, що сприяють реалізації завдань та функцій суб'єкта владних повноважень.

Список бібліографічних посилань

1. Агапов А.Б. Административная ответственность. М. : Издательство Юрайт, 2015. 494 с. URL: <http://udik.com.ua/books/book-1456/> (дата обращения 06.04.2019 г.).
2. Ардашкин В. Д. О принуждении по советскому праву // Советское государство и право. 1970. № 7. С. 33–39.
3. Бахрах Д. Н., Россинский Б. В., Старилов Ю. Н. Административное право: Учебник для вузов. 3–е изд. М. : Норма, 2007. 816 с.
4. Бахрах Д. Н. Административная ответственность граждан в СССР. 1989. 201 с.
5. Жеребцов А. Н. Административно-правовая обязанность в охранительном правоотношении правового принуждения, не связанного с осуществлением юридической ответственности. Административное право и административный процесс. 2012. № 4 (41). С. 255–262.
6. Иванов В. В. Соотношение административной ответственности и иных мер административного принуждения. URL : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/14063/1/282-301.pdf> (дата обращения 06.04.2019 г.).
7. Копытов Ю. А. Административное право : учебник для бакалавров. М., 2013. 641 с. URL:https://studme.org/188004138098/pravo/administrativnaya_otvetstvennost_administrativnoe_nakazanie (дата обращения 06.04.2019 г.).
8. Матузова Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. URL : http://pravo-olymp.ru/wp-content/uploads/2013/04/TGP_Matuzov_Malko.pdf (дата обращения 05.04.2019).
9. Старилов Ю.Н. Общее административное право. URL : http://www.law.vsu.ru/structure/admlaw/personal/books/starilov_18.pdf (дата обращения 05.04.2019).

УДК 340.12 (477: 4–6 ЄС)

Олександр Сергійович ПЕРЕДЕРІЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4898-876X>

ВЗАЄМОБУМОВЛЕНІСТЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ І РОЗШИРЕННЯ ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Зближення Європейського Союзу (далі — ЄС) і інших держав світу супроводжується двома взаємодоповнюючими тенденціями — внутрішніми змінами правових систем суверенних держав, які співпрацюють з ЄС і збільшенням сфери нормативного впливу правового простору ЄС. У зв'язку з тим, що першочерговим

пріоритетом для України є поглиблення інтеграційної співпраці з ЄС, актуальним завданням сучасної юридичної науки є всебічне дослідження аспектів гармонізації правової системи України з правом ЄС. Відповідно, важливим науковим завданням є розкриття основних аспектів взаємного впливу процесів модернізації правової системи України і розширення правового простору ЄС.

Першим аспектом взаємної обумовленості інноваційних змін правової системи України і розширення правового простору ЄС є формування загального нормативного підґрунтя для налагодження інтеграційних зв'язків між сторонами. Контрольною точкою відліку для запуску взаємопов'язаних процесів перетворень правової системи України і розширення діапазону регуляторного впливу права ЄС у східноєвропейському регіоні стало підписання 14.06.1994 р. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [1]. Пізніше, у березні 2004 р. на тлі подальшої активізації і поглиблення відносин між Україною і ЄС було прийнято Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» № 1629–IV [2]. Метою прийняття цього акта було досягнення відповідності правової системи України *Acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір у подальшому вступити до нього. Документ чітко визначив, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС є планомірним процесом, що передбачає обов'язковість впровадження у національну практику правового регулювання суспільних відносин норм і принципів права ЄС. Через десять років, у 2014 р. між Україною і ЄС було укладено Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [3]. Положення Угоди про асоціацію підлягають послідовному впровадженню у національну практику державного будівництва у відповідності до Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію. Нормативне визначення плановості і відповідальних суб'єктів за імплементацію положень Угоди про асоціацію підтвердило, з одного боку, інтенсифікацію і поглиблення конвергенції правових систем України і ЄС, а з іншого — значно розширило територіальні межі правового простору ЄС у Східній Європі за рахунок України, стало дорожньою картою для спільних стандартів використання механізмів правового регулювання суспільних відносин.

Другим аспектом, що характеризує взаємообумовленість трансформації правової систем України і розширення правового

простору ЄС є юридичне визнання Україною обов'язковості першочергового дотримання, захисту і примноження на національному рівні системи універсальних цінностей ЄС. Положення ст. 2 Розділу I Договору про Європейський Союз (Маастрихтського договору) від 07.02.1992 р. визначає, що базовими цінностями ЄС є права людини, людська гідність, свобода, демократія, рівенство, правова держава, у тому числі права осіб, що належать до національних, релігійних і інших меншин [4]. Зазначені цінності є основними для держав-членів ЄС у межах співтовариства, становлять серцевину європейського права та є ідейним фундаментом європейського правового простору. Відповідно, правопорядок держав-членів ЄС ґрунтується на юридичних механізмах забезпечення плюралізму, недопустимості дискримінації, толерантності, справедливості, гендерної рівності, справедливого правосуддя. Підписавши Угоду про асоціацію Україна офіційно визнала, що архітектоніка відносин з ЄС надалі будуватиметься виключно на втіленні спільних цінностей (преамбула Угоди і положення ст. 1). Відповідно, внутрішня політика України має бути повністю спрямована на повноцінне виконання зазначеного зобов'язання на всіх рівнях і у всіх сферах суспільного життя і державного управління.

Наступним важливим аспектом, що розкриває взаємний зв'язок між процесами модернізації правової системи України і розширенням правового простору ЄС є участь України у реалізації так званих «європейських політик». Зокрема, найважливішими напрямками спільної діяльності є участь зі структурами ЄС у таких політиках як:

— політика ЄС зі збереження й зміцнення миру та стабільності у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів і норм ООН, ЄС, Ради Європи (ст. 7 Угоди про асоціацію визначає, що Україна і ЄС спільно розробляють заходи, що спрямовані на залучення України до Спільної політики безпеки і оборони (СПБО), недопущення конфліктів, здійснення антикризового управління, забезпечення європейської регіональної стабільності, роззброєння, контроль над озброєннями та експортом зброї, поліпшення взаємовигідного діалогу у космічній сфері);

— політика ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод (Україна взяла на себе зобов'язання спільно з ЄС реалізувати заходи, які спрямовані на зміцнення судової влади, протидію корупції, організованій злочинності та тероризму, відмиванню коштів та незаконному обігу наркотиків, забезпечення захисту персональних даних, управління міграційними потоками, здійснення судового співробітництва у цивільних та кримінальних справах);

— спільна політика України і ЄС, що спрямована на створення зони вільної торгівлі з ЄС і активізації двосторонніх відносин (сторони створюють сумісними зусиллями організаційно-правові умови для формування стійких економічних та торговельних відносин, які у перспективі призведуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС і будуть сприяти функціонуванню ефективної зони вільної торгівлі. Умовою для цього є поступова адаптація українського законодавства до *acquis* ЄС);

— гуманітарно-культурна політика ЄС (передбачає формування організаційно-правових умов для налагодження культурного діалогу між народами, взаємодії молоді, поступове входження України до європейського освітнього і наукового простору, запровадження в Україні європейських стандартів охорони здоров'я тощо).

Ще одним важливим аспектом взаємного впливу процесів трансформації національної правової системи і розширення правового простору ЄС є створення інституцій політичної координації розвитку режиму асоціації України і ЄС. Такі інституції почали створюватися ще у 90-х роках ХХ ст., але їх діяльність була фрагментарною та вузькоспеціалізованою. Так, починаючи з 1994 р. між Україною і ЄС було засновано Комітет з парламентського співробітництва. Ця інституція являла собою форум, на якому зустрічаються члени Українського та Європейського парламентів для обміну професійними думками і проведення консультацій. З 2004 р. на виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу було засновано Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Завданням цього органу стало визначення пріоритетності сфер гармонізації законодавства України і ЄС. Після підписання Угоди про асоціацію у 2014 р. Україна і ЄС заснували цілу низку інституцій, які забезпечували безпосереднє співробітництво між сторонами у всіх сферах взаємодії. Зокрема, мова йде про Раду асоціації, Комітет асоціації, Парламентський комітет асоціації, платформу громадянського суспільства. Статус цих інституцій регламентується у ст. 460–470 Угоди про асоціацію. Функціонування зазначених інституцій в останні роки позначилося результативністю, що у кінцевому рахунку позитивно відобразилося на модернізації багатьох елементів правової системи України з урахуванням досвіду ЄС.

Отже, головним результатом активної взаємодії національної правової системи з правовим простором ЄС є зміна методологічних підходів до аналізу співвідношення політичних кордонів Європейського Союзу і територіальної сфери розповсюдження європейського

правового простору. Саме тому перед сучасною науковою спільнотою постає нове перспективне завдання — обґрунтувати закономірності формування оптимальної моделі запозичення Україною позитивних юридичних практик правового простору ЄС за умови збереження національної ідентичності вітчизняної правової системи.

Список бібліографічних посилань

1. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р.: Закон України від 10.11.1994 р. № 237/94–ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994 р. № 46. Стаття 415.

2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629–IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 29. Ст. 367.

3. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678–VII. Відомості Верховної Ради України. 2014 р. № 40. Стаття 2021.

4. Договор о Европейском Союзе от 07 февраля 1992 г. Европейский Союз: Основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями: под ред. С. Ю. Кашкина. М.: «ИНФРА — М», 2008. С. 166 — 210.

УДК 343.359.2(477)

Катерина Олексіївна ПЛОТНІКОВА,

кандидат юридичних наук,

старший викладач

кафедри державно-правових дисциплін

ХНУ імені В. Н. Каразіна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6975-7659>

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МІСЦЕВИХ ЗБОРІВ

Відповідно до Податкового кодексу України до місцевих зборів віднесено збір за місця для паркування транспортних засобів і туристичний збір. Податковий механізм цих зборів визначається Податковим кодексом України, запроваджується рішенням місцевої ради, а деталізується наказом Міністерства фінансів України від 09.07.2015 р. № 636 «Про затвердження форм податкових декларацій збору за місця для паркування транспортних засобів та туристичного збору» [4]. Платниками туристичного збору є громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаної територіальної громади, що створена згідно із законом та перспективним планом формування

територій громад, про встановлення туристичного збору, та отримують (споживають) послуги з тимчасового проживання (ночівлі) із зобов'язанням залишити місце перебування в зазначений строк. Податковий кодекс України визначає також осіб, які не є платниками туристичного збору, до них відносять осіб, які:

- постійно проживають, у тому числі на умовах договорів найму, у селі, селищі або місті, радами яких встановлено такий збір;

- особи, які прибули у відрадження;

- інваліди, діти-інваліди та особи, що супроводжують інвалідів I групи або дітей-інвалідів (не більше одного супроводжуючого);

- ветерани війни;

- учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

- особи, які прибули за путівками (курсівками) на лікування, оздоровлення, реабілітацію до лікувально-профілактичних, фізкультурно-оздоровчих та санаторно-курортних закладів, що мають ліцензію на медичну практику та акредитацію центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;

- діти віком до 18 років;

- дитячі лікувально-профілактичні, фізкультурно-оздоровчі та санаторно-курортні заклади [4, пп.268.2.2 п.268.2 ст.268].

Відповідно до п. 268.5 ст. 268 Податкового кодексу України згідно з рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаної територіальної громади, що створена згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, справляння збору може здійснюватися:

- адміністраціями готелів, кемпінгів, мотелів, гуртожитків для приїжджих та іншими закладами готельного типу, санаторно-курортними закладами;

- квартирно-посередницькими організаціями, які направляють неорганізованих осіб на поселення у будинки (квартири), що належать фізичним особам на праві власності або на праві користування за договором найму;

- юридичними особами або фізичними особами-підприємцями, які уповноважуються сільською, селищною, міською радою або радою об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, справляти збір на умовах договору, укладеного з відповідною радою [3].

Податковий кодекс України, встановлюючи елементи механізму збору за місця для паркування транспортних засобів, передбачає виникнення обов'язку щодо його сплати лише після запровадження

такого збору актом місцевого органу самоврядування. Платниками збору за місця для паркування транспортних засобів є юридичні особи, їх філії (відділення, представництва), фізичні особи-підприємці, які згідно з рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, організують та провадять діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів на майданчиках для платного паркування та спеціально відведених автостоянках [3, пп.268¹.1.1. п.268¹.1. ст.268¹]. Перелік спеціальних земельних ділянок, відведених для організації та провадження діяльності із забезпечення паркування транспортних засобів, у якому зазначаються їх місцезнаходження, загальна площа, технічне облаштування, кількість місць для паркування транспортних засобів, затверджується рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, про встановлення зборів [3, пп.268¹.1.2. п.268¹.1. ст.268¹].

Туристичний збір та збір за місця для паркування транспортних засобів займають незначний відсоток у сукупності надходжень до місцевих бюджетів. Це спричинено тим, що, наприклад, туристичний збір може давати вагомі показники на тій території України, де є вплив туристів, що не можна сказати про більшість областей України. Також багато складностей виникає у зв'язку з іншим місцевим збором саме через невизначеність з місцями для паркування, їх місцезнаходженням та обмеженою кількістю. У цьому випадку проблема значно глибша. Треба чітко розмежовувати податки на загальнодержавні та місцеві, виходячи із розмежування повноважень органу влади, який вводить подібний податок, та податків і зборів, які надходять до державного чи місцевих бюджетів. Тобто в цій ситуації доцільно класифікувати надходження:

а) за суб'єктом повноважень – податки та збори, які вводяться Верховною Радою України (загальнодержавні), та податки і збори, які вводяться місцевими радами (місцеві). Разом із тим це абсолютно не пов'язується із розподілом загальнодержавних податків та зборів між бюджетами;

б) за видом бюджету, до якого зараховуються кошти від сплати таких податків та зборів – податки та збори, які зараховуються до державного бюджету; податки та збори, які зараховуються до місцевих бюджетів; податки та збори які розподіляються між державним та місцевим бюджетами.

Хотілося б звернути увагу на доцільність використання в даному разі категорії «введення», а не «встановлення». Справа в тому, що виходячи із статей 1, 7, 9, 10 Податкового кодексу України встановлення окремих податків та зборів і їх елементів може здійснюватися лише відповідно до Податкового кодексу України. Подібне положення має конституційні засади (див. ст. 67, ч. 2 ст. 92 Конституції України).

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: в 3 т. за заг. ред. М. Я. Азарова. Київ: Міністерство фінансів України, 2010. 2389 с.
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755–VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13–14, №15–16; № 17. Ст. 112.
4. Про затвердження форм податкових декларацій збору за місця для паркування транспортних засобів та туристичного збору: Наказ Міністерства фінансів України від 09.07.2015 р. № 636.

УДК-342.726–055.2(540)

Elena ROZHDESTVENSKAYA,

Associate Professor (PhD),

Law faculty, V.N. Karazin Kharkiv

National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4032-841X>

THE LAWS OF MANU AND RUSSKAYA PRAVDA — COMPARATIVE ANALYSIS

Applying historical and legal comparative method while studying monuments of law is one of the most essential ways of scientific investigation. It helps to highlight similarities and differences, to find things in common, to emphasize something special and to point out occasional things. It makes possible to compare these monuments and characterize their uniqueness. A comparison, which in the jurisprudence known as the comparative legal method, is «one of the basic logical methods of knowledge of the external world ... in which distinction and similarities are found in continuous unity» [1, с.54].

Laws of Manu and Russkaya Pravda are complex original legal, historical and literary monuments. Laws of Manu belong to significant legal monuments of global scale while Russkaya Pravda is connected with the history and law of two modern states — Russia and Ukraine.

However the historical fortunes of *Russkaya Pravda* and *Laws of Manu* are in many ways similar. Composed in different epochs, different countries and within diverse historical realities they were effective laws for centuries expanding and altering according to current challenges thus giving the basis for their countries future legislation. Later on both of them were forgotten and rediscovered in 18 century to become widely recognized cultural legacy.

Our paper investigates both of these monuments in terms of their history, legal writing, civil and criminal matters, language peculiarities and historically legal value.

Russkaya Pravda (Russian Truth Law) — the first code of Old Russian law, had been developed over three centuries and became the basis for statehood in the XI — XIV centuries. It symbolized the legal and political unity of Ancient Rus, especially in the conditions of disintegration and constant domestic strife between feudal lords.

The *Laws of Manu* (known as the *Manu Samhita*, *Manusmriti*, or *Manava Dharma Shashtra*) is an ancient and unique alloy of moral-religious law of norms among many *Dharmaśāstras* of Hinduism. These laws were the first ever translation from Sanskrit into European languages [6, p.5]. Soon the laws were translated into German, French, Portuguese and Russian. From that moment on laws of Manu became world heritage and were included in all historical and legal degree course schemes worldwide. The first Sanskrit into Russian *Laws of Manu* translation by Professor S.D. Elmanovich was published in St. Petersburg in 1913.

Russkaya Pravda as well as *Laws of Manu* was created in several stages. Often in historical and legal literature, *Russkaya Pravda* is presented as an independent legal collection. In fact, in all survived 110 lists of the Russian Truth it appears to be a part of the annals, «nomocanons» — collections of church and secular laws, or «Just Measures» — collections of laws of the 14th century. [2]. The historiographic tradition divides these texts and lists into three versions of the Russian Truth: Brief, Extensive and Short. Russian Truth, like the *Laws of Manu*, was created in several stages.

However, there are also different classifications of Russian Truth texts in historiography while there is still no unity of opinions as for the exact time of creation of the monument and its separate parts.

Laws of Manu were also repeatedly edited, copied, and commented in the Middle Ages and later. This confirms the role and importance of this ancient collection in India.

Although the *Laws of Manu* are considered in a number of legal monuments, they go far beyond them. The *Laws* show the peculiarities of the religious, philosophical, state, public, family and mundane worldview of ancient Indians. They cover everything from the ideas about the birth of the

universe, the origins of society, varnas, jati, the basic stages of a person's life, the order of government, the righteous justice, vows and repentance to the subtleties of personal relationships between spouses. Because of its universality, the Laws of Manu successfully competed with other legal regulations like Yajnavalkya, Narada or Edicts of King Asoka [14, pp. 361–376].

This is the main difference between Laws of Manu and Russian Truth, which was exclusively a secular law to be more precise a legal code in which specific life situations were solved. In this sense, it was no different from other European *leges barbarorum* — Salic truth, Ripuar truth and others. All these laws, unlike the Laws of Manu, were not of sacral, but of quite earthly origin.

Comparing the legal techniques of both sources, it should be noted that articles of *Russkaya Pravda*, as well as Laws of Manu, were written down in the form of *casus* — specific life situations for which their possible solutions were indicated. In both monuments a legislator used *ordeal* when solving disputable situations, and social status and gender of a responsible person determined the measure of his possibilities, responsibility and punishment.

Much attention in both legal monuments was given to inheritance law. *Russkaya Pravda* mentions two types of inheritance: by will and by law (article 92). In the absence of nominative will, inheritance by law took effect

Criminal law in *Russkaya Pravda*, as well as in Laws of Manu, was formed as a privilege and was of a birth status nature. Life, honor and property of boyars and combatants were protected by more severe sanctions and high fines than life, honor and property of a simple free man. Slaves were not protected by law at all.

A crime according to *Russkaya Pravda* was interpreted as «insult» causing physical, material or moral damage. In this *Russkaya Pravda* significantly differs from Laws of Manu where norms of law, religion and morality are not divided, and there is no clear borderline between crime and sin.

According to *Russkaya Pravda*, only free people could be subjects to a crime, they paid fines, could be expelled from the community or sold into slavery. Crimes were divided into crimes against personality such as murder, bodily harm, beatings, insult and crimes against property such as robbery, *tat'ba* (theft), illegal use of others' property, damage to landmarks.

According to Laws of Manu, a person was released from responsibility if he was in a state of necessary defense.

Russkaya Pravda mentions exceeding limits of necessary defense, two stages of a crime were singled out a criminal attempt such as exposing a sword and an accomplished crime. There were also mitigating circumstances

like state of alcoholic intoxication as well as aggravating circumstances like mercenary purpose. It is noteworthy that the Laws of Manu also considered alcoholic intoxication to be an extenuating reason. The laws of Manu also recognized intent and negligence, the first offense and recidivism, as well as felony and misdemeanor.

The laws of Manu make special emphasis on the inevitability of punishment, as the embodiment of dharma: «Punishment alone governs all created beings, punishment alone protects them, punishment watches over them while they sleep; the wise declare punishment (to be identical with) the law»(VII, 18).

Russkaya Pravda widely uses ancient customs of blood vengeance and mutual guarantee. Though the legislation narrows the use of blood revenge reducing the number of crimes for which it is appointed, setting revenge time limit and limiting the circle of avengers to the closest relatives. Also some shelters are introduced like a church for a free man and a host's house for a servant [12]. Mutual guarantee institute remained in Russia until the 19 century until the abolition of serfdom. Therefore Russkaya Pravda established many principles that worked for many years ahead.

In the Laws of Manu there is no complete list of punishments, a king could suppress lawless actions in three ways. Laws of Manu describe legal trial in detail, list all 18 reasons for initiation of legal action were and contain instructions how a king should manage business personally «based on eternal dharma» (VIII, 4–8) as well as how Brahmanas along with judges should act so that the court can be called [8].

In Russkaya Pravda trial is described short on detail. We only know that it was basically of adversarial nature while an offense was mainly considered by a community.

Russkaya Pravda as well as Laws of Manu when necessary turned to trial of ordeal. The laws of Manu explained ordeal as follows: «The wicked, indeed, say in their hearts, «Nobody sees us» but the gods distinctly see them and the male within their own breasts» (VIII, 85) [8].

Russkaya Pravda showed the most important social and economic features of Kievan Rus development. The legal technique of Russian Pravda was later on used to create Pskov and Novgorod Judicial Charters (15th century codifications), Dvinskaya Ustavnyaya Pravda, Kazimier's Code of 1468, Sudebniks of 1497 and 1550. It became the basis for the Sudebnik of Ivan III — the code of laws of the Russian state of 1497, the articles of Sobornoye Ulozhenie of 1649.

Summing up we should note that these laws were created and acted for centuries in their countries and were repeatedly subjected to later editing. They reflected social inequality and the most important features of social development. Recorded in the form of casus, they regulated all types of civil,

criminal and family relations. Moreover, in both cases, the system of criminal law penalties and fines depended on social group of a person.

Despite their differences both Laws of Manu and Russkaya Pravda provided an important state-unifying function for their countries, served as the source and measure of justice for centuries and of course protected the innocent and punished the guilty. Being perfect legal monuments they mirrored customs, language, ethics and everyday life of the people.

Literature

1. Кондаков Н.И. Введение в логику, М.:Наука, 1967, 467с.
2. V. Tomsinov Mysteries of the «Russian Truth» <https://legal.report/author-19/zagadki-russkoj-pravdy> 29.09 09.
3. Novgorod First Chronicle of the Senior and Junior Izvodov. M., 1950. S. 175–176.
4. Doniger, Wendy (1991) The Laws of Manu. Toronto: Penguin Books Canada.
5. Bühler, G. The Laws of Manu, translator Sacred Books of the East, Volume 25 <http://www.sacred-texts.com/hin/manu.htm>
6. Laws of Manu: Translation from Sanskrit / Per .: S.D. Elmanovich. — S.-PB.: Тип-лит. N.I. Evstifeeva, 1913. — 309 p.
7. V. Kane «History of dharmashastra» (vol. I, p. 7)
8. The Laws of Manu George Bühler, translator (Sacred Books of the East, Volume 25 <http://www.sacred-texts.com/hin/manu.htm>
9. B.N. Zemtsov. History of State and Law of Russia: Tutorial. — М .: Izd. EAO center. 2008. 336p. p.30
10. Bhatia, Vijay K. and Rajesh Sharma. (2008). «Language and the Legal System.» In Language in South Asia. Braj B. Kachru, Yamuna Kachru, and S. N. Sridhar (eds.). New York: Cambridge University Press. pp. 361–376.

УДК 34 (09)-054.72 «192–193»

Ольга Володимирівна ТОКАРЧУК,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

ПРОБЛЕМА ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА У ПРАЦЯХ УЧЕНИХ-ЕМІГРАНТІВ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Однією з найголовніших методологічних проблем історико-правових розвідок є історична періодизація розбудови сучасної держави Україна, яка дає можливість виділити спільні риси, властиві різним етапам її розвитку, а також простежити традиції національного

державотворення, виявити перспективи формування демократичної, правової і соціальної держави.

Періодизація, з погляду А. Іванової, має подвійну природу, будучи як предметом, так і методом дослідження [1, с. 99].

З огляду на сутнісну різносторонність держави і права, як базових інститутів організованого людського суспільства, їх зв'язок з іншими соціальними інститутами виникає потреба у означенні наукового підходу до структури історичної періодизації. С. Бостан розрізняє смислову (концептуальну) та хронологічну періодизацію. Перша дозволяє визначити історичні періоди за змістовими характеристиками явищ, що проходять розвиток протягом певного соціального процесу. Друга передбачає «ієрархію» проміжків часу, а саме «підперіодів, етапів, стадій, відокремлення яких здійснюється в межах визначених концептуальною періодизацією періодів на основі видових ознак, що відображають не сутнісні, а формальні властивості явища» [2, с. 79]. Для науки мають важливе значення результати хронологічної періодизації, що являються емпіричною базою для висновків про етапи історичного процесу, проте концептуальна займає домінуюче становище [2, с. 79].

«Попри різні підходи до розуміння історичних етапів у розвитку державності України, — підкреслює Р. Стефанчук, — незаперечними залишаються чотири найбільш вагомні. Першим вважається слов'янський період Київської Русі, який характеризується зародженням і утвердженням у свідомості людей уявлень про необхідність формування владних інститутів, покликаних захищати їхні інтереси у випадку зазіхань з боку держави. Другий період державотворення охоплює XVI–XVII століття і характеризується зростанням національної свідомості, формуванням української політичної нації, посиленням ролі еліти у формуванні громадянського суспільства та держави, розширення її функцій і завдань. Третій період державотворення в Україні припадає на XIX і початок XX століття. Його головним моментом стали події 1917–1919 років, коли вперше в історії на українських землях було офіційно проголошено незалежну державу. Однак, як свідчить історія, подальші події, вплив низки несприятливих внутрішніх і зовнішніх факторів звели нанівець державотворчі спроби українського суспільства. Водночас ці події сприяли подальшому вираженню державотворчих прагнень останнього. Четвертий період державотворення в Україні розпочався з проголошення в 1991 році незалежності України та триває дотепер» [3, с. 15].

Застосувавши проблемно-хронологічний підхід, І. Терлюк відповідно до принципів організації державної влади, соціальної структури суспільства, права в основу періодизації історії держави і права України включає вісім періодів: 1. Держава і право на території України дослов'янського часу (VII ст. до н. Е. кінець IV ст. н.е.); 2. Руська держава і право (III–IV ст.); 3. Козацька держава і право (кінець XVI — 80–ті рр. XVIII ст.); 4. Державно-правовий устрій на етнічних українських землях в імперську добу (остання чверть XVIII ст. до 1917–1918 рр.); 5. Новітня українська національна державність і право (1917–1921 рр.); 6. Держава і право на західних українських землях у міжвоєнний період та в роки воєнного протистояння між СРСР і Німеччиною (1919–1939 рр. функціонування державних і правових інститутів на західноукраїнських землях; 1941–1944 рр. організаційно-правові основи діяльності українського повстанського руху в умовах окупаційних режимів); 7. Радянська держава і право в Україні (1917–1991 рр.); 8. Держава і право незалежної України (1991–2000–ні рр.) [4, с. 94–97]. Такий підхід засвідчує безперервність української державницької традиції.

В. Гончаренко слушно зауважує, що «в сучасних умовах доцільно змінити підхід до періодизації історії держави і права України, зосередивши увагу в навчальній літературі з історії держави і права на, власне, українській національній державності, а історію держави і права країн, до складу яких входили українські землі з їх бездержавним статусом, викладати в курсі історії держави і права зарубіжних країн» [5, с. 74].

Щодо періодизації історії української держави і права представниками української еміграції міжвоєнного періоду, то інформацію черпаємо з лекцій по історії українського права професорів українських вишів у Чехословаччині 20–40-х рр. XX ст. Р. Лащенко, відзначаючи тісний зв'язок історії українського права (науки, з його погляду, яка вивчає поступовий розвиток українських правових норм, еволюцію українського народу — історію національного українського правового розвитку) з історією українського народу, головним завданням українського історика права визначив з'ясування і окреслення правових ідей, що існували в певну епоху.

Р. Лащенко запропонував таку схему періодизації: «1. Земський або князівський період — від пол. IX (коли розпочався процес створення Київської української держави) — до другої пол. XIV ст. (до примусового приєднання західноукраїнських земель до Польщі з одного боку, і владою над центральними українськими територіями Великих князів Литовських); 2. Литовсько-польський період — з другої пол. XIV ст.

до пол. XVII ст. (до повстання Б. Хмельницького); в означеному періоді: для центральних українських територій — період власне литовський до 1569 р, до унії Литви з Польщею; 3. Гетьманський період — пол. XVII ст. 1648 р. до другої пол. XVIII ст. 1674 р. скасування гетьманщини, 1775 р. зруйнування Січі, 1782 р. введення в гетьманщині загальноросійських губерніяльних інституцій («Положення про губернії»); 4. Московський період — з другої пол. XVIII ст. до 1917 р. (Велика революція в Росії. Відновлення української державності). Для Галичини і Буковини період австрійського панування з 70-х рр. XVIII ст. (1772 р. і 1775 р.) до 1918 р.».

Автор відзначав деяку умовність такого поділу, оскільки «правова еволюція народу занадто складна, щоб її ділити на якісь періоди» [6, с. 26–27].

Правник С. Шелухін у своїх лекціях з історії українського права неодноразово відзначав, що право українського народу є справжнім старим руським правом, а російське право, як вважає дослідник, включене в історію руського права, ніколи таким не було. Він звертає свою вагу на документ, знайдений у Полтавського губернатора, датований 4 лютого 1914 р.; у частині 201 наказувалося підібрати в Україні службовий, особливо педагогічний, персонал виключно з росіян, нищити пам'ять про все українське, зокрема про право, прищеплювати погляди, що український і російський народи тотожні, український народ не має власної мови, історії, права; такого народу не існувало, а назва Україна, писав учений, означає окраїна Росії. Означеним у документі завданням мали допомагати часописи, які підкуповувалися [7, с. 120–121].

Повернення до наукового доробку, всього теоретичного надбання та накопиченого й опрацьованого емпіричного матеріалу, створеного в другій половині XIX століття — на початку XX століття є цінним, з точки зору В. Бабкіна [8, с. 178]. Окрім досліджень цієї доби, проведених російськими правознавцями, відзначимо актуальність ідей українських діячів, праці яких мають як історіографічне, так і джерелознавче значення.

Список бібліографічних посилань

1. Іванова А. Ю. Проблема періодизації історії держави і права в працях учених школи західноруського права. Методологічні проблеми історико-правових досліджень: матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24–26 вересня 2010 р., м. Алушта. Київ; Сімферополь: «ДОЛЯ», 2011. С. 99–104.

2. Бостан С.К. Теоретико-методологічні засади періодизації історії держави і права. Методологічні проблеми історико-правових досліджень: матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24–26 вересня 2010 р., м. Алушта. Київ; Сімферополь: «ДОЛЯ», 2011. С. 78–89.

3. Стефанчук Р. Правонаступність як важлива ознака ідентичності та спадковості у державотворенні. *Голос України*. 23 лютого 2019. № 38 (7044). С. 15.

4. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: питання періодизації навчальної дисципліни як засобу формування ціннісних орієнтацій студентів. *Методологічні проблеми історико-правових досліджень: матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24–26 вересня 2010 р., м. Алушта, Київ; Сімферополь: «ДОЛЯ», 2011. С. 93–98.*

5. Гончаренко В. Д. Проблемні питання періодизації багатовікової історії української державності. *Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 січня 2019 року / ред. кол.: В.П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко, О. О. Рафальський та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 71–75.*

6. Лашенко Р. М. *Лекції по історії українського права: Ч.1 Княжа доба. 1923. 146 с.*

7. Токарчук О. В. *Державно-правові погляди С.П. Шелухіна: монографія. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 178 с.*

8. *Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. — К.; Вид. Дім «Юридична книга», 2002–2005 рр. Том 10: Юридична наука незалежної України / упорядники: В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. редактори Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. 944 с.*

УДК 343.9:658:343.352

Інна Олександрівна ХРИСТИЧ,

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ОБСЯГІВ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ

На сучасному етапі в нашій країні відбуваються дійсно позитивні зміни. Тому на сьогодні необхідно зовсім по-іншому підходити до визначення фундаментальних понять і категорій, які визначені в юридичній науці.

Під методологією кримінологічного дослідження розуміємо сукупність принципів або директивних положень, які використовуються на шляху досягнення реальних знань для вивчення дійсності і вирішення завдань кримінологічної науки. Методологічною основою кримінології є діалектика [1; с. 112 — 113].

Як загальновідомо, під методикою ми розуміємо сукупність способів, заходів, методів, які використовуються для збирання, оброблення та аналізу інформації [2; с. 25]. Методика кримінологічного дослідження — сукупність методів, способів, заходів, які використовуються для збирання, обробки та аналізу кримінологічної інформації, які визначаються конкретними завданнями і метою дослідження. В кримінології широко використовуються загальнонаукові, статистичні, соціологічні, психологічні, математичні, кібернетичні методи та способи дослідження. [1; с. 112].

Застосування тих чи інших методів у кримінологічному дослідженні зумовлюється предметом, метою і завданням конкретного кримінологічного дослідження, адже в науці не існує універсальних методів і кожному з них притаманні як переваги, так і недоліки. Тому найчастіше при кримінологічних дослідженнях використовуються методи у сукупності.

Таке дослідження повинно пройти послідовно усі етапи кримінологічного дослідження: 1. Встановлення проблеми, ознайомлення з профільною літературою, визначення наукової гіпотези заплановано дослідження; 2. Розробка програми дослідження, визначення джерел інформації, методів дослідження, учасників, матеріально-технічного забезпечення; 3. Безпосереднє збирання інформації та її фіксація; 4. Узагальнення та аналіз отриманої інформації [3; с. 29]. Деякі вчені-кримінологи відокремлюють іншу кількість послідовних етапів кримінологічного дослідження, інколи відокремлюють 8 етапів [4; с. 14]. Незалежно від того, скільки етапів не відокремлювати, зрозуміло, що кожне дослідження обов'язково їх проходить, інакше ми не одержимо реальних даних про те чи інше явище.

Але на практиці основні дослідження того явища, як корупція — це соціологічні методи дослідження, у вигляді масового опитування, при цьому можуть використовуватися методи анкетування або інтерв'ювання. Спроба провести анкетування нами на шпальтах Інтернету чітко продемонструвало не зацікавленість респондентів надавати інформацію про стан корупції у приватній сфері. В першу чергу це підкреслюється розповсюдженістю цього явища у суспільстві. Так, 29 березня 2018 р. телеканал 1+1 при проведенні телепередачі «Право на владу» спитав присутніх і встановив, що 79 % з них давали хабарі, хоча більшість з них відносяться до дачі хабара негативно. Тим паче, що в суспільстві давно склалася думка, що без хабара те чи інше питання не буде вирішене або його буде вирішити значно складніше. Тому встановити реальний обсяг корупції дуже складно.

Крім того респонденти не зовсім впевнені, що результати опитування не можна буде використати проти них. Інакше кажучи, мають сумніви про анонімність використання наслідків, особливо це стосується, тих випадків коли масив опитуваних є незначним, або коли в колективі відомо, хто відповідав на питання.

Заслуговує на позитивну оцінку проведене емпіричне дослідження, методологія якого для вимірювання стану та динаміку корупційних правопорушень склала: а) опитування підприємців; б) опитування співробітників правоохоронних органів; в) глибинних інтерв'ю з підприємцями та співробітниками співробітників правоохоронних органів. Загалом було опитано 304 респонденти (підприємці). Інтерв'ю проводилися в 5-ти регіонах України, в 13 областях, АР Крим та місті Києві. Були опитані власники та вищі посадові особи (директор, заступник директора, керівник структурного підрозділу). Респонденти відбирались методом «снігової грудки» з урахуванням статі, розміру бізнесу (малий, середній, великий) , основної сфери діяльності. Опитування проводилось методом інтерв'ю («face-to-face»). При цьому окремі блоки питальника самостійно заповнювались респондентами з метою підвищення якості та достовірності інформації, що носить особистісний характер. Інтерв'ю з респондентами-чоловіками та респондентами-жінками проводили інтерв'юери тієї самої статі, що і респонденти. Що стосується опитування співробітників правоохоронних органів, то всього було опитано 730 правоохоронців. Опитування було проведено в 23 областях, Автономній Республіці Крим та місті Києві. При формуванні вибірки було визначено підрозділи (департаменти, управління, тощо), що належать до спеціалізованих антикорупційних підрозділів у відповідних правоохоронних органах. Респонденти відбирались за квотним принципом з урахуванням посади, рівня структури де вони працюють (центральні, обласні, районні), місця роботи (МВС, СБУ, податкова міліція, державна митна служба, державна прикордонна служба, військова служба правопорядку в збройних силах, відділи/управління внутрішньої безпеки), стажу роботи в правоохоронних органах. Вибірка дослідження є репрезентативною щодо співробітників спеціалізованих підрозділів з протидії корупції. Опитування проводилось методом анкетування. Глибинні інтерв'ю проводились після завершення узагальнень результатів кількісних досліджень (опитувань). Було проведено дві серії якісних досліджень: а) глибинні інтерв'ю підприємців різного рівня. Було опитано 10 респондентів, які представляли малий бізнес, 10 представників середнього і 10 представників великого бізнесу. б) глибинні інтерв'ю співробітників

правоохоронних органів. Було опитано 20 співробітників правоохоронних органів, які спеціалізуються. Відбір респондентів проводився методом «снігової грудки». [5; с. 5 — 6].

Тому вважаємо що при наступному перепису населення необхідно провести суцільне опитування по колу питань, які зможуть дати реальну картину розповсюдження корупції в Україні в цілому і в приватній сфері., що істотно покращить питання методології дослідження корупції в нашій країні.

Список бібліографічних посилань

1. Кальман А.Г., Христич И. А. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь/под общей ред. Голины В.В.– Х. : Изд-во ООО ТО «Гимназия», 2005. 272 с
2. Кальман О.Г., Христич И. О. Правова статистика: підручник. Харків : Право, 2004. 304 с.
3. Криминологія: підручник /В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Х. Право, 2014. 512 с.
4. Криминология: Учебник / Н. А. Беляев, И. В. Волгарева, Н. М. Кропачев и др.; под. ред. В. В. Орехова. СПб.: Из-во С.-Петербур. ун-та, 1992. 216 с.
5. Корупція в приватному секторі. URL: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/nazk_files/doslidzhennya/8.pdf(дата звернення 30.03.2019).

УДК 342.9:347.77/.78

Андрій Вікторович ХРІДОЧКІН,

кандидат історичних наук, доцент

завідуючий кафедри

загально-правових дисциплін

(Дніпровський гуманітарний університет)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9387-8864>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Для здійснення правильної кваліфікації адміністративного правопорушення у сфері інтелектуальної власності необхідна наявність чітко виражених його ознак. З практичної точки зору має місце більш детальна регламентація кола об'єктів, стосовно яких найчастіше здійснюються правопорушення та за які суб'єкт правопорушення несе адміністративну відповідальність. У зв'язку з правопорушеннями, що посягають на об'єкти права інтелектуальної власності, можна виділити коло питань, стосовно яких здійснюється правоохоронна діяльність, а саме: спори, пов'язані з відмовою у видачі патенту; спори за запереченнями третіх осіб про видачу патенту; спори про визнання

патенту недійсним; спори про порушення авторських та суміжних прав тощо. Як правило, всі ці питання вирішуються саме в адміністративному або адміністративно-судовому порядку. Крім того, вони розглядаються у спеціально створених з цією метою органах державної влади, які відповідають за охорону та захист права інтелектуальної власності. Таким органом до серпня 2016 р. була Державна служба інтелектуальної власності, і зокрема її орган, що вирішував спори, пов'язані з питаннями видачі патентів та свідоцтв, визнання їх недійсними — Апеляційна палата [1]. Але аналіз процесу трансформації системи державних органів правової охорони інтелектуальної власності, що інтенсивно відбувається в Україні ще з 2014 р., переконливо свідчить про все ще недостатньо високий рівень його результативності.

Проблема ускладнюється тією обставиною, що склади адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності містяться удвох главах КУпАП: Главі 6 «Адміністративні правопорушення, що посягають на власність» та Главі 12 «Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницької діяльності. До статей, що передбачають адміністративну відповідальність у сфері інтелектуальної власності, належать ст. 51–2. (Глава 6) та ст. ст. 156–3, 164–3, 164–6, 164–7, 164–8, 164–9 та 164–13 (Глава 12). Вказані в нормах цих статей склади правопорушень мають певні відмінності у безпосередніх об'єктах (йдеться про інтереси суб'єктів права інтелектуальної власності, використання об'єктів права інтелектуальної власності у різних галузях економіки, підприємництва і т. і.), об'єктивну сторону (незаконне використання, розповсюдження, передача, збирання, протиправне повідомлення і т. і.), а також суб'єктах (загальний або спеціальний). Родовим об'єктом адміністративного правопорушення у сфері інтелектуальної власності є суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном, які охороняються адміністративно-правовими нормами.

На жаль, наявність наведених статей у КУпАП, не створює чіткого та системного уявлення про юридичну модель суб'єктивного права, яке є однією з об'єднуючих ознак під час незаконного використання об'єктів права інтелектуальної власності або іншому умисному порушенні права інтелектуальної власності. Справа в тому, адміністративне правопорушення у сфері інтелектуальної власності, як адміністративно-правова категорія, являє собою порушення порядку реалізації права інтелектуальної власності, чітко регламентованого державою. А значить його родовим об'єктом є встановлений порядок

управління, оскільки інтелектуальна власність має принципові відмінності від традиційного розуміння власності. Право інтелектуальної власності включає в себе два види прав: особисті (немайнові) і майнові. Особисті (немайнові) права є невідчужуваними і лише у виключних випадках, передбачених законом, вони можуть переходити до іншої особи. Крім того, лише держава встановлює порядок та умови визнання людини творцем об'єкта права інтелектуальної власності. Майнові ж права пов'язані з використанням об'єкта права власності (це право на використання об'єкта права інтелектуальної власності, виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності, виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання тощо). А отже, особливості реалізації майнових прав інтелектуальної власності також мають адміністративно-правовий характер. І саме тому перехід прав на об'єкт інтелектуальної власності означає перехід на нього майнових прав, у той час як особисті все одно залишаються за творцем даного об'єкта [2, с. 59; 3, с. 94; 4, с. 61]. Таким чином, при реалізації як майнового, так і особистого (немайнового) права інтелектуальної власності застосовується як цивільно-правове регулювання, так і адміністративно-правове. Така особливість права інтелектуальної власності потребує більш детально дослідити можливості та способи його захисту адміністративним правом.

Таким чином, існуючий сьогодні інститут адміністративно-правової відповідальності за правопорушення у сфері інтелектуальної власності виступає гарантом забезпечення виконання органами влади своїх безпосередніх функцій та обов'язків в даній сфері та слугує важелем ефективності попередження правопорушень та забезпечення належної охорони об'єктів інтелектуальної власності. Сфера адміністративних правопорушень права інтелектуальної власності потребує узгодженої та скоординованої діяльності органів влади щодо здійснення превентивної функції в даному напрямку, а також введення ефективних засобів адміністративного примусу для забезпечення охорони прав власника результатів інтелектуальної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Про затвердження Положення про Державну службу інтелектуальної власності України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2014 р. № 658. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/658-2014-p>.
2. Микитин В. Деякі особливості правового регулювання майнових прав інтелектуальної власності. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 4. С. 57–61.

3. Харченко В. Б. Особисті немайнові та виключні майнові права на об'єкти інтелектуальної власності у структурі неправомірної вигоди. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 3. С. 90–101.

4. Якубівський І. Методологічні засади правового регулювання договірних відносин щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 59–63.

УДК: 355.1

Павло Олександрович ЯКОВЛЄВ,

кандидат юридичних наук,
докторант юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0172-5946>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЯК УЧАСНИКІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

Впродовж останніх років інформаційний простір України, як ніколи раніше у новітній історії, ставав ареною реалізації недоброзичливих посягань на засади національної державності. Інформаційний суверенітет України зіштовхнувся з явними загрозами, які потребують відповідної реакції. Держава, маючи у розпорядженні адміністративні і організаційно-технічні ресурси для забезпечення інформаційної безпеки розраховує також на залучення інститутів громадянського суспільства для виконання цього завдання. Невипадково у п. 3 Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2018 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України», що введено у дію Указом Президента України № 47 / 2017 р. зазначено, що налагодження ефективної взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства під час формування і реалізації державної політики в інформаційній сфері є життєво важливим інтересом суспільства і держави [1].

Сьогодні громадянське суспільство України представлене різноманітними інституціями, коло яких є широким і чисельним. Зокрема, у відповідності до п. 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 976 від 05.11.2008 р. до кола інститутів громадянського суспільства віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до

законодавства [2]. Через специфіку своєї діяльності у суспільстві громадські об'єднання є активними учасниками інформаційних процесів. У порівнянні з іншими суб'єктами інформаційних відносин, їх правовий статус вирізняється певними особливостями. Зокрема:

— чинне законодавство не визначає чіткого переліку форм участі громадських об'єднань у забезпеченні інформаційної безпеки держави. Відповідно, громадські об'єднання мають право використовувати широкий спектр засобів і форм участі в інформаційних відносинах;

— громадські об'єднання мають у своїй діяльності використовувати наявні засоби комунікації у такий спосіб, щоб не допустити або попередити агресивний вплив деструктивної пропаганди з боку недоброзичливих суб'єктів. Беручи до уваги ту обставину, що органи державної влади та їх посадові особи частіше за все є об'єктом інформаційних диверсій з метою дискредитації в очах суспільства, інформаційні можливості громадських організацій можуть бути використані задля мінімізації такого впливу;

— громадські об'єднання надають сприяння органам державної влади з метою інформаційної підтримки комерційної, гуманітарної, просвітницької, культурної та іншої діяльності за межами України та сприяння розвитку основ громадянського суспільства (п. 5 Доктрини інформаційної безпеки). Діяльність подібних організацій сприяє підвищенню міжнародного іміджу України як держави, у якій захищаються і примножуються такі цінності як свобода слова, плюралізм думок, свобода ЗМІ тощо;

— громадські об'єднання надають сприяння державі у визначенні інноваційних підходів до формування системи захисту та розвитку інформаційного простору в умовах глобалізації та вільного обігу інформацією (п. 1 Доктрини інформаційної безпеки). Національна практика забезпечення інформаційної безпеки вказує на те, що у багатьох випадках ініціаторами інноваційних підходів до протидії посяганням на інформаційний простір держави є особливі суспільні утворення — так звані «мозкові центри», які фахово займають експертизами соціально-політичної обстановки і представлені різного роду аналітичними центрами, експертними групами, установами прогнозування;

— громадські об'єднання мають розпізнавати та вживати заходів протидії технологіям впливу на свідомість громадян, що спрямовані на розпалювання національної і релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України (п. 1 Доктрини інформаційної безпеки). У зазначеному аспекті інститутам

громадянського суспільства, у разі виявлення інформації яка містить ознаки спонукання до протиправних діянь, носить антидержавний характер, а також заклики до ворожнечі чи насильницької зміни конституційного ладу доцільно повідомити про це державні компетентні державні органи задля подальшої професійної обробки такої інформації останніми.

Своєрідною адміністративно-правовою гарантією успішного виконання інститутами громадянського суспільства навантаження щодо протидії загрозам інформаційної безпеки є положення, що закріплене у ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 [3]. У відповідності до вказаної статті громадським об'єднанням, зареєстрованим у встановленому законом порядку, гарантовано право отримувати в установленому порядку від державних органів, зокрема від керівників складових сектору безпеки і оборони, інформацію з питань діяльності складових сектору безпеки і оборони, крім інформації з обмеженим доступом. Така інформація дає змогу інститутам громадянського суспільства оперувати точною інформацією, що віддзеркалює реальний стан справ у відповідній сфері.

Список бібліографічних посилань

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/217. *Офіційний вісник Президента України*. 2017. № 5. стор. 15
2. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976. *Офіційний вісник України*, 2008. № 86, стор. 100. Ст. 2889.
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018 р., № 31. стор. 5

УДК 341.41/46:343.326

Анастасія Володимирівна АВВАКУМОВА,

студентка юридичного факультету

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4863-2384>

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАТРИМАННЯ І АРЕШТУ ОСІБ,
ЯКІ СКОЇЛИ ТЕРОРИСТИЧНІ ЗЛОЧИНИ**

З урахуванням глобалізації та розвитку міжнародного тероризму існує необхідність посилювати заходи покарання за вчинення терористичних актів міжнародного характеру. Інколи дуже важко розпочати розслідування і процесуальні дії проти осіб, підозрюваних у причетності до терористичної діяльності. Держава, яка є жертвою політичного насильства, може не мати потреби у співпраці зі своїми союзниками для затримання і судового переслідування винних. Держава може знайти злочинців у межах її власних кордонів, і, якщо злочин був скоєний усередині самої держави, то всі докази можуть бути доступні в межах її юрисдикції.

Якщо ж терористичний акт не був локальним, то держава-жертва може мати можливість діяти проти терористів за кордоном, якщо у неї є у наявності інформація про місцезнаходження злочинців. Іноді держава може використовувати секретні й незаконні розвідувальні операції. Наприклад, як відомо, ізраїльська політична розвідка Моссад, імовірно, стратила більшість членів терористичної групи, яка вбила ізраїльських спортсменів у Мюнхені. Агенти британської розвідки MI-5 вбили трьох військовослужбовців Ірландської революційної армії (ІРА) у результаті інциденту в Гібралтарі, який британська влада ніколи належним чином не пояснювала. Іноді держава може в односторонньому порядку заарештувати осіб, винних у політичному насильстві, за кордоном та повернути їх для судового розгляду до потерпілої держави, дотримавшись при цьому верховенство закону [1].

Наочним прикладом може слугувати справа Фаваза Юніса, двадцятирічного ліванця, якого агенти Федерального бюро розслідувань США (далі — ФБР) заманили на яхту у міжнародних водах восени 1987 р. Агенти ФБР заарештували Юніса і доставили його у США,

де його судили й визнали винним у причетності до викрадення і знищення йорданського авіалайнера у міжнародному аеропорті Бейрута (Ліван) у 1985 р. Використавши товариша Юніса в якості свого агента, ФБР сфабрикував наркоторгівлю на яхті. Юніс добровільно відправився з Сайпресу (США) на яхту. Якби така дія відбувалася на території іншої держави, то це б порушило норми міжнародного права, за виключенням, якщо це не було б виправдано як самопомога проти держави-притулку, яка свідомо допомагала Юнісу в подальших нападах на США [11].

Оскільки ФБР затримало Юніса у відкритому морі, державний суверенітет у цьому випадку проблемою не був. З огляду на те, що Загальна декларація прав людини 1948 р. [10] та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. [12] є обов'язковими міжнародними договорами, які ратифікували США, затримання Юніса не було б порушенням жодного з них. Захист від арешту за кордоном не є традиційним правом людини. Єдині застосовні положення Декларації і Пакту про захист від «довільного арешту і затримання», мабуть, спрямовані на репресивну побутову практику, а не на арешти на підставі дійсних ордерів, коли співробітники правоохоронних органів повинні невідкладно доправити підозрюваного до суду [12]. Згідно з міжнародним правом, США можуть належним чином застосовувати свої закони екстериторіально за наявності декількох обставин:

1. Проти своїх власних громадян;
2. Коли застосовується захисний принцип, оскільки злочинні дії загрожують безпеці США;
3. Коли підозрюваний вчиняє злочин, який повсюдно визнається особливо тяжким злочином (універсальним злочином) [1].

У більшості випадків у США застосовується або захисний принцип, або поняття універсального злочину. Наприклад, викрадення і знищення Юнісом Йорданського літака на міжнародному маршруті є універсальним злочином. Дійсно, існує декілька міжнародних угод таких як Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23.09.1971 р. [2], Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16.12.1970 р. [3], Конвенція про правопорушення та деякі інші дії, вчинені на борту повітряного судна від 14.09.1963 р. [4] та Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17.12.1979 р. [5], що передбачають загальну юрисдикцію щодо таких правопорушень у кожній державі, яка підписала Конвенцію, тим самим посилюючи твердження про застосування універсального принципу.

Більше того, відповідно до міжнародного права, США прийняли декілька законодавчих актів, де мова йшла про екстериторіальне юрисдикцію. Типовим та таким, що відноситься до справи Юніса, є Закон про саботаж повітряних суден від 1984 р. Цей закон застосовується до

будь-кого, хто «знищує цивільний літак, зареєстрований у державі, відмінній від Сполучених Штатів, доти, поки злочинець пізніше буде виявленим в Сполучених Штатах» [7]. Даний закон також застосовується у випадку коли «злочинець знайдений в Сполучених Штатах» [6]. Словосполучення «знайдений в Сполучених Штатах» включає також й осіб, які прибули до США із-за кордону. Вимога щодо наявності особи, тобто її місцезнаходження, є засобом для того, щоб визначити яка саме держава може висувати звинувачення у злочині.

У США не існує ніяких адміністративних перешкод для захоплення підозрюваних терористів за кордоном [9]. Президент Рональд Рейган підписав секретну директиву, яка уповноважувала ЦРУ вчиняти такі дії. До того ж, Державний департамент США публічно зайняв позицію, згідно якої «ніщо в міжнародному праві не забороняє США затримувати терористів у міжнародних водах або в повітряному просторі» [8].

Таким чином, коли підозрюваний знаходиться у міжнародних водах, немає ніяких юридичних перешкод для односторонніх дій щодо затримання, арешту й негайного доставляння до суду того, хто порушив закони держави-жертви, навіть за кордоном. Однак, це можливо доти, поки суверенітет непричетної держави не порушено, і у держави-жертви є для цього достатньо визнані підстави. Зовсім протилежна ситуація, якщо операція зазіхає на суверенітет іншої держави. Наприклад, у справі Акілле Лауро, США змусили єгипетський авіалайнер здійснити посадку, однак Італія відмовилася ігнорувати вимогу Єгипту про юрисдикцію і насильно видалити Абу Аббаса з літака. США не змогли захопити викрадачів літака, тому що літак знаходився на італійській землі [1].

У підсумку можемо відмітити, що даний інцидент послужив гострим нагадуванням про межі можливостей здійснення державою односторонніх дій. Односторонні дії не завжди є законними. Більш розумний спосіб притягнути до відповідальності підозрюваних, що знаходяться за кордоном, — звернутися за допомогою до держави, де вони знаходяться, з проханням про їх видачу державі-жертві або притягнення до суду.

Список бібліографічних посилань

1. Heymann Philip B. International Cooperation in Dealing with Terrorism: A Review of Law and Recent Practice. American University International Law Review. Vol. 6. №1. 1990. P. 34. URL: <https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.ua/&httpsredir=1&article=1549&context=auilr> (Last accessed: 03.04.2019).
2. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23.09.1971 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_165 (дата звернення: 03.04.2019).

3. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16.12.1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167 (дата звернення: 03.04.2019).

4. Конвенція про правопорушення та деякі інші дії, вчинені на борту повітряного судна від 14.09.1963 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_244 (дата звернення: 03.04.2019).

5. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_087 (дата звернення: 03.04.2019).

6. The US Department of Justice. Hostage taking (18 U.S.C. 1203). URL: <https://www.justice.gov/jm/criminal-resource-manual-11-hostage-taking-18-usc-1203> (Last accessed: 03.04.2019).

7. The US Department of Justice. Changes to 18 U.S.C. 32 — Aircraft Sabotage Act 1984. URL: <https://www.justice.gov/jm/criminal-resource-manual-1421-changes-18-usc-32-1984-aircraft-sabotage-act> (Last accessed: 03.04.2019).

8. Walcott and Paszter. *Reagan Ruling Let C.I.A. Kidnap Terrorists Overseas Disclosed*. Wall Street Journal, Feb 20. 1987.

9. Ker v. People of State of Illinois. Dec 6, 1886. URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/119/436.html> (Last accessed: 03.04.2019).

10. Universal Declaration of Human Rights as of 10.12.1948. URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (Last accessed: 03.04.2019).

11. USA v. Fawaz Yunis. Jan 29, 1991. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/case-law-doc/criminalgroupcrimetype/usa/1991/united_states_of_america_v_fawaz_yunis.html (Last accessed: 03.04.2019).

12. International Covenant on Civil and Political Rights as of 16.12.1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> (Last accessed: 03.04.2019).

УДК 341.34

Дмитро Володимирович АТЧАЛКО,

студент юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6026-3529>

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Світову історію можна розглядати як довгу низку воєн і конфліктів. Статистика Міжнародного комітету Червоного Хреста свідчить, що протягом останніх 5 тис. років відбулося близько 14 тис. війн, у яких загинуло приблизно 5 млрд. людей. За останні 3 тис. 400 років на Землі було лише 250 років загального миру. З часу закінчення

другої світової війни мали місце близько 150 війн та конфліктів, що забрали близько 20 млн. людських життів. Тільки у 80–ті роки на Землі спалахнуло 22 війни, при цьому 85% їхніх жертв — цивільне населення.

Протягом усього розвитку світового суспільства, держав та міжнародного права поняття війни мало різні визначення. З початком міжнародно-правового регламентування збройних конфліктів вже почав використовуватися виключно термін «війна». Так, терміни «війна» і «воюючі сторони» були нормативно закріплені в Гаазьких конвенціях 1907 року. Термін «війна» знайшов своє відображення й у Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і бактеріологічних засобів 1925 року, а також у конвенціях, які регулюють ведення морської війни [1, с. 120].

У зв'язку зі зміною підходу до розуміння терміна «війна» почали застосовувати термін «збройний конфлікт». Міжнародний збройний конфлікт як юридичне поняття згадується в ст. 2, яка є загальною для всіх Женевських конвенцій 1949 року: «На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни.

В. О. Боженко дає таке визначення міжнародному збройному конфлікту: це суспільні відносини, що виникають між суб'єктами міжнародного права в період, коли одна сторона застосовує збройну силу проти іншої [2, с. 22].

Сучасну нормативну правову базу захисту прав людини в збройних конфліктах формує ціла низка міжнародних актів. Найважливішими з них є: Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни Гаага (Нідерланди, 18.10.1907); Конвенція про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни Гаага (Нідерланди, 18.10.1907); Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 12.08.1949); Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (ООН, 12.08.1949); Конвенція про поводження з військовополоненими (ООН, 12.08.1949); Конвенція про захист цивільного населення під час війни (ООН, 12.08.1949) тощо.

Незважаючи на те, що війни точаться багато століть, термін «комбатант» було визначено лише в 1977 році. Пункт 2 ст. 43 Протоколу 1 говорить: «Особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, тобто вони мають право брати

безпосередню участь у військових діях». Це право, так само як і статус комбатантів, безпосередньо пов'язане з їхнім правом вважатися військовополоненими у разі, якщо вони потраплять у владу супротивної сторони [3].

Комбатант «зобов'язаний дотримуватися норм міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів» і несе індивідуальну відповідальність за будь-які вчинені ним порушення цих норм. Але такі порушення «не позбавляють комбатанта його права вважатися комбатантом або, якщо він потрапить у владу супротивної сторони, його права вважатися військовополоненим». Проте правило, зафіксоване у п. 2 ст. 44, зобов'язує комбатанта «відрізнити себе від цивільного населення форменим одягом або іншими відмінними знаками тоді, коли вони беруть участь у нападі або військової операції, що є підготовкою до нападу». Далі п. 3 ст. 44 Протоколу I передбачає, що «під час збройних конфліктів бувають такі ситуації, коли внаслідок військових дій озброєний комбатант не може відрізнити себе від цивільного населення». У такому разі він зберігає свій статус комбатанта, якщо відкрито носить зброю під час кожного воєнного конфлікту. Навпаки, якщо комбатант потрапляє в полон в той час, коли він не виконує дані вимоги, то він позбавляється права вважатися військовополоненим. Вказане суворе правило пом'якшується твердженням п. 4 ст. 44 Протоколу I: «Тим не менше йому надається захист, рівноцінний у всіх відношеннях тому, який надається військовополоненим згідно з III Конвенцією і цим Протоколом». І тут же уточняється, що цей рівноцінний захист надається «у разі, якщо така особа передається до суду й несе покарання за будь-які правопорушення, які вона вчинила» [3].

Некомбатанти — це особи, які входять до складу збройних сил, але безпосередньо не беруть участь у бойових діях. Це військові кореспонденти, юристи, медичний персонал, духівництво, інтенданти. Вони не є об'єктом воєнних дій з боку противника і мають право на його заступництво в тому разі, якщо виявляться під його владою. Застосовувати зброю проти некомбатантів заборонено. Некомбатанти можуть мати особисту зброю, але не використовують її у воєнних діях, а тільки для самозахисту. У разі участі в бойових діях вони набувають статусу комбатантів [4, с. 432]. Конвенція прирівнює до військовополонених за ознакою поведінки з ними таких осіб: інтернованих на розсуд держави, що окупує осіб, які належать або належали до збройних сил окупованої країни; осіб, які підлягають інтернуванню відповідно до міжнародного права, відповідно до дипломатичної і консульської практики і договорів. Стаття 12 Конвенції

встановлює дуже важливий принцип: «Військовополонені знаходяться під владою ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, що взяли їх у полон». Це означає, що держава, під владою якої вони знаходяться, несе відповідальність за все, що з ними відбувається. Ця відповідальність держави не зменшує, однак, індивідуальну відповідальність осіб, у разі порушення ними вимог III Женевської конвенції.

Основою поводження з військовополоненими, наскільки це дозволяє воєнний час, є принципи гуманності. Так, у ст. 13 конвенції підкреслюється, що з військовополоненими слід завжди поводитися гуманно. Будь-яка незаконна дія або бездіяльність держави, що тримає в полоні, які призводять до смерті військовополоненого, що перебуває в її владі, або такі, що ставлять здоров'я військовополоненого під серйозну загрозу, забороняються і розглядаються як серйозні порушення цієї конвенції. Зокрема, жодний військовополонений не може бути підданий фізичному каліченню або науковому чи медичному досліді будь-якого характеру, що не пов'язаний з лікуванням військовополоненого та його інтересами.

Як показує досвід війн, військовий насамперед становить інтерес як потенційне джерело інформації. З цією метою військовий може бути допитаний. Однак при цьому забороняється застосування «фізичних чи моральних тортур» або будь-яких «інших засобів примусу».

Кожний військовополонений зобов'язаний повідомити лише такі відомості: «своє прізвище, ім'я та звання, дату народження та особистий номер або, якщо такого немає, іншу рівноцінну інформацію». Військовополонені, що були захоплені у зоні бойових дій, повинні у короткий строк бути евакуйовані у табори, що розташовані на достатній відстані від небезпечної сторони (зони). Умови перебування в цих таборах «повинні бути не менш сприятливими, ніж умови, якими користуються війська, що утримують їх у полоні, розташовані в цій самій місцевості». За будь-яких обставин військовополонені мають право на повагу до їхньої особистості і честі. Вони цілком зберігають свою цивільну правоздатність, якою користувалися під час захоплення у полон. Речі і предмети особистого користування повинні залишатися у військовополонених. Вони мають бути забезпечені необхідним одягом і медичною допомогою, питною водою і їжею у достатній кількості.

Стаття 49 дозволяє країні, що тримає в полоні, «використовувати працездатних військовополонених як робочу силу». Однак із цього правила є винятки: офіцери в жодному разі не можуть бути примушені до роботи, а від полонених унтер-офіцерів можна тільки вимагати

здійснення нагляду за роботами; також забороняється використовувати військовополонених на небезпечних роботах без їхньої згоди [5, с. 236].

Перебування у полоні завершується, в принципі, «по закінченню воєнних дій», коли військовополонені «визволяються та підлягають репатріації». Утримання у полоні за деяких обставин може завершитися раніше. Важкопоранені та важкохворі військовополонені повинні бути відправлені на батьківщину або госпіталізовані у нейтральних країнах, як тільки вони будуть у стані, що дозволяє їх перевезення. Не чекаючи закінчення війни, конфліктуючі сторони з гуманних міркувань можуть домовитися про обмін військовополоненими. [5, с. 248]

І ще один випадок, коли визволення з полону може бути здійснене до закінчення бойових дій. Це визволення під слово честі та зобов'язання не брати участь у бойових діях до закінчення збройного конфлікту. Ця можливість гарантується за старим лицарським звичаєм — звільненням під слово честі.

Таким чином, актуальність та значимість досліджуваної теми не викликає сумнівів. Незважаючи на численні проблеми щодо факту встановлення наявності збройних конфліктів, їх теоретичного та практичного визначення, за останній час був зроблений великий крок у напрямі розвитку міжнародного гуманітарного права. З огляду на значну кількість і досі не вирішених актуальних питань, є необхідність у подальшому розробленні даної проблематики.

Список бібліографічних посилань

1. Тимченко Л. Д. Міжнародне право: підручник. Київ : Знання, 2012. 631 с.
2. Боженко В. А. Международно-правовые основы участия России в урегулировании вооруженных конфликтов на территории Содружества Независимых Государств : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.10. Москва, 2001. 175 с.
3. Протокол, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199
4. Остроухов Н. В. Международно-правовые проблемы разрешения вооруженных конфликтов на постсоветском пространстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2005. 238 с.
5. Остроухов Н. В. Вооруженные конфликты международного характера и принцип территориальной целостности государств *Современное право*. 2009. № 8. С. 114–116.

УДК 342.5

Максим Михайлович БАЙМУРАТОВ,

аспірант Маріупольського державного університету

ORCID: <http://baymuratov2@ukr.net>

**КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ
КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНО-
ПРАВОВИХ ВІДНОСИН**

1. Дослідження феноменології компетенції органу публічної влади є не тільки актуальною, особливо в контексті соціальних трансформацій та реновацій держави і суспільства, а й такою, що спрямована на дослідження нових аспектів діяльності органів публічної влади. Підсилює науковий інтерес й оновлення компетенції ОМСВ в різних сферах соціального життя особливо в умовах децентралізації повноважень публічної влади.

Вважаємо, що для визначення правової природи компетенції об'єктивно необхідним є застосування системного підходу, як одного з головних, основних і комплексних напрямків методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики, мета і завдання якого полягають у дослідженнях певних об'єктів як складних систем. В онтологічному розумінні системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення [1, с. 5]. В методологічному розумінні специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових — при цьому рефлексія та акцентуація робиться на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, скеровується на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи.

Разом з тим, необхідно наголосити на тому, що системний підхід — це категорія, що не тільки не має єдиного визначення, оскільки трактується надто широко і неоднозначно, а й визначається по різних засадах застосування, що у підсумку, повинні дати відповідний системний (наприклад, створюючий, структуруючий, інституціональний, конституюючий, функціонуючий, розвиваючий, стабілізуючий, рефлексуючий, трансформуючий тощо) результат. У літературі наводяться наступні трактування або визначення системного підходу: а) інтеграція, синтез розгляду різних сторін явища або об'єкта (А. Холл) (інтеграційно-ознаковий підхід. Авт.); б) адекватний засіб дослідження і розробки не будь-яких об'єктів, що довільно називаються

системою, а лише таких, котрі є органічним цілим (С. Оптнер) (вибірково-обов'язковий підхід. Авт.); в) вираження процедур подання об'єкта як системи та способів їх розробки (В. Садовський) (процесуально-функціональний аспект. Авт.); г) широкі можливості для одержання різноманітних тверджень та оцінок, які передбачають пошук різних варіантів виконання певної роботи з подальшим вибором оптимального варіанта (Д. Бурчфільд) [2, с. 44] (оптимально-багатоаспектний підхід. Авт.).

2. Використання системного методу в дослідженні феномену компетенції є обґрунтованим, і тут слід погодитись з Є. О. Васильєвим в тому, що це детермінується прямим зв'язком цього феномен з: а) соціальним й, насамперед, державним, управлінням, що здійснюється органами публічної влади; б) великою кількістю та різноманіттям органів публічної влади, що є в наявності та функціонують у будь-якій державі саме шляхом практичного здійснення, реалізації своєї компетенції, яку для них встановлює та окреслює держава; в) великим значенням компетенції, як «запускаючого механізму» для належної діяльності таких органів; г) генетичним, внутрішнім зв'язком компетенції з правом — виступаючи інструментальним засобом адміністративно-правового впливу, феномен компетенції відкриває шлях для формування правового простору, в якому реалізуються повноваження уповноважених суб'єктів права, що складають онтологічну і функціонально-динамічну основу компетенції органу публічної влади; г') виступаючи інститутом публічної влади в широкому сенсі, місцеве самоврядування має власну компетенцію і наділяється відповідними повноваженнями у різних сферах соціального життя; д) великим прогностичним потенціалом компетенції, що в процесі своєї реалізації може поширитись на інші, сходині правовідносини між суб'єктами права та почати їх регулювати та регламентувати [3]. Крім того, слід вказати на велику роль в останньому процесі превенції (особистого розсуду) посадової особи відповідного органу публічної влади, яке не тільки витікає з компетенції цього органу, а й підсилює її, фактично творчо розвиваючи в межах предмету відання та в рамках повноважень.

3. У своєму семантичному розумінні сенс поняття «компетенція» є похідним від латинського «competentia» — приналежність по праву [4, с. 250], що означає коло повноважень установи або особи. Майже всі словники дають саме таке етимологічне пояснення. Разом з тим, у трактуванні компетенції спостерігаються різні підходи, що насамперед торкаються або семантичного питання, тобто розуміння змістовного наповнення цього феномену, або його архітекτονіки, тобто структурної

організації. Досить часто у дефінітивному визначенні компетенції конкуруючими поняттями є права та обов'язки, повноваження, функції і предмети відання, юрисдикція, підсудність і підвідомчість. Справді, визначити їх співвідношення між собою за обсягом і змістом складно, до того ж для різних видів суб'єктів.

4. Онтологічні труднощі розуміння і вирішення проблематики компетенції лежать у з'ясуванні філософсько-правових коренів самого поняття «компетенція». На слухну думку В. Г. Баєва та С. В. Вороб'євої, виступаючи ключовим поняттям публічного права, а також нормативно-предметним виразом публічних справ та їх суб'єктів, компетенція являє собою вісь політичної боротьби, ядро конституційних і управлінських відносин. Тому необхідність в обґрунтованому і чіткому визначенні компетенції зберігатиметься і в майбутньому. Особливо, коли мова заходить про конституційні і законодавчі основи даного поняття [5, с. 36]. Отже, у наведеному доктринальному підході міститься низка критеріальних оцінок феномену компетенції, що мають суттєве методологічне значення. Серед них слід акцентувати увагу на таких: А) компетенція — це ключове поняття публічного права, бо є відповідним інструментально-функціональним ключом для «запуску» всієї системи формування та функціонування публічної влади, воно виступає, таким чином, «опорним» поняттям всього соціального й, насамперед, державного управління (засновницький характер компетенції. Авт.); Б) компетенція виступає нормативно-предметним виразом публічних справ та їх суб'єктів — тобто публічні справи та поведінка їх суб'єктів детерміновані компетенцією, проявляються через неї та вирішуються і реалізуються завдяки компетенції та з її допомогою (нормативно-наскрізний характер компетенції. Авт.); В) компетенція являє собою вісь політичної боротьби — саме через компетенцію вибудовується не тільки структура органів публічної влади, але й їх взаємовідносини в процесі реалізації повноважень, що детермінує їх роль і місце в системі політичних відносин в процесах державотворення та правотворення (політико-структурний фактор компетенції. Авт.); Г) компетенція виступає ядром конституційних і управлінських відносин — цей висновок має вельми важливе значення для нашого дослідження та на пряму показує роль і значення компетенції у її взаємовідносинах з правом — якщо вона виступає ядром як конституційних, так й управлінських (адміністративно-правових. Авт.) відносин, тому без неї: а) виникнення таких правовідносин є неможливим (абсолютний характер компетенції. Авт.); б) всі конституційні та управлінські відносини базуються на компетенції органів публічної влади або є

пов'язаними прямо чи опосередковано з нею (засадничий характер компетенції. Авт.); в) конституційні і управлінські відносини можуть бути реалізованими тільки завдяки компетенції та через її призму, тобто через систему її повноважень, що здійснюються завдяки відповідним предметам відання (функціональний характер компетенції. Авт.); г) конституційні і управлінські відносини стають легалізованими тільки шляхом і через обов'язкове закріплення компетенційних повноважень їх суб'єктів (нормативний характер компетенції. Авт.) (установчий характер компетенції. Авт.); нарешті, Г') компетенція виступає універсальним комунікаційним засобом між органами публічної влади та в широкому розумінні між суб'єктами публічно-владних відносин, бо саме через неї та завдяки неї стає можливою комунікативна взаємодія в рамках повноважень і предметів відання (що є її складовими та ідентифікаційними елементами) вказаних суб'єктів, причому на основі норм права, з метою виконання норм права, що складають компетенційні повноваження цих суб'єктів, і в порядку передбаченому правом (процесуально-процедурна складова компетенції) — результатом такої комунікативної взаємодії є формування ефективно діючої системи управлінських відносин.

Отже, можна зробити висновок про те, що в функціональному розумінні аксіологічному «наповненню» компетенції немає альтернатив. Якщо компетенція має конституційну (законодавчу) фіксованість, то це дозволяє не тільки забезпечувати самостійні повноваження органів публічної влади (а це структурує систему органів публічного управління, надає їй відповідної архітектоніки), а й меншу ступінь їх суміжних дій з іншими органами (це забезпечує «функціональний розподіл» і функціональну самостійність органів публічної влади та їх стабільну діяльність), а це веде до гнучкого поєднання загальних повноважень держави і статусних повноважень її органів (між цими складовими публічного управління вибудовується відповідний функціонально-статичний та функціонально-динамічний баланс).

Список бібліографічних посилань

1. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с.
2. Див.: Джонсон Р. Системы и руководство (теория систем и руководство системами) / Р. Джонсон, Ф. Каст, Д. Розенцвейг — М.: Из-во «Советское радио», 1971. 648 с.
3. Васильев Є. О. Роль органів місцевого самоврядування України у створенні локальної системи зовнішньоекономічної діяльності: Дис.... канд.

юрид. наук. Спеціальність 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право. К., 2016. С. 54–55.

4. Компетенція // Словник української мови в 11 томах/ АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1973. Т. 4: I — М. 840 с.

5. Баев В.Г., Воробьева С. В. Публичная власть и компетенция // Вестник Тамбовского университета. Сер. Гуманитарные науки. Вып. 1(25). Тамбов, 2002. С. 35–37.

УДК 341.215.43

Ольга Вікторівна БІЛОВДСЬКА,

студентка юридичного факультету

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2169-0891>

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Явище міжнародної міграції населення досить давнє і залишило помітний слід у розвитку людства. Наприклад, більша частина населення таких країн, як Австралія, Канада, США, складається з нащадків колишніх емігрантів.

Міграція робочої сили — це переселення працездатного населення з одних держав в інші терміном більш ніж на рік, обумовлене характером розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, дією економічних законів. Міжнародна міграція робочої сили є складовою світової системи господарювання, вона є результатом еволюції робочої сили, системи міжнародного поділу праці та інтеграції [1].

За розрахунками експертів ООН, у 2015 р. близько 140 млн. людей, тобто близько 2 % світового населення мешкали не в тій країні, в якій народилися [2]. Глобальна трудова міграція одночасно є відображенням різноманітних аспектів суспільного буття: економіки, демографії, соціології, політики, права. Істотне зростання масштабів міжнародної трудової міграції актуалізує її дослідження як явища, що має суттєвий вплив на розвиток економіки, соціальної сфери, демографії та інших сторін суспільного життя. Традиційний підхід, що на практиці реалізуються як прагнення або спроба вирішувати проблеми в окремих сферах суспільного життя, нехтуючи системністю та цілісністю підходів, не може бути ефективним.

Міжнародна міграція робочої сили зумовлена як чинниками внутрішнього економічного розвитку кожної окремої країни, так і зовнішніми чинниками, зокрема станом міжнародної економіки в

цілому та економічними зв'язками між країнами. У певні періоди рушійними силами міжнародної трудової мобільності можуть виступати також політичні, військові, релігійні, національні, культурні, сімейні та інші соціальні чинники [3].

Традиційно виділяють економічну причину міжнародної трудової міграції, пов'язану з масштабами, темпами та структурою накопичення капіталу. Відмінності в темпах накопичення капіталу зумовлюють відмінності сил притягання або відштовхування робочої сили в різних регіонах світового господарства, що в кінцевому підсумку визначає напрямки переміщення цього чинника виробництва між країнами [4].

Рівень та масштаби накопичення капіталу справляють безпосередній вплив на рівень зайнятості працездатного населення і, отже, на розміри відносного перенаселення (безробіття), яке є основним джерелом трудової міграції. Темпи і розміри накопичення капіталу, в свою чергу, до певної міри залежать від рівня міграції. Ця залежність полягає в тому, що порівняно низька заробітна плата іммігрантів і можливість знизити оплату праці вітчизняним працівникам дозволяє знизити витрати виробництва і тим самим збільшити нагромадження капіталу [5].

Причиною переміщення робочої сили є зміни в структурі потреб і виробництва, спричинені науково-технічним прогресом. Скорочення обсягу виробництва або ліквідація деяких застарілих галузей вивільняють робочу силу, яка шукає собі застосування в інших країнах.

Основними причинами, що зумовлюють міжнародну міграцію робочої сили, є: 1) незадовільні економічні умови життя працездатного населення в країнах еміграції; 2) стабільно високий рівень заробітної плати в основних імміграційних центрах; 3) порівняно вищий технічний рівень умов праці в країнах імміграції; 4) соціальні умови для більш повної реалізації своїх можливостей у країнах імміграції; 5) природні катаклізми в країнах еміграції і вищий рівень охорони навколишнього середовища у країнах імміграції; 6) політичні причини; 7) воєнні причини; 8) релігійні причини; 9) національні причини; 10) культурні причини.

Можна виокремити чотири основні напрямки міжнародної міграції робочої сили: 1) міграція з країн, що розвиваються, до промислово розвинутих країн; 2) міграція в межах промислово розвинутих країн; 3) міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; 4) міграція фахівців з розвинутих країн в країни, що розвиваються.

У наш час міжнародна міграція робочої сили насамперед зумовлена такими факторами: 1) швидким зростанням населення нашої

планети; 2) нерівномірністю економічного розвитку країн світового співтовариства; 3) розвитком сучасної науково-технічної революції; 4) соціально-політичним розвитком окремих регіонів світу та держав; 5) екологічним станом національного господарства.

Міжнародна трудова міграція має як позитивні, так і негативні соціально-економічні наслідки. Насамперед, вииграють здебільшого самі мігранти, оскільки вони, як правило, прямують до інших країн із метою поліпшення свого становища. Вииграють від міграції й підприємці, котрі наймають мігрантів на роботу, адже їхні вимоги щодо заробітної плати нижчі, крім того, відсутній профспілковий захист іммігрантів. Міжнародна трудова міграція дає змогу країні-імпортеру трудових ресурсів економити кошти на підготовці спеціалістів, знижувати витрати на виробництво за рахунок використання дешевої робочої сили, як правило молоді.

Виграє від трудової міграції і країна-експортер трудових ресурсів, адже:

1) експорт трудових ресурсів, як і всякий інший експорт, приносить країні певний зиск (валютні перекази емігрантів своїм сім'ям); деякі країни (Єгипет, Індія, Туреччина та ін.) від експорту трудових ресурсів отримують майже такі самі за величиною доходи, як і від інших видів експорту, а іноді й більші;

2) послаблюється проблема безробіття;

3) ротація, тобто повернення на батьківщину одних і еміграція інших громадян, сприяє (з часом) зростанню кваліфікації й досвіду місцевих спеціалістів.

Виграє від міжнародної трудової міграції все світове господарство, оскільки переливання трудових ресурсів поліпшує їхнє використання, що, в свою чергу, сприяє зростанню світового сукупного продукту.

До негативних наслідків міжнародної трудової міграції для країн-імпортерів трудових ресурсів відносять: 1) виникнення додаткових проблем, пов'язаних із соціальним захистом іммігрантів; 2) поглиблення проблеми пошуку місця роботи для місцевого населення країни-імпортера трудових ресурсів; 3) вплив національної валюти за кордон у вигляді переказів; 4) втрату висококваліфікованих спеціалістів при репатріації мігрантів.

Негативні наслідки міжнародної трудової міграції для країн-експортерів трудових ресурсів такі: 1) втрата класних спеціалістів (проблема «впливу умів»); 2) додаткові витрати з бюджету на підготовку нових спеціалістів; 3) необхідність пошуку шляхів захисту своїх громадян-мігрантів від дискримінації, особливо щодо нелегальних

емігрантів, а також від фізичної та іншої небезпеки, що їм загрожує; 4) певний програвш підприємців країни-експортера, які втрачають до певної міри можливість мати широкий вибір робочої сили, особливо спеціалістів.

Зростання відкритості українського суспільства неминуче призводить до дедалі більшого залучення України до міжнародного обміну робочою силою. Перехід до ринкової економіки створює реальні умови для формування ринку праці. Однією з важливих рис його становлення є різке зростання міграційних процесів як усередині країни, так і за її межами.

Список бібліографічних посилань

1. Довжук Б. Актуальне регіональне дослідження трудової міграції. Україна: аспекти праці. 2005. № 3. С. 37–39.
2. Дяченко Б. І. Європейський ринок праці в системі міжнародної міграції трудових ресурсів. Економіка АПК. 2005. № 2. С. 138–143.
3. Євтух В. Міграційна криза і як її побороти. Спроба державного регулювання. Віче. 1997. № 7. С. 62–77.
4. Кисільова Т. Регулювання трудової міграції. Праця і зарплата. 2006. № 19. С. 6.
5. Кисільова Т. Регулювання трудової міграції. Юридичний вісник України. 2006. № 17. С. 4.

УДК 342.7

Денис Олександрович БОБРОВНИК,

здобувач Інституту законодавства

Верховної Ради України

ORCID: <http://denysbobrovnyk@gmail.com>

РОЛЬ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В СТАНОВЛЕННІ СИСТЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ

1. Муніципальна реформа в Україні безпосередньо, змістовно, функціонально, технологічно і конотаційно є пов'язаною з децентралізацією повноважень державної публічної влади, тобто з процесом їх передачі на більш нижчі шаблі управління — або державного (рівень місцевих державних адміністрацій, які в перспективі в ході муніципальної реформи будуть трансформовані в виконавчі комітети обласних та районних рад) або самоврядного — на рівень публічної самоврядної (муніципальної) влади, тобто на рівень органів місцевого самоврядування (далі — ОМСВ) різних рівнів, починаючи від сільських, селищних, міських рад, і закінчуючи новими об'єднаними

громадами на зазначених рівнях, що створені з метою оптимізації (територіальної та владно-повноважної) територіальних громад, — і закінчуючи обласними і районними радами, що повинні отримати всю повноту самоврядної влади, маючи власні повноваження та власні виконавчі органи, що є самостійними від державних адміністрацій.

2. Передача таких повноважень в рамках децентралізації можлива або шляхом їх передачі на більш нижчі шаблі управління (саме децентралізація) або шляхом передачі таких повноважень у власні повноваження ОМСВ (деконцентрація). Крім того, слід зазначити, що такий обкатаний метод управління як делегування повноважень з одного рівня управління на інший, в умовах реальної децентралізації повноважень публічної влади не тільки втрачає свій сенс, а й відповідним чином нівелює змістовне наповнення такої децентралізації. Звідси, можна наголосити, що саме з цими процесами (децентралізація, деконцентрація) пов'язана подальша демократизація суспільства, поява реальної, належної, а не декоративної правосуб'єктності територіальних громад, а також розширення компетенційної бази ОМСВ і вдосконалення правового статусу інших суб'єктів системи місцевого самоврядування (далі — МСВ).

Реалізація процесу децентралізації владних повноважень, в основі яких лежать засади субсидіарності, тобто передача повноваження на конкретний рівень управління, де таке повноваження може бути успішно та ефективно реалізованим завдяки наближенню безпосередньо до суб'єктів управління, на більш низькому його рівні, подалі від центру та без затримки виконання — є на сьогодні пріоритетом серед інституційних реформ в сучасній Україні.

3. Наведені процеси є новими та фактично революційними тенденціями у державному будівництві нашої країни, бо вони характеризуються виникненням могутнього гуманістичного компоненту — становленням і розвитком інститутів громадянського суспільства, оптимізацією системи публічного управління, і на тлі всього цього — розширенням й вдосконаленням прав і свобод людини, що обумовлюють нові умови реалізації децентралізації за умови збереження ідей правової держави.

Разом з тим, слід наголосити на тому, що модернізація публічної влади тут повинна відбуватися у двох взаємопов'язаних та взаємодетермінованих напрямках: з одного боку, шляхом створення клієнтоорієнтованої системи публічного управління, яка буде невід'ємним елементом механізму соціально-економічного і соціально-політичного захисту населення, фактором підвищення його соціальної і політичної активності; а з іншого — створенням ефективно діючої

системи муніципальних прав людини, за допомогою якої будуть реалізовуватися не тільки її права, що є системно пов'язаними з місцевим самоврядуванням, гарантіями його існування, функціонування і реалізації, а й з реалізацією саме системного комплексу конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, що природно реалізуються людиною на локальному рівні функціонування соціуму в межах територіальної громади.

В процесі зазначених змін вибудовується управлінсько-технологічний ланцюжок, що відображає генетичний зв'язок між децентралізацією та правами людини, при зберіганні пріоритету останніх, — який можна рефлексувати і зафіксувати таким чином: «публічна влада» — «повноваження публічної влади» — «децентралізація» — «повноваження ОМСВ» — «територіальна громада» — «людина-член територіальної громади» — «права людини (конституційні + муніципальні = муніципальні права в широкому їх розумінні)».

4. Системний аналіз наведених складових дозволяє виявити та визначити т. зв. «опорні» термінологічні зв'язки або терміносистеми, що фактично складають функціонально-нормативну основу зазначеного управлінсько-технологічного ланцюжка та демонструють їх взаємний зв'язок та взаємну детермінованість, при збереженні лідируючої і системоутворюючої ролі феномену децентралізації. До них можна віднести наступні: а) повноваження публічної влади; б) децентралізація; в) повноваження ОМСВ; г) територіальна громада; г') права людини.

Якщо розглядати кожен з наведених ланцюжків, то при системному аналізі вони всі мають важливі нормативно-статусні та управлінсько-перспективні характеристики, досягнення яких дасть їм можливість не тільки оптимальної більш адекватно сприяти створенню різнорівневих, поліоб'єктних та полісуб'єктні комунікаційних зв'язків і відносин з метою побудови реального і повноцінного МСВ в державі, а й фактично створювати відповідну локальну систему реалізації та захисту прав людини.

До повноважень публічної влади, точніше до повноважень її органів, у контексті досліджуваної нами проблематики, перш за все, необхідно віднести чітку й однозначну сепарацію та розмежування повноважень органів публічної державної влади та органів публічної самоврядної (муніципальної) влади [1, с. 12]. Це повинно здійснюватись шляхом деконцентрації повноважень, — причому на більш нижчій (муніципальній) рівень управління повинна бути переданою переважна більшість повноважень, що реалізуються на локальному рівні функціонування соціуму і є безпосередньо

пов'язаними з існуванням й функціонуванням людини в умовах повсякденності, — причому не тільки в організаційному, але й в хронологічно-функціональному аспектах. Своєю чергою, на рівні публічної самоврядної (муніципальної) влади також необхідно зробити розмежування повноважень, однак вже за рівнями МСВ — через нормування, виокремлення та групування повноважень об'єднаних територіальних громад, міст, районів і областей. Тут повинен діяти не тільки принцип пропорційності, принцип організаційної та фінансової спроможності ОМСВ в реалізації таких повноважень, що знівелює в подальшому компетенційну конфліктогенність, яка могла б виникнути через дублювання чи нестачу повноважень, їх колізійність тощо, а й принцип визнання, дотримання, охорони і захисту прав людини, бо саме в межах МСВ створюється життєвий простір, в якому житель-член територіальної громади проявляє, продукує, ініціює і реалізує свої життєві потреби, інтереси і права. Нормативно-концептуальними вимогами тут повинні стати відповідні положення в сфері формування компетенції Європейської Хартії місцевого самоврядування 1985 року [2], яку підписала і ратифікувала Україна.

Децентралізацію необхідно розглядати не тільки як механістичний процес передачі повноважень, а більш ширше — як складний соціально-організаційний, політичний, економічний і нормативно-правовий процес реновації не тільки суспільства, а й самого інституту державності у бік її суттєвої демократизації та укріплення правових засад. Стратегічними ознаками цього процесу є, насамперед, процес розширення та зміцнення прав і повноважень територіальних громад з одночасним звуженням прав і повноважень відповідного центру. Крім того, децентралізація може розглядатись як цілеспрямований процес розширення повноважень ОМСВ з метою: а) оптимізації і підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, що об'єктивно не можуть бути вирішені органами держави; б) передачі на локальний рівень основної ваги у реалізації та охороні екзистенційних прав людини через своєчасне та якісне надання всіх необхідних послуг жителям-членам територіальних громад у повному обсязі; в) найповнішої реалізації місцевих (локально-регіональних) інтересів; г) створення розгалуженої системи МСВ, за якої питання місцевого значення вирішуються представниками не центрального уряду, а ОМСВ, що були сформованими саме територіальною громадою.

Вимоги щодо реалізації процесу децентралізації повноважень публічної влади повинні бути простими і чіткими — вона повинна: а) бути реальною, а не декларативною, тобто держава повинна чітко

проявити свою позитивну волю до такого процесу; б) супроводжуватись управлінсько-нормативними процесами передачі повноважень публічної влади, що носять: наявний характер; сформульовані у вигляді повноважень щодо реалізації послуг членам територіальної громади; можуть бути гарантовано реалізованими на локальному рівні управління; в) супроводжуватися одночасною передачею з повноваженнями й відповідних фінансових ресурсів для наступного виконання таких повноважень; г) контроль за виконанням таких повноважень повинен бути обмежений вимогами законодавства.

Необхідно наголосити на тому, що процес децентралізації має під собою складну психологічну основу, що, з одного боку, фактично викликає відповідну психологічну кризу в пострадянській системі державного управління, що ще зберіглася в Україні, а з іншого — позначає організаційну кризу управління, реальним виходом з якої є побудова нової системи управління, заснованого на сепарації і розмежуванні інтересів держави та локального соціуму. При цьому необхідно зазначити, що вказані інтереси локального соціуму, не є антагоністичними — вони дійсно не співпадають з державними інтересами, але й не суперечать ним [3, с. 47].

Крім того, повинно враховувати, що така управлінсько-психологічна криза характеризується відповідною організаційною дихотомією — з одного боку, належною готовністю держави здійснити децентралізацію; з іншого — готовністю і реальною можливістю ОМСВ та територіальних громад, що їх сформували, до прийняття таких повноважень, що фактично передбачає спроможність названих суб'єктів до їх реалізації.

Відносно повноважень ОМСВ в контексті дотримання прав і свобод людини необхідно зауважити наступне: а) вони повинні бути людинорозмірними і людиноцентричними, тобто відображати екзистенційні настанови людини в їх різноманітті, але через призму реальної управлінської діяльності, доцільності нормативно-правового втручання й можливостей матеріально-фінансового супроводження й забезпечення; б) в процесі деконцентрації і децентралізації повноважень на рівень МСВ є об'єктивно необхідним проведення суттєвої нормопроектної роботи з метою розробки конкретного формулювання таких повноважень у їх інтерпретації на локально-регіональний рівень — бо вважаємо, що автоматичне перенесення повноважень виконавчої влади, що раніше входили в коло делегованих повноважень ОМСВ не вирішить завдань справжньої децентралізації; в) враховуючи на існування різних рівнів МСВ такі повноваження повинні бути сформульовані відповідно до кожного з них, з чітко встановленими

предметами відання, обсягом загальних і спеціальних повноважень (повністю, фрагментарно, частково, у співучасті з іншими рівнями тощо), виходячи з його реальної спроможності (організаційної, кадрової, ресурсної тощо) їх виконати; г) нові повноваження ОМСВ по підсумках децентралізації повинні відображати можливість регламентації, регулювання та реалізації ОМСВ основного кадастру прав людини і громадянина, що є закріпленим в Конституції України [4] у вигляді конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина (Розділ II), а також прав людини, що витікають з підписаних та ратифікованих Україною багатосторонніх міжнародних договорів, включаючи й міжнародні стандарти МСВ (права молоді, іноземців, обов'язки щодо організації системи локальної демократії, ландшафту тощо).

Результатом процесу децентралізації повинна стати нова якість правового статусу територіальної громади. Є загальновідомим, що сьогодні правовий статус цього первинного суб'єкта місцевого самоврядування (див. ст. 140 Конституції України) здебільшого носить декларативний характер — це детермінується, насамперед, централістськими тенденціями, що переважають в чинному законодавстві про МСВ та фактичним усуненням територіальної громади з процесу розробки та прийняття управлінських рішень. Фактично, за виключенням констатації, а скоріше декларації конституційного статусу первинного суб'єкта МСВ, територіальна громада позбавлена належного повноцінного статусу, вона не є належним чином правосуб'єктною, що перешкоджає їй вирішувати завдання, що встановлені Основним законом держави.

Вважаємо, що такий стан потребує свого вирішення, особливо в контексті нашого дослідження, бо саме територіальна громада є своєрідним посередником між ОМСВ та жителем-членом громади, саме вона фактично фокусує, концентрує і є виразником їх екзистенційних потреб.

Основним «споживачем» прав людини є житель-член територіальної громади — саме він ними користується та їх реалізує. Однак, всі наведені вище суб'єкти, що входять до організаційного ланцюжка, супроводжують та забезпечують виникнення, існування, функціонування, охорону, захист та реалізацію прав людини в рамках МСВ в межах територіальної громади.

Резюмуючи, необхідно зазначити, що права людини в їх демократичному розумінні, можуть виникнути на локальному рівні лише в умовах наявності та реалізації феноменології децентралізації повноважень публічної влади, як могутньої тенденції щодо нівелювання

її примусово-управлінського потенціалу, гуманізації системи управлінських відносин, що трансформують притаманну публічній владі жорстку систему «влади і підпорядкування», а також такої, що виникає і проявляється в умовах демократичної правової державності.

Список бібліографічних посилань

1. Баймуратов М. А., Григорьев В. А. Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине : монография. Одеса : Юридична література, 2003. 248 с.
2. Європейська Хартія місцевого самоврядування 1985 року. РС, 2010. 16 с.
3. Баймуратов М. А. Международное сотрудничество органов местного самоуправления Украины: дисс. ... докт. юрид. наук. Специальность: 12.00.02. – Одеса, 1996. 450 с.
4. Конституція України 1996 року // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

УДК 341.215.2::331.07(100)МОП

Анастасія Григорівна ГАВА,

студентка юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-5245-6937>

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ

Приведення соціально-трудова норм України у відповідність до міжнародних стандартів, що формується на основі прогресивного досвіду високорозвинених країн, особливо актуально в наш час у зв'язку з процесами глобалізації та ринкової трансформації національної економіки. Важливою сферою знань у галузі економіки праці й соціально-трудова відносин є вивчення досвіду діяльності Міжнародної організації праці, яка у 2019 році святкує своє сторіччя.

Міжнародна організація праці (далі — МОП) — це єдине тристороннє агентство ООН, починаючи з 1919 року, яке об'єднує уряди, роботодавців і працівників 185 держав-членів для встановлення трудових стандартів, розроблення політики та програм, що сприяють гідній праці для всіх жінок і чоловіків.

МОП була створена задля соціальної справедливості та дотримання міжнародно визнаних прав людини і трудових прав, дотримуючись своєї основоположної місії — «соціальна справедливість має важливе значення для загального і міцного миру» [1]. Це демонструє, що засновники МОП в 1919 році були переконані, що існує істотний зв'язок між соціальною справедливістю в межах держав і

міжнародним миром, і що цей зв'язок є настільки сильним і важливим, для того, щоб створити організацію як невід'ємну частину нової інституційної основи для сприяння і захисту світового миру після Першої світової війни, яка займалася б трудовими питаннями.

Перша світова війна залишила після себе країни в руїнах; людей, які отримали травми від війни і спустошені національні економіки. Століття, що передувало війну, призвело до значних економічних і соціальних змін у Європі та Сполучених Штатах. Індустріалізація призвела до безпрецедентного зростання економічної потужності європейських націй і все більш жорсткої конкуренції між ними, що частково зумовлені іноді дегуманізуючими змінами, що відбуваються у світі праці. Масштаби бідності, нерівності та дискримінації були набагато більшими. Дитяча праця використовувалася на фабриках і в полях. Аварії та смерті на робочому місці були звичайними явищами.

Після Першої світової війни зростаюче розчарування масовою нерівністю та жахливими умовами праці призвели Європу до межі революції. Працівники вимагали заходів для забезпечення більш справедливих умов праці, що реалізуються за допомогою міжнародного трудового законодавства та права профспілок.

У Франкліна Рузвельта була ідея, що люди, які безпосередньо постраждали — працівники і роботодавці різних країн — повинні брати участь при визначенні цих трудових норм: «Я добре пам'ятаю, що в ті часи МОП була ще мрією. Для багатьох це була дика мрія. Хто коли-небудь чув, як уряди збираються разом, щоб підвищити рівень праці на міжнародному рівні?» [2].

25 січня 1919 року Паризька мирна конференція вирішила призначити Комісію з питань праці, очолювану головою Американської федерації праці у США Самуелем Гомперсом. Комісія складалася з представників дев'яти країн: Бельгії, Куби, Чехословаччини, Франції, Італії, Японії, Польщі, Великобританії та США.

Комісія збиралася тридцять п'ять разів, а 2 березня 1919 року доповідала Конференції. Звіт включав проект Конвенції про створення постійної організації для сприяння міжнародному регулюванню умов праці та ряд положень, які Комісія запропонувала включити до Версальського мирного договору. Мирна конференція на пленарному засіданні 11 квітня 1919 року отримала та схвалила звіт комісії.

Проект Конвенції, з деякими незначними змінами, був ухвалений Паризькою мирною конференцією і включений до Договору (статті 387–426 Версальського договору); пункти, запропоновані для

включення в Договір, були знову після деяких змін, об'єднанні у статті 427 («Загальні положення») того ж Договору.

Ті самі тексти були включені в наступні договори:(1) як Частина XIII Статті 332–872 Договору про мир з Австрією, підписаного в Сен-Жермен-ан-Лей, 10 вересня 1919 року;(2) як Частина XII, Статті 249–289 Договору про мир з Болгарією, підписана в Нойлі-сюр-Сен, 27 листопада 1919 року;(3) як Частина XIII, Статті 315–355 Договору про мир з Угорщиною, підписаного в Тріаноні, 4 червня 1920 року;(4) як Частина XII, статті 374–414, Договору про мир з Туреччиною, підписаного в Севрі. 10 серпня 1920 р.

Основними цілями створення МОП стали гуманітарні, політичні та економічні питання та питання безпеки. Засновники МОП визнали важливість соціальної справедливості в забезпеченні миру на тлі експлуатації робітників того часу в індустріалізованих країнах. Також зростало розуміння світової економічної взаємозалежності та необхідність співпраці для отримання схожості умов праці в країнах, що конкурують за ринки.

Враховуючи ці ідеї, в преамбулі Статуту МОП закріплено: «Беручи до уваги, що загальний і довготривалий мир може бути встановлений лише за умови, що він ґрунтується на соціальній справедливості; що існують умови, які пов'язані з несправедливістю, труднощами і позбавленням для великої кількості людей; у той час, як нездатність будь-якої нації приймати гуманні умови праці є перешкодою на шляху інших націй, які прагнуть поліпшити умови в своїх країнах — терміново необхідне поліпшення цих умов» [1].

Напрямки вдосконалення, перелічені у преамбулі, залишаються актуальними і сьогодні, включаючи регулювання робочого часу та пропозиції праці, запобігання безробіттю та забезпечення гідного прожиткового мінімуму, гарантії заробітної праці, соціальний захист працівників, дітей, молоді та жінок. Преамбула також визнає ряд ключових принципів, таких як рівна винагорода за працю рівної цінності та свобода об'єднання, а також виділяє, серед іншого, важливість професійно-технічної освіти.

Дев'ять міжнародних трудових конвенцій та десять рекомендацій було прийнято менш ніж за два роки. Ці стандарти охоплювали ключові питання, включаючи: години роботи, безробіття, зайнятість жінок до та після пологів, нічну роботу для жінок, мінімальний вік, нічну роботу для молодих людей. Загалом, протягом 20-річного періоду – з 1919 р. по 1939 р. – було прийнято 67 Конвенцій і 66 Рекомендацій.

Вже у 1944 р. урядові делегати, роботодавці та працівники з 41 країни прийняли Філадельфійську декларацію як додаток до

Конституції МОП. Декларація проголошує Хартію цілей і завдань МОП. Декларація визначила основні принципи роботи організації після закінчення Другої світової війни, які визначають, що «праця не є товаром», і що «усі люди, незалежно від раси, віросповідання або статі, мають право здійснювати як своє матеріальне благополуччя, так і свій духовний розвиток в умовах свободи і гідності, економічної безпеки і рівних можливостей» [3].

У 1946 році МОП стала першим спеціалізованим агентством новоствореної Організації Об'єднаних Націй. Далі МОП становиться одним з головних форумів для обговорення питань протягом Холодної війни.

Список бібліографічних посилань

1. Статут Міжнародної Організації Праці від 28.06.1919 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_154
2. The International Labour Organization and the quest for social justice, 1919–2009 Gerry Rodgers, Eddy Lee, Lee Swepston and Jasmien Van Daele International Labour Office. Geneva: ILO, 2009.
3. Декларація стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці від 10.05.1944 р. URL: http://www.ilo.ch/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO#declaration

УДК 811.161.2'38'42

Віра Олександрівна ГУМЕНЯК,

старший викладач кафедри
державно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7260-8440>

МОВА ЗАКОНОДАВЧИХ ДОКУМЕНТІВ: ПРОБЛЕМИ ГЕРМЕНЕВТИКИ

Сучасна правнича думка приділяє велику увагу проблемам розуміння змісту та тлумачення текстів законодавчих документів. Однією з наукових дисциплін, що здійснює аналіз актуальних питань пізнання та інтерпретації текстів законів, є юридична герменевтика, яка допомагає виявити зміст правових приписів, виходячи з об'єктивних та суб'єктивних засад. Як слушно зазначає А. С. Токарська, проблеми герменевтики пов'язані зі складністю розуміння правових і юридичних текстів як продуктів зі значною кількістю смислів і залежать як від автора (комунікатора), так і від комуніканта в умовах їх специфічної «соціокультурної визначеності» [1, с. 146].

Герменевтика тлумачить текст не лише способом реконструкції первинного змісту, задуму автора, історичного контексту, а й конструюванням нових змістів, що пов'язане з особистістю інтерпретатора, його світоглядом, правосвідомістю, рівнем освіти, правової культури, професійною підготовкою тощо. Проблеми розуміння, тлумачення та застосування правових норм не можливо вирішити без дослідження природи, функції та специфіки мови права, особливостей функціонування мови у галузях права, жанрово-стилістичних різновидів мови законодавства, мовно-термінологічного оформлення законодавчих документів. П. І. Люблінський писав: «Мистецтву розвивати думку законодавця та добувати з неї потрібний зміст вчить нас юридичне тлумачення. Але воно мислимо лише за умови знайомства з тими технічними прийомами, якими користувався законодавець під час побудови своїх норм» [2, с. 1–2]. Техніка створення й оформлення правових актів повинна забезпечувати ясність тексту документа, доступність розуміння, структурованість, системність. Визначальними показниками якості законів та підзаконних актів є лаконічність викладу юридичних конструкцій та подальша практична реалізація положень, викладених у них. За словами відомого німецького правника Б. Рютерса, якість права безпосередньо залежить від якості мови, у якій воно виражене і через яку його доносять до адресата [3, с. 107].

Якщо правники, вивчаючи мову законів, у першу чергу звертають увагу на правовий зміст, однозначність розуміння тексту закону та системні зв'язки між нормативно-правовими актами, то лінгвісти, аналізуючи тексти законів та нормативно-правових актів, досліджують лексико-семантичний рівень мови (лексичне значення слова, співвідношення слова з відповідним юридичним поняттям, вживання відповідної термінології), морфологічний (граматичні форми слів, особливості вживання різних частин мови), синтаксичний (поєднання слів у словосполучення та речення, взаємозалежність усіх речень у тексті закону).

Вирішуючи проблеми розуміння та тлумачення законодавчих текстів, юридична герменевтика (та законодавча стилістика) допомагають законодавцю оцінити доцільність та придатність використання тих чи інших лексем, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, небуквених графічних знаків з метою висвітлення законодавчої думки. У дисертаційному дослідженні Л. Чулінди зміст юридико-лінгвістичного тлумачення розкривається як сукупність розумових операцій, які дозволяють шляхом лінгвістичного аналізу тексту документа, що містить норми права зі сформульованою волею

правотворця, усунути можливі протиріччя у розумінні норми або між нормами, з'ясувати значення окремих слів і тексту загалом [4].

На думку автора, лінгвістичний аналіз тексту здійснюється у два етапи: 1) спостереження за лексичним складом і його лінгвістичне коментування; 2) спостереження за граматичною організацією тексту [5, с. 15]. На першому етапі встановлюється лексичне значення кожного слова у тексті, його змістовий відтінок у певному контексті; визначається значення термінів, при цьому слід звернути увагу на тлумачення юридичних термінів, оскільки системність та несуперечливість законів заснована на системності та несуперечливості використаної в них термінології. Другий етап передбачає дослідження загальної граматичної і змістової структури речень, з яких складається текст, зокрема, важливим вбачається розташування головних членів речення, співвіднесеність їх з іншими словами, синтаксичний зв'язок між ними, вплив порядку слів та співвідношення частин складних синтаксичних конструкцій на досягнення точності вираження норм права.

Схарактеризовані дослідницею етапи аналізу законодавчих текстів головним чином стосуються сучасних текстів нормативно-правових актів. Проте юридична герменевтика має справу також з документами, що належать до інших, як віддалених, так і близьких у часі культурних епох домодерної та модерної України. Розуміння правових текстів нерозривно пов'язане з аналізом історичної ситуації, тих соціально-економічних, політичних та культурних умов, за яких вони створювалися й функціонували. У цьому зв'язку виникають інші умови та правила, необхідні для герменевтичного аналізу віддалених у часі законодавчих документів. Зокрема, важливим є вивчення законодавчого тла відповідної епохи, характеристика системи тогочасних правничих понять та особливостей їх вербалізації тощо. Це дозволяє розглянути зміст юридичного тексту як репрезентанта термінологічного коду певної епохи.

Безперечно, релевантним для юридичної герменевтики є аналіз юридичного тексту з урахуванням специфіки системних відносин у спеціальній лексиці (полісемія, синонімія, антонімія, омонімія, паронімія). Якщо використання спеціальних юридичних термінів цілком виправдане, об'єктивне і вимагає уніфікації відповідно до принципу системності законодавства, то вживання технічних, вузькоспеціальних термінів є недоцільним, так само, як і емоційно-експресивної лексики, жаргонізмів, розмовних елементів, застарілих слів, неологізмів.

Важливим чинником максимально наближеного до тексту розуміння його змісту є вивчення його синтаксичної організації. Одним

із засобів досягнення точності правових норм є використання дужок у законодавчих текстах, проте вони не завжди правильно впливають на семантику виділених за їх допомогою слів та речень і, відповідно, можуть приводити до неоднозначного розуміння тексту документа.

Аналіз мови законодавчих документів засобами юридичної герменевтики загалом має на меті не лише витлумачити та інтерпретувати зміст юридичного тексту чи окремих його положень, а й сприяти вдосконаленню юридичної техніки, досягнення чіткості та однозначності розуміння тексту. Задля уникнення мовностилістичних помилок, нечіткості формулювань, неточного тлумачення термінів у законодавчих текстах необхідно здійснювати наукову та лінгвістичну експертизу законопроектів.

Список бібліографічних посилань

1. Токарська А. С. До питання про культуру розуміння юридичного тексту / А. С. Токарська. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Збірник наукових праць*. 2011. №1. С. 139–146.
2. Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса. Серия: Русское юридическое наследие. М., 2004
3. Rüthers B., Fischer, Chr. *Rechtstheorie: Begriff, Geltung, Anwendung*. 5. überarb. Aufl. München: C.H. Beck, 2010. 640 с.
4. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів : автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003.
5. Чулінда Л. І. Загальна характеристика юридико-лінгвістичного тлумачення. Право і лінгвістика: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч., 23–26 вересня 2004 р. Сімферополь, 2004. Ч. 2. С. 14–20.

УДК 373.40

Ільгар Вугар огли ГУСЕЙНОВ,

здобувач кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

ДО ПИТАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ В ПОДАТКОВИХ СПОРАХ

Загальновідомо, що використання будь-якого поняття або терміну виправдано тоді, коли за допомогою даного терміну визначають теоретично важливу область об'єктів вивчення або коло практично значимих явищ, аналіз яких характеризується для актуального періоду особливим науково-практичним значенням. Так, наприклад, в податковому правозастосуванні використовуються такі правові

інститути, які ще досі не відомі податковому законодавству. В якості прикладу можна привести використання інституту зловживання правом. Слід звернути увагу, що в цивільному законодавстві зловживанню правом присвячено лише п. 3 ст. 13 Цивільного кодексу України, однак, враховуючи значимість правил, закріплених в даній статті, частоту їх застосування і науковий інтерес до них, можна говорити про зловживання правом як про правовий інститут.

Так, встановлено, що не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Цивільні права особа здійснює в межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускається також використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Цивільний кодекс України визначив юридичні наслідки порушення суб'єктом меж здійснення своїх прав. Так, відповідно до ч.6 ст. 13 ЦК України у разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені щодо меж здійснення особою суб'єктивних прав, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосовувати інші заходи, встановлені законом. До інших заходів, встановлених в законі, відносяться відмова в примусовому захисті права судом, примусове виконання обов'язку про припинення зловживання своїми правами на підставі рішення суду, можливість використання способів судового захисту особи, права якої порушено в результаті зловживання правом.

Правозастосовник часто звертається до інституту зловживання правом, щоб дати правову оцінку діям платника податків, коли формальне дотримання ним законодавства наносить шкоду іншому суб'єкту або має протиправну ціль — ухилення від податків. На думку Д. В. Вінницького існує два типи зловживання в сфері оподаткування: 1) зловживання суб'єктивними правами, які витікають з положень приватного права, яке спрямоване на уклін приписів податкового права; 2) зловживання власно суб'єктивними податковими правами [1, с. 59–64]. Прикладом першого типу зловживання є ситуації, коли платник податків умисно ускладнює господарські зв'язки, укладає нові угоди з метою отримання бюджетного відшкодування, зниження розміру податку на прибуток тощо. Прикладами другого типу зловживання є зловживання суб'єктивними податковими правами, а саме: ухилення платника податків від отримання матеріалів податкової перевірки. В

свою чергу можна дуже часто спостерігати зловживання суб'єктивними правами з боку органів державної фіскальної служби. Так, суддя КАС ВСУ В. Юрченко зазначає, що сьогодні податкові органи масово допускають процесуальні порушення. Наприклад, хто не стикався з проблемою, коли податковий орган в акті перевірки, зазначаючи про нереальність господарської операції, перераховує майже усі первинні документи, які тільки можуть існувати (податкова накладна, видаткова накладна, акти приймання-передавання, товаро-транспортні накладні — майже усе). І робить висновки про те, що це нереальна господарська операція.

В свою чергу ст. 45 Кодексу адміністративного судочинства України чітко регулює питання неприпустимості зловживання процесуальними правами. Так, учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. Зловживання процесуальними правами не допускається. До того ж ст. 249 Кодексу адміністративного судочинства України передбачає, що суд, виявивши під час розгляду справи порушення закону, може постановити окрему ухвалу і направити її відповідним суб'єктам владних повноважень для вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяли порушенню закону. Суд може постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (в тому числі якщо підписана адвокатом чи прокурором позовна заява містить суттєві недоліки) або іншого порушення законодавства адвокатом або прокурором [2, ст. 249].

В свою чергу С.Верланов акцентує увагу на міжгалузевому підході зловживання правами у податкових правовідносинах. Так, автором підкреслюється, що після 2015 року податкове законодавство все ще залишається відокремлене від інших видів законодавств. Однак сформована практика (оцінка сукупності доказів, належна обачність, індивідуальний характер відповідальності) уточнюється Концепцією щодо статусу «фіктивного підприємства», який несумлінний з легальною діяльністю (Постанова ВСУ 31.12.2015 у справі 826\15034\14) [3]. До того ж на сьогодні Постанови Верховного суду України містять різні підходи до вирішення податкових спорів (постанови, блокнот). Має сенс в даному випадку звернути увагу на Постанови ВСУ від 16.01.2018 року у справі 2-а -7075/12/2670 від 18.01.2018 року у справі 805/ 6031/ 13-а, а також від 25.01.2018 року у справі 2-а-4259 \ 12\1070.

Саме тому виникає питання: чи має сенс використовувати інститут зловживання правом в податковому правозастосуванні? Це питання є дискусійним. Одні вчені бачать сенс у використанні вказаного інституту.

Так, Цикунов Е. А. визначає зловживання правом в сфері податків і зборів як недобросовісну діяльність платника, яка формально не порушує норми податкового права, але спрямована виключно головним чином на мінімізацію податкового обов'язку при відсутності цілі досягнення реального результату від господарської діяльності [5, с. 3]. Інші висказують протилежну точку зору. Наприклад, Савсерис С. В. вважає, що застосування правом є необґрунтованим. На думку автора, аналіз різних теорій «зловживання правом» показує, що «недобросовісний платник» не зловживає ані своїм цивільно-правовим правом, ані публічно-правовим правом [6, с. 5]. На наш погляд, інститут зловживання правом є досить доречним в податковому правозастосуванні і є міжгалузевим. Так, по-перше, в будь-якій галузі права учасникам відповідних відносин надаються певні суб'єктивні права. Якщо поміркувати, то кожним з них можна зловживати. Про це свідчить те, що категорія «зловживання» активно використовується, наприклад, в антимонопольному законодавстві, а також галузях процесуального права. В податковій сфері феномен зловживання правом об'єктивно існує.

До того ж, на користь міжгалузевого характеру інституту зловживання правом свідчить ст. 23 Конституції України: кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

По-третє, судова практика вирішення податкових спорів виходить з презумпції добросовісності платника, тобто з презумпції економічної виправданості дій платника, що мають своїм наслідком отримання податкової вигоди та достовірність відомостей у бухгалтерській та податковій звітності платника. Згідно ст. 77 Кодексу адміністративного судочинства України в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача. У таких справах суб'єкт владних повноважень не може посилаватися на докази, які не були покладені в основу оскаржуваного рішення, за винятком випадків, коли він доведе, що ним було вжито всіх можливих заходів для їх отримання до прийняття оскаржуваного рішення, але вони не були отримані з незалежних від нього причин. Докази суду надають учасники справи. Суд може пропонувати сторонам надати докази та збирати докази з власної ініціативи, крім випадків, визначених законодавством. Суд не може витребувати докази у позивача в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, окрім доказів на підтвердження обставин, за яких, на

думку позивача, відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів. Якщо учасник справи без поважних причин не надасть докази на пропозицію суду для підтвердження обставин, на які він посилається, суд вирішує справу на підставі наявних доказів [2, ст. 77].

На сьогоднішній день головна проблема застосування в податковій сфері інституту зловживання правом — є його відсутність в Податковому кодексі України, а застосовувати статті Цивільного кодексу України неможна в силу заборони на застосування норм цивільного права до податкових відносин без спеціальної вказівки закону або статті. Саме тут важливо строго визначити, на думку логиків, обсяг і зміст поняття, даної категорії. Аналогічні вимоги повинні висуватися до поняття «механізму реалізації норм фінансового права».

Список бібліографічних посилань

1. Винницький Д. В. Принцип добросовестности и злоупотребления правом в сфере налогообложения // Право и экономика. 2003. № 1. С. 59–64.
2. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. ст. 446.
3. Комітети АПУ звернули увагу ВС на приклад різної правозастосовчої практики // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uba.ua/ukr/news/5577/>
4. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44, — ст.356.
5. Цикунов Е. А. Злоупотребления правом в сфере налогов и сборов : автореф. дисс. ... к.ю.н., 2006. 20 с.
6. Савсерис С. В. Категория «недобросовестность» в налоговом праве. Москва, автореф. дисс. ... к.ю.н., 2006. 21 с.

УДК 341.221

Богдан Андрійович ЖИЛЕНКО,

студент юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9064-5878>

ЮРИДИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРИТОРІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Поняття території є широко вживаним у багатьох науках, зокрема у географії, топографії, політології та багатьох інших. Базовий характер це поняття має й для юриспруденції, передусім з точки зору просторових характеристик відповідних правовідносин. Зокрема, у міжнародному праві під територією(в широкому сенсі цього поняття) розуміються різноманітні простори земної кулі з її сухопутною

поверхнею, надрами і повітряним простором, а також космічний простір та небесні тіла, що знаходяться в ньому; усі ці простори як середовище і матеріальна база існування кожної окремої держави зокрема і людства в цілому [1, с. 5].

При цьому не можна забувати й про те, що значення території для юридичної теорії та практики не обмежується її розумінням як певних просторових меж діяльності відповідних суб'єктів. Як справедливо зауважує С. М. Бабурін, для характеристики території в юридичному сенсі має значення й низка інших її властивостей, зокрема, загальна площа, протяжність, компактність, географічне розташування, населеність, кліматичні умови, особливості ландшафту, характер надр і міра їхньої розробленості, характер кордонів та суміжних територій, час існування [2, с. 9–10].

У теоретико-правовому аспекті території — це ті місця антропосфери, в яких виникають, існують і розвиваються певні частини людства, певні множини (спільноти, об'єднання, організації) людей, включаючи держави, в межах яких виникають, розвиваються і припиняються правовідносини. Кожна із цих територій являє собою місце виникнення, місце існування і місце розвитку як усіх вищеназваних людських множин, включаючи державу, так і людських індивідів, котрі до них належать [3, с. 113].

Серед багатьох антропних територій, або сфер, що існують у межах антропосфери, виокремлюються ті, що визначаються як державні території. І. М. Гомеров пропонує всю сукупність державних територій називати етасферою [3, с. 130]. Власне, державну територію мав на увазі Ф. Ф. Мартенс, коли писав, що територією є простір землі та води, який підпорядкований виключно верховній владі держави, а державна влада по відношенню до території — це територіальна влада, оскільки вона виражається в пануванні держави над певною територією та над усім, що знаходиться на цій території [цит. за: 4, с. 348].

Держави є суверенними територіальними організаціями публічної влади, а відтак територія для міжнародного права, де держави є головними і первинними суб'єктами, має принципово важливе значення. Територія є необхідною передумовою існування будь-якої держави, джерело її могутності й витривалості в конкурентній боротьбі, то ж не випадково протягом всієї історії людства за території велися війни. Відповідно, захист своєї території — це одне з найголовніших завдань кожної держави.

Згідно зі ст. 2 Конституції України суверенітет нашої держави поширюється на всю її територію, а сама ця територія в межах існуючого кордону є цілісною та недоторканою [5]. Тож, під

територією необхідно розуміти просторову сферу дії державного суверенітету та сферу територіальної юрисдикції держави.

Варто відзначити, що протягом минулої історії людства державні території мали природний, об'єктивний характер. Втім з другої половини ХХ століття держави отримали змогу штучно збільшувати розміри своєї території за рахунок наливних островів, платформ тощо. Так, завдяки програмі наливу територій площа Сингапуру планомірно збільшується; з 1960 року вона збільшилася на 135 км² і до 2030 року «приросте» ще на 100 км² [6]. При цьому суверенітет держави над своєю територією не залежить від того, чи є вона «природною», чи «штучною».

До складу державної території відносять сухопутну поверхню, водну територію, а також повітряний простір. Наливна територія кваліфікується як невід'ємна частина сухопутної території відповідної держави.

Втім інтерес міжнародного права не обмежується державними територіями. Окрім них вирізняють міжнародні території, території зі змішаним режимом, а також території з перехідним режимом.

Міжнародні території – це певні території, де жодна держава не має суверенітету, або, іншими словами, територія, котра належить усім. До міжнародних можна віднести такі території: відкрите море; дно морів та океанів, котрі розташовані поза межами державних територій; повітряний простір над відкритим морем; космічний простір; Антарктику.

У свою чергу, під територією зі змішаним режимом мається на увазі континентальний шельф та морські економічні зони. Це ті території, котрі не входять до державних територій, але певні держави мають на них суверенні права. Кожна прибережна держава має право на розвідку та розробку корисних копалин, які знаходяться на цих територіях, також мають право на охорону природного середовища на цих територіях [7, с. 51].

Нарешті, території з перехідним режимом належать до сфери регулювання міжнародного права. До цих територій відносять: території з невизначеним статусом; кондомініуми (території щодо яких держави здійснюють спільний суверенітет; нічийні території, тощо [7, с. 52].

Виходячи з наведеного вище, можемо стверджувати, що територія є одним із важливих об'єктів міжнародно-правового регулювання. При цьому важливість території для держави не обмежується тим, що вона є просторовими межами державно-владних повноважень чи державного суверенітету в цілому. Особлива цінність державної території полягає в її обмеженості як частини земної кулі, і

можливість її штучного прирощення шляхом наміву не применшує цієї цінності в принципі.

Обмеженість (вичерпність) державної території об'єктивно породжує «конкурентне середовище» у відносинах між державами, а відтак спонукає держави до пошуку й закріплення міжнародних принципів поведінки щодо їхньої території. На сьогодні базовими принципами міжнародного права в даній сфері є принципи територіальної цілісності держав та непорушності державних кордонів. Саме такий підхід забезпечує держави від протиправних посягань на свою територію і слугує важливою передумовою стабільності міжнародного правопорядку і мирного співробітництва держав.

Список бібліографічних посилань

1. Курс міжнародного права: в 7 томах. Том 3. Основные институты международного права / под ред. В. Н. Кудрявцева. Москва: Наука, 1990. 260 с.
2. Бабурин С. Н. Территория государства: правовые и геополитические проблемы. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1997. 480 с.
3. Гомеров И. Н. Государство и государственная власть. Москва: ЮКЭА, 2002. 832 с.
4. Томсинова В. А. Современное международное право цивилизованных народов: учебник. Москва: Зерцало, 2008. 209 с.
5. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
6. Сінгапур на карті світу. URL: <https://asiapositive.com/singapore/plan/on-map.html>.
7. Бабурин С. Н. Мир империй. Территория государства и мировой порядок: учебник. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2005. 454 с.

УДК 342.2

Андрій Андрійович КАЛАРАШ,

аспірант Інституту законодавства

Верховної Ради України,

суддя Апеляційного суду Одеської області

ORCID: <http://akalarash@ukr.net>

РОЛЬ І МІСЦЕ ПРАВ СПОЖИВАЧА В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

1. Становлення та розвиток національної державності в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. збіглися з досить болючим переходом її суспільства до ринкової економіки Це, з одного боку, призвело до позитивних наслідків — насичення ринку іноземними товарами і асортиментом послуг, що раніше на ньому практично були відсутніми, розвитку приватного сектора у вигляді малого і середнього

підприємництва, утвердження нового типу постачання населення товарами на принципах вільної торгівлі і послаблення контролю за ціноутворенням в ряді галузей народного господарства, а також більш того — до демонстрації, ознайомлення і освоєння широкими верствами населення світових стандартів життя, що фактично в корні змінило шкалу їх повсякденних потреб, що була устояна роками радянського дефіциту та планової економіки. Й одночасно, з іншого боку це призвело й до негативних наслідків — до суттєвого звуження доступності для більшості громадян держави якісних за світовими стандартами товарів і послуг, що було детерміноване низьким рівнем їх доходів, а звідси й їх низькою покупною спроможністю, а також практичною відсутністю в них досвіду споживчого вибору та культури споживання.

У цих умовах недобросовісні виробники і продавці не просто активізували практику виробництва і продажу товарів і послуг низької або неналежної якості, необґрунтованого завищення ціни і т.д., а й робили це навмисно, полюючи за прибутком, що призвело до масового поширення порушень в сфері споживання, що практично порушували й інші права людини, що є тісно пов'язаними з правами споживача, та об'єктивізації необхідності захисту прав споживачів.

2. Є загальновідомим, що споживча поведінка людини в основному залежить від рівня доходів, стандартів споживання і рівня компетентності самого споживача. У ракурсі правової культури з основних факторів споживання ключове значення набувають: 1) здатність споживача визначати ступінь відповідності наданих товарів (робіт, послуг) та інформації про них, виробника (виконавця, продавця) вимогам закону і2) в разі порушення прав споживача, встановлених законодавством, можливість відстоювати свої порушені права в рамках закону [1].

Необхідно наголосити, що й у першому, й у другому значеннях-процесах важливу роль відіграє визначення людиною-споживачем своїх прав — у першому значенні — визначення своїх прав для задоволення яких формувалась й реалізувалась споживча поведінка — тобто, набувались товари, здійснювались роботи та надавались послуги, інформація про них, а також про їх виробника; у другому значенні — які конкретно права людини були порушені завдяки порушенням прав споживача, що встановлені законодавством.

Отже, можна стверджувати, що права споживача виступають як необхідна і обов'язкова умова (предикат) для реалізації інших прав людини. Це детермінується тим, що в широкому розумінні правова культура пов'язана з інтеріоризацією (засвоєнням) індивідами правових

норм, принципів і їх реалізацією шляхом відповідних поведінкових настанов в практичній діяльності. Звідси, втілюючись в реальних діях людей, інтеріоризація виконує ключову роль в регулюванні їх соціальної поведінки. Тим самим правова культура населення проявляється не тільки в наявності правосвідомості конкретної людини (особистості), а й в юридично значущій поведінці членів суспільства, яка виникає на засадах засвоєння відповідних поведінкових настанов та з метою реалізації прав людини.

Таким чином, реалізуючи право споживача, людини одночасно реалізує свої особисті права (наприклад, право на життя, здоров'я, на особисту власність), соціально-економічні права (право на труд, на відпочинок тощо), а в широкому розумінні право на свободу та особисту недоторканність (право безпеки і захисту особистості); право на недоторканність приватного життя (право на таємницю особистого листування, телефонних розмов і т.д.).

Разом з тим, в умовах триваючої соціальної трансформації українського суспільства об'єктивується і виникає необхідність у виявленні і характеристиці значущості для громадян та інших фізичних осіб, що законно знаходяться на території держави, не тільки реалізації прав споживача, а й через них й інших прав людини — і можливостей успішного захисту цієї категорії прав, а також інших прав людини, що наведені вище, в разі їх порушення, що буде відображати ступень захищеності прав споживача в їх широкому розумінні в сучасних реаліях сьогодення, що склалися в державі і соціумі.

3. Наведені міркування обґрунтовуються тим, що споживачі як суб'єкти споживчої поведінки здійснюють відповідну телеологічно обумовлену сукупність дій, які дозволяють їм з різним ступенем успішності використовувати споживчі блага у вигляді товару, роботи або послуги. Одночасно, будуючи телеологічну спрямованість своєї споживчої поведінки, вони кладуть в її основу своє індивідуальне бачення щодо реалізації конкретного права (свободи) людини, яка буде задоволеною, реалізованою чи досягнутою при отриманні і використанні відповідного споживчого блага.

Отже вибудовується відповідний процесуальний ланцюжок щодо становлення та реалізації такої поведінкової настанови профільного характеру, а саме: «людина» — «потреба у реалізації її відповідного права (свободи)» — «споживча поведінка» — «реалізація прав споживача (з одночасною реалізацією конкретного права (свободи) людини)» — «захист прав споживача (в тому числі й конкретного права (свободи) людини, у разі їх порушення)».

Слід мати на увазі, що за К. Менгером, для застосування предметів як споживчих благ необхідно збіг чотирьох умов: 1) людської

потреби, 2) властивостей предмета, що роблять його придатним бути поставленим в причинний зв'язок з задоволенням цієї потреби (тобто корисності), 3) пізнання індивідом цього причинного зв'язку, 4) можливості розпоряджатися предметом таким чином, щоб дійсно вживати його для задоволення цієї потреби [2, т. 2, с. 109].

Якщо накласти на наведені умови права людини у ракурсі споживчої поведінки, з одночасною реалізацією конкретних прав людини, то така класифікація буде мати не тільки теоретичну, а й екзистенційну основу, що дасть можливість стверджувати про те, що:

- в процесі побудови споживчої поведінки людина одночасно з набуттям товару, робіт, послуг, планує реалізацію свого конкретного права (свободи);

- отже, права споживача виступають в якості предикату реалізації прав і свобод людини;

- більш того, саме такі права і свободи людини реалізуються, охороняються, захищаються, гарантуються в процесі реалізації прав споживача.

Список бібліографічних посилань

1. Пасовец Ю. М. Права потребителя в контексте модернизациироссийскогообщества [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/prava-potrebitelya-v-kontekste-modernizatsii-rossijskogo-obschestva>

2. Экономическаясоциология: уч.пособ.: в 2 т. Т. 2 / Под ред. В. И. Верховина. 2–е изд. М. : КДУ, 2009. 356 с.

УДК 341.123:502/504

Марія Михайлівна КАРПІЧЕНКОВА,

студентка юридичного факультету

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2689-042X>

МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ОДИН З ПРОВІДНИХ НАПРЯМКІВ ПРОГРАМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ООН

З урахуванням сучасних світових тенденцій до постійного зростання чисельності населення, його прагнення до урбанізації, підвищеного використання державами природних ресурсів, енергії, підвищення промислового потенціалу держав, нагальною для усього міжнародного співтовариства стає проблема підтримання міжнародної екологічної безпеки та захист навколишнього середовища. На думку

багатьох фахівців у галузі охорони навколишнього середовища, біосфера планети зазнала і продовжує зазнавати значних руйнацій, що, в свою чергу, призводить до різних екологічних катастроф і кризових ситуацій.

Усвідомлення реальної небезпеки виникнення екологічної катастрофи, що може поставити під загрозу існування людства, визначило необхідність розробки нової концепції, яка була би спрямована на оптимальне використання обмежених ресурсів і екологічних, природо- і енергозберігаючих технологій, а також на збереження стабільності і цілісності соціальних, культурних, біологічних і фізичних природних систем.

Вперше поняття «сталого розвитку» було використане у доповіді Гру Харлем Брунтланн, на той час прем'єр-міністра Норвегії. У своєму звіті «Наше спільне майбутнє», підготовленому для ООН, вона зазначила, що під сталим слід розуміти такий розвиток, «який задовольняє потреби сучасного покоління і не ставить під загрозу можливості наступних поколінь задовольняти свої потреби» [1, с. 626].

Концепція сталого розвитку була прийнята на Конференції ООН щодо навколишнього середовища та розвитку в м. Ріо-де-Жанейро в 1992 році. На сьогоднішній день дана концепція є найпоширенішою і нерідко вважається всесвітньою моделлю майбутньої цивілізації.

Концепція сталого розвитку передбачає узгодженні зусиль держав задля створення стійкого й життєздатного майбутнього для людства. Вона поєднала в собі такі основні напрямки: економічне зростання, соціальна інтеграція і, зокрема, захист навколишнього середовища [2].

Основна мета сталого розвитку в галузі екології — стабільність фізичних і екологічних систем. Ігнорування потреб екології може призвести до деградації навколишнього середовища і поставити під загрозу існування всього людства.

Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери. Більш того, поняття природних систем і ареалів у широкому розумінні включає також створене людиною середовище, таке як, наприклад, міста. Основна увага приділяється збереженню здатності до самовідтворення і динамічної адаптації таких систем до змін, а не збереження їх в певному «ідеальному» статичному стані. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного різноманіття скорочують здатність екологічних систем до самовідтворення.

З цією метою 8 вересня 2000 року Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй. У акті проголошувались основні цілі тисячоліття, які потрібно досягти до 2015 та 2020 років [3]. Серед них — забезпечення екологічної сталості. Це, передусім, передбачає чотири завдання: включити принципи сталого розвитку в стратегії і програми держав і повернути назад процес втрати природних ресурсів; знизити масштаби скорочення біологічного різноманіття шляхом значного зменшення темпів його втрати; скоротити вдвічі до 2015 року частку населення, що не має постійного доступу до безпечної питної води і основних санітарно-технічних засобів; забезпечити істотне покращення життя як мінімум 100 мільйонів жителів хрущоб до 2020 року [4].

Цілі розвитку тисячоліття стали основою для цілей в галузі сталого розвитку, які були прийняті світовими лідерами у вересні 2015 року на саміті ООН та офіційно набули чинності 1 січня 2016 року. Цілі були викладені в Порядку денному в галузі сталого розвитку на період до 2030 року і передбачають, що протягом майбутніх 15 років вони будуть направляти дії міжнародного співтовариства. Нова програма включила в себе 17 цілей, 169 завдань та 230 показників [5].

Хоча цілі сталого розвитку не мають юридично обов'язкової сили, передбачається, що уряди держав візьмуть на себе відповідальність за створення національних механізмів, які сприятимуть досягненню 17 цілей, та контроль за ними.

Підтримка міжнародної екологічної безпеки та захист навколишнього середовища є наскрізною темою цілей сталого розвитку. Загалом, акцент робиться на забезпеченні раціонального використання водних ресурсів, доступі до дешевих, стійких, сучасних джерел енергії, забезпеченні екологічної стійкості міст та населених пунктів, переході до раціональних моделей споживання та виробництва, вжитті невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками, збереженні та раціональному використанні океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку, а також захисті та відновленні екосистем суші та сприянні їх раціональному використанні, раціональному лісокористуванні, боротьбі з опустошенням, припиненні і поверненні назад процесу деградації земель та зупинці процесу втрати біологічного різноманіття [6].

З ініціативи уряду України та за сприянням Представництва ООН в Україні була розроблена національна система цілей сталого розвитку з урахуванням специфіки національного розвитку. Система складається з 86 завдань розвитку та 172 показників для моніторингу їх виконання.

15 вересня 2017 року була представлена національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». Національна доповідь була підготовлена Міністерством економічного розвитку та торгівлі України та затверджена Міжвідомчою робочою групою високого рівня з питань організації процесу впровадження цілей сталого розвитку в Україні під керівництвом Віце-прем'єр-міністра України та Представництва ООН в Україні [7].

Підсумовуючи викладене, можемо зробити наступний висновок, що підтримання міжнародної екологічної безпеки та захист навколишнього середовища шляхом забезпечення сталого розвитку людства є однією з найбільш нагальних питань сьогодення як на національному рівні, такі для усього міжнародного співтовариства в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Джеральд М., Раух Джемс Е. Філіпенко Антон. Основні проблеми економіки розвитку. К. : Либідь, 2003. 688 с.

2. Повестка дня в області устійчивого розвитку. Цели в області устійчивого розвитку: веб-сайт. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/about/development-agenda/> (дата звернення: 10.04.2019).

3. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй / Генеральна Асамблея ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621 (дата звернення: 10.04.2019).

4. Обеспечение экологической устойчивости. Цели в области развития, поставленные в Декларации тысячелетия: веб-сайт. URL: <https://www.un.org/ru/millenniumgoals/environ.shtml> (дата звернення: 10.04.2019).

5. Цели в области устійчивого развития. Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций: веб-сайт. URL: <http://www.fao.org/sustainable-development-goals/overview/ru/> (дата звернення: 10.04.2019).

6. Цели в области устійчивого развития. Устойчивое развитие: веб-сайт. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (дата звернення: 10.04.2019).

7. Цілі сталого розвитку 2016–2030. Представництво ООН в Україні: веб-сайт. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення: 10.04.2019).

УДК 342.2

Микола Миколайович КОМПАНІЄЦЬ,

аспірант Інституту законодавства
Верховної Ради України
ORCID: <http://nkompaniec@ukr.net>

ДО ПИТАННЯ ПРО ФЕНОМЕНОЛОГІЮ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ

1. Надання правової допомоги в місцевому самоврядуванні є практично новим напрямом в діяльності органів місцевого самоврядування. Телеологічна домінанта такої допомоги міститься в наданні допомоги членам територіальної громади в вирішенні правових питань, що виникають у них в різних сферах суспільного та особистого життя.

Необхідно зазначити, що терміносистема «правова допомога» в конституційному і муніципальному праві, а також в інших галузевих науках з різних причин ще знаходиться в стадії становлення. Однією з причин такого стану є те, що в загальній теорії права і конституційно-правовій науці є відсутнім розуміння сутності і характеру правової допомоги як єдиної самостійної правової категорії. І тому наукові роботи, які були опубліковані до теперішнього часу, як правило, не розглядають правову допомогу як складне багатогранне і комплексне поняття, що враховує особливості різних видів правової допомоги, в тому числі міжнародної правової допомоги та кваліфікованої юридичної допомоги, а також телеологічні настанови донорів правової допомоги (тих, хто її надає. Авт.) і різноманітні інтереси різних категорій суб'єктів, що виступають реципієнтами такої допомоги (тих, хто її отримує. Авт.).

Як показує системний аналіз, в більшій мірі термін «правова допомога» використовується у вузькому розумінні — для позначення правових відносин, пов'язаних з міжнародним співробітництвом різних держав у цивільних, сімейних і кримінальних справах або наданням кваліфікованої юридичної допомоги професійними юристами (адвокатами, нотаріусами, юрисконсультами). При цьому слово «юридичний» в українській мові визначається як «те, що відноситься до права, закону, правовий», або, що «пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням» [1, с. 1420]). Такий підхід тягне за собою не тільки зміну первісного змісту дефініції «правова допомога», а й в залежності від галузі права та суб'єктів застосування різноманітне трактування її змісту в правозастосовній діяльності.

У той же час поширеність терміна «правова допомога» в юридичній літературі і правових актах міжнародного та національного рівнів говорить про те, що явище, що відображається ним, є реальним феноменом державно-правового життя суспільства, носить багатofункціональний і міжгалузевий характер, пов'язане з правовим сприянням (допомогою, послугою, підтримкою — ці слова є синонімами в українській мові [2, с. 1184]) фізичним та юридичним особам, окремим державам і суспільству в цілому. Фактично і функціонально сприяння підкреслює таку сутнісну рису допомоги, як наявність організованої діяльності різних суб'єктів, які сприяють фізичним і юридичним особам, що її потребують, у вирішенні проблемної життєвої ситуації.

2. Розуміння правової допомоги в місцевому самоврядуванні беззаперечно повинно проходити через призму опорного терміну цього соціально-правового явища, яким є термін «територіальна громада». Системний аналіз цього терміна в контексті визначення становлення правової допомоги в місцевому самоврядуванні дає можливість звернути увагу на ролі «допомоги» — як одного з видів соціальної комунікативної взаємодії, однієї з форм соціального сприяння.

Соціальна комунікативна взаємодія — це процес безпосередньої або опосередкованої взаємодії соціальних суб'єктів між собою, що відбуваються в ТГ, в межах якої такі суб'єкти існують, функціонують та контактують з метою вирішення екзистенційних потреб. Вона фактична є дією, що триває у часі, та складається з окремих, спрямованих одна на одну соціальних дій. При цьому дія може бути ініційовано самим актором (індивідом, групою) і розглядатися як «виклик», а може бути відповідною реакцією на дії інших — «відповідь на виклик». Сутність соціальної комунікативної взаємодії полягає в тому, що лише у взаємодії з іншими людьми людина може задовольнити переважну більшість своїх життєвих устремлінь, потреб, інтересів, цінностей. В процесі такої взаємодії виникають системні та позасистемні зв'язки та відносини між людьми, що можуть мати своє продовження у побудові відносин між ними різної інтенсивності та щодо різних предметів, що представляють взаємний інтерес, — або не мати свого продовження, тобто можуть завершуватися після однократного контакту. Але, не зважаючи на це, соціальна взаємодія — це взаємний обмін досвідом, знаннями, поняттями [3, с. 526–527.] і здійснюється така соціальна взаємодія в процесі такого взаємообміну [4, с. 125]. При цьому, обмін діяльностями лежить в основі поділу праці (можливість обміну товарами або послугами є необхідною умовою поділу праці), і саме діяльнісна взаємодія пов'язує окремі особистості в суспільство, а

значить, воно ідентифікується специфічно соціальним [5, с. 5]. Такій оцінці сприяє та посилює її те, що самі діяльності людей та їх обмін реалізуються в рамках локальної спільноти, якою по своїй соціологічній та онтологічній природі й є ТГ.

Якщо йти далі в контексті виходу на рівень «допомоги», то слід звернути пильну увагу на характеристики комунікаційних контактів двох і більше людей, що здійснюються в рамках ТГ. Такі контакти в залежності від їх: а) телеологічного призначення, б) змістовного навантаження та в) вольової позиції учасників можуть приймати різні форми:

1) простасоприсутності суб'єктів;

2) обмін інформацією;

3) спільна діяльність;

4) рівна обопільна або асиметрична активність, причому активність може бути різного типу: соціальний вплив, співробітництво, суперництво, маніпуляція, конфлікт і ін. Отже, кожна з названих форм характеризується не тільки глибиною комунікації, а й відповідним потенціалом до продовження такої взаємодії з переходом на її більш високі та перспективні форми.

Сприяння як вид «допомоги» є такий вид взаємодії, в процесі якого дві і більше системи, що взаємодіють між собою, сприяють обопільному їх збереженню. Своєю чергою, А. М. Авер'янов розглядає такі форми сприяння:

а) кооперація — як найбільш поширений вид сприяння систем, що характеризується необхідністю об'єднання їх певних властивостей, сторін, якостей для досягнення деякого взаємокорисного результату;

б) коменсалізм — такий тип взаємин, при якому одна з двох систем, що існують разом отримує користь з спільного існування, не завдаючи, проте, шкоди іншій системі;

в) мутуалізм— така взаємодія, в результаті якої системи, що взаємодіють між собою, не просто витягують обопільну користь, але вона є настільки значущою, що вони не можуть існувати ізольовано одна від одної. При цьому автор відзначає, що перелік форм сприяння є далеко не вичерпаним [6, с. 82].

Той же автор зазначає, що у вітчизняній філософії довгий час панувало уявлення про абсолютизацію боротьби і відносності єдності в світових процесах, що призводило до зведення всіх процесів, всіх відносин в основному до боротьби, до протиріччя. Однак в житті є все: протиріччя і згода, колізія і гармонія, протидія та сприяння. Тому, всупереч абсолютизаторам боротьби люди сприяють, допомагають, підтримують один одного, приходять до згоди і взаєморозуміння [7,

с. 81]. На нашу думку, це положення має методологічне значення відносно доцільності та ефективності організації надання правової допомоги саме в рамках ТГ її членам, бо комунікативна взаємодія останніх веде до створення системи сприяння та допомоги природним шляхом та в ординарному порядку.

3. В контексті зазначеного, слід звернути увагу на позицію Д. Майерса, який виділяє два види допомоги (альтруїзму): взаємний «альтруїзм» і справжній альтруїзм [8, с. 588]. Пояснення цим видам соціального сприяння дають три взаємодоповнюючі теорії:

а) теорія соціального обміну (психологічний рівень пояснення), згідно з якою людські взаємодії (комунікації) представляють собою своєрідні угоди, що ставлять собі за мету збільшити «винагороду» і зменшити «витрати», тобто міркування розрахунку на винагороду зумовлюють нашу поведінку, а надання допомоги — це замаскований егоїзм, так як допомога надається з метою поліпшити свій добробут зовнішній або внутрішній (мотивація «взаємного» альтруїзму»). Інші представники цього напрямку вважають, що справді альтруїстична стурбованість становищем інших, емпатія (співчуття) — справжнє співчуття мотивують нас допомагати іншій людині в її власних інтересах (мотивація «справжнього альтруїзму»);

б) теорія соціальної норми (соціальний рівень пояснення). Ми надаємо допомогу тому, що щось говорить нам, що ми повинні вести себе саме так. При цьому мотивують альтруїзм дві соціальні норми: а) норма взаємності: слід не завдавати шкоди, а надавати допомогу тим, хто надає допомогу нам, або очікування того, що люди, швидше за все, будуть надавати допомогу, а не нашкодять тим, хто їм допоміг, — мотивує «взаємний» альтруїзм»; б) норма соціальної відповідальності: віра в те, що люди повинні надавати допомогу тим, хто її потребує, безвідносно до можливої вигоди в майбутньому, або очікування, що люди будуть допомагати тим, хто від них залежить, — мотивує «справжній альтруїзм».

в) теорія еволюційної психології (біологічний рівень пояснення), згідно з якою ми надаємо допомогу тому, що: а) «запрограмовані природою надавати допомогу близьким родичам» («захист роду»); б) один організм надає допомогу іншому, тому що очікує у відповідь надання допомоги, тобто, той хто надає допомогу сподівається, що пізніше він стане її отримувачем [9, с. 588–601].

Необхідно зазначити, що саме такі психологічні конструкції та майбутні моделі поведінки виникають у членів ТГ як підсумок їх комунікативної взаємодії між собою.

4. Важливу роль у становлення системи допомоги в рамках ТГ її членами відіграє сприяння, яке як тип соціальної взаємодії є універсальним. Дійсно, найважливішою передумовою для організації життєдіяльності людей є усвідомлене розуміння усіма і кожною людиною зокрема, в сім'ї і в самій маленькій громаді (мікрогромаді) того незаперечного факту, коли надання допомоги один одному в скрутних життєвих обставинах набуває імперативно необхідної умови для функціонування і виживання як окремих людей, так і всього локального соціуму. Тому сприяння набуває в таких умовах екзистенційно важливого характеру. Саме тому на початку ХХ століття П. О. Кропоткін у книзі «Взаємна допомога, як фактор еволюції», вивчивши численні факти сприяння, співробітництва, допомоги в живій природі і суспільстві, прийшов до обґрунтованого висновку про те, що «війна всіх проти кожного зовсім не є переважаючим законом природи, взаємна допомога — настільки ж закон природи, як і взаємна боротьба» [10].

Отже, можна констатувати, що допомога виступає самостійною формою соціального сприяння і являє собою такий вид відносин між суб'єктами, при якому один діє в інтересах іншого (нездатного в силу тих чи інших причин діяти самостійно) для досягнення корисного для іншого результату. Її існування та розвиток в рамках ТГ пояснюється еволюційним розвитком людської спільноти, що історично колективно співіснує на відповідній території заради вирішення екзистенційних задач шляхом місцевого самоврядування.

Більш того, можна зазначити, що допомога є різновидом людської діяльності як специфічно людської форми активного ставлення до навколишнього світу, що обмежується ТГ, тобто місцем її існування, функціонування і розвитку, зміст якої складає доцільна зміна і перетворення цього локального світу на основі освоєння і розвитку наявних форм культури [11, с. 246–247] (ідеологічна складова ТГ в місцевому самоврядуванні. Авт.), активності суб'єкта, спрямованої на об'єкти або інших суб'єктів [12, с. 34–35] (комунікаційна складова ТГ в місцевому самоврядуванні. Авт.), прикладання людських сил, що викликає зміни в предметі [13, с. 52–54] (трансформаційна складова ТГ в місцевому самоврядуванні. Авт.), через здійснення колективних спільних колабораційних дій членів ТГ.

Резюмуючи, можна стверджувати, що феноменологія правової допомоги в місцевому самоврядуванні має суттєво психологічно-екзистенційне підґрунтя, що детерміноване спільним проживанням людей в умовах місцевого самоврядування, наявністю загальних ментальних рис та гуманістичних ознак, що з'явилися як результат їх історично-тривалої комунікативної взаємодії в межах ТГ.

Список бібліографічних посилань

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. Ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
2. Там само.
3. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. М., 1992. 543 с.
4. Козырев Г.И. Социальное действие, взаимодействие, поведение и социальный контроль // Социологические исследования. 2005. № 8. С. 124–129.
5. Боронов А.О., Смирнов П.И. О понятиях «общество» и «социальное» // Социологические исследования. 2003. № 8. С.3–11.
6. Аверьянов А. Н. Содействие: понятие, структура, динамика // Диалектика и научное мышление. М., 1988. С. 80–92.
7. Там само. С. 81.
8. Майерс Д. Социальная психология. СПб., 1999. 688 с.
9. Там само. С. 588–601.
10. Кропоткин П. Взаимнаяпомощь, как фактор эволюции [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.dragondreaming.org/ru/wp-content/uploads/sites/11/2016/04/Kropotkin_P_A_Vzaimopomoshch_kak_faktor_evolyutsii.pdf
11. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. М., 1997. 444 с.
12. Каган М. С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа). М., 1974. 328 с.
- 13.Николов Л. Структуры человеческой деятельности. М., 1984. 176 с.

УДК 340.113+340.115

Денис Сергійович КУЧЕРЕНКО,

консультант з юридичних питань

ТОВ «КОМПЕЦЬ» м. Запоріжжя, Україна

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-4933-4322>

ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ: ВІД ЗАКОНІВ ПРИРОДИ ДО ЗАКОНІВ ЛЮДСЬКИХ

У середині V ст. до н. Е. інтереси давньогрецьких філософів змістилися від космосу і природи до дослідження людини як частини суспільства, її внутрішнього світу та розуму. Давні греки високо ставили людський розум. Софокл (бл. 496 — 406 до н.е.) у трагедії «Антигона», створеної у 441 році до н.е., зазначає: «Дивних багато в світі див, найдивніше із них — людина... і мислей, як вітер швидких, і мови навчивсь чоловік, звичаїв громадських пильнує здавна» [1, с. 137]; «...розум, що боги дарують нам, то скарб найвищий і дорожчий всіх скарбів...» [1, с. 148]. У зазначеному творі також відображений спір між прихильниками традиційних звичаїв — «неписаного права» (грец. *agrafos nomos*) і прихильниками державного права — «писаного права»

(грец. *nomos gegramenos*). Але вже у 20-х роках V ст. до н. е. протиріччя між «писаним» і «неписаним правом» поступилося місцем новому протиріччю — між «природою» (грец. *physis*) і «законом» (грец. *nomos*). «Неписані» закони стали визначатися як «природні», і протиставлятися законам, установленим людьми, тобто, мінливим. З'являється поняття «природного» права. З іншого боку виникає віра у людські установлення та угоди (грец. *thesis*), людські знання (грец. *episteme*), що спроможні змінювати закони та державний устрій. Характерною ознакою вказаних спорів був абстрактний характер використовуваної термінології. У зв'язку із речовинним розумінням чуттєво-матеріального космосу мова у Давній Греції визначалася як сукупність імен речей. Давньогрецькі філософи розмірковували про походження імен, оскільки прагнення до пошуку «першопочатку», що пронизувало ранню давньогрецьку філософію, призвело до спроб розв'язати цю важливу проблему. Атомісти Левкіпп (бл. 500 — 440 до н.е.) і Демокріт Абдерський (бл. 460 — бл. 370 до н.е.) не задовольнялися лише описом природи при її дослідженні, а вимагали причинного пояснення явищ. За свідченням Аеція, Левкіпп у творі «Про розум» зазначав: «Ни одна вещь не возникает безпричинно, но все возникает на каком-нибудь основании и в силу необходимости» [2, с. 208]. Секст Емпірик вказує, що Демокріт виділяв наступні критерії істини: «...1) критерий постигания того, что скрыто, этот критерий касается мира чувственных явлений; 2) критерий научного исследования, он относится к размышлению...; 3) критерий выбора и бегства, он принадлежит области чувств; дело в том, что то, к чему мы стремимся приблизиться, желательно для нас, а того, от чего мы стремимся удалиться, мы хотим избегнуть» [2, с. 241]. Філософ розрізняв два види пізнання: чуттєве, яке він називав «темним» (грец. *gnome skotie*), знайомить нас лише із видимістю речей та розумне, яке він називав «світлим» (грец. *gnome gnesie*), глибше проникає у сутність речей. В основу співвідношення та розрізнення Демокрітом природної справедливості (природного права) й полісного закону (позитивного права) було покладено розрізнення ним двох видів пізнання і двох видів існування речей та явищ. Згідно із Стобеєм, Демокріт вважав, що: «Закон хочет хорошо устроить жизнь людей. Сможет же он сделать это лишь в том случае, если сами люди хотят, чтобы им было хорошо. Ибо закон обнаруживает свое благотворное действие лишь тем, кто ему повинуется» [2, с. 320].

Також дуже важливим для давньогрецьких мислителів було питання про «правильність імен» (взаємовідношення між речами, думками і словами). Ними було запропоновано два підходи для розв'язання проблеми характеру зв'язку між іменами та позначуваними

ними предметами, що відображені у діалозі Платона «Кратіл». Так, один із учасників діалогу Кратіл вважає, що: «...существует правильность имен, присущая каждой вещи от природы, и вовсе не та, произносимая вслух частица нашей речи, которой некоторые из нас договорились называть каждую вещь, есть имя, но определенная правильность имен природенная эллинам, и варварам, всем одна и та же» [3, с. 613]. Інший учасник діалогу Гермоген дотримується протилежної думки: «...правильность имени есть что-то другое, нежели договор и соглашение. ...Ни одно имя никому не врождено от природы, оно зависит от закона и обычая тех, кто привык что либо так называть» [3, с. 614]. Ідея про суб'єктивний характер знання, обумовлений внутрішнім станом людини та її відношенням до навколишнього світу, була сформульована софістами. На відміну від Геракліта Ефеського (544 — 483 до н.е.) та Парменіда Елейського (540 — 480 до н.е.), які говорили про об'єктивність істини, про істотну відмінність істинного знання від гадки, софісти стверджували, що не може бути нічого істинного та справедливого незалежно від людини та суспільства. Саме у цей час формулюється протиставлення «природа» — «закон», щодо якого І. М. Троцький зазначав: «По поводу всех социальных отношений, даже шире, по поводу всех содержаний сознания ставится вопрос: существуют ли они по «природе» как неотъемлемые свойства объектов в смысле прежнего мифологического мирозерцания, или по «закону», как человеческие мнения и результат соглашения между людьми?» [4, с. 14]. У розумінні софістів про речі, що залучені у загальний процес руху та змін, не можна сказати нічого конкретного, тому що скільки людей, стільки поглядів й істин; на все необхідно дивитися з особистої точки зору. Наприклад, Гермоген (V — IV ст. ст. до н.е.) стверджував, що є тільки гадка і гадка кожного — істина [3, с. 614–616]. Продік Кеоський (бл. 465 — бл. 395 до н.е.) ввів поняття байдужості речей самих по собі, які набувають цінність виключно при правильному їх використанні, що приписується розумом: «...каковы те, которые ими пользуются, таковы по необходимости у них и вещи» [5, с. 16]. Горгій Леонтіський (483 — 375 до н.е.) у творі «Про природу, або про неіснуюче» вказував на непізнаваність речей: «...ничто не существует; ...если (что-либо) и существует, то оно непознаваемо для человека; ...если оно и познаваемо, то все же, по крайней мере, оно непередаваемо и необъяснимо для ближнего» [6, с. 30]. Він говорив про неможливість єдиного розуміння будь-якого предмета різними людьми, які перебувають у різних умовах. Горгій вважав, що виражений певним терміном єдиний предмет, що являв собою єдиний зміст думки, у процесі його сприйняття людьми розпадається на численні змісти думки

та втрачає свою єдність. Із цієї точки зору предмет не буде тотожний собі також і для однієї людини, тому що у різний час й у різних умовах її можливості та спроможності сприйняття будуть різними. Горгій конструє подвійний образ закону: природному закону, як об'єктивному порядку речей, відповідають писані закони як людські винаходи, «охоронці справедливості». Він зазначав, що будь-які людські установлення — штучні («писані закони») і тому умовні [7, с. 51]. Протагор Абдерський (бл. 481 — бл. 411 до н.е.), назвавши людину мірою всіх речей, обмежив знання про навколишній світ межами відчуттів, переживань, гадок. Цей основоположний принцип софістів розходився із загально визнаними на той час поглядами про первинність саме божественного (природного), а не людського начала як критерія оцінки всіх явищ навколишнього світу. За свідченнями Діогена Лаєртського: «Он первый заявил, что о всяком предмете можно сказать двояко и противоположным образом, и сам первый стал пользоваться в спорах доводами» [8, с. 348]. Він вчив, що відчуття права та совість загальний дар богів, подарований всім людям. Прагнення до раціональності спонукало Протагора винести на суд розуму як творіння права, так і творіння мови. Антифонт Афінський (бл. 480 — 411 до н.е.), якого можна назвати першим номіналістом, написав твір, що складається із двох книг, під назвою «Істина». У першій книзі, що стосувалася загальних питань метафізики і теорії пізнання, була представлена полеміка проти опредмечування (гіпостазування) понять: «...познающий некие длинные предметы не может видеть длину глазами, ни познавать ее духом» [9, с. 408]. Подібна мова, що виражала абстракції іменниками, нібито уподібнюючи їх речам, готувала шлях наївному реалізму у філософському сенсі. Антифонт писав: «Для разума все есть единое. Поняв это, ты будешь знать, что для него, разума, [не существует] ничего единичного; ничто из того, что видят глазами, насколько может простираться зрение [человека], и из того, что опознают мыслью, насколько может простираться познание [человека], не единично» [5, с. 37]. Зазначав, що: «...многие предписания, признаваемые справедливыми по закону, враждебны природе (человека). ...Что же касается полезных (вещей), то те из них, которые установлены (в качестве полезных) законами, суть оковы (для человеческой) природы, те же, которые определены природой, приносят (человеку) свободу» [5, с. 44]. Продовжуючи ідею Протагора про загальну рівність усіх людей від природи, Антифонт виходив із того, що всі люди мають однакові природні потреби. Нерівність людей, на його думку, походить не із природи, а із людських законів. Антифонт, на відміну від Горгія, констатує розходження між людським законом і

природним ходом речей: від природи всі люди є рівними, проте законами створюються переваги та відмінності. У творі «Про однодумство» Антифонт писав, що серед громадян має бути однодумство у розумінні закону [5, с. 48]. Він радикалізує антитезу «природи» (грец. *physis*) і «закону» (грец. *nomos*), стверджуючи у термінах елейців, що природа — це істина, а позитивне право — гадка, що одне майже завжди є антитетичним іншому. Необхідно, вважає Антифонт, слідувати природному закону, навіть у порушення людського, якщо це є необхідним і не загрожує покаранням. У зв'язку із введенням софістами дихотомії природних і людських законів, писане право ставало предметом нескінченних сумнівів, критики та перевірки. Виходячи із того, що все незмінне є фікцією, софісти дійшли висновку про те, що загальні визначення та поняття є фіктивними (суб'єктивна гнучкість понять). Вони оголосили, що пошук «істини взагалі», «справедливості взагалі» та будь-чого «взагалі» є марним. Безглуздо припускати існування уможливної істини: абстрактної істини немає, істина завжди конкретна, оскільки вона індивідуальна. Теорія пізнання софістів прямо вела до відносності індивідуальної гадки. Софісти стояли на порозі корінного повороту у філософії, перейшовши від натурфілософських питань про устрій світу, до питань про улаштування людини у суспільстві та державі. Вони звернулися до дослідження людського мислення та його засобу — слова, мови з метою зафіксувати відсутність будь-яких правил мислення та об'єктивної детермінації і мислення, і мови. У софістів мислення та мовлення зливаються, тобто філософсько-логічний аспект зливається із лінгвістичним, а місце зароджуваної у досократиків логіки (діалектики) займає риторика, граматики, семантика, синтаксис. Аналіз смислу логічних категорій поступається місцем аналізу значень слів як у Давній Греції, так і у наші дні.

Список бібліографічних посилань

1. Софокл. Трагедії. / Перекл. з давньогр. А. Содомори та Бориса Тена. Передм. А. Білецького. К. : Дніпро, 1989. 303 с.
2. Маковельский А. О. Древнегреческие атомисты. Баку: НКП Азербайджанской ССР, 1946. 401 с.
3. Платон. Собр. соч.: в 4 т.: Т. I. / Общ. ред. А. Ф. Лосева и др.; Авт. вступит, статьи А. Ф. Лосев; Примеч. А. А. Тахо-Годи; Пер. с древнегреч. М. : Мысль, 1990. 860 с.
4. Античные теории языка и стиля. Под общей редакцией О. М. Фрейденберг. М.-Л.: ОГИЗ — СОЦЭГГИЗ, 1936. 344 с.
5. Маковельский А. О. Софисты. Вып. 2. Баку: НКП Азербайджанской ССР, 1941. 100 с.
6. Маковельский А. О. Софисты. Вып. 1. Баку: НКП Азербайджанской ССР, 1940. 49 с.

7. История правовых и политических учений: учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д-ра юрид. наук, проф. В. С. Нерсесянца. 4–е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2004. 944 с.

8. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Ред. тома и авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев; Перевод М. Л. Гаспарова. 2–е изд. М. : Мысль, 1986. 571 с.

9. Гомперц Теодор. Греческие мыслители. Т.1 / Т. Гомперц; пер. с нем. Д. Жуковского, Е. Герцык, науч. ред., коммент. и предисл. А. В. Цыба. СПб.: Алетейя, 1999. 606 с. (Античная библиотека. Исследования).

УДК: 342.7

Ілля Валерійович РОСКОШНИЙ,

аспірант юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

ВІД ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУ ДО ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Поява Інтернету та стрімкий всесвітній технологічний прогрес, який відображається в щоденному впровадженні інформаційних технологій у життя суспільства, поступово формує електронний уряд.

Електронний уряд є складовим, перехідним етапом до електронної демократії. Хоча на думку деяких вчених терміни «електронна демократія» (e-democracy) і «електронний уряд» (e-government) означають різні поняття. Якщо останнє означає підвищення оперативності й зручності доступу до послуг держави з будь-якого місця і в будь-який час, то перше відноситься до використання інформаційних технологій для розширення можливостей кожного громадянина [1]. Логічно, що доступ до послуг держави з будь-якого місця і в будь-який час відбувається за допомогою використання інформаційних технологій які розширюють можливості кожного громадянина. Тобто ці два поняття пов'язані один з одним. Відсутність ефективного електронного урядування унеможливорює створення електронної демократії, хоча само по собі воно може існувати. Країни зі сталим електронним урядом можуть вважатись країнами електронної демократії.

У 2010 році американський професор Крістофер Дж. Реддіку своїй науковій праці зазначав, що використання електронного урядування призведе до виходу на новий рівень розвитку взаємодії людини держави та класифікував ці відносини на наступні види:

1) Взаємодія між державою і громадянами (G2C, Government-to-Citizen):

2) Взаємодія між державою і бізнесом (G2B, Government-to-Business);

3) Взаємодія між різними гілками державної влади (G2G, Government-to-Government);

4) Взаємодія між державою і державними службовцями (G2E, Government-to-Employees);

5) Взаємодія між громадянами і державою (C2G, Citizens-to-Government) [1].

До зазначених вище відносин слід додати взаємодію громадян та бізнесу (C2B, Citizens-to-Business), бізнесу та громадян (B2C, Business-to-Citizens) бізнесу з бізнесом (B2B, Business-to-Business), оскільки можливість впровадження цих відносин залежить від державийвони є невід'ємною складовою електронного уряду. Також вбачається, що краще використовувати поняття «людина» в класифікації взаємодії людини та держави, бізнесу оскільки деякі інструменти електронного урядування можуть використовувати люди без громадянства, а використання поняття громадянин (Citizen) звує категорії.

Кожний окремиий вид взаємодії людини та держави (наприклад взаємодія C2G чи G2C) має свій тип відносин(наприклад податкові відносини щодо подачі звітності) і повинен пройти наступні етапи розвитку в суспільстві:

- 1) поява ідеї впровадження нового типу суспільних відносин;
- 2) наявність інструментів електронного урядування в учасників суспільних відносин (інтернет, комп'ютерне устаткування тощо);
- 3) правове забезпечення інформаційних відносин;
- 4) інтерактивна взаємодія між учасниками суспільних відносин;
- 5) вирішення «старих» питань за допомогою нових інструментів суспільних відносин;
- 6) вдосконалення нових інструментів суспільних відносин та повна трансформація їх в інформаційну, цифрову сферу.

Додатково слід зазначити, що 1,2,3 та 4 етапи розвитку взаємодії людини і держави можуть мінятись місцями. Все це залежить від ступеню розвитку держави в цілому, та окремо від політичної чи громадянської волі суспільства на розвиток.

Неоднозначні погляди на формування електронного уряду, відсутність бажання виходу державних органів та їх службових осіб з так званої «зони комфорту» дещо гальмують його розвиток, але позитивний міжнародний досвід та інформаційний вплив розвинених країн надає поштовх для країн, що розвиваються.

Отже, досліджуючи світові тенденції розвитку суспільних відносин, можна зазначити, що світове суспільство вже знаходиться на

етапі розвитку електронного уряду, який є складовою частиною ширшого поняття — електронної демократії. Кожен вид суспільних відносин має свої етапи переходу від електронного уряду до електронної демократії які тривають досить тривалий час і в деяких випадках супроводжується зміною поколінь. Вдосконалення нових інструментів суспільних відносин запроваджених в сфері електронного урядування призведе до сталого розвитку електронного уряду і в подальшому до впровадження електронної демократії.

Список бібліографічних посилань

1. Абламейко М. С., Игун Л., Артемьев С. Ю. Электронное правительство как основа построения электронной демократии: правовые основы. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/101217/1/Абламейко%2C%20Лю%20Игун%2C%20Артемьев.pdf> (дата звернення 03.04.2019).
2. Reddick C. Comparative E-Government. *Integrated Series in Information Systems*. Springer, 2010. URL: <http://bookre.org/reader?file=1050397> (дата звернення 03.04.2019).

УДК 341.9

Оксана Едуардівна РУДЕНКО,

студентка юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4336-2824>

МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРИМИРЕННЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Світове співтовариство роками створювало і продовжує вдосконалювати систему колективної безпеки з метою підтримки миру у всьому світі. Феноменом сучасності стала ідея про примирення сторін посередництвом втручання до врегулювання суперечок миротворчого контингенту.

Питання миротворчості є надзвичайно актуальним для реалій сьогодення. Якщо одна з держав зазнає агресивного нападу, адекватна підтримка з боку міжнародного співтовариства є необхідною. Уряди всі з світових держав захищають свої інтереси. Ніхто не хоче ескалації збройної агресії на своїй території. Ніхто не хоче мати сильних політичних ворогів. Ось тому і потрібен неупереджений міжнародний інститут, який буде займатися процесом примирення відповідно до норм та стандартів міжнародного права.

Миротворча діяльність мала свій власний шлях становлення, свій унікальний історичний аспект. Операцій з підтримки миру стали

невід'ємною частиною життя міжнародної спільноти, трансформуючись в один з основних регулюючих факторів міжнародних відносин. Переважна кількість миротворчих операцій здійснюється під егідою ООН. З часів Суецької кризи миротворча діяльність стала інструментом безпосереднього примирення ворогуючих сторін. На сьогоднішній день проведення подібних операцій поставило перед ООН цілу низку завдань, основними з яких є підтримка та зміцнення миру і стабільності у відносинах між різними державами, які вступають у конфлікт. Ці завдання реалізуються посередництвом введення миротворчого контингенту на територію воюючих держав. На рівні з цим гостро стоїть питання регулювання правового статусу персоналу, його захищеності та безпеки [1, с. 3–4].

На етапі розробки Статуту ООН було визначено тільки принципові підходи до майбутній збройних сил. Протягом перших конференцій не було розроблено положення про порядок застосування збройних сил, яке втілювало інтереси всіх держав. Багато в чому це було пов'язано з тим, що США та Велика Британія не змогли остаточно визначити об'єм своєї участі у післявоєнній системі колективної безпеки. Також не було досягнуто консенсусу у питанні застосування права «вето» у Раді Безпеки. Питання про склад і правила голосування в РБ ООН вирішувалися на Ялтинській конференції у лютому 1945 року. Була схвалена «ялтинська формула», якою передбачувалося, що право «вето» не повинно діяти при вирішенні процедурних питань. Країна, яка є однією зі сторін конфлікту повинна утриматись при голосуванні, що стосується мирного врегулювання суперечок [2, с. 15–16].

Комплекс заходів з підтримки колективної безпеки, передбачений Статутом ООН, остаточно було сформульовано на конференції в Сан-Франциско. Він включав у себе процедури мирного врегулювання спорів, а також спільні заходи для попередження загрози миру [2, с. 16].

Конкретні дії у випадку міжнародного спору та загрози порушення миру було сформульовано у главах VI та VII Статуту ООН. Глава VI передбачає наступні заходи мирного вирішення спорів: переговори, посередництво, примирення, арбітраж, звернення до регіональних органів. Держави-члени ООН повинні намагатися врегулювати будь-який спір шляхом використання цих методів. Рада Безпеки, в свою чергу, може вимагати вирішення міжнародних суперечок за допомогою названих засобів, а також розслідувати будь-який спір та надавати рекомендації стосовно процедур врегулювання [3].

Існують два випадки, коли приймається рішення про здійснення операції з підтримки миру: під час виникнення міждержавного

конфлікту і під час виникнення внутрішньодержавного конфлікту. РБ ООН на основі статей 41–42 Статуту ООН, визначивши наявність агресії, має право вжити проти агресора комплекс заходів, включаючи і залучення збройних сил. Це не позбавляє регіональні міжнародні організації права здійснювати певні акції з застосуванням збройних сил, але з Санкції Ради Безпеки. Міжнародне втручання не позбавляє країну, яка зазнала агресії, здійснювати своє право на колективний чи індивідуальний самозахист [4, с. 394].

Достатньо цікавим є питання про нормативне регулювання миротворчої діяльності. Основні нормативні акти ООН (Статут) безперечно регулюють основні положення стосовно проведення операцій з підтримки миру, але під час проведення військових операцій доречно звернутися до норм міжнародного гуманітарного права. Військовий персонал миротворчих місій мають право застосовувати силу з метою відсічі агресії. Тобто він набуває статусу комбатанта.

Основними джерелами МГП обмежуються способи і засоби заподіяння шкоди, які можна розділити на дві групи: Женевське і Гаазьке право. Серед Гаазьких конвенцій 1899 року можна виокремити: Про мирне вирішення міжнародних зіткнень, Про незастосування куль, які легко розгортаються або сплющуються у людському тілі; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають не вибіркову дію 1980 року [5, с. 696].

Предметом регулювання міжнародного права є відносини між сторонами, що знаходяться у стані війни [5, с. 695].

Норми МГП заслуговують уваги у контексті миротворчої діяльності тому, що їх використання можливе вже за фактом розгортання місії. Чи відбудеться той переламний момент, коли їх використання стане доцільним, залежить від ходу операції. Якщо буде мати місце збройна відсіч агресії з боку миротворця, то можна казати про звернення до норм МГП. Якщо явище гуманітарної інтервенції яскраво вказує на галузь права, яка його регулює, то миротворчість в цьому контексті є дещо складнішою.

НАТО також відіграє не останню роль у контексті миротворчої діяльності. У 1994 році ініційована програма «Партнерство заради миру» (ПЗМ), що запрошує всі країни ОБСЄ до співпраці з НАТО на основі індивідуальних проектів з таких питань, як забезпечення прозорості (транспарентності) оборонного планування та військових витрат, введення контролю над збройними силами, здійснення спільного планування, навчання і бойової підготовки військових

формувань для використання в цілях миротворчої діяльності, рятувальних та гуманітарних операціях [6, с. 358].

Миротворчий контингент, в свою чергу, не може займати позицію однієї із ворогуючих сторін. Він повинен суворо дотримуватися нейтралітету. Вони є багатонаціональними силами під єдиним командуванням та контролем, мета діяльності яких встановлена мандатом, направлена на повернення легітимної влади в країні.

У підсумку слід ще раз звернути увагу на те, що саме Статут Організації Об'єднаних Націй є основоположним документом та основою діяльності всіх органів ООН, адже її метою є «позбавлення майбутніх поколінь від лиха війни», і однією з її головних завдань є підтримання міжнародного миру і безпеки. Хоча діяльність з підтримки миру чітко не обумовлено в Статуті, вона є одним з основних інструментів Організації Об'єднаних Націй для досягнення цієї мети. Розгортання самих операцій відбувається на онові мандатів Ради Безпеки, в яких вказується спектр завдань місії.

Особливістю розгортання миротворчих місій є їх якісний склад (три компоненти: військовий, цивільний та поліцейський персонал). Залучення тих чи інших спеціалістів відбувається суворо за потребами кожної конкретної операції. Планування та величезний пласт моніторингової роботи перед безпосереднім розгортанням роблять миротворчі місії ефективними зі стратегічної точки зору.

Список бібліографічних посилань

1. Рональд А. От миротворчества к миростроительству: эволюция роли Организации Объединенных Наций в операциях в пользу мира. *Международный журнал Красного Креста*. 2013. № 95. 27 с.

URL:file:///D:/Downloads/pages_3–28_from_irrc_891–892_selected_articles_web.pdf (дата звернення: 10.04.2019).

2. Запарий Ю. В. Миротворческие операции ООН: эволюция концепции и ее реализация, (середина 40–х — начало 70–х гг. XX в.). Екатеринбург, 2005. 178 с.

URL: http://elar.ufu.ru/bitstream/10995/23260/1/Zapariy_2005.pdf (дата звернення: 10.04.2019).

3. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 року. Дата оновлення: 16.09.2005, підстава — 995_e56. URL:

http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 10.04.2019)

4. Черкес М. Ю. Міжнародне право: підручник 6–те вид., виправл. та доп. Київ: Знання, 2011. 397 с.

5. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право: підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 19 квітня 2019 р.

6. Торкунов А. В. Современные международные отношения и мировая политика. Москва : МГИМО, 2004. 668 с.

URL:file:///D:/Downloads/torkunov-uchebnik.pdf (дата звернення: 10.04.2019).

УДК 341.123

Павло Вікторович ФОМІН,

аспірант кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1951-9860>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ ВНУТРІШНЬОЇ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Організація Об'єднаних Націй (далі — ООН, Організація) має розгалужену систему, структурні підрозділи якої здійснюють свою діяльність у багатьох країнах світу, що дозволяє працювати над вирішенням важливих глобальних питань, які входять до компетенції Організації. Всі співробітники ООН повинні знати і дотримуватися Положень і правил, що регулюють порядок проходження ними служби. У той же час такі службовці не можуть вирішувати трудові спори в місцевих судах і органах влади через привілеї та імунітети, в силу яких на ООН не поширюється дія законодавства держав-членів. Особливий статус Організації накладає на неї відповідальність за створення і забезпечення належного функціонування справедливої і неупередженої системи внутрішнього правосуддя, що дозволяє ефективно вирішувати суперечки, які виникають у зв'язку з діяльністю персоналу [1].

Справедливе врегулювання таких трудових конфліктів має сприяти ефективності в роботі, що здійснюється ООН, оскільки віра громадськості в систему внутрішнього правосуддя, в її моральний авторитет і сумлінність відіграє важливу роль для робочої атмосфери в Організації у цілому. Варто зазначити, що функціонування такої системи нерозривно пов'язано з діяльністю суддів, на яких покладено обов'язок зміцнювати і підтримувати авторитет системи внутрішнього правосуддя [2].

З цією метою в межах ООН було розроблено низку актів, спрямованих на врегулювання правового статусу суддів внутрішніх трибуналів Організації (Статути, Регламенти, Кодекс поведінки суддів тощо). Статутами Трибуналу зі спорів ООН та Апеляційного трибуналу

ООН закріплено положення, відповідно до яких судді повинні володіти високими моральними якостями та бути неупередженими (ст. 4 Статуту ТС ООН, ст. 3 Статуту АТ ООН) [3; 4]. Кодекс поведінки суддів Трибуналу зі спорів ООН та Апеляційного трибуналу ООН містить основні стандарти поведінки суддів, які слугують орієнтиром для більш повного розуміння і підтримки роботи трибуналів. До них віднесено: незалежність, неупередженість, сумлінність, етичність, транспарентність, справедливість, компетентність та акуратність [2].

Статутами Трибуналів також регламентовано, що суддя може бути відсторонений від займаної посади Генеральною Асамблеєю ООН у випадку вчинення проступку або його недієздатності (ст. 10) [3; 4]. Крім цього порушенням суддею вказаних вище стандартів поведінки може мати наслідком застосування до нього / неї відповідних санкцій (п. 5). Слід зазначити, що Механізмом розгляду скарг щодо передбачуваної неналежної поведінки або недієздатності суддів Трибуналу зі спорів ООН та Апеляційного трибуналу ООН також передбачено можливість відсторонення судді від займаної посади у випадку його недієздатності (п. 1). До видів недієздатності, які можуть бути підставою для відсторонення судді від посади належать стан фізичного або психічного здоров'я, які перешкоджають виконанню суддею своїх судових функцій і які неможливо компенсувати прийняттям розумних заходів (п. 5).

Так, будь-яке твердження щодо неналежної поведінки або недієздатності того чи іншого судді має бути подано в письмовій формі безпосередньо Голові відповідного трибуналу та містити таку інформацію: ім'я, прізвище та адреса скаржника; дата і місце здійснення передбачуваного проступку; ім'я та прізвище судді, на якого подається скарга; докладний опис неналежної поведінки або стану недієздатності із зазначенням дати, коли вони мали місце; будь-яка інша значуща інформація, включаючи імена і прізвища та контактні дані свідків, якщо такі є; підпис скаржника та дата подання скарги (п. 1, 8) [5].

У тому випадку, коли скарга приймається до розгляду, Голова відповідного трибуналу може ініціювати проведення подальшого офіційного розслідування. З цією метою створюється Група у складі зовнішніх експертів, коло повноважень якої визначає Голова (п. 15).

За підсумками проведеного розслідування Група експертів складає письмову доповідь і передає її Голові трибуналу. Всі судді відповідного трибуналу, за винятком судді, стосовно якого було направлено скаргу, розглядають цю доповідь і можуть рекомендувати один з таких заходів: 1) закрити провадження за скаргою — якщо більшість суддів вважає, що скарга є не достатньообґрунтованою; 2) прийняти заходи щодо виправлення

становища — якщо більшість суддів вважає, що скарга є достатньо обґрунтованою, однак не дає підстав для відсторонення судді від посади; 3) інформувати Голову трибуналу щодо можливості відсторонення від посади судді — якщо судді дійшли одностайної думки про те, що скарга обґрунтована і питання є досить серйозним. У такому випадку Голова відповідного трибуналу доводить це питання до відома Генеральної Асамблеї ООН через Раду внутрішнього правосуддя з проханням відсторонити суддю від посади. Судді, щодо якого розглядається питання надається можливість зробити остаточні письмові подання щодо запропонованої санкції. Процес розгляду скарги носить конфіденційний характер (п. 18–20) [5].

Таким чином, виходячи з викладеного вище, доходимо висновку, що внутрішніми актами ООН (Статуту ТС ООН, АТ ООН, Кодекс поведінки суддів, Механізм розгляду скарг тощо) закріплено можливість притягнення до відповідальності суддів трибуналів Організації у випадку неналежного виконання ними своїх посадових обов'язків або недієздатності. Означеними актами детального регламентовано процедуру розгляду скарг щодо такої поведінки суддів та закріплено низку заходів, які можуть бути застосовані за підсумками проведеного розслідування. Існування означеного механізму розгляду скарг має на меті забезпечити незалежний та неупереджений розгляд справи трибуналами та дотримання прав усіх учасників процесу.

Список бібліографічних посилань

1. Руководство для сотрудников ООН по разрешению споров. URL: <https://www.un.org/ru/internaljustice/assets/pdf/StaffMembersGuideToResolvingDisputesRU.pdf> (дата звернення 09.04.2019 р.).

2. Кодекс поведения судей Трибунала по спорам Организации Объединенных Наций и Апелляционного трибунала Организации Объединенных Наций A/RES/66/106. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/66/106> (дата звернення 09.04.2019 р.).

3. Статут Трибунала по спорам Организации Объединенных Наций. URL: <https://www.un.org/ru/internaljustice/undt/undt-statute.shtml> (дата звернення 09.04.2019 р.).

4. Статут Апелляционного трибунала Организации Объединенных Наций. URL: <https://www.un.org/ru/internaljustice/unat/unat-statute.shtml> (дата звернення 09.04.2019 р.).

5. Механизм для рассмотрения жалоб относительно предполагаемого ненадлежащего поведения или недееспособности судей Трибунала по спорам Организации Объединенных Наций и Апелляционного трибунала Организации Объединенных Наций A/RES/70/112. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/112> (дата звернення 09.04.2019 р.).

УДК 341

Максим Сергійович ХАВРАТ,

аспірант кафедри міжнародного
і європейського права юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

**ГЕНЕЗА ПРАВОВОЇ ОСНОВИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС У ПРОТИДІІ
СУЧАСНИМ ЗАГРОЗАМ**

Глобалізація і зростаюча мобільність людей в ЄС створюють нові можливості для транскордонної злочинності тому ЄС, починаючи з 1997 року, розробляє стратегічні документи у цій галузі, що охоплюють різні аспекти — від постановки проблематики, розробки правового підґрунтя щодо протидії окремим злочинам, до визначення конкретних кроків співпраці на рівні правоохоронних структур ЄС, держав-членів тощо. Зокрема у 1997 р. Народою Європейської ради в Амстердамі (16–17 червня) вперше було затверджено План дій по боротьбі зі злочинністю [1]. За короткий період план дій набрав чинності, було досягнуто суттєвого прогресу в розробці і здійсненні заходів, спрямованих на запобігання та контроль організованої злочинності проти ЄС та його держав-членів. Прикладами цього прогресу є створення механізму взаємної оцінки для виявлення проблем у реалізації заходів та успішний запуск першого раунду оцінки. Європейська судова мережа, оснащена телекомунікаційною мережею, почала роботу з раціоналізації міжнародного співробітництва. Було створено мережу контактів і підтримки для подальшого поліпшення щорічних звітів про ситуацію з організованою злочинністю; прийнято спільні заходи за програмою Falcone з відмивання грошей та відстеження активів, з криміналізації участі в злочинній організації і щодо передового досвіду. Що стосується взаємодопомоги, то з країнами-кандидатами був розроблений пакт про попереднє приєднання і були визначені подальші заходи, наприклад, щодо попередження організованої злочинності і стратегії Європейського союзу по боротьбі зі злочинами у сфері високих технологій. Союз висловив свою думку на переговорах в ООН за проектом Конвенції про транснаціональну організовану злочинність і в Раді Європи за проектом Конвенції про кіберзлочинність.

Цей істотний прогрес у значній мірі був обумовлений специфікою та термінами, що містяться в плані дій. Твердий консенсус, досягнутий державами-членами щодо плану дій, допоміг створити

політичний і професійний клімат, необхідний як на рівні ЄС, так і на національному рівні для прийняття і реалізації необхідних рішень.

У грудні 1998 р. Європейська Рада закликала до посилення дій ЄС проти організованої злочинності у світлі нових можливостей, відкритих Амстердамським договором. У пункті 47 Плану дій 1998 р., прийнятого Європейською Радою у Відні, міститься залик до доопрацювання плану дій 1997 р., оцінці його виконання і розгляду наступних заходів. У пункті 43 і наступних пунктах Плану містяться деякі додаткові елементи, які мають безпосереднє відношення до стратегії ЄС по боротьбі з організованою злочинністю [2]. Додаткові елементи містяться в резолюції Ради від 21 грудня 1998 р. про попередження організованої злочинності, яка з посиланням на розробку комплексної стратегії боротьби з не акцентує увагу на тому, що боротьба з міжнародною організованою злочинністю, підкріплена ефективними, стійкими правоохоронними органами, також вимагає широкого спектра превентивних заходів, розроблених з належним урахуванням основних прав людини. Підкреслює роль правоохоронних, судових органів, міжнародного співтовариства, окремих держав та громадянського суспільства в цілому в попередженні організованої злочинності та боротьби з нею. З метою запобігання організованим злочинності, містить залик щодо обміну досвідом у цій сфері на різних рівнях і формах (напр., обмін інформацією; проведення спільних форумів, нарад з метою висування пропозицій щодо сприяння профілактиці тощо); запровадження програми обміну, навчання і співпраці для осіб, відповідальних за дії по боротьбі з організованою злочинністю, а також за діяльність, пов'язану з попередженням організованої злочинності; розробки рекомендації щодо подальшого прийняття нормативних актів у сфері попередження і боротьби зі злочинністю тощо [3].

На Засіданні Європейської ради в Тампері (15–16 жовтня 1999 р.) було прийнято стратегічний документ в якому акцентовано увагу на посиленні боротьби з серйозною організованою і транснаціональною злочинністю, зазначаючи, що високий рівень безпеки в галузі свободи, безпеки і правосуддя передбачає ефективний і комплексний підхід у боротьбі з усіма формами злочинності. Зазначено необхідність забезпечити збалансовану розробку загальносоюзних заходів по боротьбі зі злочинністю при одночасному захисті свободи і законних прав окремих осіб і суб'єктів економічної діяльності (п.40). Документом запропоновано низку заходів щодо активізації співпраці в боротьбі зі злочинністю, зокрема: 1) створення спільних слідчих груп в якості першого кроку для боротьби з торгівлею наркотиками і людьми, а також

з тероризмом; 2) створення європейської поліції (оперативної робочої групи) з компетенцією, у співпраці з Європолем, щодо обміну досвідом, кращими практиками та інформацією про поточні тенденції в транскордонній злочинності та сприяння плануванню оперативних заходів; 3) з метою посилення боротьби з серйозною організованою злочинністю, створити підрозділ (Євроюст), що складається з національних прокурорів, магістратів або співробітників поліції з аналогічною компетенцією, відокремлених від кожної держави-члена відповідно до її правової системи; 4) створення Європейського поліцейського коледжу для підготовки старших співробітників правоохоронних органів; 5) відведення ключової ролі Європолу в підтримці профілактичних заходів щодо попередження, аналізу та розслідування злочинів. Документ містить заклик до держав-членів надавати повну взаємну правову допомогу Європолу в розслідуванні та судовому переслідуванні серйозних економічних злочинів, фінансових злочинів (відмивання грошей, корупція, підробка євро), незаконного обігу наркотиків, торгівлі людьми, особливо експлуатації жінок, сексуальної експлуатації дітей, злочинів у сфері високих технологій і екологічних злочинів (розділ IX) [4].

У Стратегії Європейського Союзу щодо попередження організованої злочинності і боротьби з нею: на початку нового тисячоліття 2000 р. зроблено спробу посилити дії ЄС проти організованої злочинності. Вона містить низку політичних і детальних рекомендацій стосовно зміцнення збору та аналізу даних про організовану злочинність; запобігання проникненню організованої злочинності в державний і законний приватний сектор; заходи щодо зміцнення Європолу задля того, щоб стати ефективним інструментом держав-членів у попередженні організованої злочинності та боротьби з нею; заходи щодо відстеження, заморожування, вилучення та конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом; передбачає шляхи зміцнення співпраці між правоохоронними та судовими органами на національному рівні та в межах ЄС, яка включає в себе перш за все, заклик до ратифікації державами-членами ЄС міжнародних угод, що визначають транснаціональні злочини; угод, що передбачають процедуру видачі, надання правової допомоги тощо [5].

Серед певних видів загроз, які потребують високого рівня скоординованих дій поліцейських органів та інших правоохоронних структур ЄС, у 2009 р.у Повідомленні Комісії Європейського Парламенту та Ради — «Галузь свободи, безпеки та правосуддя, що служить громадянину» вказані: міжнародна організована злочинність, торгівля людьми, дитяча порнографія в Інтернеті, кіберзлочинність,

економічна злочинність (відмивання брудних грошей, фальшивомонетництво), наркотичні речовини, тероризм [6].

У Циклі політики ЄС на 2018–2021 рр. зазначено 10 пріоритетів ЄС, прийнятих Радою, заснованих на рекомендаціях, визначених в оцінці серйозної та організованої злочинності ЄС (EU SOCTA), підготовленої Європолом, а також інших оцінках і стратегіях, серед яких: 1. Кіберзлочинність. 2. Незаконний обіг наркотиків. 3. Сприяння нелегальній імміграції в ЄС. 4. Організована крадіжка і крадіжка зі зломом. 5. Торгівля людьми. 7. Незаконний обіг зброї. 8. Екологічна злочинність. 9. Кримінальні фінанси. 10. Підробка документів [7].

Виходячи з вищезначеного необхідно констатувати, що ефективність роботи поліцейських органів залежить від належного правового регулювання питань, пов'язаних з організованою злочинністю, що включає в себе криміналізацію протиправних діянь; визначення форм і методів співпраці у протидії цим діянням; визначення компетенції органів, спеціалізованих інституцій у сфері боротьби з транснаціональними злочинами тощо. Слід зазначити, що законодавство ЄС має тенденцію до постійного вдосконалення правових норм у цій сфері.

Список бібліографічних посилань

1. Action plan to combat organized crime (Adopted by the Council on 28 April 1997). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A51997XG0815>.
2. The prevention and control of organised crime: a European Union strategy for the beginning of the new millennium. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000F0503>.
3. Council Resolution of 21 December 1998 on the prevention of organised crime with reference to the establishment of a comprehensive strategy for combating it. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31998Y1229\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31998Y1229(01)).
4. Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency Conclusions. URL: http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm.
5. The prevention and control of organised crime: a European Union strategy for the beginning of the new millennium. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000F0503>.
6. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council — An area of freedom, security and justice serving the citizen /COM/2009/0262 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52009DC0262>.
7. EU Policy Cycle for organised and serious international crime 2018/2021. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12811-2017-INIT/en/pdf>.

УДК 341.1

Альона Леонідівна ШЕВЧЕНКО,

викладач кафедри міжнародного
і європейського права юридичного факультету
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9907-8371>

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ МІЖНАРОДНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ СЛУЖБИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

На сьогодні загальний правовий режим для міжнародної цивільної служби відсутній. Однак, з моменту створення Генеральною Асамблеєю ООН у 1974 р. Комісії з міжнародної цивільної служби міжнародне співтовариство стало на шлях до формування спільних підходів щодо ролі цивільної служби в рамках міжнародних організацій системи ООН. Натомість, регулювання трудових відносин міжнародних організацій здійснюється за допомогою статутних документів останніх, а також низки внутрішніх актів організацій. Так, в рамках Міжнародного кримінального суду (далі — МКС) такими документами є, зокрема, Римський статут, Положення і Правила про персонал, низка адміністративних інструкцій, інформаційних циркулярів та інших внутрішніх актів Суду, які визначають статус міжнародних цивільних службовців і структуру цивільної служби МКС.

Слід зазначити, що внутрішні акти МКС не надають визначення понять «*міжнародна цивільна служба*» і «*міжнародний цивільний службовець*», однак означені формулювання нерідко зустрічаються в текстах документів Суду. Зокрема, відповідно до положення 1.1(а) Положень про персонал і правила 101.1 Правил про персонал співробітники Суду є *міжнародними цивільними службовцями*, а їх обов'язки в якості співробітників Суду є не національними, а виключно міжнародними. Положеннями про персонал передбачено, що поняття «співробітник» і «персонал» охоплюють усіх співробітників Суду за змістом ст. 44 Римського статуту [1; 2]. Так, Прокурор і Секретар призначають до їх відповідних органів такий кваліфікований персонал, який може знадобитися (п. 1 ст. 44 Статуту) [3]. Крім того, Положення 1.1(е) уточнює, що Положення про персонал поширюється на *всіх співробітників усіх рівнів* [1], тобто як до персоналу категорії загального обслуговування, так і до персоналу категорії фахівців і вищих категорій, а також посадових осіб, які керують відповідними структурними підрозділами, зокрема Секретаріатом і Канцелярією Прокурора. Так, у відповідності з п. 2 ст. 42 Римського статуту

Прокурор має всі повноваження щодо керівництва й управління Канцелярією, зокрема персоналом, приміщеннями та іншими ресурсами, які надаються у його розпорядження; відповідно до пп. 1 і 2 ст. 43 Римського статуту Секретар є головною адміністративною посадовою особою, яка здійснює свої функції під керівництвом Голови Суду, і на підставі яких він несе відповідальність за несудові аспекти управління справами та обслуговування Суду без шкоди для функцій і повноважень Прокурора відповідно до ст. 42 Статуту [3].

Положення 1.2 Положень про персонал затверджує цінності, які покладено в основу міжнародної цивільної служби в межах МКС: а) співробітники Суду мають поділяти і дотримуватися принципів, викладених у Римському статуті, зокрема віру в основні права людини, гідність і цінність людської особистості, рівноправність чоловіків і жінок. Отже, співробітники мають ставитися з повагою до всіх культур, без будь-якої дискримінації до всіх осіб або груп осіб, а також без будь-якого зловживання владою і службовими повноваженнями; б) співробітники Суду мають забезпечувати високий рівень працездатності, компетентності та сумлінності. Поняття сумлінності включає дотримання відповідних норм щодо конфіденційності, встановлених Судом, порядність, неупередженість, справедливість, чесність і правдивість стосовно всіх питань, які стосуються їх роботи і статусу, але не обмежується ними [1].

Правило 101.2 Правил про персонал доповнює вищезначені цінності: відповідно до основних цінностей, перелічених у положенні 1.2, забороняється будь-який прояв дискримінації або посягань, зокрема сексуальних домагань або приниження за ознакою статі, або образи дією чи словом на робочому місці або у зв'язку зі здійсненням службових обов'язків [2].

Слід додати, що Стандарти поведінки для міжнародних цивільних службовців, розроблені Комісією з міжнародної цивільної служби (далі — Стандарти), складають основу цивільної служби МКС. Положення Стандартів лягли в основу Кодексу поведінки для персоналу (ICC/AI/2011/002) МКС та відповідних кодексів поведінки для окремих категорій співробітників Суду, зокрема, Кодексу поведінки для слідчих (ICC/AI/2008/005), Кодексу поведінки для Канцелярії Прокурора (ОТР2013/024322), Кодексу професійної поведінки для захисників (ICC-ASP/4/Res.1).

Основні положення Стандартів зосереджені на визначенні ключових цінностей міжнародної цивільної служби, яких мають дотримуватися співробітники міжнародних організацій, зокрема МКС. Означені цінності покликані слугувати в якості орієнтиру для

міжнародних цивільних службовців, а саме: основні права людини, соціальна справедливість, гідність і цінність людської особистості, рівність чоловіків і жінок, а також рівність прав великих і малих націй [4].

Неупередженість міжнародної цивільної служби — є запорукою ефективного функціонування Судової установи, її незалежності від впливу будь-якої держави-учасниці, об'єктивності і справедливості. Відповідно до Стандартів для забезпечення неупередженості поведінки міжнародних цивільних службовців має відображати незалежність: вступаючи на посаду, вони не повинні запитувати або приймати вказівки від будь-якого уряду чи особи поза організацією, адже міжнародний цивільний службовець не є представником уряду чи іншої сторони і не створює умов для просування їхньої політики. Крім того, слід зауважити, що правило щодо неупередженості стосується не лише штатних співробітників організації, але й тих, що були відкомандировані урядами та іншими сторонами. Держави-учасниці у свою чергу зобов'язані поважати незалежний статус міжнародних цивільних службовців [4].

Насамкінець слід зазначити, що саме на міжнародну цивільну службу покладено відповідальність за втілення в життя ідеалів ООН. Міжнародна цивільна служба ґрунтується на найкращих традиціях державного управління, заснованих на принципах компетентності, сумлінності, неупередженості, незалежності і справедливості. Крім цього міжнародні цивільні службовці за своїм покликанням мають сприяти ідеалам миру, поваги до основних прав і свобод людини, економічного і соціального прогресу і міжнародного співробітництва, саме тому їх поведінка має відповідати найвищим стандартам професійної етики.

Список бібліографічних посилань

1. Staff Regulations (ICC-ASP/2/10). URL: https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/3119BD70-DFB6-4B8C-BC17-3019CC1D0E21/140182/Staff_Regulations_120704_EN.pdf.
2. Staff Rules of the International Criminal Court (ICC/AI/2015/004/Cor.1). URL: <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/56F9B14B-B682-4D9C-8762-A25B944FA214/140109/270715AmmedSREng.pdf>.
3. Римский статут Международного уголовного суда. URL: [http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf).
4. Standards of Conduct for the International Civil Service. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/Vademecum/Standards%20of%20Conduct%20for%20the%20International%20Civil%20Service.pdf>.

УДК: 340.15 (417)

Олександр Вікторович ШЕВЧЕНКО,

аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

**«СУД І РОЗПРАВА В ПРАВАХ МАЛОРОСІЙСЬКИХ»: СПРОБА
КОДИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА У ТРЕТІЙ ЧВЕРТІ
XVIII СТ.**

Середина XVIII століття ознаменувалася цілою низкою змін для України-Гетьманщини. Відхід харизматичного керманіча держави, період руїни, взаємопоборювання старшинсько-шляхетських угруповань, експансіоністські плани сусідніх держав, призвели до помітного потрясіння основ національної держави. Безладом особливо завзято скористалася Росія, яка наполегливо, часто у прихованій формі употужнювала тиск на козацьку Україну, зводячи нанівець її суверенні права та вольності, прагнучи прилучити до свого складу, як самоврядне автономне утворення [1, с. 38].

У пропонованій розвідці зроблено спробу піддати аналізу причини, перебіг та значення кодифікації українського процесуального права у третій чверті XVIII ст., що знайшло відображення в появі визначної пам'ятки українського права під назвою «Суд и розправа в правах малоросійських обширно на розных местах показанная, а здесь в един краткій й ясный ексцерпт в прекращение горькой в судах волокиты собранная в полезное же употребление малороссиянам списанная року от Рождества Христова 1750, 18 октоврія».

Питанням кодифікації права в середині XVIII ст. приділяли увагу вітчизняні історики права радянської доби, а також зарубіжні дослідники (М. Василенко [2], Р. Лашенко [3], В. Месяц [4], А. Ткач [5]). Не оминула увагою окреслені питання й сучасна історіографія (І. Бойко [6], Ж. Дзейко [7], П. Захарченко [8], В. Кульчицький [9], Н. Стеценко [10], В. Чехович [11], О. Резнік [12], Р. Стефанчук [13], та ін.). Наголосили на проблемі кодифікації права XVIII ст. і автори підручника з історії держави і права України за редакцією О. Бандурки, що вийшов друком у Харкові в 2018 р. [14].

Кодифікація права України-Гетьманщини, як відомо, розпочалася ще у другій чверті XVIII століття. На той час для цього існували поважні причини. Різноманітність джерел українського права, розвиненість окремих його галузей та інститутів змушувало царське самодержавство до перегляду правових норм українського права через його систематизацією з тим, щоб поширити на українські землі

імперське законодавство. Саме з цією метою у 1728 році з кращих українських правників було створено комісію, завданням якої було розробити новий кодекс, узявши за основу норми чинного права. Наслідком роботи комісії стало укладання у 1743 р. зводу законів «Права, за якими судиться малоросійський народ». Збірник містив норми адміністративного, цивільного, торгівельного, кримінального і процесуального права. Але, як відомо, кодекс в силу низки причин так і не став чинним джерелом права хоча нині він і вважається цінною пам'яткою систематизації правових норм, свідченням високої правової культури українського народу, розвитку правових ідей в Україні.

Оскільки «Права, за якими судиться малоросійський народ» не задовольнили потреби Гетьманщини у всебічному правовому врегулюванні її суспільно-економічного і політичного життя, то в Україні було здійснено спроби нової систематизації права.

У 1750–1758 рр. за дорученням гетьмана К. Розумовського кандидат у члени Генерального військового суду Ф. Чуйкевич провів приватну кодифікацію і розробив унікальний у своєму роді збірник «Суд і розправа в правах малоросійських». Цей збірник, що об'єднував польсько-литовське та російське законодавство, а також норми звичаєвого права, які регламентували права привілейованих верств населення на землю і маєтки [14, с. 213], складався з наступних розділів: 1) про укази; 2) про судову організацію; 3) про процес; 4) про апеляцію; 5) про виконання рішення суду; 6) про посаг, віно і привінок. Згодом до існуючого тексту Ф. Чуйкевичем було дописано низку інших розділів: Про апеляції з Статуту (1754 р.); Про давність земську (1755 р.); Про суд польовий, підкоморський і комісарський (межовий (1758 р.) [11, с. 686].

Метою цієї праці Ф. Чуйкевича було створення системи статутівих судів на зразок судової системи Литовського статуту. Гетьману пропонувалося заснувати в усіх 70–ти полках посади суддів земських, і межових, щоб вони діяли окремо на підставі чинних законів, складали присягу вступаючи на посаду, і в справі один одного не втручалися. Таким чином, можемо припустити, що Ф. Чуйкевич твердо стояв на позиції створення в Україні судів із предметною спеціалізацією в цивільних і кримінальних справах [1, с. 40]. Варто наголосити, що подібні новації в Російській імперії на той час ще не були відомі.

Збірник «Суд і розправа в правах малоросійських» містив незначну кількість норм цивільного права, що мали на меті врегулювання відносин у сфері земельної власності. Ф. Чуйкевич розрізняв давність земську (обов'язково підтверджену письмовими

документами, не менше 10 років), а також глибоку давність (займанщину, що через 100 років передбачало перехід землі у повну власність), тобто автор намагався підтвердити давністю право власності козацької еліти для того, щоб перешкодити царській владі розпоряджатися українськими землями на власний розсуд [11, с. 40].

Не маючи офіційного характеру, цей збірник безпосередньо застосовувався у тогочасній судовій практиці, його зміст і рекомендації були пізніше враховані К. Розумовським при здійсненні ініційованої ним судової реформи 1760–1763 років.

Список бібліографічних посилань:

1. Ухач В. З. Кодифікація українського права другої половини XVIII ст.: причини, основний зміст, значення. Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина: Зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 11 грудня 2012 р. Київ-Тернопіль, 2012. С. 38–44. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1315
2. Василенко М. П. Матеріали до історії українського права. Т.1. ВУАН. Зб. соц.-екон. відділу. К., 1929. 320 с.
3. Лашенко Р. М. Лекції по історії українського права. К. : Україна, 1998. 254 с.
4. Месяц В. История кодификации права на Украине в первой половине XVIII в. М. : ВИНТИ, 1964. 160 с.
5. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 171 с.
6. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини. Львів : Світ, 2000. 120 с.
7. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка на землях України імперського періоду (кінець XVIII — початок XX ст.). Бюлетень Міністерства юстиції України. 2007. №12. С. 5–15.
8. Захарченко П. П. Історія держави і права України. К. : Атіка, 2005. 367 с.
9. Кульчицький В. С. Кодифікація права на Україні у XVIII ст. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. 30 с.
10. Стеценко Н. С. «Суд і розправа в правах малоросійських...» // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 1: Історія держави і права України. Харків : Право, 2016. С. 705–707.
11. Чехович В. А. Суд і розправа в правах малоросійських // Юридична енциклопедія. Т.5. П-С. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. С. 686–687.
12. Резнік О. І. Система джерел українського права XVIII ст.: аналіз крізь призму кодифікації права Гетьманщини. Наукові праці : науково-методичний журнал. Вип. 171. Т. 183. Юриспруденція. Соціологія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. С. 21–26.

13. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1 / Уклад. : Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, с. Д. Гринько та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчук. К. : Правова єдність, 2009. 1168 с.

14. Історія держави і права України. Підручник / За ред. О. М. Бандурки; О. М. Головка, В. А. Греченко, О. А. Гавриленко та ін. Х. : Майдан, 2018. 640 с.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I

ДОПОВІДІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ

Тетяна Євгеніївна КАГАНОВСЬКА ПРАВОВА ДОКТРИНА ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА	7
Володимир Дмитрович ГОНЧАРЕНКО 1939 РІК В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	13
Віктор Миколайович ЄРМОЛАЄВ ГЕТЬМАНИ УКРАЇНИ ПРО ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	16
Наталія Миколаївна ОНІЩЕНКО ЮРИДИЧНА НАУКА: ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЇ	22
Богдан Іванович АНДРУСИШИН МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН	26
Олександр Сергійович БАКУМОВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ — КЛЮЧОВИЙ ВИКЛИК ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	31
Михайло Юрійович БУРДІН, Ігор Львович НЕВЗОРОВ ПОЗИТИВНЕ ПРАВО, ПРАВООХОРОННА ПРАКТИКА Й НАУКОВО- ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС: НОВІ РЕАЛІЇ ТА ВИКЛИКИ ХХІ СТОРІЧЧЯ	36
Олег Володимирович МАРЦЕЛЯК, Світлана Миколаївна МАРЦЕЛЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ВОТУМ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ АБСЕНТЕЇЗМУ: ЗА І ПРОТИ	41
Василь Васильович РОССІХІН, Галина Володимирівна РОССІХІНА НАУКОВІ ПАРКИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА	47

Larysa Romanivna NALYVAIKO CONSEQUENCES OF CATEGORICAL UNCERTAINTY OF CORRUPTION FOR FURTHER MEASUREMENT	51
Іван Васильович ЯКОВЮК, Марина Георгіївна ОКЛАДНА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ І ЙОГО РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ	56

РОЗДІЛ II

ДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ ОБГОВОРЕННЯ (Ч.1)

Михайло Олександрович БАЙМУРАТОВ ГЛОБАЛЬНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК НОВА КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ.....	63
Марк Миколайович ВОРОНОВ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ.....	69
Олександр Анатолійович ГАВРИЛЕНКО ОЛЬВІЙСЬКИЙ ЗАКОН ПРО МИТНІ ВІДНОСИНИ ТА ГРОШОВИЙ ОБІГ (ПОЧ. IV СТ. ДО Н.Е.) — ВИДАТНА ПАМ'ЯТКА СТАРОДАВНЬОГО ПРАВА УКРАЇНИ	73
Олександр Миколайович ГОЛОВКО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОВПЛИВ ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК В УКРАЇНІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ	75
Володимир Анатолійович ГРЕЧЕНКО ІСТОРИЧНА ШКОЛА ПРАВА У ВИСВІТЛЕННІ ПРОФЕСОРА П. І. НОВГОРОДЦЕВА (1866–1924)	82
Максим Валерійович ДАНЬШИН ЗАКОННІСТЬ І ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА — НЕВІД'ЄМНІ АТРИБУТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВИЗНАЧАЛЬНА УМОВА ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЙОГО УЧАСНИКІВ	85

Олександр Олександрович ЖИТНИЙ ЗАСТОСУВАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДУ В КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ («ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИЙ» ТА «МІЖКРАЇНОЗНАЧИЙ» НАПРЯМКИ).....	89
Жанна Вікторівна ЗАВАЛЬНА СУБ'ЄКТИВНЕ СПРИЙНЯТТЯ ПРАВА ЯК РАМОК СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	91
Лідія Іванівна КАЛЕНІЧЕНКО ДЕРЖАВНИЙ ПРИМУС ЯК ОЗНАКА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ	95
Микола Миколайович КЛЕМПАРСЬКИЙ, Олена Вікторівна НАЗИМКО ЩОДО ПИТАНЬ ВЗАЄМОДІЇ МІЖНАРОДНИХ ТРУДОВИХ СТАНДАРТІВ І НАЦІОНАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА	99
Анатолій Трохимович КОМЗЮК ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ЯК ЗАВДАННЯ ФОРМУВАННЯ ЙОГО НОВОЇ ДОКТРИНИ.....	102
Олександр Миколайович КУРАКІН НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ.....	106
Дмитро Миколайович ЛУК'ЯНЕЦЬ СТРУКТУРА СИСТЕМИ ПРАВА З ПОЗИЦІЙ НАУКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА	110
Євген Олександрович МІЧУРІН ДОКТРИНА ОБМЕЖЕНЬ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: РОЗВИТОК ТА ТЕНДЕНЦІЇ.....	114
Мутана Аббас Абд Алказим СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЯК ПРЕДИКАТ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	119
Микола Васильович РУДЕНКО ДО 15-РІЧЧЯ ВІДРОДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА	

(ПЕРШИЙ РІК СТАНОВЛЕННЯ І УТВЕРДЖЕННЯ (2004–2005 р.р.):
СПОГАДИ ФУНДАТОРА124

Віталій Олександрович СЕРЬОГІН
СИМУЛЯКРИ І СИМУЛЯЦІЯ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ.....128

Тетяна Леонідівна СИРОЇД
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ВИКОРІНЕННЯ
НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК.....131

Дмитро Вікторович СЛИНЬКО
ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ГАЛУЗІ ПРАВА.....135

Микола Володимирович СТАРИНСЬКИЙ
ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА..138

Олександр Миколайович ХРАМЦОВ
ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
НАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ СПІВУЧАСНИКІВ.....142

РОЗДІЛ III

ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ ОБГОВОРЕННЯ (Ч.2)

Юлія Сергіївна БАХТІНА
ФУНКЦІЇ МОНІТОРИНГУ ТА КОНТРОЛЮ В ДЕРЖАВНОМУ
УПРАВЛІННІ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ146

Наталія Василівна БОЧАРОВА
КАТЕГОРІЯ «КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ» В СИСТЕМІ ПОНЯТІЙНО-
КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ149

Олександр Олександрович БОЯРСЬКИЙ
РОЛЬ ЛОКАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ В УТВОРЕННІ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ.....153

Сергій Володимирович ВАСИЛЬЄВ
ЩОДО ДОКТРИНАЛЬНОСТІ ОКРЕМОЇ ДУМКИ СУДДІ.....159

Ізабелла Володимирівна ВОРОНОВА ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ПРІОРИТЕТУ ЦІННОСТЕЙ ПРАВА.....	162
Василь Павлович ГОРБАЧОВ ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ.....	166
Юлія Володимирівна ГРАДОВА ПРОБЛЕМА ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	171
Євген Іванович ГРИГОРЕНКО МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПИТАНЬ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	176
Лілія Миколаївна ГРИШКО ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ АРАБСЬКОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	179
Людмила Вячеславівна ГУДЗЬ ПРАВОПОРУШЕННЯ НА ВИБОРАХ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	181
Ольга Володимирівна ДЕМЧЕНКО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ.....	186
Наталія Анатоліївна ЖУК ДЕРЖАВА ЯК СУВЕРЕН: РІЗНОМАНІТНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ У КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИКИ.....	190
Юлія Олександрівна ЗАГУМЕННА, Наталія Олегівна РАСТОРГУЄВА ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ.....	195
Ганна Вікторівна ЗУБЕНКО ІНСТИТУТ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ВОТУМУ (РЕЗОЛЮЦІЇ) НЕДОВІРИ: ПОРІВНЯЛЬНО ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	198

Ілона Анатоліївна КУРОВСЬКА ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ: ПРОБЛЕМАТИКА ЗМІСТОВНОГО НАВАНТАЖЕННЯ	201
Віктор Вікторович ЛАЗАРЄВ ПРАВОВІ ІМУНІТЕТИ ЯК САМОСТІЙНИЙ РІЗНОВИД ПРАВОВИХ ПІЛґ ТА ПРИВІЛЕЇВ	206
Євгенія Сергіївна ЛОГВИНЕНКО ПОНЯТТЯ «СИСТЕМА ПОКАРАНЬ» В ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	209
Світлана Миколаївна МАРЦЕЛЯК ПІДВИЩЕННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧАСНИКІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСАДИ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕДУР БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ	211
Сергій Миколайович МЕЛЬНИК ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНОЗДАТНОСТІ УКРАЇНИ	213
Тетяна Анатоліївна ПАВЛЕНКО, Тетяна Євгенівна ДУНАЄВА ЩОДО МОЖЛИВИХ ПЕРСПЕКТИВ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО	218
Ірина Анатоліївна ПАХОМОВА СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИМУСУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ	221
Олександр Сергійович ПЕРЕДЕРІЙ ВЗАЄМОБУМОВЛЕНІСТЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ І РОЗШИРЕННЯ ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	225
Катерина Олексіївна ПЛОТНІКОВА ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МІСЦЕВИХ ЗБОРІВ	229
Elena ROZHDESTVENSKAYA THE LAWS OF MANU AND RUSSKAYA PRAVDA — COMPARATIVE ANALYSIS	232

Ольга Володимирівна ТОКАРЧУК ПРОБЛЕМА ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА У ПРАЦЯХ УЧЕНИХ-ЕМІГРАНТІВ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ	236
Інна Олександрівна ХРИСТИЧ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ОБСЯГІВ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ	240
Андрій Вікторович ХРІДОЧКІН ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ.....	243
Павло Олександрович ЯКОВЛЄВ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЯК УЧАСНИКІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН	246

РОЗДІЛ IV ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Анастасія Володимирівна АВБАКУМОВА ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАТРИМАННЯ І АРЕШТУ ОСІБ, ЯКІ СКОЇЛИ ТЕРОРИСТИЧНІ ЗЛОЧИНИ.....	249
Дмитро Володимирович АТЧАЛКО ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ	252
Максим Михайлович БАЙМУРАТОВ КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН	257
Ольга Вікторівна БІЛОВОДСЬКА ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ	261
Денис Олександрович БОБРОВНИК РОЛЬ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В СТАНОВЛЕННІ СИСТЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ	264

Анастасія Григорівна ГАВА ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ	270
Віра Олександрівна ГУМЕНЯК МОВА ЗАКОНОДАВЧИХ ДОКУМЕНТІВ: ПРОБЛЕМИ ГЕРМЕНЕВТИКИ .	273
Ільгар Вугар огли ГУСЕЙНОВ ДО ПИТАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ В ПОДАТКОВИХ СПОРАХ	276
Богдан Андрійович ЖИЛЕНКО ЮРИДИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРИТОРІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	280
Андрій Андрійович КАЛАРАШ РОЛЬ І МІСЦЕ ПРАВ СПОЖИВАЧА В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ	283
Марія Михайлівна КАРПІЧЕНКОВА МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ОДИН З ПРОВІДНИХ НАПРЯМКІВ ПРОГРАМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ООН	286
Микола Миколайович КОМПАНИЕЦЬ ДО ПИТАННЯ ПРО ФЕНОМЕНОЛОГІЮ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ	290
Денис Сергійович КУЧЕРЕНКО ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ: ВІД ЗАКОНІВ ПРИРОДИ ДО ЗАКОНІВ ЛЮДСЬКИХ	295
Ілля Валерійович РОСКОШНИЙ ВІД ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУ ДО ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	300
Оксана Едуардівна РУДЕНКО МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРИМИРЕННЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	302
Павло Вікторович ФОМІН ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ ВНУТРІШНЬОЇ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ	306

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 19 квітня 2019 р.

Максим Сергійович ХАВРАТ

ГЕНЕЗА ПРАВОВОЇ ОСНОВИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС У ПРОТИДІЇ СУЧАСНИМ ЗАГРОЗАМ.....309

Альона Леонідівна ШЕВЧЕНКО

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ МІЖНАРОДНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ
СЛУЖБИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ.....313

Олександр Вікторович ШЕВЧЕНКО

«СУД І РОЗПРАВА В ПРАВАХ МАЛОРОСІЙСЬКИХ» : СПРОБА
КОДИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА У ТРЕТІЙ ЧВЕРТІ XVIII СТ.316

Наукове видання

СУЧАСНА ЮРИДИЧНА НАУКА:
ПРОБЛЕМИ ДОКТРИНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

матеріали Міжнародної науково-практичної конференції,
19 квітня 2019 р., м. Харків.

Редколегія може не поділяти погляди, викладені у збірнику.
Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за їх зміст.
Тези друкуються в авторській редакції.

Підп. до друку 25.05.2019. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 19,2. Обл.-вид. арк. 19,5. Тир. 300 пр. Зам. № 20188-11.
Видавець і виготовлювач – Видавництво «Константа» Україна,
Харківська область, м. Харків, вул. Космічна, 26
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЦК №376 від 20.12.2002